

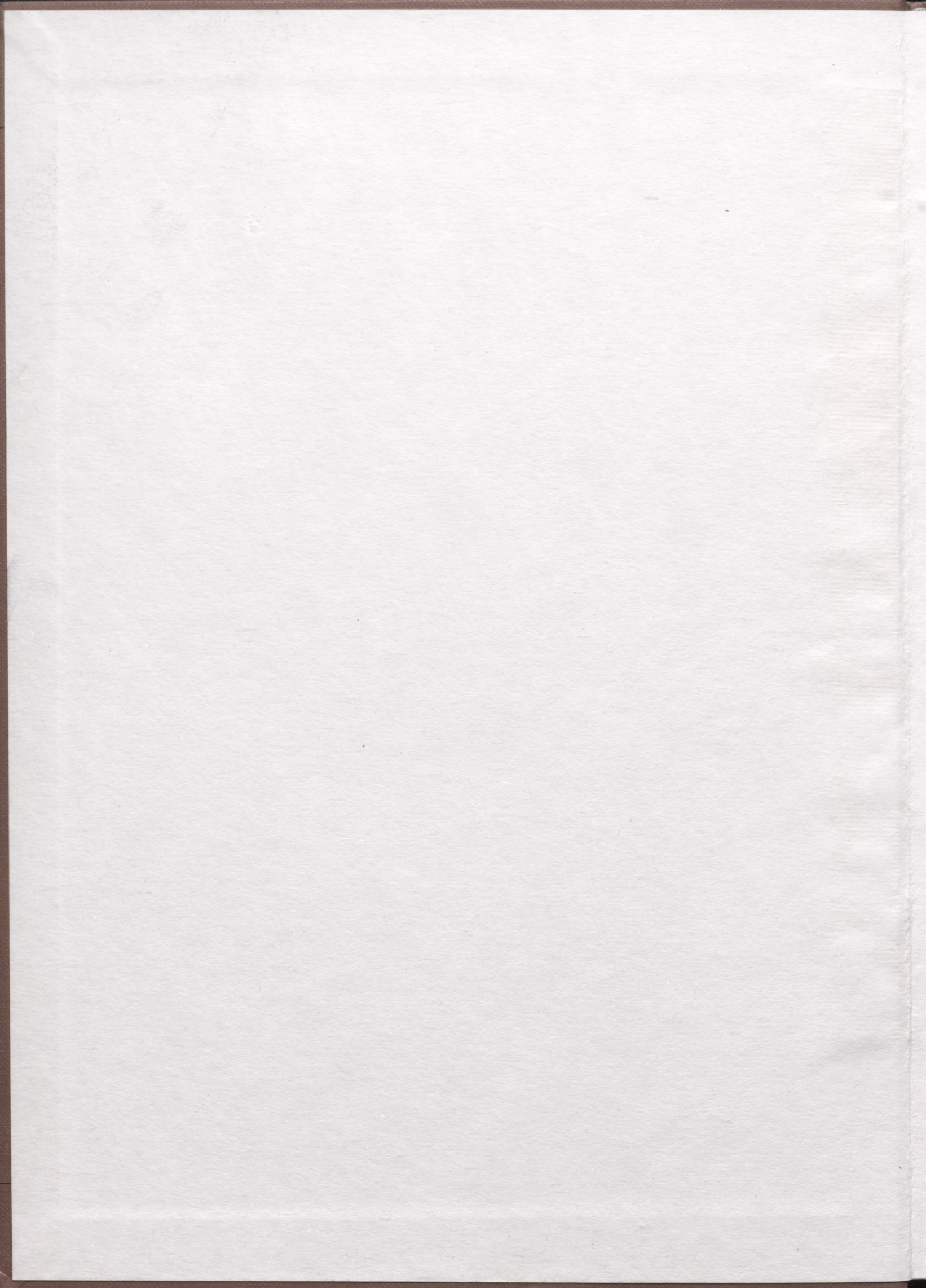
LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI NR. 5
ARHEOLOĢIJA

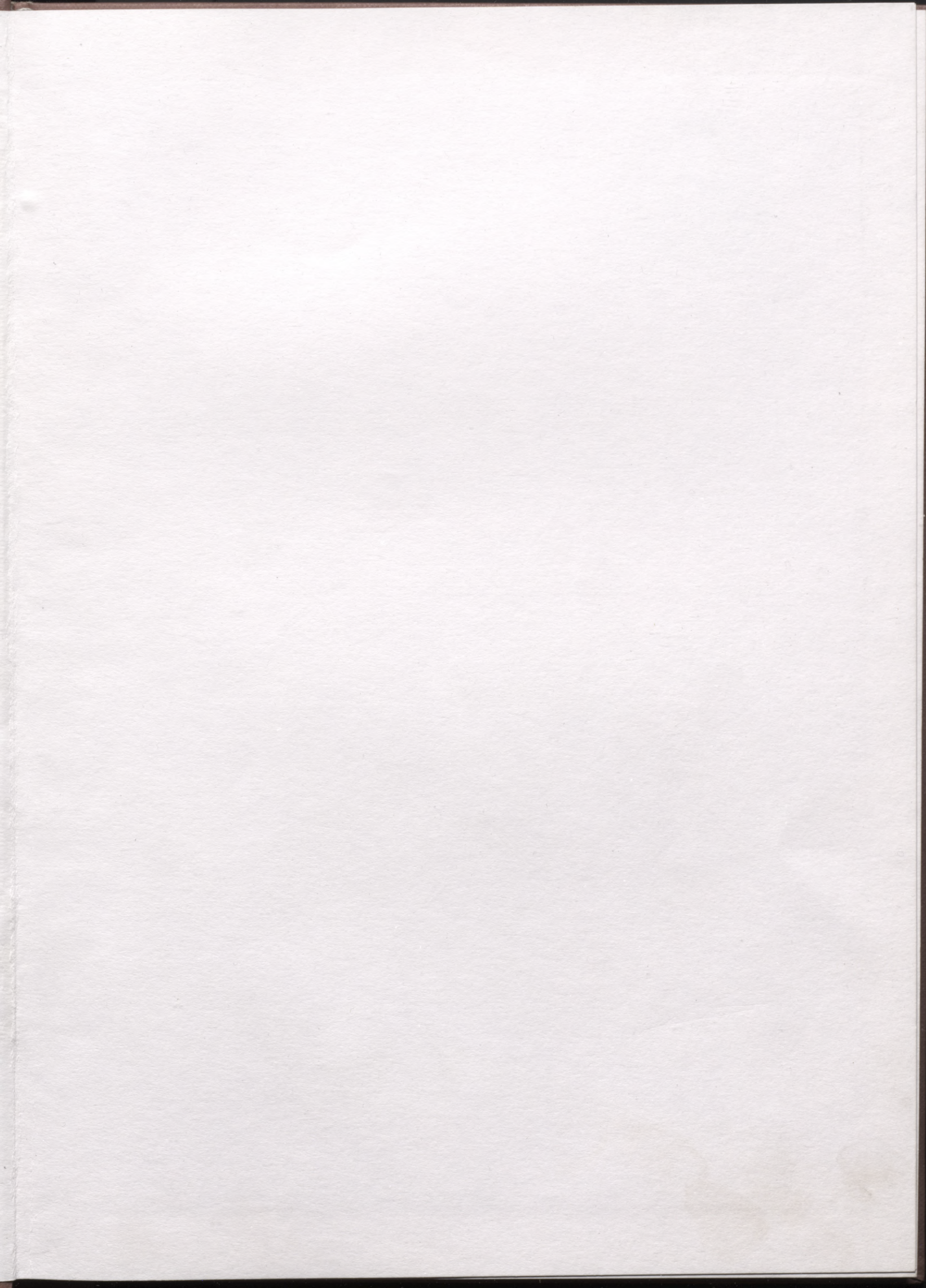

ARNIS RADIŅŠ

10. - 13. GADSIMTA SENKAPI
LATGAĻU APDZĪVOTAJĀ TERITORIJĀ
UN AUSTRUMLATVIJAS
ETNISKĀS, SOCIĀLĀS UN POLITISKĀS
VĒSTURES JAUTĀJUMI

RĪGA 1999

ARNIS RADIŅŠ

SENKAPI

TERITORIJĀ

10-11-69
10-11-69
10-11-69

2-44
2006-6

L 91

Publ.
9

LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI NR. 5
ARHEOLOĢIJA

ARNIS RADIŅŠ

10.–13. GADSIMTA SENKAPI
LATGAĻU APDZĪVOTAJĀ TERITORIJĀ
UN AUSTRUMLATVIJAS
ETNISKĀS, SOCIĀLĀS UN POLITISKĀS
VĒSTURES JAUTĀJUMI

MONOGRĀFIJA

N. I. M. S.

RĪGA 1999

UDK 069:902/904(474.3)
Ra 157

Arnīs Rādiņš. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā
un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi.
Monogrāfija

KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Izdevums tapis ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu

Ainas Alksnes-Alksnītes zīmējumi

Izdošanai sagatavots un iespiests SIA **N.I.M.S.**
Aspazijas bulv. 24 — 504
LV 1050, Rīga
Tālrunis: 7225215.

ISSN 1407-4540

ISBN 9984-9355-1-5

© Latvijas Vēstures muzejs, 1999

SATURS

Ievads	5
I nodaļa.	
Pētniecības vēstures un literatūras apskats	7
II nodaļa.	
Līdzenie kapulauki	17
III nodaļa.	
Uzkalniņu kapulauki	35
IV nodaļa.	
Apbedījumu inventārs	53
V nodaļa.	
Kristīgā ticība un pagāniskās apbedīšanas paražas	125
VI nodaļa.	
Sabiedrības sociālās un politiskās attīstības aspekti	131
VII nodaļa.	
Etniskās problēmas	155
Nobeigums	167
Summary	169
Резюме	177
Avotu un literatūras norādes. Saīsinājumi	185

030007276

SATURS

izvads	1
I nodaļa	1
II nodaļa	7
III nodaļa	17
IV nodaļa	35
V nodaļa	53
VI nodaļa	73
VII nodaļa	123
Summa	167
Pozīcijas	177
Avots un literatūra	183

Latvijas Republikas Valsts prezidents
Valsts prezidents
Valsts prezidents
Valsts prezidents

0454 000 1000

0454 000 1000

10-11. Skaņotājs ir jāizmanto kopā ar...

IEVADS

PĒTNIECĪBAS VĒSTURES

Latgaļi bija viena no tām baltu etniskajām vienībām, kuras būtiski piedalījās latviešu tautas izveidošanās procesā. Bez visaptveroša priekšstata par šo minēto cilšu apvienību nav iespējama baltu un to kaimiņu daudzu senvēstures problēmu izpratne.

Latgaļu vārds – “летъгола” – pirmo reizi rakstītos avotos minēts 11. un 12. gadsimta mijā Senās Krievzemes hronikā “Pagājušo gadu stāsts”, kuras sarakstīšanā izmantota “Pirmhronika” un citi agrāki avoti. 13. gadsimtā šodienas Latvijas teritorijā sastādītajās hronikās un dokumentos viņi saukti par “Lethigalli”, “Letti”, “Letten”. Iespējams, ka šie etnonīmi nav lietoti ar vienādu nozīmi un atspoguļo kādus sarežģītus etniskus notikumus.

10. – 13. gadsimtā latgaļu apdzīvotā teritorija, kas aizņēma Austrumlatvijā tagadējās Vidzemes austrumu daļu un Latgali, bija politiski neapvienota un, domājams, arī etniski neviengabalaina. Kā apliecina arheoloģisko pētījumu materiāli un rakstītie avoti, minētajā laika periodā šeit norisinājās kvalitatīvas pārmaiņas – pakāpeniski veidojās feodālā sabiedrība. Galvenās saimniecības nozares bija zemkopība un lopkopība, kā arī amatniecība. Izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis veicināja tirdzniecības attīstību. Liela nozīme te bija Dauļgavas ūdens un sauszemes ceļam.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas pieminekļi ir vieni no visvairāk arheoloģiski pētītajiem objektiem Latvijā. Taču, neskatoties uz iegūtā materiāla daudzumu un nozīmīgumu, apkopojošu darbu ir visai maz. Daudzi jautājumi, piemēram, latgaļu izcelšanās un izplatība, latgaļu materiālās kultūras ietek-

me uz citām etniskām grupām, kopīgais un atšķirīgais starp latgaļiem un sēļiem, vēl līdz galam nav atrisināti vai ir precizējami. Nepieciešamo atbilžu meklēšanā liela nozīme ierādāma tieši apbedīšanas pieminekļiem.

Darba mērķis ir apkopot un aplūkot kapulauku arheoloģisko izrakumu materiālu, t.i., analizēt šo pieminekļu veidus, izplatību, novietojumu, ārējās pazīmes, apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāru un hronoloģiju un iegūtos rezultātus izmantot vairāku ar latgaļu etnisko, sabiedrisko un politisko vēsturi saistītu jautājumu risināšanā. Pētījuma hronoloģiskās robežas noteikuši tādi apsvērumi kā 10. – 13. gadsimta kapulauku plašā arheoloģiskā pētniecība, izmaiņas apbedīšanas tradīcijās, t.i., uzkalniņu kapulauku ieviešanās līdzās līdzienajiem kapulaukiem, minētā perioda nozīmīgums, kas saistīts ar reģiona patstāvīgās attīstības pārtrūkumu Austrumeiropas un Rietumeiropas iekarotāju agresijas rezultātā. Darbā izmantoti materiāli, kas glabājas Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūtā, Latvijas Vēstures muzejā un citos mūsu valsts muzejos, Valsts Ermitāžā Pēterburgā, Valsts Vēstures muzejā Maskavā. Iespēju robežās tie pastiprināti ar hroniku un dokumentu ziņām, un folkloras materiāliem, īpaši tautas dziesmām un ticējumiem.

Autors izsaka savu pateicību kolēģiem J. Apalam, Z. Apalai, J. Graudonim, G. Toropinai, A. Žeierei par iespēju izmantot viņu pētīto latgaļu kapulauku nepublicētos materiālus. Tāpat mūsu atzinība visiem, kas ar padomiem un tiešo darbu sekmējuši šā darba tapšanu.

IEVADS

ne ar citām esamības grupām, kā arī ar citām grupām, kas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Darba mērķis ir apkopot un apskatīt šīs grupas, kas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Ar šīs grupas saturu iepazīstināsim šīs grupas, kas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Izvērtējot šīs grupas, mēs varam secināt, ka šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Izvērtējot šīs grupas, mēs varam secināt, ka šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Izvērtējot šīs grupas, mēs varam secināt, ka šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

Izvērtējot šīs grupas, mēs varam secināt, ka šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas, vai arī šīs grupas nav atdalītas no šīs grupas. Tādējādi šīs grupas ir atdalītas no šīs grupas.

I nodaļa

PĒTNIECĪBAS VĒSTURES UN LITERATŪRAS APSKATS

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā 10. – 13. gadsimtā zināmi lidenie un uzkalniņu senkapi. To pētniecībā, tāpat kā Latvijas arheoloģiskajā izziņāšanā kopumā [LA, 10. – 17. lpp.], izdalāmi trīs posmi: pirmais – no 19. gadsimta sākuma līdz 1918. gadam, otrais – no 1918. gada līdz 1945. gadam, trešais – pēc 1945. gada. Tie savā starpā atšķiras pēc arheoloģisko izrakumu apjoma, izvirzītajiem mērķiem, metodoloģijas. Šodien mēs atrodamies jauna – ceturta posma sākumā. Tas prognozējams ar arheoloģisko izrakumu skaita un apjoma samazināšanos no vienas puses un jau iegūtā materiāla apstrādes un analīzes palielināšanos no otras puses.

Pirmais pētniecības posms iezīmējas ar materiāla uzkrāšanu un grupēšanu, izrakumu metodikas izstrādāšanu un pilnveidošanu. F. Kruzes 1838. un 1839. gada izrakumi etniski jauktajā lībiešu un latgaļu Skrīveru Aizkraukles līdzenajā kapulaukā [Kruse 1840, S. 73 – 88] uzskatāmi par pirmajiem zinātniskajiem pētījumiem mūs interesējošos pieminekļos (*I. att.*). Vēlāk šie senkapi vēl vairākkārt piesaistīja pētnieku uzmanību. 1850. gadā tajos izrakumus izdarīja J. Bērs [Bähr 1850, 74 S.], 1887., 1889. gadā – A. Buholcs [Buchholtz 1888, S. 44 – 49]. F. Kruzem pieder arī pirmais mēģinājums apkopot visu Latvijā un arī Igaunijā iegūto arheoloģisko materiālu [Kruse 1842, 26 S.]. Taču daudzi no viņa secinājumiem bija kļūdaini. Tā, piemēram, F. Kruze Skrīveru Aizkraukles kapulaukā un citos vietējo iedzīvotāju pieminekļos atsegtos kapus un iegūtās senlietas saistīja ar normāniem – varjagiem. Jau 1850. gadā šos uzskatus noraidīja J. Bērs [Bähr 1850, S. 3], līdz ar to aizsākot ilgstošu diskusiju Baltijas arheoloģijā. F. Kruzes darbs neapšaubāmi veicināja intereses palielināšanos par Latvijas arheoloģijas materiālu. No baltvācu pētījumiem vēl atzīmējami E. Lēmaņa 1872. gada izrakumi Stirnienas [Lehmann 1873, S. 106 – 115], J. Girgenzona un A. Buholca 1885. gada darbi Galgauskas Ticēnu uzkalniņu kapulaukos [Girgensohn 1886, S. 68 – 75]. A. Kruzes 1887. gada izrakumi Aizkalnes Ludvigovas līdzenajā kapulaukā [ОИДНБГ, с. 54 – 58] u. c.

Krievijas zinātnieki par Baltijas guberņu pieminekļiem nopietni ieinteresējās tikai sakarā ar gata-

vošanos IX arheoloģiskajam kongresam 1893. gadā Viļņā. Arī vēlāk viņu aktivitāte nemazinājās, jo nākošais šāds pasākums norisinājās 1896. gadā Rīgā. 1891. gadā tika izveidota speciāla komisija, kuras uzdevums bija sastādīt plānu nepieciešamajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Rietumu novadā. Komisija norādīja arī uz izrakumu nepieciešamību Rēzeknes apriņķī [Алексеев 1968, с. 95]. Te gan jāatzīmē, ka tajā Austrumlatvijas daļā, kas ietilpa Vitebskas guberņas sastāvā, stāvoklis bija atšķirīgs, jo ar arheoloģiskā materiāla vākšanu jau nodarbojās 1853. gadā izveidotā Statistiskā komiteja. Līdz ar to ziņas par atradumiem šejienes pieminekļos parādījās Krievijas arheoloģiskajos izdevumos. 1864. gadā Imperatoriskā Arheoloģiskā komisija uzteica Vitebskas guberņas Statistiskās komisijas darbu, atzīmējot, ka tā savākusi daudz ziņu par kapulaukiem un pilskalniem, un par atradumiem tajos [ОИАК 1864, с. 23].

1890. un 1891. gadā J. Romanovs, 1891. gadā arī V. Sizovs veica plašus izrakumus Ludzas Odukalna līdzenajā kapulaukā. A. Spicina sagatavotā šo pētījumu rezultātu publikācija [Спицын 1893, 83 с.] ir pirmais apjomīgais darbs, kas veltīts vienam no mūs interesējošiem latgaļu pieminekļiem. Autors tajā plaši analizē apbedījumu veidus un senlietas. Nozīmīgs ir viņa mēģinājums izdalīt 5 apbedīto kategorijas pēc mirušajiem kapā līdzdotā inventāra principa. Līdz ar teicamām ilustrācijām (*2. att.*) gandrīz pilnībā publicēts tāds nozīmīgs materiāls kā izrakumu dienasgrāmatas. A. Spicins kļūdaini uzskatīja Ludzas Odukalna kapulauku par lībiešu pieminekli. Vēlākos darbos, tiesa, viņš atsakās no minētā secinājuma un saista šo pieminekli ar latgaļiem.

J. Romanovs 1892. un 1893. gadā izdarīja izrakumus arī Bērzpils Slaveitu, Kaunatas Vecslobodas, Silajāņu Leiņukalna, Galēnu Zīmuļu, Aizkalnes, Aizkalnes Feldhofas, Aizkalnes Ludvigovas, Kapiņu Releņu u. c. līdzenajos kapulaukos [ОИАК 1892, с. 59 – 64; 1893, с. 15 – 17]. Tāpat minami P. Rikova pētījumi 1915. gadā Kaunatas Rikopoles un Kaunatas Bataru, 1916. gadā – Makašēnu Greivuļu uzkalniņu kapulaukos [Рыков 1917, с. 22 – 25]. Balstoties uz šo materiālu, viņš pirmais

plašāk analizē apbedīšanas paražas šā veida pieminekļos. Salīdzinot līdzenos un uzkalniņu kapulaukus, P. Rikovs secina to hronoloģisko vienlaicīgu, bet etniskās piederības jautājumu atstāj atklātu. Viņš arī mēģina noteikt latgaļu pieminekļu izplatības robežas.

19. gadsimta beigās aizsākas latviešu arheologu – amatieru izrakumi. No pētījumiem mūs interesējošos pieminekļos atzīmējami E. Putniņa 1898. gada izrakumi Stāmerienes līdzenajā kapulaukā [Balodis 1938, 26. lpp.].

Apskatāmajā periodā publicētajos apkopojošā rakstura darbos latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukiem uzmanības pievērsts visai maz. X arheoloģiskā kongresa sagatavošanas laikā klajā nākušā

jā N. Haruzina rakstā [Харузин 1894, с. 86 – 236], kas veltīts arheoloģiskās pētniecības stāvoklim Baltijā, aplūkoti dažos pieminekļos, piemēram, Skrīveru Aizkraukles kapulaukā, iegūtie materiāli un kritiski izklāstīti baltvācu pētnieku uzskati etniskās vēstures jautājumos. Pats autors savukārt cenšas pamatot slāvu klātbūtni un lielo nozīmi latviešu un igauņu zemēs senatnē. Neapšaubāmi vērtīgi izziņu krājumi ir sakarā ar minētajām Krievijas arheologu sanāksmēm izstrādātais katalogs [RK, 340 S.] un sastādītās bibliogrāfijas [Buchholtz 1896, 65 S; Buchholtz, Spreckelson 1914, S. 296 – 415]. Vēl jāatzīmē latviešu profesionālās arheoloģijas pamatlicēja F. Baloža darbs par 9. – 13. gadsimta Latvijas iedzīvotāju vēstures problēmām [Баллод 1911,

1. att. Darbā minēto senkapu izplatības karte

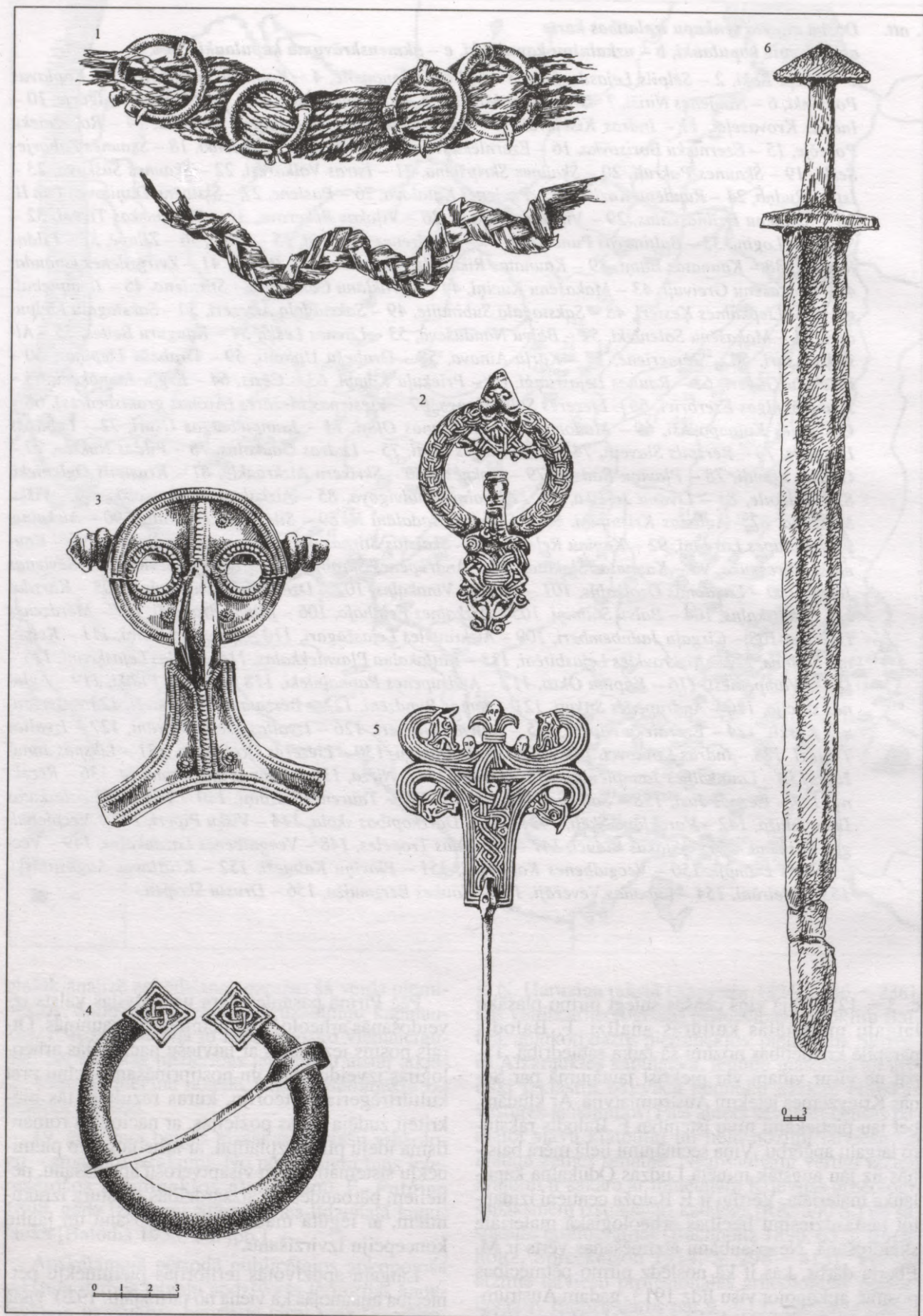
a – līdzenie kapulauki, b – uzkalniņu kapulauki, c – akmenskrāvuma kapulauki

1 – Ābeļu Boki, 2 – Sēlpils Lejasdopeles, 3 – Salienas Janomole, 4 – Kaplavas Varnoviči, 5 – Kaplavas Podvinki, 6 – Naujenes Nitiši, 7 – Krāslavas Misjūni, 8 – Krāslavas Šķerskāni, 9 – Skaistas Podgurje, 10 – Indras Krovaseļci, 11 – Indras Kiseļevci, 12 – Indras Lupandi, 13 – Indras Kuļbova, 14 – Robežnieku Poreče, 15 – Ezernieku Borisovka, 16 – Ezernieku Reiņiki, 17 – Šķaunes Latišonki, 18 – Šķaunes Zaborje-Šeški, 19 – Šķaunes Pakruļi, 20 – Šķaunes Skripšķina, 21 – Istras Volkarezi, 22 – Šķaunes Šušķova, 23 – Istras Rudņa, 24 – Rundēnu Kazici, 25 – Pasiēnes Katalova, 26 – Pasiēne, 27 – Šķilbēnu Daņilovka I un II, 28 – Šķilbēnu Dzilnaskalns, 29 – Viļakas Cironava, 30 – Viļakas Bekerova, 31 – Galgauskas Ticēni, 32 – Šķilbēnu Logini, 33 – Baltinavas Puncēleva, 34 – Mērdzenes Čenčeva, 35 – Cibla, 36 – Zilupe, 37 – Pildas Rugaiši, 38 – Kaunatas Batņi, 39 – Kaunatas Rikopole, 40 – Kaunatas Batari, 41 – Zvirgzdenes Isnauda, 42 – Makašēnu Greivuli, 43 – Makašēnu Kuciņi, 44 – Varakļānu Cakuli, 45 – Stirniena, 46 – Jaunpiebalga, 47 – Liepkalnes Ķesteri, 48 – Sakstagala Subinaite, 49 – Sakstagala Aizezeri, 50 – Sakstagala Lielpu-deri, 51 – Makašēnu Salenieki, 52 – Balvu Naudušeķa, 53 – Litenes Leški, 54 – Kauguru Beites, 55 – Alsviķu Asari, 56 – Stāmeriene, 57 – Kārļu Ainava, 58 – Drabešu Uplanti, 59 – Drabešu Liepiņas, 60 – Priekuļu Ģūģeri, 61 – Raunas Lejasruņģi, 62 – Priekuļu Kampi, 63 – Cēsis, 64 – Ērgļu Jaunākēni, 65 – Jaunpiebalgas Ezerbrici, 66 – Liezeres Salmaskrogs, 67 – Viesienas Mežāres (Āronas grantsbedres), 68 – Cesvaines Kalnapauķši, 69 – Madona, 70 – Mārcienas Oliņi, 71 – Jaunpiebalgas Ušuri, 72 – Lubānas Līčagals, 73 – Bērzpils Slaveiti, 74 – Zvirgzdenes Kivti, 75 – Ludzas Odukalns, 76 – Pildas Nukšas, 77 – Galēnu Zīmuļi, 78 – Pļaviņu Radzes, 79 – Koknese, 80 – Skrīveru Aizkraukle, 81 – Krustpils Oglenieķi, 82 – Patkule, 83 – Līvānu Jersika, 84 – Aizkalnes Ludvigova, 85 – Aizkalnes Maskevičišķi, 86 – Višķu Maskava, 87 – Aglonas Kristapiņi, 88 – Aglonas Madalāni II, 89 – Silajāņu Leiņukalns, 90 – Aizkalne, 91 – Kalupes Lazdāni, 92 – Kapiņu Relenģi, 93 – Skaistas Stirnas, 94 – Kaunatas Vecsloboda, 95 – Kau-natas Veresauķa, 96 – Kaunatas Šķakatas, 97 – Andrupenes Šķrabji, 98 – Maltas Ģiņēviči, 99 – Sāvienas Joksti, 100 – Ļaudonas Ozolkalns, 101 – Pļaviņu Vinakalns, 102 – Dzelzavas Strūgukalns, 103 – Kārzdab-grantskalns, 104 – Balvu Salmiņi, 105 – Aizkalnes Feldhofa, 106 – Pildas Bradaiži, 107 – Mērdzenes Dzērves, 108 – Cīrgaļu Jaunbemberi, 109 – Aizkraukles Lejaszāģari, 110 – Ķeipenes Ūsiņi, 111 – Ķeipe-nes Saliņas, 112 – Aizkraukles Lejasbitēni, 113 – Katlakalna Pļavniekkalns, 114 – Doles Lejaskivuti, 115 – Doles Vampenieši, 116 – Kapiņu Okra, 117 – Andrupenes Patmaļnieķi, 118 – Alsviķu Pidiķi, 119 – Aglo-nas stacija, 120 – Andrupenes Stikui, 121 – Annas Bundzēni, 122 – Bērzaunes Pakalnieši, 123 – Bērzaun-es Kārķli, 124 – Ezernieķu Niperi, 125 – Auleķas Grāveri, 126 – Izvaltas Lielie Murāni, 127 – Izvaltas Truļi II, 128 – Indras Košķovci, 129 – Kalsnavas Daktiņi, 130 – Liezeres Ozolmuiķa, 131 – Līksnas Janu-šāni, 132 – Launkalnes Jaunpieniņi, 133 – Līvāni, 134 – Nirza, 135 – Raunas mācītājmuiķa, 136 – Rēzek-ne, 137 – Rēzņas Jusi, 138 – Saikavas Kāpurkalns, 139 – Taurenas Lazdiņi, 140 – Tilža, 141 – Trikātas Lubu muiķa, 142 – Varakļānu Šķēļi, 143 – Višķu Dārzkopības skola, 144 – Višķu Piperi, 145 – Vecpiebal-gas Raskumi, 146 – Viļakas Viduči, 147 – Viesienas Tropes, 148 – Vecgulbenes Lazdukalns, 149 – Vec-gulbenes Dumpji, 150 – Vecgulbenes Kapenieši, 151 – Pļaviņu Kalnieši, 152 – Krāslavas Augustinišķi, 153 – Meirāni, 154 – Lubānas Vēverāji, 155 – Zaubes Bērzmuiķa, 156 – Drustu Skripsti.

c. 3 – 125]. Tajā viņš cenšas sniegt pirmo plašāko latgaļu materiālās kultūras analīzi. F. Balodis pārspīlē kristietības nozīmi šā laika sabiedrībā. Tāpat ne visur viņam var piekrist jautājumā par Se-nās Krievzemes ietekmi Austrumlatvijā. Ar kļūdām, bet jau pietiekami tuvu īstenībai F. Balodis rakstu-ro latgaļu apģērbu. Viņa secinājumi lielā mērā balst-ijās uz jau augstāk minētā Ludzas Odukalna kapu-lauķa materiāla. Vērtīgi ir F. Baloķa centieni izman-tot tautasdziesmu liecības arheoloģiskā materiāla skaidrošanā. Neapšaubāmi atzīmēšanas vērts ir M. Eberta darbs, kas it kā noslēdz pirmo pētniecības posmu, apkopojot visu līdz 1913. gadam Austrum-baltijā iegūto arheoloģisko materiālu [Ebert 1913, S. 498 – 559].

Pēc Pirmā pasaules kara un Latvijas valsts iz-veidošanās arheoloģiskā pētniecība atjaunojās. Ot-rais posms iezīmējās ar latviešu nacionālās arheo-loģijas izveidošanos un nostiprināšanos, cīņu pret kultūrtrēģerisma teoriju, kuras rezultātā tās pie-kritēji zudēja savas pozīcijas, ar nacionālā roman-tisma ideju plašu izplatību, ar arheoloģisko piemi-neķļu sistemātisku un visaptverošu apzināšanu, ne-lieliem pārbaudes un aizsardzības rakstura izraku-miem, ar iegūtā materiāla apkopošanu un jaunu koncepciju izvirzīšanu.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas piemieneķļu pēt-niecība atjaunojās kā viena no pirmajām. 1920. gadā J. Krieviņš un 1921. gadā K. Ozols veica izrakumus Priekuļu Kampu līdzenajā kapulauķā [Lietgaliētis

2. att. Senlietas no Ludzas Odukalna līdzenā kapulauka 1891. gada izrakumiem (pēc: Спицын 1893, таб. VII : 9, XI : 1, VI : 15, 17, 10, XV : 9)

1928, 696. – 699. lpp.]. 1920. gadā – A. Štokmanis Makašēnu Greivuļu [Štokmanis 1920], 1920. gadā E. Brencēns, 1921. gadā G. Bakmanis, 1922. gadā J. Prīmanis Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā [Elksnīte 1935, 3. – 24. lpp.], 1921. gadā A. Nore, H. Riekstiņš Cesvaines Kalnapaukšu [Nore 1921; Riekstiņš 1921], 1922. gadā A. Nore Jaunpiebalgas Ušuru [Nore 1922], 1924. gadā F. Ozoliņš Kārļu Ainavu līdzenajā kapulaukā [Ozoliņš 1924]. 1925. – 1926. gadā Austrumlatvijā plašus apzināšanas un izrakumu darbus, izdarot pētījumus 14 līdzenos un uzkalniņu kapulaukos, veica F. Balodis [Balodis 1938, 29. lpp.]. Arheoloģiskie darbi tika izdarīti arī tādās pieminekļos kā Kaunatas Batņi, Kaunatas Rikopole, Cibla, Ludzas Odukalns, Maltas Giņēviči u. c. F. Balodis savās sākotnējās publikācijās [Balodis 1925a, 479. – 487. lpp.; 1925b, 355. – 364. lpp.] un vēlākos darbos [Balodis 1926a, 86. – 90. lpp.; 1938, 183. – 190. lpp.], balstoties uz šo materiālu, nosacījis latgaļu pieminekļu izplatības austrumu robežu, mēģinājis risināt uzkalniņu un līdzeno kapulauku savstarpējās attiecības, uzskatot, ka kapu inventārs un daļa no apbedīšanas paražām ir vienādas, ka abi šie pieminekļu veidi saistāmi ar latgaļiem. Viņprāt, kopš 11. gadsimta sākuma apskatāmās teritorijas austrumu daļā dominējošais apbedīšanas veids ir uzkalniņu kapulauki. Kā nozīmīgi pētījumi tāpat minami 1928. gada F. Jākobsona un R. Šnores izrakumi Aglonas Kristapiņu [Jākobsons 1928; Šnore R. 1928a], 1931. gada H. Riekstiņa darbi Aizkalnes Maskevicišku [Riekstiņš 1931a], Kaunatas Veresau-

kas [Riekstiņš 1931b] un Zaubes Bēzrmuižas [Riekstiņš 1931c] līdzenajos, Liepkalnes Kesteru [Riekstiņš 1939, 65. – 75. lpp.], Baltinavas Puncuļevas [Riekstiņš 1931d] uzkalniņu kapulaukos. Vēl atzīmējami 1928. gada E. Šturma izrakumi Kārļu Ainavu [Šturms 1928] un 1930. gada darbi Dzelzavas Strūgukalna [Šturms 1930], 1933., 1935. gada E. Šnores izrakumi Mērdzenes Dzērvju [Šnore E. 1936a, 62. – 71. lpp.], 1937. un 1938. gadā – Višķu Maskavas [LA, 355. lpp.], 1939. gada K. Oša darbi Pļaviņu Radžu [Ošs 1939], P. Stepīņa – Skaistas Stirnu [Stepiņš 1939], O. Kalēja – Līvānu Jersikas [Kalējs 1940, 11. – 29. lpp.], 1940. gada E. Šnores izrakumi Aizkalnes [Šnore E. 1940] līdzenajos kapulaukos (3. att.).

Daudz vērtīga materiāla par mūs interesējošiem pieminekļiem tika iegūts Pieminekļu valdes aktivitātēs, saistītās ar arheoloģisko objektu apzināšanu. Tā rezultātā būtiski papildinājās zināmo kapulauku skaits, noskaidrojās to veidi, konkretizējās lokalizācija, precizējās hronoloģija.

Izvērtējot pirmajā pētniecības posmā iegūto un jauno materiālu, latgaļu apbedīšanas paražas mēģinājis sistematizēt H. Riekstiņš [Riekstiņš 1935, 47. – 55. lpp.]. Viņš sniedz ziņas par kapu bedru izmēriem, varbūtējām virszemes konstrukcijām, apbedīto orientāciju, skeletu stāvokli. Autors latgaļu līdzenajos kapulaukos izdala tikai 2 apbedījumu veidus – skeletkapus un ugunskapus, izslēdzot simbolisko apbedījumu esamību. H. Riekstiņš pirmais no pētniekiem pievērš lielu uzmanību

3. att. Līvānu Jersikas līdzenais kapulauks 1939. gada arheoloģisko izrakumu laikā (O. Kalēja foto)

latgaļu pieminekļos reizēm sastopamajiem uguns-
kapiem. Viņš, atzīmējot, ka vairums no tiem ir
sieviešu apbedījumi, ugunskaņus saista ar ieprecē-
tām lietuvietēm, slāvietēm, kursietēm.

Vērtīgi norādījumi par latgaļu apdzīvotās terito-
rijas 10. – 13. gadsimta senkapjiem atrodami rak-
stos, kas veltīti atsevišķu pieminekļu materiālu pub-
licēšanai. Te minami E. Šnors [Šnore E. 1936,
62. – 71. lpp.], O. Kalēja [Kalējs 1940, 11. –
29. lpp.], F. Baloža [Balodis 1940, 76. – 84. lpp.]
darbi. Tāpat informācija par latgaļu apdzīvotās ter-
itorijas apbedīšanas pieminekļiem atrodama vairā-
kos arheoloģiskās pētniecības apskatos [Šturms
1932, 1. – 12. lpp.; Šnore E. 1936b, 186., 187. lpp.].

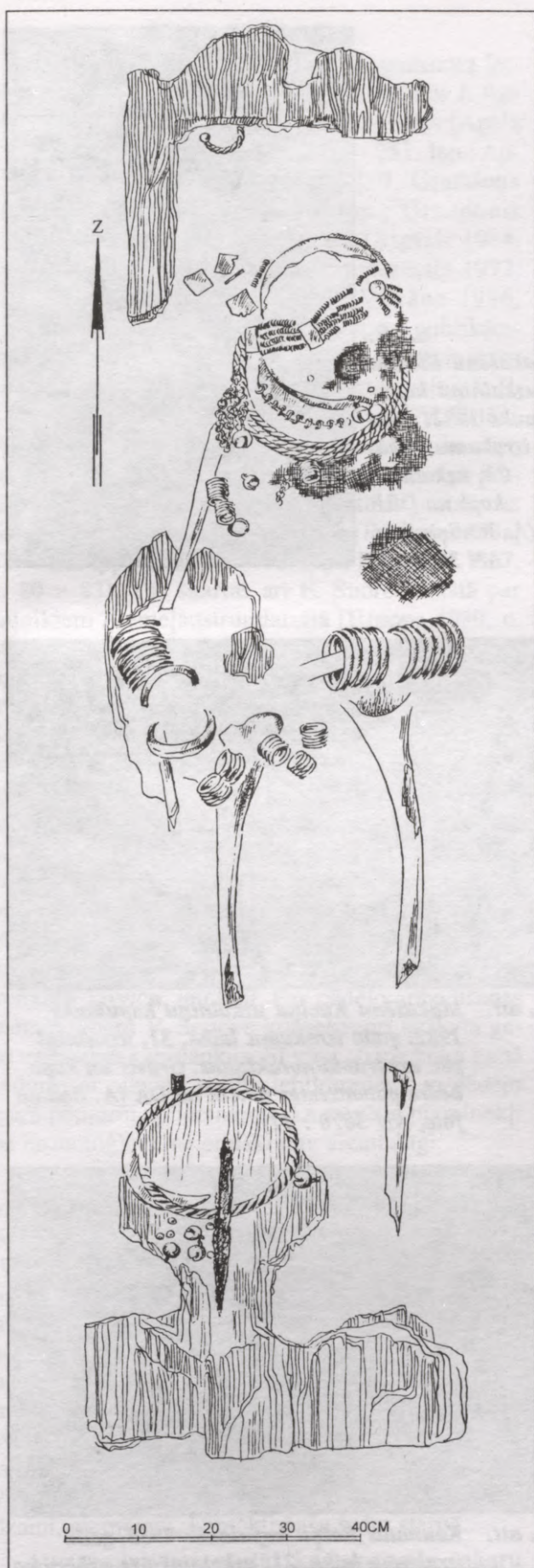
Materiāli par Latvijas teritorijā esošajiem biju-
šās cariskās Krievijas Vitebskas guberņas piemi-
nekļiem, to skaitā par latgaļu apdzīvotās teritorijas
kapulaukiem, iekļauti 1933. gadā PSRS izdotajā
bibliogrāfiskajā rādītājā [Дубински 1933, c. 54 – 60].
No citās valstīs publicētajiem darbiem vēl jāatzīmē
A. Spicina raksts [Спицын 1925, c. 112 – 171], kurā
viņš, runājot par Lietuvas pieminekļiem, atkārtoti
pievēršas Ludzas Odukalna kapulauka materiālam
un tā vietai citu līdzīgu pieminekļu vidū. Jāatzīmē,
ka ar Lietuvu autors saprot daudz plašāku baltu
apdzīvoto teritoriju nekā tās šodienas robežas. A.
Spicins izdala atsevišķu 10. gadsimta Ludzas (Lūci-
nas) kultūru, kura, kaut tā visbiežāk konstatējama
Austrumlatvijas austrumu daļā, tomēr sastopama arī
ārpus latgaļu apdzīvotās teritorijas. Apskatot uzkal-
niņu kapulaukus, A. Spicins atkārtoti cenšas apvie-
not vienā grupā lībiešu un latgaļu pieminekļus. Taču
savam laikam ļoti interesantajā darbā viņam tomēr
nav izdevies noskaidrot un izdalīt baltu ciltīm kopī-
go un atšķirīgo.

Trešais posms latgaļu apdzīvotās teritorijas ka-
pulauku pētniecībā iezīmējas ar arheoloģisko iz-
rakumu un to skaita, tāpat apjoma ievērojamu pa-
lielināšanos, ar visa iegūtā materiāla pārvērtēšanu,
būtisku progresu materiāla apkopošanā un vispā-
rināšanā, ko tomēr vairāk vai mazāk ierobežoju-
šas marksisma – leņinisma dogmas.

Latvijas arheoloģijas pārkārtošanā uz jau minē-
tās ideoloģijas pamatiem liela nozīme bija H. Moo-
ram [Moora 1952, 168 lpp.]. Viņa teorētiskās no-
stādnes kļuva par valdošajām visā Baltijā. H. Moora
izmantojis arī latgaļu kapulaukos iegūto materiālu.
Viņaprāt, pēc tā visai grūti konstatēt to reālo sa-
biedrības diferenciāciju, kas pastāvējusi mūs
interesējošajā laika posmā, jo apbedīšanas paražas
nosacījušas nepieciešamību pēc kapa piedevām.
H. Moora domāja, ka latgaļu uzkalniņu kapulauki
radušies to kaimiņu slāvu ietekmē. Viņš uzskatī-
ja, ka šo etnisko vienību starpā pastāvējuši viscie-
šākie sakari visās dzīves jomās. Interesanti, ka cen-

tieni meklēt Austrumlatvijā milzīgu slāvu nozīmi
kā etniskajā, tā ekonomiskajā un politiskajā vēsturē
ļoti izteikti bija līdz pat 1960. gadiem. Jāatgādina
kaut vai PSRS ZA 1952. un 1953. gadā sarīkotās
Baltijas etniskās vēstures izpēti ekspedīcijas
[ТПОКЭ, 578 c].

Kā jau tika atzīmēts, tad trešais pētniecības
posms ir raksturīgs ar pētniecības apjomu būtiski
kvantitatīvu un kvalitatīvu palielināšanos. 1947. un
1948. gadā E. Šnore un J. Graudonis pilnībā atse-
dza Pildas Nukšu [Шноре 1957, c. 13], 1948.,
1955., 1957., 1958. gadā E. Šnore – Zvirgzdenes
Kivtu [Šnore E. 1987, 7. lpp.], 1971. un 1972. gadā
J. Graudonis – Ērgļu Jaunākēnu [Graudonis 1972a,
72. – 76. lpp.; 1973a, 34. – 39. lpp.] līdzeno kapu-
lauku. Ļoti plašus izrakumus 1971. un 1972. gadā
J. Apals veica Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 34. –
39. lpp.; Apals, Apala 1973, 7. – 10. lpp.], 1977. –
1980., 1984. – 1987. gadam I. Briede – Kuniga Ag-
lonas Kristapiņu [Briede 1978, 20. – 22. lpp.; 1979.,
17. – 19. lpp.; 1980, 29. – 31. lpp.; 1982, 52. –
54. lpp.; Kuniga 1986, 80. – 83. lpp.; 1988, 89. –
92. lpp.], 1986. – 1989. gadā I. Žeiere Kokneses
[Žeiere 1988a, 167. – 170. lpp.; 1990, 188. –
191. lpp.], 1988. – 1991. gadā Z. Apala Priekuļu
Ģūģeru [Apala 1990a, 20. – 24. lpp.; 1992, 8. –
15. lpp.] līdzienajā kapulaukā. Nozīmīgus arheo-
loģiskos darbus izdara V. Urtāns 1951. un 1953. ga-
dā Mārcienas Oliņu [Urtāns V. 1951; 1952] un
1953. gadā Madonas [Urtāns V. 1953], E. Šnore
1948., 1952. un 1953. gadā Krustpils Oglenieku
[Шноре 1961, c. 49 – 54], I. Cimermane 1962. gadā
Kauguru Beitu [Cimermane 1963, 4. – 5. lpp.], E.
Mugurēvičs 1964. gadā Pļaviņu Radžu [Mugurēvičs
1977, 105. – 118. lpp.], A. Vasks 1972. gadā
Mērdzenes Dzērvju [Vasks 1973, 71. – 72. lpp.], V.
Urtāns 1977., 1980., 1986. – 1988. gadā Aglonas
Madalānu II [Urtāns V. 1978a, 75. – 76. lpp.; 1982,
130. lpp.; 1988, 144. – 145. lpp.; Urtāne 1990,
153. – 157. lpp.], M. Atgāzis 1983. gadā Alsviķu
Asaru [Atgāzis 1984, 21. – 25. lpp.], G. Toropina
1986. gadā Liezeres Salaskroga [Toropina 1988,
130. – 132. lpp.], 1986. gadā J. Siatkovskis Lāudo-
nas Ozolkalna [Siatkovskis 1988, 124. – 126. lpp.],
1989. gadā J. Urtāns Sāvienas Jokstu [Urtāns J.
1990, 162. – 166. lpp.], 1991. – 1993. gadā A. Vilka
Drustu Skripstu [Vilka 1992, 112. – 113. lpp.; 1994,
90. – 93. lpp.] līdzienajā kapulaukā (4. att.). No pi-
eminekļiem, kuros mirušie daļēji vai pilnīgi apbedī-
ti saskaņā ar kristīgās ticības normām, atzīmējami V.
Urtāna 1959. gada izrakumi Pļaviņu Vinakalna [Ur-
tāns V. 1962a, 17. – 32. lpp.], J. Daigas 1968. gada
pētījumi Annas Bundzēnu [Daiga 1969, 30. –
32. lpp.], I. Cimermanes 1971. gada darbi Cirgaļu
Jaunbemberu [Cimermane 1972, 58. – 60. lpp.],

4. att. Kauguru Beitu līdzenā kapulauka 3. skeletapbedījums (pēc: Cimermane 1962)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

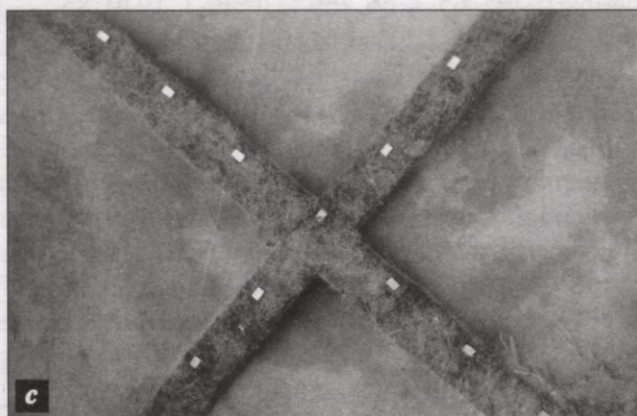
Z. Apalas 1969., 1971. gada izrakumi Drabešu Up-
lantu [Apala 1987, 94. – 109. lpp.] kapsētā.

Daudz mazāk pētīti latgaļu uzkalniņu kapulauki. Te minami E. Šnora izrakumi 1951. un 1952. gadā Šķilbēnu Daņilovkā [Шноре 1980, c. 38], 1954. gadā Ciblā un Zilupē [Šnore E. 1954], A. Rādīņa darbi 1980. gadā Andrupenes Patmaļniekos [Rādīšs 1982, 108. – 110. lpp.], 1982. gadā Makašēnu Kuciņos un 1983. gadā Varakļānu Cakulos [Rādīšs 1986, 76. – 79. lpp.], 1985. gadā Kaunatas Batņos [Rādīšs 1986, 97. – 99. lpp.] (5., 6., 7., 8. att.).

Nozīmīgs materiāls par Austrumlatvijas 10. – 13. gadsimta apbedīšanas pieminekļiem savākts apzināšanas ekspedīcijās. Atzīmēsim tikai dažas nozīmīgākās no tām – Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1971. gadā [Graudonis 1972b, 76. – 81. lpp.], Daugavpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apsekošana 1972. gadā [Graudonis 1973b, 42. – 44. lpp.], Cēsu novada arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1970. – 1980. gadā [Apals 1976, 9. – 12. lpp.; Apals 1978, 6. – 8. lpp.; Apals, Apala 1980, 14. – 16. lpp.; Topina 1986a, 109. – 112. lpp.; 1988, 128. – 134. lpp.], Austrumlatvijas arheoloģisko pieminekļu apsekošana 1977. – 1983. gadā [Rādīšs, 1978, 60. – 62. lpp.; Urtāns J. 1978, 79. – 83. lpp.; Rādīšs 1979a, 65. – 66. lpp.; Urtāns J. 1979, 85. – 89. lpp.; Urtāns J., Rādīšs, Čudars 1980, 108. – 110. lpp.; Urtāns J., Čudars 1982, 138. – 141. lpp.; Urtāns J. 1984, 91. – 99. lpp.].

Plašākais mūs interesējošā laika posma latgaļu kapulauku apraksts un analīze atrodama E. Šnora monogrāfijās par Pildas Nukšu un Zvirgzdenes Kivtu pieminekļiem [Шноре 1957, 147 c.; Šnore E. 1987, 84 lpp.]. Pilnīgi izpētītie kapulauki ļauj viņai raksturot šī tipa atsevišķu pieminekli kopumā, t. i., visā tā veselumā. E. Šnore, sniedzot simbolisko kapu aprakstu, pirmā pamato to izcelšanās cēloņus. Interesants ir viņas mēģinājums izmantot folkloras materiālus apbedīšanas paražu skaidrošanā. E. Šnore daudz darījusi latgaļu sabiedrības struktūras skaidrošanā. Viņai pieder prioritāte daudzu senlietu analīzē.

Īss un kodolīgs latgaļu apbedīšanas pieminekļu raksturojums sniegts kolektīvajā darbā par Latvijas arheoloģiju [LA, 222. – 229. lpp.]. Apkopojošs līdzeno un uzkalniņu kapulauku apbedīšanas paražu salīdzinājums un latgaļu etniskās vēstures problēmu risinājums atrodams A. Rādīņa rakstos [Rādīšs 1993, 13. – 41. lpp.; 1994, 9. – 30. lpp.; 1996a, 98. – 103. lpp.; Радиньш 1997, c. 207 – 220]. Balstoties uz kapulaukos iegūto materiālu, viņš tāpat centies rekonstruēt sabiedrības struktūru [Rādīšs 1996, 25. – 44. lpp.].

5. att. Varakļānu Cakulu uzkalniņu kapulauks 1983. gada arheoloģisko izrakumu laikā (A. Radiņa foto, AN 3916 : 3,18, 3932 : 8)
a – 88. uzkalniņš pirms velēnas noņemšanas no ZR,
b – 88. uzkalniņš pēc velēnas noņemšanas no R,
c – pelēkās zemes slānis ar pelnu un ogļu pēdām 88. uzkalniņa pamatā

6. att. Makašēnu Kuciņu uzkalniņu kapulauks 1982. gada izrakumu laikā. 23. uzkalniņa kops no DRR (A. Radiņa foto, AN 3869 : 6)

7. att. Makašēnu Kuciņu uzkalniņu kapulauks 1982. gada izrakumu laikā. 31. uzkalniņš pēc uzbēruma norakšanas. Grāvis un kapa bedre pamatzemes līmenī no DA (A. Radiņa foto, AN 3870 : 17).

8. att. Kaunatas Batņu kapulauks 1985. gada izrakumu laikā. 21. uzkalniņš pēc uzbēruma norakšanas. Bedres pamatzemes līmenī no R (A. Radiņa foto, AN 4017 : 23).

Nozīmīgas atziņas par 10. – 13. gadsimta latgaļu apdzīvotās teritorijas senkapiem dotas J. Apala [Apals 1986, 79. – 85. lpp.], Z. Apalas [Apala 1987, 94. – 109. lpp.; 1990b, 247. – 251. lpp.; Apala, Zariņa 1991, 11. – 29. lpp.], J. Graudona [Graudonis 1972a, 72. – 76. lpp.; Graudonis 1973a, 34. – 39. lpp.], M. Atgāža [Atgāzis 1984, 21. – 25. lpp.], Ē. Mugurēviča [Mugurēvičs 1977, 105. – 118. lpp.], A. Vilcānes [Vilcāne 1996, 162. – 180. lpp.; 1997, 82. – 96. lpp.] publikācijās. Latgaļu pieminekļu izplatības austrumu robežas problēmām speciālus pētījumus veltījuši E. Šnore [Шноре 1969, c. 145 – 157] un V. Urtāns [Urtāns V. 1968, 65. – 86. lpp.]. Jāatzīmē, ka viņu secinājumi apstiprina F. Baloža uzskatus šajā jautājumā. Uzkalniņu kapulauku izplatības problēmas risinātas A. Radiņa publikācijās [Radiņš 1983a, 53. – 57. lpp.; 1985, 5. – 16. lpp.; Радиньш 1987, c. 80 – 83]. Tās skartas arī E. Šnores rakstā par žaļņikiem Ziemeļaustrumlatvijā [Шноре 1980, c. 38 – 54]. Viņa uzskata, ka šis apbedījumu veids parādījies līdz ar kādu nelielu iedzīvotāju pieplūdumu no Senās Krievzemes Novgorodas zemēm. E. Šnore atzīmē, ka tie lielā mērā pārņēmuši latgaļu materiālo kultūru. Daudz par baltu, to skaitā latgaļu, un slāvu attiecībām, balstoties uz kapulaukos iegūto materiālu, rakstījis V. Sedovs [Седов 1982, c. 46 – 66; 1987, c. 334 – 365; Sedovs 1992, 106. – 115. lpp.]. Viņaprāt, pierobežas apgabalos pastāvējusi etniski jaukta sabiedrība, kas atspoguļojas apbedīšanas pieminekļos. Uzkalniņu kapulauku ieviešanās pie latgaļiem saistāma ar slāvu, konkrēti kriviču, ietekmi. Par pēdējo apbedīšanas pieminekļiem V. Sedovs konsekventi uzskata garo uzkalniņu kapulaukus. Šī viņa atziņa laika gaitā saduras ar aizvien vairāk iebildumiem, jo pēdējo gadu pētījumi apliecinājuši, ka minētie pieminekļi ne hronoloģiski, ne etniski nav viendabīgi.

Par Austrumlatvijas iedzīvotājiem raksturīgo vai pie viņiem sastopamo rotu atradumiem Senās Krievzemes zemēs interesējusies Z. Sergejeva [Сережева 1977, c. 34 – 37; 1978, c. 35 – 40]. Viņa uzskata, ka daudzie no šiem tur atrastajiem priekšmetiem ir ievesti. Tie liecina par baltu un slāvu kontaktiem pierobežas rajonos. Tam var piekrist, bet ne līdz galam. Domājams, ka šie kontakti traktējami gan plašāk, gan dziļāk. Kā zināms, balti vēl 1. gadu tūkstoša vidū un otrajā pusē apdzīvoja plašas teritorijas uz austrumiem no šodienas Latvijas un Lietuvas robežām. Līdz ar to nav izslēdzami, piemēram, kontakti pašu baltu starpā.

Austrumlatvijas un tās kaimiņzemju sakaru tēmu, izmantojot arheoloģisko materiālu, to skaitā no latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukiem, plaši pētījis Ē. Mugurēvičs [Мугуревич 1965, 144

c.]. Viņa darbs izceļas ar jo īpaši plašu izmantoto avotu klāstu un to rūpīgu analīzi. Taču šaubas izraisa Ē. Mugurēviča vispārējumi Austrumlatvijas iedzīvotāju rietumu un austrumu sakaru savstarpējo attiecību un nozīmes izvērtēšanā. Šķiet, jautājumā par minētajiem kontaktiem jāatsakās no zināmām pastāvošām tradīcijām un dogmām, kurus noteikuši politiski apsvērumi. Katrā ziņā šī tēma nebūt nav izsmelta. Tā jaunas atziņas atrodamas Z. Apalas un J. Apala rakstā par Gaujas latgaļu kontaktiem ar skandināviem [Apals, Apala 1992, S. 9 – 17].

Ar mums interesējošiem senkapiem saistītas problēmas skartas vairākos rakstos, kuri veltīti to vai citu senlietu analīzei. Te minami A. Zariņas pētījums par vainagiem [Zariņa 1960, 79. – 95. lpp.], M. Atgāža – par cirvjiem [Atgāzis 1964, 105. – 125. lpp.; 1997, 53. 63. lpp.], J. Daigas – par karavīra aprocēm [Daiga 1974, 174. – 197. lpp.], Ē. Mugurēviča – par kauri gliemežvākiem [Мугуревич 1962, c. 37 – 52] un krustveida piekariņiem [Mugurēvičs 1974, 220. – 239. lpp.], R. Ceplītes – par atsvariņiem [Ceplīte 1974, 198. – 211. lpp.], E. Šnores – par kaklariņķiem ar noplacinātiem galiem [Šnore E. 1994, 105. – 107. lpp.], T. Bergas – par saliekamiem sviriņiem [Berga 1996a, 49. – 61. lpp.] u. c.

Īpaši atzīmējami A. Zariņas darbi par latgaļu apģērbu [Zariņa 1970, 287 lpp.; Зариня 1986, c. 172 – 189]. Bagātais apbedīšanas pieminekļos iegūtais tekstiliju materiāls ļāvis pētniecei ne tikai rekonstruēt visas apģērba daļas, bet arī apskatīt audumu materiālus un darināšanas tehniku. Daudz uzmanības viņa veltījusi arī apģērba rotāšanas paņēmieni analīzei.

Pieminekļu hronoloģijas noteikšanā daudz var palīdzēt numismātiskais materiāls. Latvijas 10. – 12. gadsimta kapulaukos atrastās monētas apkopojusi T. Berga [Берга 1988, c. 52 – 60]. Izvērtējot latgaļu apdzīvotajā teritorijā iegūtās monētas – piekariņus, autore atzīmē, ka tie fiksēti pieminekļos, kuri atrodas pierobežas rajonos ar Gaujas un Daugavas lībiešiem. Viņa uzskata, ka 10. un 11. gadsimta mijā izveidojās paraža mirušajam kapā līdzīgi rituālās monētas, kas plaši izplatīta tieši 11. gadsimtā – laikā, kad monētas satopamas lielā skaitā.

Mūs interesējošajos pieminekļos iegūtais materiāls apbedīšanas tradīciju, etnisko jautājumu, materiālās kultūras, sabiedrības sociālās struktūras izziņāšanā izmantots visai bieži, taču tas maz lietots latgaļu politiski – teritoriālā iedalījuma noskaidrošanā. Tā Ē. Mugurēvičs, runājot par Austrumlatvijas kņazistēm un zemēm, to robežām, apmierinās ar datiem par rakstītajos avotos minētiem

centriem un tiem atbilstošajiem arheoloģijas pieminekļiem – dzīvesvietām [Mugurēvičs 1973, 27. – 39. lpp.]. Līdzīgi savos darbos rīkojies arī M. Auns [Auns 1982, 47. – 56. lpp.; Аунс 1985, 24 c.]. Minētais trūkums, protams, nenozīmē, ka šo pētnieku veikums nav vērtējams pozitīvi. Taču kā pietiekami nekritiski jāatzīmē M. Auna centieni izmantot arheoloģiskā materiāla datus latgaļu sabiedrības rekonstrukcijā. To noteicis apstāklis, ka līdzšinējās publikācijās par šo tēmu līdz galam nav atrasta un parādīta saistība starp apbedītajām līdzdotajām kapu piedevām un mirušā mantisko un sociālo stāvokli dzīves laikā.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos iegūtos materiālus daudz izmantojuši antropologi. Viņu uzmanības centrā galvenokārt atradušies et-

niskās vēstures jautājumi. R. Deņisovas pētījumi parādījuši, ka pastāv antropoloģiskas atšķirības starp Austrumlatvijas austrumu un rietumu daļas iedzīvotājiem [Deņisova 1989, 20. – 36. lpp.; 1990, 79. – 81. lpp.]. Bez kritikas nav pieņemams šī fakta skaidrojums tikai ar migrācijas procesiem. Jaunas perspektīvas zemgaļu, latgaļu un sēļu nošķiršanā iezīmē G. Gerharda un R. Grāveres publikācijas [Gerhards 1993, 9. – 21. lpp.; Grāvere 1995, 1. – 13. lpp.; 1996, 5. – 24. lpp.].

Noslēgumā jāatzīmē A. Caunes un V. Caunes sastādītais Latvijas arheoloģiskās literatūras rādītājs [Caune A., Caune C. 1976, 291. lpp.]. Vērtīgi, ka publikācijas gan par latgaļiem, gan par viņu kapulaukiem ir izdalītas atsevišķi, tas atvieglo pētnieka darbu.

II nodaļa

LĪDZENIE KAPULAUKI

Zināmo līdzeno kapulauku skaits pārsniedz 200 [LA, 222. lpp.]. Arheoloģiskie izrakumi, atsedzot ap 2000 apbedījumu, notikuši ap 80 no tiem (9. att.). Rietumu virzienā šie pieminekļi aizsniedzas līdz Aizkrauklei, Cēsīm, ziemeļu – Trikātai, Alūksnei, austrumu – Zilupei, bet to dienvidu robežu iezīmē Daugava. Kapulauki koncentrējas Cēsu, Madonas, Preiļu, Krāslavas, Rēzeknes, Ludzas rajonā, kā arī Ogres, Jēkabpils, Aizkraukles un Daugavpils rajonu ziemeļu un Valmieras, Gulbenes, Balvu rajonu dienvidu daļā.

Rietumos apskatāmie pieminekļi atrodas līdzās un starp lībiešu līdzenajiem un uzkalniņu kapulaukiem, kuriem raksturīgi skeletkapi ar ZR orientāciju (galva), ugunskapi un simboliskie apbedījumi. Robežapgabalā zināmi arī etniski jaukti senkapi. Tā, piemēram, Aizkraukles Lejasžagaru kapulaukā apbedīti latgaļi un lībieši. Atsevišķi mūs interesējoši apbedījumi konstatēti vēl tālāk uz rietumiem – Doles Vampeniešu kapulaukā [Šnore E. 1967, 40. lpp.], bet lībiešu apbedījumi savukārt uz austrumiem – Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā [Urtāns V. 1965, 24. lpp.] u. c.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas ziemeļos līdzeno kapulauku zināms visai maz, kas liecina par spēcīgu Baltijas somu substrāta saglabāšanos te vēl arī apskatāmajā periodā [Moora 1952, 162. lpp.]. Acīmredzot šeit turpina eksistēt 1. g. tūkst. akmeņkrāvuma kapulauki ar skeletkapiem un ugunskapiem. Diemžēl minētie pieminekļi ir visai maz pētīti. Ziemeļos etniski jaukti līdzenie senkapi parādās tikai 13. gadsimta beigās.

Austrumos apskatāmie līdzenie kapulauki robežojas ar dažādiem uzkalniņu senkapiem. Vienus veido uzkalniņi ar akmeņu riņķi un individuāliem skeletkapiem pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs, otrs – dažādas formas uzkalniņi ar ugunskapiem uz pamatzemes vai uzbērumā un skeletkapiem uz pamatzemes vai pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs. Šo uzkalniņu kapulauku etniskā piederība vēl līdz galam nav noskaidrota [Аун 1980, с. 4 – 16; Лебедев 1981, с. 22 – 27; Александров 1982, с. 21 – 28; Лопатин, Фурасев 1995, с. 136 – 142].

Latgaļu apdzīvotās teritorijas dienvidos viņu līdzenie kapulauki saplūst ar sēļu pieminekļiem. Pārliecinošas atšķirības starp šo abu baltu etnisko

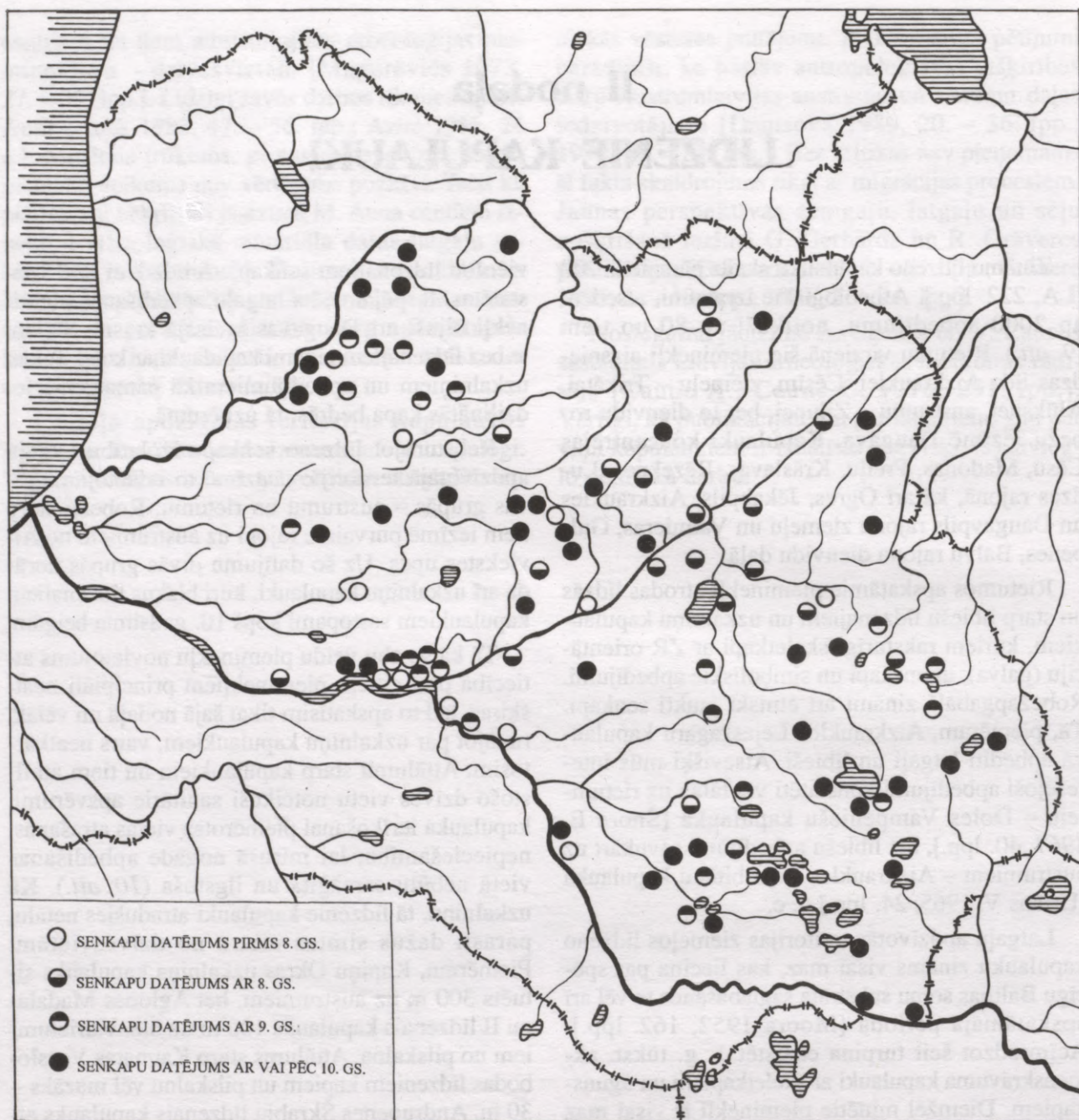
vienību līdzenajiem senkapiem līdz šim nav konstatētas. Iespējams, ka latgaļu apbedīšanas pieminekļi bijuši arī Daugavas kreisajā krastā. Sēļiem te bez līdzenajiem zināmi kapulauki ar kolektīviem uzkalniņiem un apbedījumiem kā pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs, tā uzbērumā.

Raksturojot līdzeno senkapu izplatību latgaļu apdzīvotajā teritorijā, jāatzīmē to izvietojums divās grupās – austrumu un rietumu. Robežu starp tiem iezīmē purvainie rajoni uz austrumiem no Aiviekstes upes. Uz šo dalījumu divās grupās norāda arī uzkalniņu kapulauki, kuri blakus līdzenajiem kapulaukiem sastopami kopš 10. gadsimta beigām.

Tā kā šo abu veidu pieminekļu novietojums attiecībā pret citiem pieminekļiem principiāli neatšķiras, tad to apskatīsim tikai šajā nodaļā un vēlāk, runājot par uzkalniņu kapulaukiem, vairs neatkārtosim. Attālumu starp kapulaukiem un tiem atbilstošo dzīves vietu noteikuši sanitārie apsvērumi, kapulauka ierīkošanai piemērotas vietas atrašanās, nepieciešamība, lai mirušā nogāde apbedīšanas vietā nebūtu sarežģīta un ilgstoša (10. att.). Kā uzkalniņu, tā līdzenie kapulauki atradušies netālu, parasti dažus simtus metru no dzīvesvietām. Piemēram, Kapiņu Okras uzkalniņa kapulauks situēts 300 m uz austrumiem, bet Aglonas Madalānu II līdzenais kapulauks 100 m uz dienvidrietumiem no pilskalna. Attālums starp Kaunatas Vecslobodas līdzeniem kapiem un pilskalnu vēl mazāks – 30 m. Andrupenes Škrabju līdzenais kapulauks atrodas blakus ciemam. Dažreiz šis attālums ir ievērojamāks. Tā Kaunatas Batņu uzkalniņu kapulauks atrodas 1400 m uz dienvidaustrumiem no pilskalna. Nereti kapulaukam atbilstošo dzīvesvietu neizdodas konstatēt. Piemēram, tāda nav zināma Pildas Nukšu līdzenā kapulauka tuvumā. Jāpiebilst, ka ciemu vietas ir visai maz apzinātas un pētītas.

Uzkalniņu un līdzenie kapulauki reizēm situēti viens otram līdzās. Piemēram, Baltinavas Puncuļevā tos atdala 100 m, līdzīga situācija Zvirgzdenes Isnaudā u. c.

Dažreiz līdzenie senkapi ierīkoti iepriekšējo periodu dzīvesvietās. Tā Lubānas Līčugala kapulauks atrodas akmeņu laikmeta apmetnes teritorijā, Zvirgzdenes Kivtu kapulauks – bronzas, agrā un vidējā dzelzs laikmeta apmetnes teritorijā. Tāds

9. att. Arheoloģiski pētītie 8. – 13. gadsimta līdzenie senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

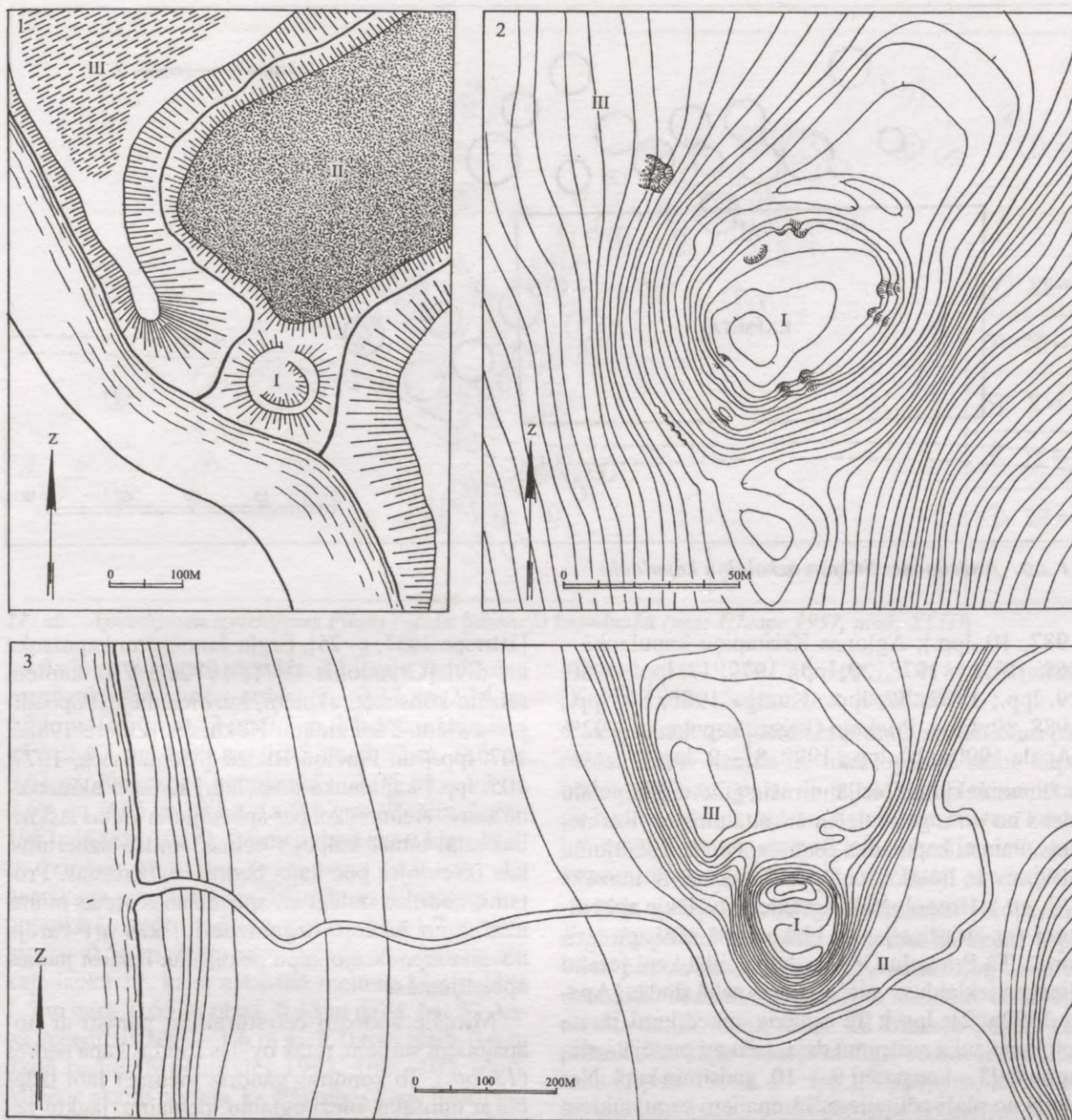
novietojums nav raksturīgs uzkalniņu kapulaukiem.

Apskatāmie līdzenie un uzkalniņu senkapi nereti atrodas līdzās cita perioda kapulaukam. Piemēram, Pildas Bradaižu līdzenais kapulauks ierīkots blakus agrā dzelzs laikmeta uzkalniņiem, Litenes Lešķu līdzenie kapi – agrā un vidējā dzelzs laikmeta akmens krāvuma kapulaukam, Šķilbēnu Daņilovkas uzkalniņu kapi – agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukam, Varakļānu Cakulu uzkalniņu kapi – vidējā dzelzs laikmeta beigās un vēlā dzelzs laikmeta sākuma līdzenajam kapulaukam. Bieži mūs interesējošo pieminekļu teritori-

jās ierīkotas kapsētas, kā tas noticis Maltas Giņēviču, Skaistas Stirnu, Andrupenes Stikutu (11. att.) u. c. senkapos.

Līdzenie kapulauki parasti situēti tiešā ūdens tuvumā. To ierīkošanai izvēlētas augstākas, smilšainas vietas. Mālainā, smagā zemē vai rupjā akmeņainā grantī, kā tas noticis, piemēram, Aizkalnes, Liezeres Salnaskroga, Sāvienas Jokstu kapulaukā, mirušie apbedīti retāk.

Apskatāmie pieminekļi aizņem visai plašu teritoriju un nereti satur vairākus simtus apbedījumu. Pilnīgi izpētītajā Ludzas Odukalna kapulaukā 4700 m² lielā platībā atsegti ap 400 apbedījumu

I PILSKALNS II SENPILSĒTA, APMETNE III SENKAPI

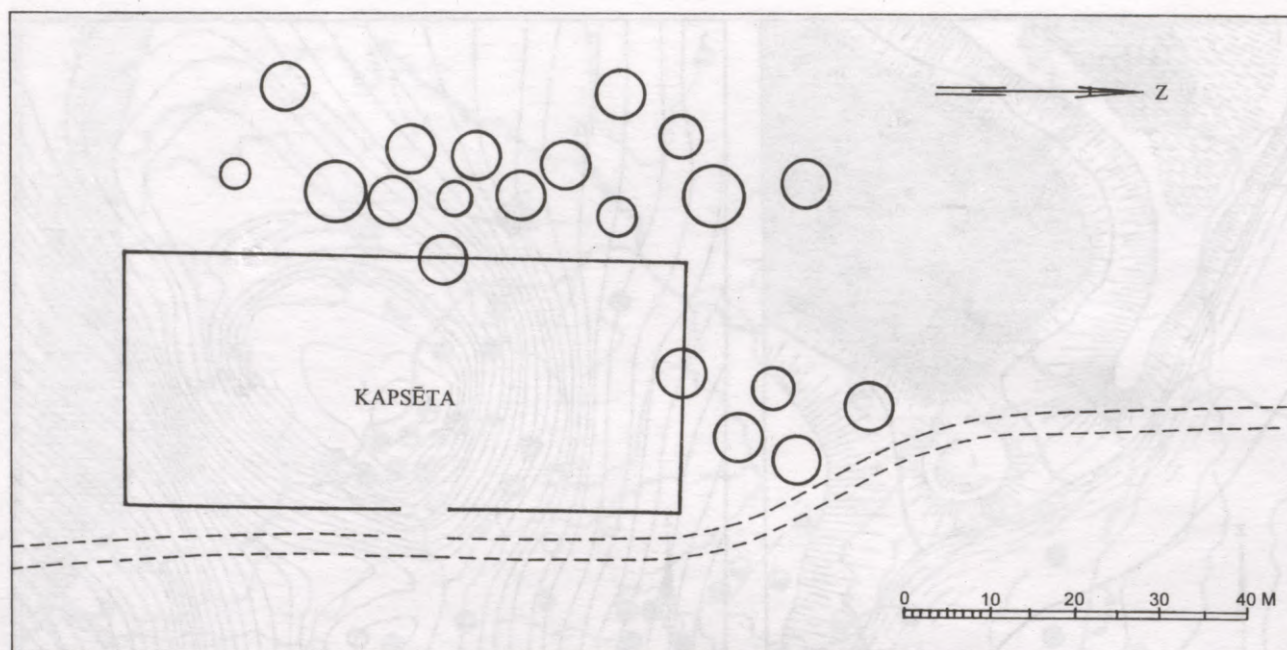
10. att. Senkapu un dzīvesvietu izvietojumi

1 – Līvānu Jersika (pēc: Balodis 1940, 87. lpp., 51. att.), 2 – Kaunatas Vecsloboda (pēc: Brastiņš 1928, 132. lpp.), 3 – Krustpils Asote (pēc: Шноре 1961, c. 7, puc. 3)

[Спицын 1893, с. 3; Balodis 1925a, 481. – 482. lpp.], Pildas Nukšu kapulaukā 3000 m² – 218 apbedījumi [Шноре 1957, с. 13], Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā 3500 m² – 175 apbedījumi [Šnore E. 1987, 10. lpp.], Drabešu Liepiņu kapulaukā 2334 m² – 168 apbedījumi [Apals 1986, 80. lpp.], Ērgļu Jaunākēnu senkapos 4770 m² – 89 apbedījumi [Graudonis 1973a, 35. lpp.]. Plaši pētītajos Aglonas Kristapiņu senkapos ap 2000 m² lielā platībā atsegti 302 apbedījumi [Briede 1978, 20. – 22. lpp.; 1979, 17. – 19. lpp.; 1980, 29. – 31. lpp.;

1982, 52. – 54. lpp.; Kuniga 1986, 80. – 83. lpp.; 1988, 89. – 92. lpp.], Priekuļu Ģūģeru senkapos 7352 m² – 160 apbedījumi [Apala 1990a, 20. lpp.; 1992, 8. – 9. lpp.].

Līdzenos kapulaukos konstatēti trīs apbedījumu veidi – skeletkapi, ugunskapi, simboliskie kapi. Dominē pirmie, kamēr abi pārējie veidi ir reta parādība. Tā Pildas Nukšu kapulaukā skeletkapi ir 95% [Шноре 1957, с. 19], Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā – 97% [Graudonis 1973a, 36. lpp.], Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā – 88% [Šnore E.

11. att. Andrupenes Stikutu uzkalniņu kapulauks

1987, 10. lpp.], Aglonas Kristapiņu kapulaukā – 96% [Briede 1978, 20. lpp.; 1979, 17. lpp.; 1980, 29. lpp.; 1982, 52. lpp.; Kuniga 1986, 80. lpp.; 1988, 89. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulaukā – 92% [Apala 1990a, 20. lpp.; 1992, 8. – 9. lpp.].

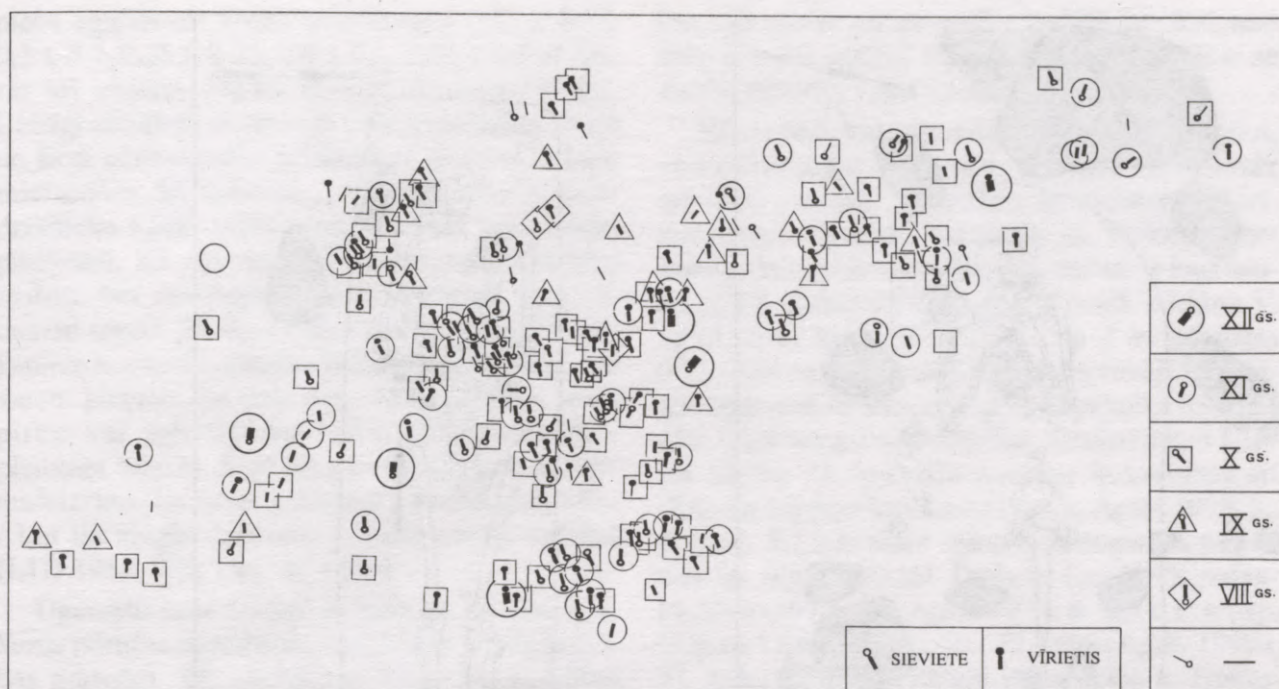
Pieminekļa teritorijā mirušie guldīti gan patālu viens no otra, gan reizēm šis attālums ir visai neliels. Parasti kapulauka centrālajā daļā apbedījumu blīvums ir lielāks, bet perifērijā tas ir mazāks (12. att.). Hronoloģiski agrākie un vēlākie apbedījumi var atrasties jaukti blakus visā senkapu teritorijā. Tā Priekuļu Ģūģeru kapulaukā kapi ierakti diezgan izklaidus, vairāk grupās nekā rindās [Apala 1990a, 21. lpp.]. Tē senākie apbedījumi izvietoti kapulauka austrumu daļā, taču arī pretējā – rietumu daļā – konstatēti 9. – 10. gadsimta kapi. Nevienā no plaši pētītajiem līdzenajiem kapulaukiem nedominē apbedījumu novietojums rindās, kaut tādas ir vietām saskatāmas un stiepjas ziemeļu – dienvidu virzienā, ko nosaka latgaļu apbedījumiem raksturīgā austrumu – rietumu orientācija. Domājams, ka apbedījumu kārtošana grupās ir sabiedrības uzbūves struktūras atspoguļojums, kad kapulauks ir kādas plašākas vienības kopīga apbedīšanas vieta. Apbedījumu rindas sāk dominēt ar 13. gadsimta otro pusi saskaņā ar kristīgo ticību ierīkotās kapsētās, kad apbedīšanas paražās notiek izmaiņas.

Jautājumā par to, vai līdzenajos kapulaukos apbedījuma vietas iezīmējušas kādas virszemes konstrukcijas, pārliecinošu pierādījumu trūkst, bet tas, ka vēlākie apbedījumi ļoti reti postījuši agrākos, norāda uz šādu varbūtību. Piemēram, Pildas Nukšu kapulaukā konstatēti tikai divi tādi gadījumi

[Шhope 1957, c. 25], Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā arī divi [Graudonis 1971; 1972c]. Virs kapiem reizēm konstatēti akmeņi, kuri iezīmējuši apbedījuma vietu. Tādi zināmi Kokneses [Žeiere 1988a, 167. lpp.] un Pļaviņu Radžu [Mugurēvičs, 1977, 105. lpp.] kapulaukā u. c., kuri ierīkoti akmeņainā zemē. Acīmredzot par apbedījuma vietas atšķirības zīmi tomēr kalpojis neliels smilšu uzbērums, kas izveidojās pēc kapa bedres aizbēršanas. Protams, nedrīkst izslēgt arī apbedīšanas vietas mums nezināmo iekšējo organizāciju, kas arī varēja novērst iepriekšējo kapu postīšanu, izdarot jaunus apbedījumus.

Mirušie apbedīti četrstūrainās, parasti ar noapaļotiem stūriem, retāk ovālas formas kapa bedrēs (13. att.). To kontūras gandrīz vienmēr labi izdalās ar tumšāku, bieži ogļainu, pelnainu, jauktu zemi no apkārtējās neskartās pamatzemes. Kapulaukos, kuri ierīkoti dzīvesvietu teritorijā, piemēram, Lubānas Līčugalā [Šturms 1927], Aglonas Kristapiņos [Kuniga 1988, 92. lpp.] u. c., kapu bedru forma un izmēri bieži nav nosakāmi.

Līdzenajos skeletkapos kapu bedres sasniedz 3 m garumā, 1, 5 m platumā, 1 m dziļumā. Parasti kapa bedres garums ir 1,9 – 2,2 m, platums 0,6 – 0,8 m, dziļums 0,3 – 0,6 m. Tā Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā to vidējais garums bija 2,12 m, platums – 0,7 m, dziļums – 0,32 m [Graudonis 1971; 1972a]. Madonas kapulaukā – 1,96, 0,54, 0,6 m [Urtāns V., 1953], Pļaviņu Radžu kapulaukā – 2,06, 0,62, 0,55 m [Mugurēvičs 1977, 105. – 110. lpp.]. Viriešu apbedījumu kapu bedru garums ir lielāks nekā sievietes apbedījumos, bet to platums

12. att. Apbedījumu izvietojums Pildas Nukšu līdzenajā kapulaukā (pēc: Illņope 1957, маб. XLIII)

un dziļums pārsvarā vienāds. Tā Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā šie izmēri attiecīgi – 2,32 un 2,14 m, 0,73 un 0,96 m, 0,33 un 0,3 m, Madonas kapulaukā – 2,07 un 1,89 m, 0,55 un 0,52 m, 0,6 un 0,61 m, Kokneses kapulaukā – 2,05 un 1,92 m, 0,69 un 0,65 m, 0,64 un 0,62 m [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989]. Bērnu apbedījumu kapu bedru izmēri, atskaitot to garumu (13. att.: 4), neatšķiras no pieaugušo. Piemēram, Kokneses kapulaukā šo bedru vidējais garums bija 1,7 m, platums – 0,56 m, dziļums – 0,61 m. Pļaviņu Radžu kapulaukā 17. kapā apbedītā meitene bija guldīta 1,5 m garā, 0,65 m platā, 0,45 m dziļā, bet 27. kapā apbedītais zēns – 1,6 m garā, 0,6 m platā, 0,6 m dziļā bedrē [Mugurēvičs 1977, 108., 109. lpp.]. Minētie skaitļi norāda, ka atšķirības kapu bedru garumos saistītas ar apbedītā garumu. Attiecībā uz svārstībām, kas vērojamas kapu bedru dziļumos, starp atsevišķiem apbedījumiem un arī kapulaukiem kopumā, jānorāda, ka pētīto pieminekļu vairums atrodas lauksaimnieciski izmantotās zemēs, kur augsnes virskārta noarta. Tā Liezeres Salnaskroga kapulaukā aršanai pakļautajā daļā kapu dziļums bija 0,2 – 0,3 m, kamēr apbedījums, kuru atsedza lauksaimnieciski neizmantotajā daļā (zem lielceļa uzbēruma) atradās 0,65 m dziļumā [Radiņš 1980, 85. lpp.].

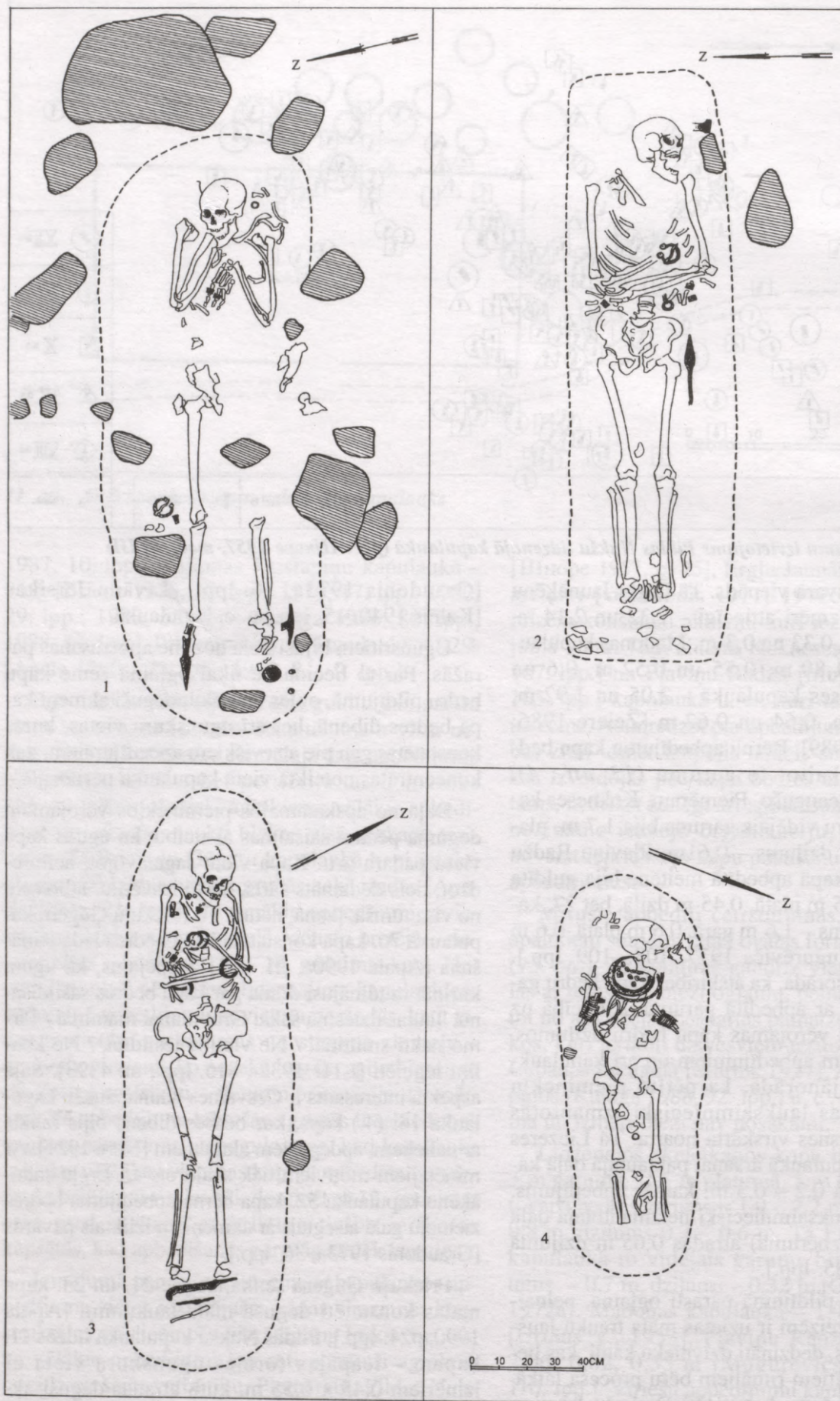
Kapu bedru pildījumā parasti ogļaina, pelnaina zeme, kurā reizēm ir uzietas māla trauku lauskas, arī senlietas, dedzināti dzīvnieku kauli, kas liecina par sarežģītiem rituāliem bērū procesa laikā. Šāda veida atradumi konstatēti Drabešu Liepiņu [Apals, Apala 1973, 7. lpp.], Ērgļu Jaunākēnu

[Graudonis 1973a, 36. lpp.], Līvānu Jersikas [Kalējs 1940, 15. lpp.] u. c. kapulaukā.

Ugunsritiem bijusi liela nozīme apbedīšanas parāzās. Par to liecina ne tikai ogļainā zeme kapu bedru pildījumā, ogles un pelni, deguši akmeņi kapu bedres dibenā, bet arī ugunsgrūdu vietas, kuras konstatētas gan pie atsevišķiem apbedījumiem, gan koncentrētas noteiktā vietā kapulauka perifērijā.

Daļa no apskatāmajos pieminekļos vērojamām deguma pēdām saistāmas ar ticību, ka uguns kapu vietu padara tīru. Kapa vietu sagatavojot, acīmredzot, ticis dedzināts sārts, lai to iesvētītu, atbrīvotu no visa tumšā, ļaunā, netīrā. Tā Priekuļu Ģūģeru kapulauka 76. kapā konstatēta kapa bedres izdedzināšana [Apala 1990a, 21. lpp.]. Iespējams, ka uguni kurināt mudinājusi doma par kapa bedres sasildīšanu. Tautas dziesma saka: Grūt manai māmiņai / Pirmo nakti smiltiņā: / Ne vietīņa iesildīta, / Ne kauļiņi iegulēti [LTD 1932., 815. lpp., nr. 4393]. Šajā aspektā interesants ir Cesvaines Kalnapaukšu kapulauka 14. (4.) kaps, kur bedres dibens bijis izlikts ar nelieliem, apdegušiem akmeņiem [Nore 1921]. Ar minētajiem motīviem tiek skaidrots arī Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 52. kapa bērna apbedījuma bedres ziemeļu galā atsegtais ar akmeņiem izliktais pavards [Graudonis 1973a, 36. lpp.].

Priekuļu Ģūģeru senkapos pie 21. un 23. kapa malas konstatēti deguša māla laukumiņi [Apala 1990a, 24. lpp.], Pildas Nukšu kapulaukā līdzās 11. kapam – ieapaļas formas ugunsgrūda vieta ar izmēriem 0,45 x 0,55 m, kurā atradās deguši akmeņi [Illņope 1957, 1979b], Liezeres Salnaskroga senkapu ziemeļu malā 5 m² lielā platībā atsegta

13. att. Skeletapbedījumi Līvānu Jersikas līdzenajā kapulaukā
1 – Nr. 11, 2. – Nr. 21, 3 – Nr. 18, 4. – Nr. 29 (pēc: Kalējs 1939)

piecu ugunsgrūdu vietas ar izmēriem 0,22 x 0,27, 0,3 x 0,3, 0,35 x 0,35, 0,4 x 0,5, 0,23 x 0,3 m, kurās arī atradās degušie akmeņi [Radiņš 1979b]. Līdzīgi atradumi zināmi vēl citos kapulaukos. Daļa no šiem ugunsgrūdiem acīmredzot saistāmi ar bērnu mielastiem. To apliecina jau pieminētie degušie dzīvnieku kauli, māla trauku lauskas kapa bedru pildījumā. Kā zināms, māla traukus glabāja bērnu maltīti, bet mirušajam viņšaulē derēja tikai sadauzīti trauki [Šmits 1932, 774. lpp.]. Tā kā senkapjiem kopumā ir zināma kulta vietas funkcija, tad varam pieņemt, ka daļa ugunsgrūdu radušies nevis pirms vai apbedīšanas laikā, bet gan vēlāk – pieminot mirušo. Šajā sakarā varam minēt šo tautasdziesmu: Es savai māmiņai / Paežā guni kūru / Lai tai viegla dusēšana / Baltā smilšu kalniņā [LTD 1932, 830. lpp., nr. 4569].

Ugunsriti savu nozīmi saglabā arī pieminēkļos, kuros mirušos apglabā jau saskaņā ar kristīgās ticības normām. Tā, piemēram, 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu kapsētā 33% apbedījumu kapu bedru pildījumā atrastas oglītes [Apala 1987, 106. lpp.].

Iespējams, ka starp aprakstītajām deguma pēdām ir liecības par ugunsgrūdiem, kas dedzināti zemes atkausēšanas nolūkā, lai vieglāk būtu iespējams izrakt kapa bedri ziemas laikā. Tomēr mūsu rīcībā esošais materiāls nav pietiekams šī jautājuma noskaidrošanai.

Līdzeno kapulauku skeletkapos mirušie guldīti uz mizām, dēļu paklāja, vienkoci, reizēm dēļu šķirstā. Kriju klājums konstatēts Madonas [Urtāns V. 1953], Mārcienas Oliņu [Urtāns V. 1951], Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 35. lpp.], Priekuļu Ģūģeru [Apala 1990a, 21. lpp.], tāšu – Kapiņu Rēnģu [Šnore R. 1928b], Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 35. lpp.], Līvānu Jersikas [Kalējs 1940, 17. lpp.], Priekuļu Ģūģeru [Apala 1990a, 21. lpp.] kapulaukā u. c. Mizas atrod ne tikai zem skeleta, bet arī reizēm virs tā, piemēram, Mērdzenes Dzērvju kapulauka 14. kapā [Vasks 1972]. Šī paša pieminēkļa 17. kapā apbedītā tikusi pārsegta ar kādu audumu un mizām virs tā [Vasks 1972]. Esošais materiāls liecina par šī veida plašu izplatību. Drabešu Liepiņu kapulaukā kapu bedru izklājums ar mizām bijis dominējošais [Apals, Apala 1973, 7. lpp.].

Bieži mirušie guldīti uz dēļu paklājiem. Tādi konstatēti Ludzas Odūkalnā [Спицын 1893, c. 6], Višķu Maskavas [Vilcāne 1996, 163. lpp.], Cīrgaļu Jaunbemberu [Cimermane 1972, 59. lpp.], Aglonas Madalānu II [Urtāns V. 1978, 75. lpp.] u. c. senkapos. Pildas Nukšu kapulaukā iegūtā materiāla analīze, kur apskatāmais veids bijis pārsvarā, rāda, ka dēļu paklāji bijuši gatavoti no priedes [Шhope 1957, c. 18]. Nereti dēļu paklāji klāti ar

linu vai vilnas audumu. Tie zināmi ne tikai zem apbedītā, bet reizēm arī virs tā. Dēļu paklāji ir ne mazāk izplatīts veids kā mizu klājumus.

Kā zināms, koks parasti ir ļoti vāji saglabājies, un uz jautājumu, kā mirušie apbedīti, ne vienmēr var droši atbildēt. Tas radījis arī zināmas atšķirības iegūtā materiāla interpretācijā. Vienkocis nešaubīgi konstatēts Aglonas Madalānu II kapulaukā ar 13. gadsimtu datētajā 19. kapā [Urtāns V. 1988, 144. lpp.]. Tā garums ap 2 m, platums 0,35 – 0,4 m. Interesanti, ka šķirsta virsējā daļa bijusi apdegusi. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 33., 36., 100. kapā atsegti saglabājušies vienkoču gali [Apala 1990a, 21. lpp.]. To paliekas konstatētas arī Drabešu Liepiņu kapulaukā [Apals, Apala 1973, 7., 8. lpp.]. Kā ieklājumi šķirstos sastopamas mizas, linu un vilnas audumi. Drabešu Liepiņu kapulauka 33. kapā [Apals, Apala 1973, 8. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulauka 11., 30., 32. kapā [Apala 1990a, 21. lpp.] šādam nolūkam izmantotas zvērādas. Vienkoča šķirsti vēl zināmi Ērgļu Jaunākēnu [Graudonis 1973a, 36. lpp.], Pildas Nukšu [Шhope 1957, c. 18], Zvirgzdenes Kivtu [Šnore E. 1987, 12. lpp.], Kauguru Beitu [Cimermane 1963, 5. lpp.] u. c. kapulaukos (4. att.). Dēļu šķirsti plašāk ieviešas 13. gadsimtā. Tāds drošs zināms Cīrgaļu Jaunbemberu senkapu 8. kapā [Cimermane 1972, 59. lpp.]. Šķirsta izmēri bijuši 1,78 x 0,45 x 0,37 m.

Reizēm līdzenos skeletkapos ap apbedīto kapa bedrē konstatē akmeņus (13. att.: 1). Pildas Nukšu kapulaukā šie apbedījumi koncentrēti pieminēkļa ziemeļrietumu daļā, kur ir akmeņaina zeme [Шhope 1957, c. 25]. Arī Pļaviņu Radžu [Mugurēvičs 1977, 106. – 110. lpp.], Kokneses [Žeiere 1988, 167. lpp.] kapulaukā, kur zināmi šādi apbedījumi, ir akmeņaina zeme. Tādā, rokot kapa bedri, akmeņi daļēji tiek novākti, taču gar malām tie saglabājas. Tomēr vairākos gadījumos, piemēram, Pļaviņu Radžu kapulauka 24. kapā [Mugurēvičs 1977, 109. lpp.], Patkules kapulauka 1. kapā [Riekstiņš 1931a], Kokneses 8., 52., 65. kapā [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1981], šie akmeņu iežogojumi ir regulāri, ar zināmām šķirsta funkcijām. Kapulaukos, kas ierīkoti neakmeņainā zemē, nav konstatēti gadījumi, kad akmeņi speciāli gādāti, lai veidotu kādas šķirstveida konstrukcijas.

Priekuļu Ģūģeru kapulaukā konstatēts kāds citos apskatāmos pieminēkļos nefiksēts paradums – mālainajā zemē ieraktajās kapa bedrēs izkaisītas gaišas, smalkas smiltis [Apala 1990a, 21. lpp.].

Sieviešu apbedījumos mirušajai zem galvas reizēm novietots īpašs dēlītis, kurš var būt ornamentēts ar ieskrāpētu vai iegrieztu ornamentu. Tādi dēliši atrasti Pildas Nukšu [Шhope 1957, c. 18],

Ludzas Odukalna [Спицын 1893, c. 6, 7] u. c. kapulaukos. Nereti apbedītās galva nolikta uz papardēm, piemēram, Līvānu Jersikas [Kalējs 1940, 27. lpp.], Liezeres Salnaskroga [Radiņš 1980, 85. lpp.], Pildas Nukšu [Шноре 1957, c. 18], Aglonas Kristapiņu [Briede 1982, 53. lpp.], Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 36. lpp.] u. c. kapulaukos. Sastopami arī kapi, kur apbedītajai zem galvas novietots gan šis dēlītis, gan papardes. Tādi gadījumi zināmi Raunas Lejasruņģu [Stepiņš 1937], Skaistas Stirnu [Stepiņš 1939] u. c. senkapos. Jāatzīmē, ka papardes sastopamas kā klājums arī uz dēļu paklāja, šķirstos.

Apbedītie parasti guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras (13. att.). Ļoti reti apbedītais guļ uz sāniem. Galva parasti pagriezta uz vienu vai otru pusi. Turklāt šāds novietojums acīmredzot bieži varēja izveidoties zemes spiediena rezultātā. Roku stāvoklis ir visai dažāds. Ludzas Odukalna kapulaukā konstatēti vairāk nekā 20 [Спицын 1893, c. 8], Pildas Nukšu kapulaukā – 5 [Шноре 1957, c. 19, 20], Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā – 10 [Šnore E. 1987, 12. lpp.] to novietojumu veidi. Analizējot 21 kapulauka (Zvirgzdenes Kivti, Ludzas Odukalna, Aglonas Kristapiņi, Koknese, Līvānu Jersika, Pildas Nukšas, Mērdzenes Dzērves, Raunas Lejasruņģi, Madona, Cīrgaļu Jaunbemberi, Cesvaines Kalnapaukši, Mārcienas Oliņi, Aglonas Madalāni II, Skaistas Stirnas, Patkule, Ļaudonas Ozolkalna, Kaunatas Šlakatas, Liezeres Salnaskrogs, Pļaviņu Radzes, Kārdzabas Grantskalni, Krustpils Ogleņi) 217 vīriešu, 168 sieviešu, pavisam 385 apbedījumus, kuriem bija nosakāms abu roku stāvoklis, autors izdalījis 25 to novietojumus (iedalījums ir nosacīts, apvienojošs, jo roku stāvokļa noteikšana saistās ar zināmām grūtībām, kuras izraisa dažādības kapu aparakstos): 1) abas rokas elkoņos saliektas un paceltas pret galvu – 20% (vīrieši – 20, 7%, sievietes – 19%); 2) abas rokas elkoņos saliektas un novietotas uz krūtīm – 18, 9% (attiecīgi – 18% un 20, 2%); 3) abas rokas elkoņos saliektas un pārliktas viduklim – 9,8% (7, 9% un 12, 5%); 4) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka pacelta pret galvu, bet labā roka pārlikta viduklim – 5,7% (6, 5% un 4,7%); 5) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka pacelta pret galvu, bet labā roka novietota uz krūtīm – 4,9% (5, 5% un 4,2%); 6) abas rokas elkoņos saliektas, labā roka pacelta pret galvu, bet kreisā roka pārlikta viduklim – 4,7% (4, 1% un 5,3%); 7) abas rokas elkoņos saliektas, labā roka pacelta pret galvu, bet kreisā roka novietota uz krūtīm – 4,7% (4, 1% un 5,3%); 8) abas rokas elkoņos saliektas un noliktas uz gurniem – 4,7% (5, 1% un 4,2%); 9) abas rokas elkoņos taisnas un novietotas gar sāniem – 4,2% (4, 1% un 4,2%); 10)

abas rokas elkoņos saliektas, labā roka pārlikta viduklim, bet kreisā roka nolikta uz gurniem – 3,4% (4, 1% un 2,4%); 11) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka novietota uz krūtīm, bet labā pārlikta viduklim – 2,9% (3, 7% un 1,8%); 12) abas rokas elkoņos saliektas, labā roka novietota uz krūtīm, bet kreisā roka pārlikta viduklim – 2,6% (2, 8% un 2,4%); 13) abas rokas elkoņos saliektas, labā roka pacelta pret galvu, bet kreisā roka nolikta uz gurniem – 1,8% (1, 8% un 1,8%); 14) abas rokas elkoņos saliektas, labā roka novietota uz krūtīm, bet kreisā roka nolikta uz gurniem – 1,8% (2, 8% un 0,6%); 15) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka novietota uz krūtīm, bet labā roka nolikta uz gurniem – 1,3% (1, 4% un 1,2%); 16) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka pacelta pret galvu, bet labā roka nolikta uz gurniem – 1,3% (2, 35 un 0%); 17) labā roka elkonī saliekta un nolikta uz gurniem, kreisā roka elkonī taisna un novietota gar sāniem – 1,3% (0, 5% un 2,4%); 18) abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka pārlikta viduklim, bet labā roka nolikta uz gurniem – 1,3% (1, 8% un 0,6%); 19) kreisā roka elkonī saliekta un pārlikta viduklim, bet labā roka elkonī taisna un novietota gar sāniem – 1,3% (0, 9% un 1,8%); 20) labā roka elkonī saliekta un pārlikta viduklim, bet kreisā roka elkonī taisna un novietota gar sāniem – 1% (0, 9% un 1,2%); 21) kreisā roka elkonī saliekta un novietota uz krūtīm, bet labā roka elkonī taisna un nolikta gar sāniem – 0,8% (0, 5% un 1,2%); 22) kreisā roka saliekta elkonī un nolikta uz gurniem, bet labā roka elkonī taisna un novietota gar sāniem – 0,5% (0, 5% un 0,6%); 23) kreisā roka elkonī saliekta un pacelta pret galvu, labā roka elkonī taisna un nolikta gar sāniem – 0,5% (0% un 1,2%); 24) labā roka elkonī saliekta un pacelta pret galvu, bet kreisā roka elkonī taisna un nolikta gar sāniem – 0,3% (0% un 0,6%); 25) labā roka elkonī saliekta un novietota uz krūtīm, kreisā roka elkonī taisna un nolikta gar sāniem – 0,3% (0% un 0,6%).

Kā rāda veiktā analīze (14. att.), tad līdzenos skeletkapos nevar izdalīt tikai sieviešu vai vīriešu apbedījumiem raksturīgus roku novietojumus. Hronoloģiskā aspektā iezīmējas zināmas likumsakarības. 10. – 11. gadsimtā dominē veidi, kuros abas rokas paceltas pret galvu, novietotas uz krūtīm, pārliktas viduklim. 12. gadsimtā roku novietojums sāk mainīties. Ne tik bieži tās vairs paceltas pret galvu. 13. gadsimta beigās tādu apbedījumu vēl mazāk. Piemēram, Drabešu Uplantu kapsētā no 27 13. – 14. gadsimta apbedījumiem, kuriem bijis iespējams noteikt abu roku stāvokli, tikai 4 gadījumos konstatēts veids, kad abas rokas elkoņos saliektas un paceltas pret galvu, 2 gadījumos – abas

rokas elkoņos saliektas un novietotas uz krūtīm. Šajā pieminekļī dominē veids, kad abas rokas pārlīktas viduklim – tādi ir 7 gadījumi [Apala 1987, 95. – 103. lpp.]. Dzelzavas Strūgukalna kapsētā no 10, arī 13. – 14. gadsimta apbedījumiem tikai 1 gadījumā konstatēta pacelta roka – labā roka pacelta pret galvu, kreisā roka nolikta uz gurniem, bet 4 gadījumos – abas rokas pārlīktas viduklim, 4 gadījumos – abas rokas nolikta uz gurniem, 1 gadījumā – abas rokas gar sāniem [Šturms 1930]. Minētās izmaiņas saistāmas ar kristietības bērū tradīciju ieviešanos [LA, 297. lpp.].

Kāju stāvoklī vērojama liela vienveidība. Tās parasti novietotas paralēli viena otrai. Kājas krusotas, saliektas ceļgalos ir reti.

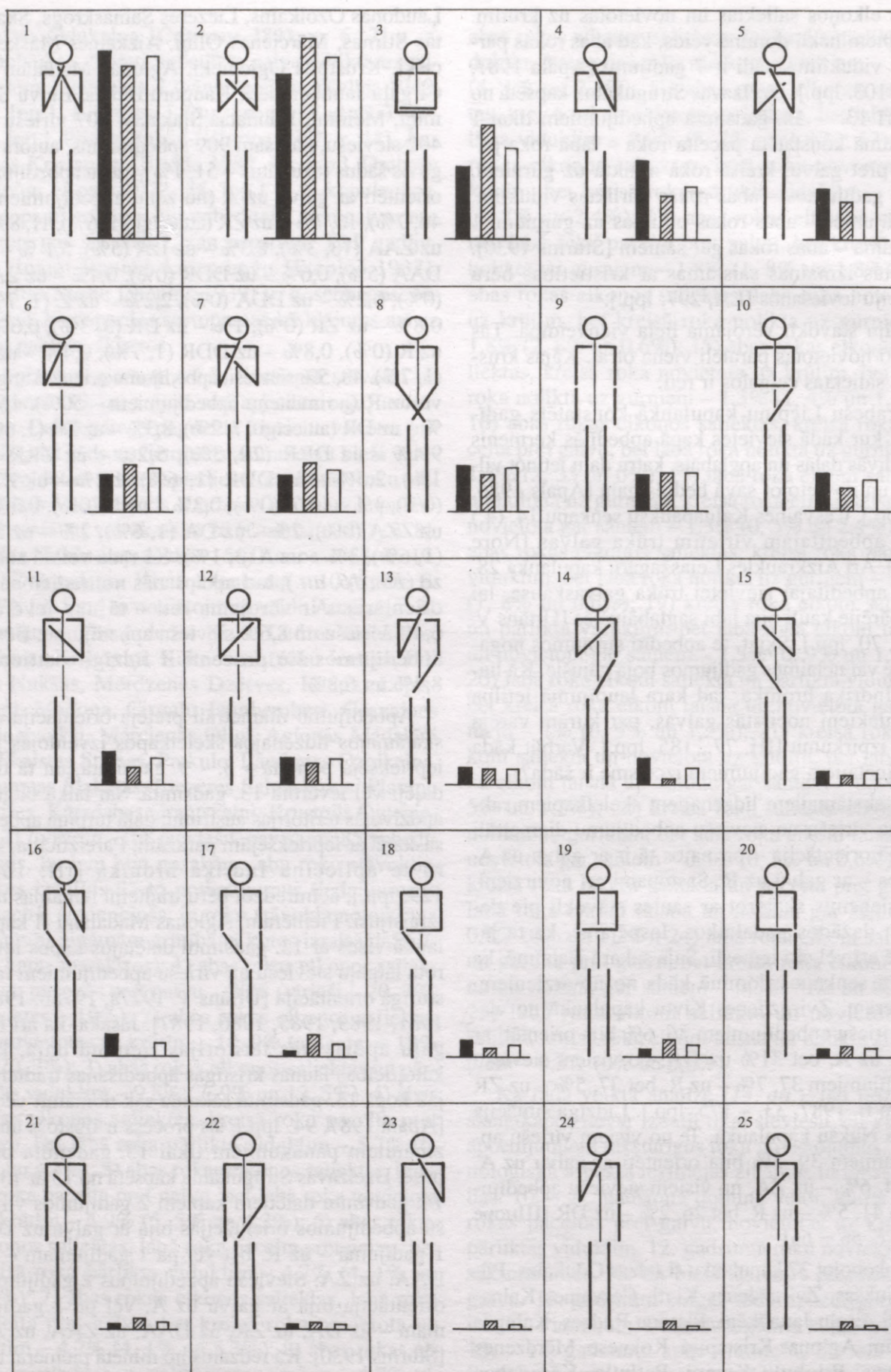
Drabešu Liepiņu kapulaukā konstatēts gadījums, kur kādā sievietes kapā apbedītās ķermenis bijis divās daļās un apglabāts, katru daļu ietinot vilainē un novietojot savā bedres galā [Apals 1986, 80. lpp.]. Cesvaines Kalnapaukšu senkapu 14. (4.) kapā apbedītajam vīrietim trūka galvas [Nore 1921]. Arī Aizkraukles Lejasžagaru kapulauka 28. kapā apbedītajai sievietei trūka galvaskausa, lai gan pārējie kauli bija labi saglabājušies [Urtāns V. 1973, 70. lpp.]. Šķiet, te apbedīti sirojumos nogalinātie vai nelaimes gadījumos bojā gājušie. Kā liecina Indriķa hronika, tad kara laupījumā ietilpa pretiniekiem nocirstās galvas, par kurām varēja iegūt izpirkumu [IH, 77., 185. lpp.]. Varbūt kāda no minētajiem gadījumiem izcelsme ir šāda?

Apskatāmajiem līdzenajiem skeletkapiem raksturīga vīriešu un sieviešu apbedījumu diametrāli pretējā orientācija – pirmajos tā ir ar galvu uz A, otrajos – ar galvu uz R. Sastopami arī novirzieni. Tos pieņemts skaidrot ar saules stāvokli pie debesīm dažādos gadalaikos. Iespējams, ka te jāmeklē arī vēl citi iemesli. Šajā sakarā jāatzīmē, ka reizēm senkapos dominē kāds no novirzieniem. Piemēram, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā no visiem vīriešu apbedījumiem 36, 6% bija orientēti ar galvu uz A, bet 31% uz DA, no visiem sieviešu apbedījumiem 37, 7% – uz R, bet 27, 5% – uz ZR [Šnore E. 1987, 33. – 175. lpp.]. Līdzīga situācija Pildas Nukšu kapulaukā. Te no visiem vīriešu apbedījumiem 39, 3% bija orientēti ar galvu uz A, bet 34, 6% – uz ZA, no visiem sieviešu apbedījumiem 41, 5% – uz R, bet 26, 2% – uz DR [Išhope 1957, c. 56 – 66].

Apkopojot 27 kapulauku (Ludzas Odūkalns, Pildas Nukšas, Zvirgzdenes Kivti, Cesvaines Kalnapaukši, Ērgļu Jaunākēni, Pļaviņu Radzes, Kalupes Lazdāni, Aglonas Kristapiņi, Koknese, Mērdzenes Dzērves, Priekuļu Kampi, Patkule, Kārdzabas Grantskalni, Raunas Lejasruņģi, Līvānu Jersika,

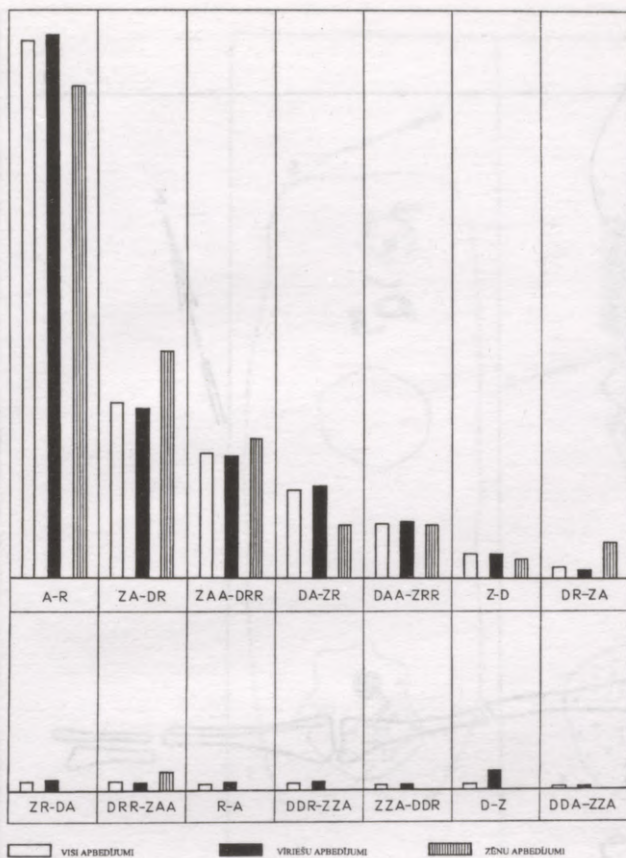
Ļaudonas Ozolkalns, Liezeres Salnaskrogs, Skais-
tas Stirnas, Mārcienas Oliņi, Aizkalnes Maskevi-
ciški, Krustpils Oglenieki, Aglonas Madalāni II, Cirgaļu Jaunbemberi, Kauguru Beites, Balvu Sal-
miņi, Meirāni, Kaunatas Šlakatas) 507 vīriešu un 402 sieviešu, pavisam 909 apbedījumus, autors ie-
guvis šādus rezultātus – 51, 1% vīriešu apbedījumu orientēti ar galvu uz A (no zēnu apbedījumiem – 46, 7%), 16, 7% – uz ZR (attiecīgi 21, 6%), 11, 8% – uz ZAA (13, 3%), 8, 3% – uz DA (5%), 5, 1% – uz DAA (5%), 0, 6% – uz DDR (0%), 0, 4% – uz ZAA (0%), 0, 2% – uz DDA (0%), 2, 2% – uz Z (1, 7%), 0, 8% – uz ZR (0%), 1% – uz DR (3, 3%), 0, 6% – uz R (0%), 0, 8% – uz DDR (1, 7%), 0, 4% – uz D (1, 7%). 48, 5% sieviešu apbedījumu orientēti ar gal-
vu uz R (no meiteņu apbedījumiem – 50%), 16, 1% – uz DR (attiecīgi 17, 2%), 8, 3% – uz ZR (1, 6%), 9, 4% – uz DRR (20, 3%), 5, 2% – uz ZRR (3, 1%), 2, 5% – uz DDR (1, 6%), 1, 2% – uz ZZR (0%), 1% – uz Z (0%), 0, 3% – uz D (0%), 0, 3% – uz ZZA (0%), 2% – uz DA (1, 6%), 2% – uz ZA (1, 6%), 3% – uz A (3, 1%). Kā rāda veiktā analī-
ze (15., 16. att.), tad atkāpšanās no tradicionālās orientācijas ir vērojama reti – tā nav ievērota 6, 4% vīriešu un 8, 6% sieviešu apbedījumu. Bērnu apbedījumos šie procenti ir līdzīgi – attiecīgi 8, 4% un 6, 3%.

Apbedījumu diametrāli pretēja orientācija ap-
skatāmajos līdzenajos skeletkapos izveidojās jau iepriekšējā periodā – 8. – 9. gadsimtā, un tā tiek daļēji vēl ievērota 13. gadsimtā. Šai laikā latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā turpina apbedīt saskaņā ar iepriekšējām paražām. Pareizticība, ku-
ru te apliecina Indriķa hronika [IH, 109., 129. lpp.], acīmredzot bērū tradīciju izmaiņas nav izraisījusi. Piemēram, Aglonas Madalānu II kapu-
laukā visos ar 13. gadsimtu datētajos kapos ievē-
rota latgaļu sieviešu un vīriešu apbedījumiem rak-
sturīgā orientācija [Urtāns V. 1977a, 1978b, 1980, 1981, 1983, 1985, 1986, 1987]. Jāsaka, ka arī lat-
gaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā, kur katoļticības jaunās kristīgās apbedīšanas tradīcijas jau kopš 13. gadsimta sākuma sāk nomainīt vecās [Apala 1987, 94. lpp.], šis process ir ilgstošs un ar zināmiem panākumiem tikai 13. gadsimta otrā pusē. Dzelzavas Strūgukalna kapsētā no 13 ar 13. – 14. gadsimtu datētiem kapiem 2 gadījumos vīrie-
šu apbedījumos orientācijas bija ar galvu uz DR, 1 gadījumā – uz R, bet vēl pa 1 gadījumam – uz DAA, uz ZA. Sieviešu apbedījumos 2 gadījumos orientācija bija ar galvu uz A, vēl pa 1 gadīju-
mam – uz DA, uz ZR, uz DAA, uz ZAA, uz ZR [Šturms 1930]. Kā redzams no minētā piemēra, tad vēl daļēji saglabājusies iepriekšējā orientācija, taču jau konstatējamās izmaiņas – rietumu virziens

VĪRIEŠU APBEDĪJUMI
 SIEVIEŠU APBEDĪJUMI
 VISI APBEDĪJUMI

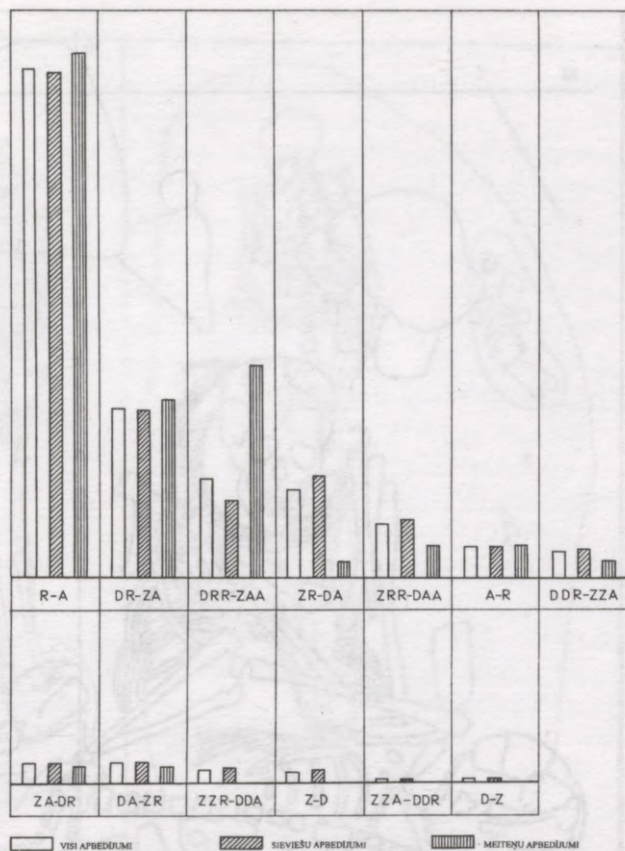
14. att. Roku novietojuma veidi līdzeno kapulauku apbedījumos

15. att. Apbedījumu orientācija līdzno kapulauku vīriešu un zēnu kapos

vīriešu apbedījumos līdz ar centieniem saglabāt pretējo dzimumu apbedījumu diametrāli pretējo orientāciju, ko nodrošina ar izmaiņām sievietes apbedījumos – ar galvu uz austrumiem. 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu kapsētā šī paraža jau pazudusi. Vīriešu un sieviešu apbedījumi orientēti vienādi. No 80 apbedījumiem, kuriem bijis iespējams noteikt virzienu, 74 jeb 92% orientēti uz DR, 3 jeb 3,7% – uz DRR, 1 jeb 1,3% – uz R, tikai 2 jeb 2,5% (abi bērnu apbedījumi) – uz ZA [Apala 1987, 102., 103. lpp.]. Taču, kā jau tika atzīmēts, arī minētajā pieminekļi ne visas iepriekšējās paražas izzudušas – piemēram, savu nozīmi saglabājuši ugunsriti.

Visai reti līdzenajos skeletkapos sastopami dubultapbedījumi. Tādi zināmi Pildas Nukšu kapulaukā. Te kopīgā kapa bedrē līdzās konstatēti 70. un 71. apbedījums, iespējams, māte un meita, 186. un 187. apbedījums, kur vienam no apbedītajiem vīriešiem nebija līdzdotā inventāra [Шhope 1957, c. 24]. Liezeres Salnaskroga kapulauka 9. kapā bija guldīti pretējā virzienā orientēti sieviete un pusaudzis virs tās [Toropina 1988, 130. lpp.]. Kokneses kapulaukā konstatēti vienā kapa bedrē līdzās pretēji orientēti 2 vīrieši – 72. un 73. apbedījums, citā gadījumā – 2 sievietes – 15. un 16. apbedījums

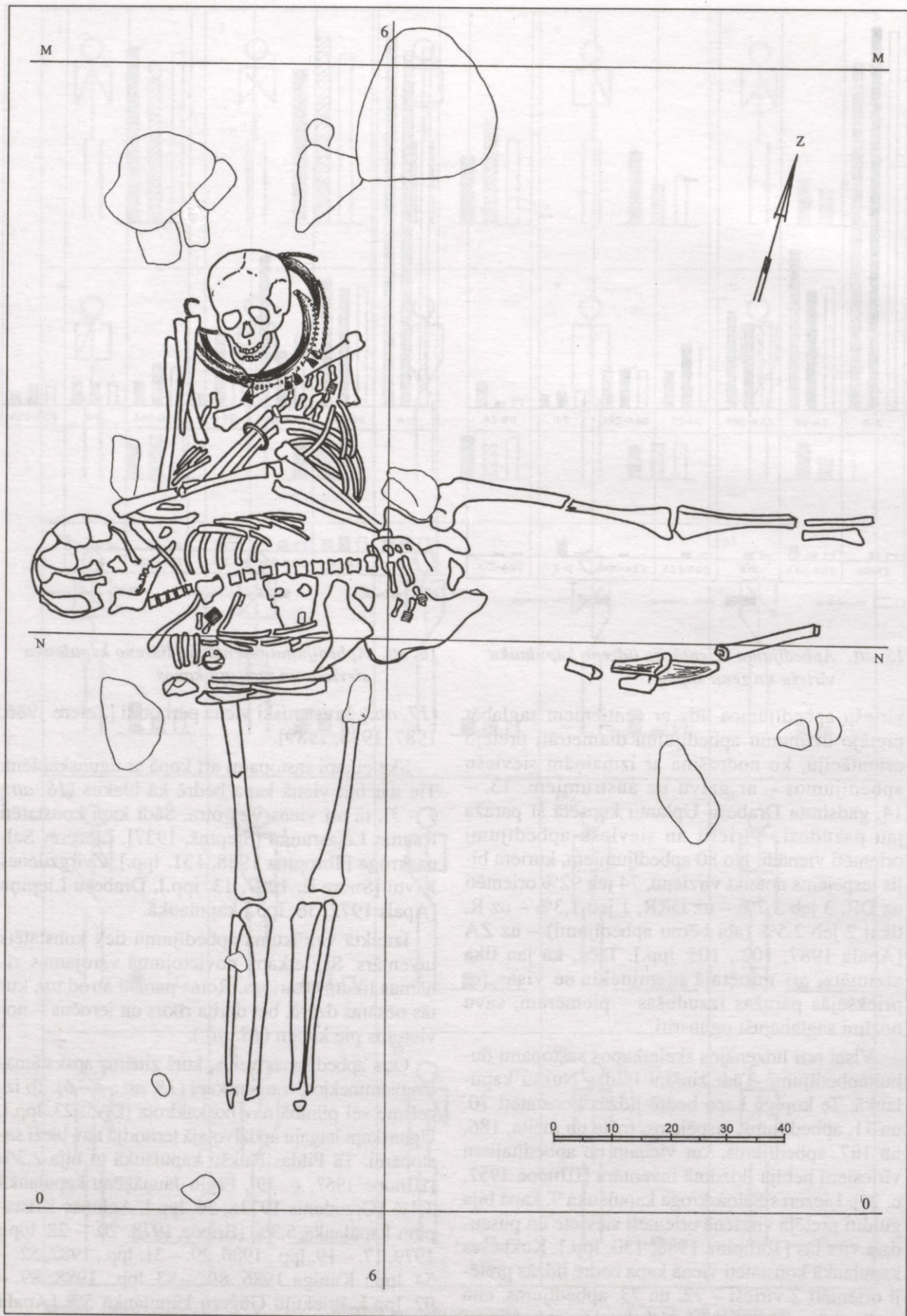
16. att. Apbedījumu orientācija līdzno kapulauku sieviešu un meiteņu kapos

(17. att.), krusteniski viena pāri otrai [Žeiere 1986, 1987, 1988, 1989].

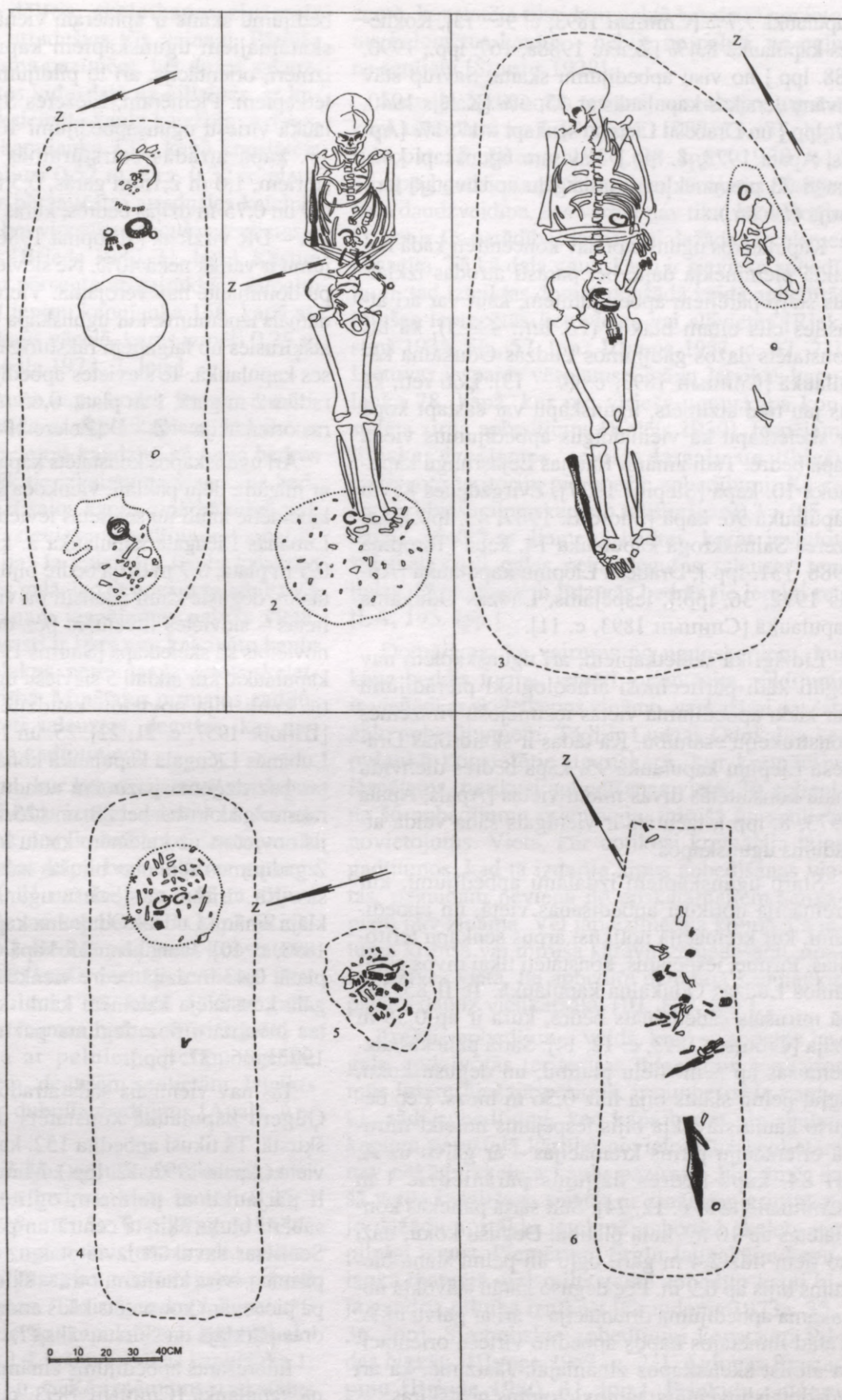
Skeletkapi sastopami arī kopā ar ugunskapiem. Tie var būt vienā kapa bedrē kā blakus (18. att.: 1 – 3), tā arī viens virs otra. Šādi kapi konstatēti Raunas Lejasruņģu [Stepiņš, 1937], Liezeres Salnaskroga [Toropina 1988, 131. lpp.], Zvirgzdenes Kivtu [Šnore E. 1987, 13. lpp.], Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 36. lpp.] kapulaukā.

Izteiktā vairākumā apbedījumu tiek konstatēts inventārs. Skeletkapu novietojumā vērojamas zināmas likumsakarības. Rotas parasti atrod tur, kur tās nēsātas dzīvē, bet darba rīkus un ieročus – novietotus pie kājām (13. att.).

Otrs apbedīšanas veids, kurš zināms apskatāmajos pieminekļos, ir ugunskapi (18. att.: 4 – 6). To izcelsme vēl pilnībā nav noskaidrota [LA, 223. lpp.]. Ugunskaņi latgaļu apdzīvotajā teritorijā nav bieži sastopami. Tā Pildas Nukšu kapulaukā to bija 2,3% [Шhope 1957, c. 19], Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā 3,4% [Graudonis 1973a, 36. lpp.], Aglonas Kristapiņu kapulaukā 5,3% [Briede 1978, 20. – 22. lpp.; 1979, 17. – 19. lpp.; 1980, 29. – 31. lpp.; 1982, 52. – 54. lpp.; Kuniga 1986, 80. – 83. lpp.; 1988, 89. – 92. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulaukā 5% [Apala 1990a, 20. lpp.; 1992, 9. lpp.], Ludzas Odukalna

17. att. Kokneses kapulauka 15. un 16. apbedījums (pēc: Žeiere 1986)

18. att. Skeletapbedījumi un ugunsapbedījumi no līdzenajiem kapulaukiem

1 – Zvirgzdenes Kivti nr. 96 (pēc: Šnore E. 1987, XIX tab.: 3), 2 – Raunas Lejasruņģi nr. 10 (pēc: Stepiņš 1937), 3, 6 – Liezeres Salnaskrogs nr. 14, 10 (pēc: Toropina 1986b), 4, 5 – Aizkalnes Maskeviciški nr. 1, 2 (pēc: Riekstiņš 1931a)

kapulaukā 7,7% [Спицын 1893, c. 9 – 13], Kokneses kapulaukā 8,4% [Žeiere 1988a, 167. lpp.; 1990, 188. lpp.] no visu apbedījumu skaita. Savrup stāv Līvānu Jersikas kapulauks ar 15, 6% [Kalējs 1940, 27. lpp.] un Drabešu Liepiņu senkapi – 17, 1% [Apals, Apala 1973, 8. lpp.]. Pavisam ugunskaņi konstatēti 23 pieminekļos visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā (19. att.).

Kapulaukos ugunskaņi nav koncentrēti kādā noteiktā pieminekļa daļā, bet parasti atrodas izklaidus starp pārējiem apbedījumiem, kaut var arī atrasties cits citam blakus (18. att.: 4 – 5), kā tas konstatēts dažos gadījumos Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 10 – 13]. Ļoti reti, kā tas jau tika atzīmēts, ugunskaņu var sastapt kopā ar skeletkaņi kā vienlaicīgus apbedījumus vienā kapa bedrē. Tādi zināmi Raunas Lejasruņģu kapulauka 10. kapā [Stepiņš 1937], Zvirgzdenes Kivtu kapulauka 96. kapā [Šnore E. 1987, 43. lpp.], Liezeres Salnaskroņa kapulauka 14. kapā [Toropina 1988, 131. lpp.], Drabešu Liepiņu kapulaukā [Apals 1972, 36. lpp.], iespējams, Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 11].

Līdzīgi kā skeletkaņiem, arī ugunskaņiem nav iegūti kādi pārliecinoši arheoloģiski pierādījumi par kādu apbedījuma vietas iezīmējošu virszemes konstrukciju esamību. Kā tādas ir skaidrotas Drabešu Liepiņu kapulauka 95. kapa bedres dienvidu malā konstatētās divas mietu vietas [Apals, Apala 1973, 8. lpp.], taču šis ir vienīgais šāda veida atradums ugunskaņos.

Starp ugunskaņiem izdalāmi apbedījumi, kur kremācija notikusi apbedīšanas vietā, un apbedījumi, kur kremācija notikusi ārpus senkaņu teritorijas. Pirmie, iespējams, konstatēti tikai divos gadījumos Ludzas Odukalna kapulaukā. Te II 85. kapā mirušais sadedzināts bedrē, kura ir ap 0,55 m dziļa [Спицын 1893, c. 12, 14]. Sārta paliekas aizņēmušas ap 5 m² lielu platību, un degušu koku, ogļu, pelnu slānis bija līdz 0,36 m biezs. Pēc degušu kaulu stāvokļa bijis iespējams noteikt mirušā orientāciju pirms kremācijas – ar galvu uz A. III 84. kapā bedres dziļums pārsniedzis 1 m [Спицын 1893, c. 12, 24]. Šeit sārta paliekas konstatētas ap 10 m² lielā platībā. Degušu koku, daži no tiem līdz 2,4 m gari, ogļu un pelnu slāņa biežums bijis ap 0,9 m. Pēc degušu kaulu stāvokļa nosakāma apbedījuma orientācija – arī ar galvu uz A. Tātad minētajos kapos apbedīto vīriešu orientācija atbilst skeletkaņos zināmajai. Jāatzīmē, ka arī līdzdots inventārs, tā novietojums neatšķiras.

Otrā veida ugunskaņi, kur kremācija notikusi ārpus kapulauka, konstatēti 23 pieminekļos. To kopējais skaits pārsniedz 120, bet vīriešu un sieviešu ap-

bedījumu skaits ir apmēram vienāds. Daļai no apskatāmajiem ugunskaņiem kaņu bedru formas, izmēri, orientācija, arī to pildījums līdzīgs kā skeletkaņiem. Piemēram, Liezeres Salnaskroņa kapulaukā vīriešu ugunsapbedījumi 10. (18. att.: 6) un 17. kapā atradās četrstūrīnās ar noapaļotiem stūriem, 1,6 m 2,15 m garās, 0,5 un 0,75 m platās, 0,9 un 0,75 m dziļās bedrēs, kuras bijušas orientētas ZA – DR virzienā [Toropina 1986b]. Šādu apbedījumu ir vairāk nekā 40%. Ne sieviešu, ne vīriešu kaņu dominante nav vērojama. Vienīgais autoram zināmais izņēmums, kur ugunskaņa bedres orientācija atšķiries no latgaļiem raksturīgās, atsegts Kokneses kapulaukā. Te sievietes apbedījums 30. kapā atradies 2 m garā, 1 m platā, 0,65 m dziļā bedrē, kuras orientācija – Z – D [Žeiere 1986].

Arī ugunskaņos konstatēts kapa bedres izklājums ar mizām, dēļu paklāji, vienkoča šķirsti, bet reizēm kalcinētie kauli un senlietas ievietotas īpašā kastītē. Lubānas Ličagala kapulauka 2. kapa 1,65 m garā, 0,5 m platā, 0,7 m dziļā bedrē bijusi izklāta ar bērzu tāsīm, degušie kauli izkaisīti pa visu bedri, bet senlietas – sievietes inventārs bez deguma pazīmēm, novietots kā skeletkaņā [Šturms 1927]. Pildas Nukšu kapulaukā, kur atklāti 5 sieviešu ugunskaņi, kalcinētie kauli bija novietoti kaudzītē uz dēļu paklāja [Шнопе 1957, c. 21, 22]. 25. un 123. kapā, līdzīgi Lubānas Ličugala kapulaukā konstatētajam, senlietas bez deguma pazīmēm atradušās skeletkaņiem raksturīgā kārtībā, bet 88. un 125. kapa inventārs bijis novietots uz kalcinēto kaulu kaudzītes. Pēdējos 2 gadījumos senlietas bijušas salauztas un sakusušas. Kā vīriešu, tā sieviešu ugunskaņi uz dēļu paklāja zināmi Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 10]. Jaunākēnu 25. kapā 1,8 m garā, 0,6 m platā, 0,43 m dziļā bedrē vienkoča šķirsta rietumu galā konstatēja kalcinētu kaulu kaudzīti ar sievietes inventāru bez deguma pazīmēm [Graudonis 1973a, 36., 37. lpp.].

Tas nav vienīgais šāds atradums. Arī Priekuļu Ģūģeru kapulaukā konstatēts ugunsapbedījums šķirstā. Tā tikusi apbedīta 152. kapā konstatētā sievietē (Apala 1992, 12. lpp.). Mirušās kremētie kauli pārjaukti ar pelniem, oglītēm, tumšu zemi, sabērti blūķa šķirsta centrā un pārsegti ar villaini. Senlietas savukārt izvietotas uz tās divās grupās: pirmā: – virs kauliem, otrā – šķirsta galā. Virs kapa piedevām konstatēts kāds audums un koka šķiedras pārklājs un šķirsta vāks (?).

Interesants apbedījums zināms Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 10, 18]. Te III 6. kapā atsegta ap 0,9 m gara, 0,3 m plata, 0,27 m augsta no koka dēļiem pagatavota kaste. Tā bijusi izklāta ar bērza tāsīm, kuras savukārt nosegtas ar vilnas audumu. Kastes vienā galā konstatēts

četrstūra formas dēlītis, skeletkapos zināmais pagalvis, uz kura atradušies trīs vainagi. Pārējās senlietas bez deguma pazīmēm, bet dažas salauztas, atradušās kastes vidusdaļā uz villaines, ar kuru bijusi pārsegta kalcinēto kaulu kaudzīte. Arī Aglonas Kristapiņu kapulauka 132. kapā konstatēta koka kastīte. Tā bijusi 0,52 m gara, 0,32 m plata. Kastītes dibenā uz bērza tāsīm atradusies kalcinētu kaulu kaudzīte, bet virs tās nedegušas senlietas – sievietes inventārs [Briede 1980, 31. lpp.]. Kastīte vēl savukārt bijusi pārsegta ar vairākkārt salocītu villaini. Drabešu Liepiņu kapulauka 156. kapā atsegts bērna ugunskauss vācelē, kuras izmēri 0,25 m x 0,3 m [Apals, Apala 1973, 7. lpp.].

Ugunskauss, kuru kapu bedru forma, izmēri, orientācija ir vienāda ar skeletkapiem, kalcinētie kauli visbiežāk novietoti kaudzītē kā kapa bedres galos, tā vidū, retāk tie izkaisīti pa visu kapa bedri (18. att.: 4,6). Arī šajos kapos zināmā mērā tiek ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu diametrāli pretēja orientācija. Ja kalcinēto kaulu kaudzīte atrodas kapa bedres galā, tad tā novietota atbilstošā dzimuma skeletkapam iespējamās galvas vietā. Kapu inventārs parasti ir likts virs kalcinēto kaulu kaudzītes vai tai blakus, nereti tas izvietots skeletkapam parastā kārtībā. Minētajos pirmajos gadījumos senlietas nereti salauztas, degušas, kas nav raksturīgs pēdējiem gadījumiem.

Daļai ugunskausu, kur kremācija notikusi ārpus senkapiem, kapu bedru izmēri, parasti arī forma, pildījums atšķiras no skeletkapos sastopamā. Četrstūrainas formas kapa bedre, kuras garums 0,43 m, platums 0,21 m, dziļums 0,45 m, bijusi Baltinavas Puncuļevas kapulauka 1. kapā [Riekstiņš 1935, 56. lpp.]. Bedres pildījumā konstatētas ogles, pelni, kalcinēti kauli, degušas senlietas. Drabešu Liepiņu kapulauka 95. kapā 1,35 m garā, 0,4 m platā ovālas formas bedre bijusi izklāta ar krijām un pildīta ar pelniem, lielām oglēm, kalcinētiem kauliem, degušām senlietām. Izteikts uzskats, ka te bijis dubultapbedījums [Apals, Apala 1973, 8. lpp.].

Vairumā šīs variācijas ugunskausu raksturīgas ieapaļas formas kapa bedres, kuru izmēri 0,25 – 1 x 0,25 – 0,9 m (18. att.: 5). To pildījumā, kā jau aprakstīts, ir pelni, ogles, kalcinēti kauli, salauztas un degušas senlietas, kuru izvietojumā parasti nav nekādas sistēmas. Tādi ugunskausi konstatēti Aizkalnes Maskevicišķu kapulauka 1. kapā [Riekstiņš 1935, 82. lpp.], Līvānu Jersikas kapulauka 1. kapā [Kalējs 1939] u. c. Kā izņēmums uzskatāms Kārļu Ainavas kapulauka 4. kapa, kur ieapaļas formas ar izmēriem 0,5 x 0,3 m bedrē, kas iedziļināta 0,5 m zemē, un 6. kapa, kur arī ieapaļas formas ar izmēriem 0,46 x 0,4 m, kas iedziļināta 0,6 m

zemē, konstatēja tikai kompaktā kaudzītē novietotus kalcinētus kaulus – nebija ne pelnu, ne ogļu, ne senlietu [Šturms 1928].

Latgaļu apdzīvotās teritorijas senkapos ugunskausi sastopami no 8. [Šnore E. 1987, 13., 37. lpp.] līdz pat 15. [Berga 1986, 38. lpp.; 1988, 41., 42. lpp.] gadsimtam. Starp tiem vērojama diezgan liela daudzveidība, kas varbūt nav tikai hronoloģiski, bet ir šīs parādības iespējami dažādas izcelsmes nosacīta. Tā kā daļa ugunskausu ir sieviešu apbedījumi, tad izteiktas domas, ka šādā veidā apbedītās bijušas ieprecētās lietuvietes vai slāvietes [Riekstiņš 1935, 56., 57. lpp.; Шнопе 1957, c. 22, 23]. Lietuvas iespajds vērojams Līvānu Jersikas kapulauka 28. kapā, kur pie vīrieša ugunskausa konstatēts zirga apbedījums [Kalējs 1939]. Iespējami lībiskas izcelsmes, sevišķi latgaļu un lībiešu apdzīvoto teritoriju pierobežā, apbedījumi. Kā zināms, lībiešu ugunskausi raksturīgas 0,3 – 0,5 m dziļas, ap 0,5 m diametrā bedres, kurās ievietoti kalcinēti kauli, ogles, pelni, degušas, salauztas senlietas. Skeletkapiem līdzīgās bedrēs tie ierakti reti [LA, 195. lpp.].

Domājams, ka vairums no ugunskausi, kur kapa bedres forma, izmēri, orientācija, pildījums ir vienādi ar skeletkapos zināmo, uzskatāmi par latgaļu apbedījumiem. Tādi ir Ludzas Odukalna kapulaukā konstatētie ugunskausi, kur kremācija, iespējams, notikusi apbedīšanas vietā. To apliecina šo apbedījumu orientācija, mirušā un senlietu novietojums. Vieta, kur notikusi kremācija tajos gadījumos, kad tā izdarīta ārpus apbedīšanas vietas, pagaidām nevienā no apskatāmajiem senkapiem nav zināma. Vēl jāpiezīmē, ka kremācija tālumā krituša vai miruša karavīra atgādāšanu atpakaļ dzīves vietā, lai apbedītu dzimtajā kapulaukā, padara daudz vienkāršāku [IH, 139. lpp.].

Trešais apbedījumu veids, kurš sastopams latgaļu apdzīvotās teritorijas lidenajos senkapos mūs interesējošajā periodā, ir simboliskie kapi – t.i., tādi apbedījumi, kad kapa bedrē pie skeletkapiem parastajā kārtībā novietotajām senlietām nav nekādu skeleta kaulu pazīmju. Jāatzīmē, ka šā veida izdališana saistās ar zināmām grūtībām, jo dažādu apstākļu ietekmē apbedītā skelets var pilnīgi izzust. Piemēram, Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā īpatnējā mālsmilts zemē apbedīto kauli bija gandrīz pilnībā iznīkuši [Graudonis 1973a, 35., 36. lpp.]. Simboliskie apbedījumi konstatēti Pildas Nukšu [Шнопе 1957, c. 23], Aglonas Kristapiņu [Briede 1980, 31. lpp.], Priekuļu Ģūģeru [Apala 1990a, 20. lpp.; 1992, 9. lpp.], Zvirgzdēnes Kivtu [Šnore E. 1987, 13. lpp.], Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 35. lpp.] u. c. kapulaukā.

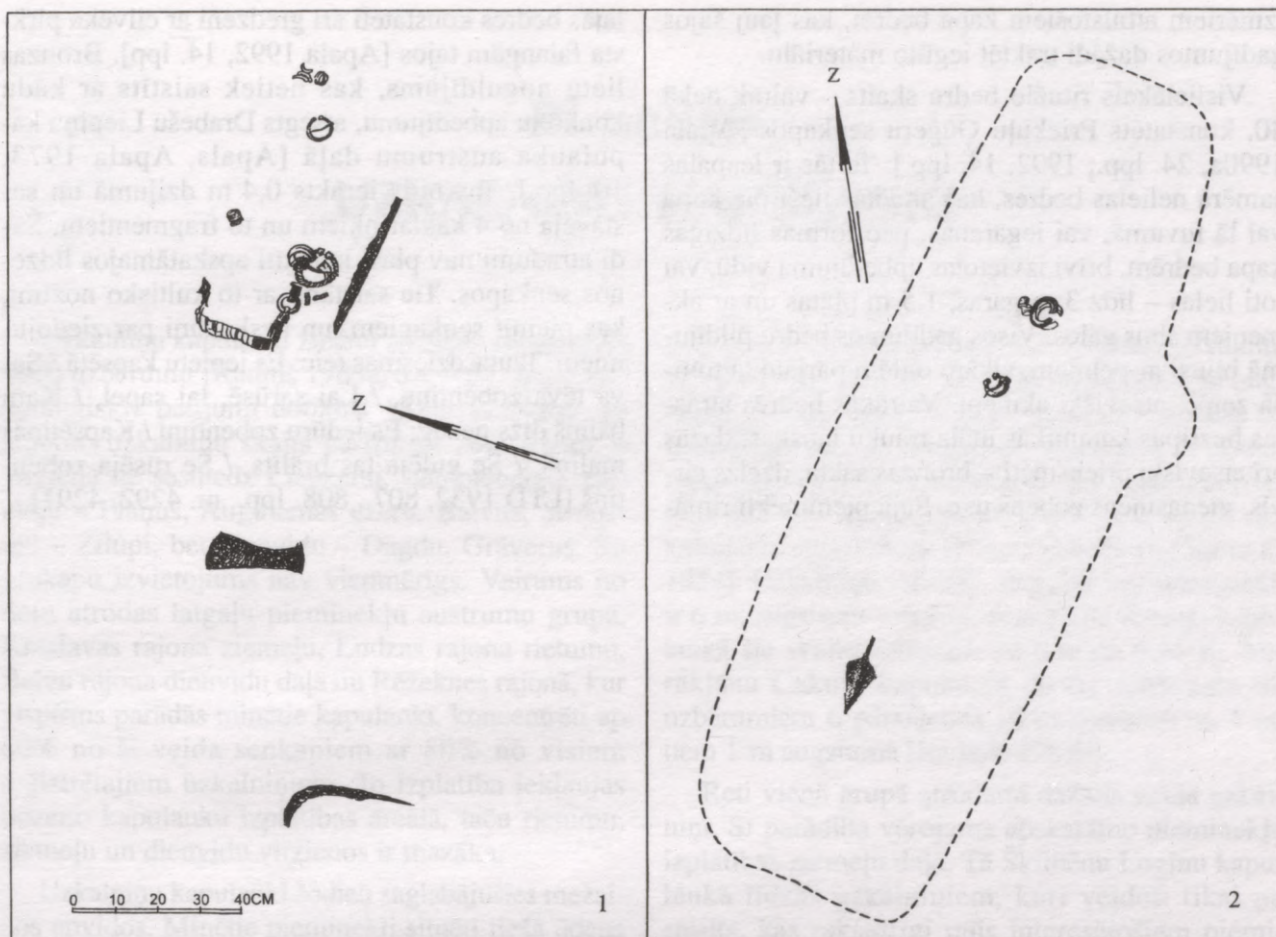
19. att. Līvõs-Põlva apgabala ar ugunskaņiem izplatības karte

1 – Priekuļu Ģūģeri, 2 – Raunas Lejasruņģi, 3 – Kārļu Ainava, 4 – Drabešu Uplanti, 5 – Drabešu Liepiņas, 6 – Ērgļu Jaunākēni, 7 – Liezeres Salnaskrogs, 8 – Viesienas Mežāres, 9 – Lubānas Ličagals, 10 – Baltinavas Puncuļeva, 11 – Koknese, 12 – Pļaviņu Radzes, 13 – Krustpils Oglenieki, 14 – Galēnu Zeimuļi, 15 – Zvirgzdenes Kivti, 16 – Ludzas Odukalns, 17 – Pildas Nukšas, 18 – Jersika, 19 – Aizkalnes Ludvigova, 20 – Aizkalnes Maskevicišķi, 21 – Aglonas Kristapiņi, 22 – Višķu Maskava, 23 – Aizkalne

Līdzīgi ugunskaņiem arī simboliskie kaņi nav koncentrēti kādā noteiktā senkaņ daļā, bet atrodas izklaidus visā pieminētā teritorijā. Nekādu arheoloģisku pierādījumu par to iezīmējošu virszemes konstrukciju esamību nav iegūti. Kas attiecas uz kaņi bedres formu, izmēriem, to pildījumu,

tad te vērojama pilnīga līdzība ar skeletkaņos konstatēto.

Apskatāmo apbedījumu veidu labi raksturo Pildas Nukšu senkaņi 138. kaņi [Шноре 1957, с. 85]. Te ZA – DR virzienā orientētas 0,5 m zemē iedziļinātas kaņi bedres ZA galā atradās bronzas spi-

20. att. Simboliskie apbedījumi no līdzenajiem un uzkalniņu kapulaukiem

1 – Pildas Nukšas nr. 138 (pēc: Uķiškā 1957, ņaj. XXXVII), 2 – Makašēnu Kuciņu 31. uzkalniņš

rālīte un spirālgredzens, uz D no tiem – bronzas pakavsakta un spirālgredzens, tālāk bronzas aproce un pakavsakta, ādas josta ar apkalumiem, bronzas spirālgredzens un dzelzs nazis, bet DR galā – dzelzs cirvis, atstatu no tā – dzelzs sirpis (20. att.: 1). Kā liecina kapa inventārs, tas pieder vīrietim. Jāatzīmē, ka visos autoram zināmajos simboliskajos kapos konstatēts vīriešu apbedījumiem raksturīgs inventārs un orientācija.

Ir vairāki uzskati simbolisko kapu skaidrošanā. Tos tulko kā tātumā kritušo vai mirušo karavīru simboliskus apbedījumus [Шноре 1957, c. 24; Спицын 1893, c. 13, 14], tos uzskata par papildu kapu ugunskaipam [Куликаускаiene 1952, c. 116], visubeidzot, tos saista ar mēģinājumiem šādā veidā atpirkties no vainas [Шноре 1957, c. 24]. Šim pēdējam motīvam apstiprinājums saskatīts tautasdziesmās: Sviežu cirvi, veļ akmeni / Savā kapa vietnā, / Lai rūš cirvis, pel akmenis / Nekā manis augumiņš; Lai mirst ļaudis, kam ir vaļa / Es nemiršu, man nav vaļas / Es ievēlu bērza kluci / Savā kapa vietnā [LTD 1932, 823. lpp., nr. 4482, 4480]. Acīmredzot te akmens, tāpat cirvis, bērza klucis

simbolizē ilgu dzīvošanu, ko, domājams, ar noteiktas maģiskas darbības palīdzību mēģināts pārnēst arī uz cilvēku, tā gribot panākt ilgāku dzīvošanu [Mežale 1986, 103. lpp.]. Mūsu rīcībā esošais materiāls rāda, ka vismazāk pamata ir uzskatīt simboliskos apbedījumus apskatāmajos pieminekļos par papildu kapu pamatkapam.

Līdzenos senkapos konstatētas kapu bedres, kurās neatrod ne skeletu, ne senlietas. Tās pēc saviem izmēriem, orientācijas, pildījuma neatšķiras no skeletkapu bedrēm. Jaunākēnu un Liepiņu kapulaukos šos kapus, kuri izvietoti pieminekļa perifērijā, pieņemot, ka skeleta kauli iznikuši, kas raksturīgi minētajiem senkapiem, saista ar sociāli diferencētās sabiedrības atkarīgo ļaužu apbedījumiem (Apals, Apala 1973, 10. lpp.; Graudonis 1973a, 38., 39. lpp.). Tomēr šķiet, ka daļa no šādiem atradumiem uzskatāmi par simboliskajiem apbedījumiem.

Šajā sakarā minama vēl kāda apskatāmajiem pieminekļiem raksturīga parādība – rituāla bedres. Pēc savas formas tās mēdz būt dažādas, arī ar

izmēriem atbilstošiem kapa bedrei, kas ļauj šajos gadījumos dažādi traktēt iegūto materiālu.

Vislielākais rituālo bedru skaits – vairāk nekā 40, konstatēts Priekuļu Ģūģeru senkapos [Apala 1990a, 24. lpp.; 1992, 14. lpp.]. Te tās ir ieapaļas samērā nelielas bedres, kas situētas tieši pie kapa vai tā tuvumā, vai iegarenas, pēc formas līdzīgas kapa bedrēm, brīvi izvietotas apbedījuma vidū, vai ļoti lielas – līdz 3 m garas, 1,5 m platas un ar akmeņiem abos galos. Visos gadījumos bedru pildījumā bijusi ar pelniem, sīkām oglēm pārjaukta tumša zeme, atsevišķi akmeņi. Vairākās bedrēs atrastas bezripas keramikas māla trauku lauskas, dažās arī atsevišķi priekšmeti – bronzas sakta, dzelzs cirvis, vienasmens zobens u. c. Šajā pieminēklī rituā-

lajās bedrēs konstatēti arī gredzeni ar cilvēka pirksta falangām tajos [Apala 1992, 14. lpp.]. Bronzas lietu noguldījums, kas netiek saistīts ar kādu konkrētu apbedījumu, atsegts Drabešu Liepiņu kapulauka austrumu daļā [Apals, Apala 1973, 10. lpp.]. Tas bijis ierakts 0,4 m dziļumā un sastāvēja no 4 kaklariņķiem un to fragmentiem. Šādi atradumi nav plaši izplatīti apskatāmajos līdzenos senkapos. Tie saistāmi ar to kultisko nozīmi, kas piemīt senkapiem, un uzskatāmi par ziedojuumiem. Tautasdziesmas teic: Es iemetu kapsētā / Sa-
va tēva zobentiņu, / Lai sarūsē, lai sapel, / Kam bāliņš dižs neaug; Es iedūru zobentiņu / Kapsētiņas maliņā: / Še gulēja tas brālītis, / Še rūsēja zobentiņš [LTD 1932, 807., 808. lpp., nr. 4292, 4291].

III nodaļa

UZKALNIŅU KAPULAUKI

Uzkalniņu kapulauki zināmi ap 50 ar vairāk nekā 4000 uzbērumu [Radiņš 1983a, 53. – 57. lpp.]. Arheoloģiskie pētījumi notikuši 15 pieminekļos, un izpētīto uzkalniņu skaits pārsniedz 200. Rietumu virzienā tie sasniedz Liepkalni, Jaunpiebalgu, ziemeļu – Plāņus, Augulienas ezeru, Balvus, austrumu – Zilupi, bet dienvidu – Dagdu, Grāverus. Šo senkapu izvietojums nav vienmērīgs. Vairums no tiem atrodas latgaļu pieminekļu austrumu grupā. Krāslavas rajona ziemeļu, Ludzas rajona rietumu, Balvu rajona dienvidu daļā un Rēzeknes rajonā, kur vispirms parādās minētie kapulauki, koncentrēti ap 60% no šī veida senkapiem ar 80% no visiem reģistrētajiem uzkalniņiem. To izplatība iekļaujas līdzeno kapulauku izplatības areālā, taču rietumu, ziemeļu un dienvidu virzienos ir mazāka.

Uzkalniņu kapulauki šodien saglabājušies mežainos apvidos. Minētie pieminekļi situēti tiešā ūdens tuvumā – upju un ezeru krastos, dažreiz arī purva malā. Kapulauki, kuri būtu attālināti no ūdens, ir reta parādība. Uzkalniņu ierīkošanai parasti izmeklētas augstas, smilšainas vietas (21. att.), pauguraini paugustinājumi, nereti kalna kaupres un tikai izņēmuma gadījumā senkapi atrodas līdzenumā.

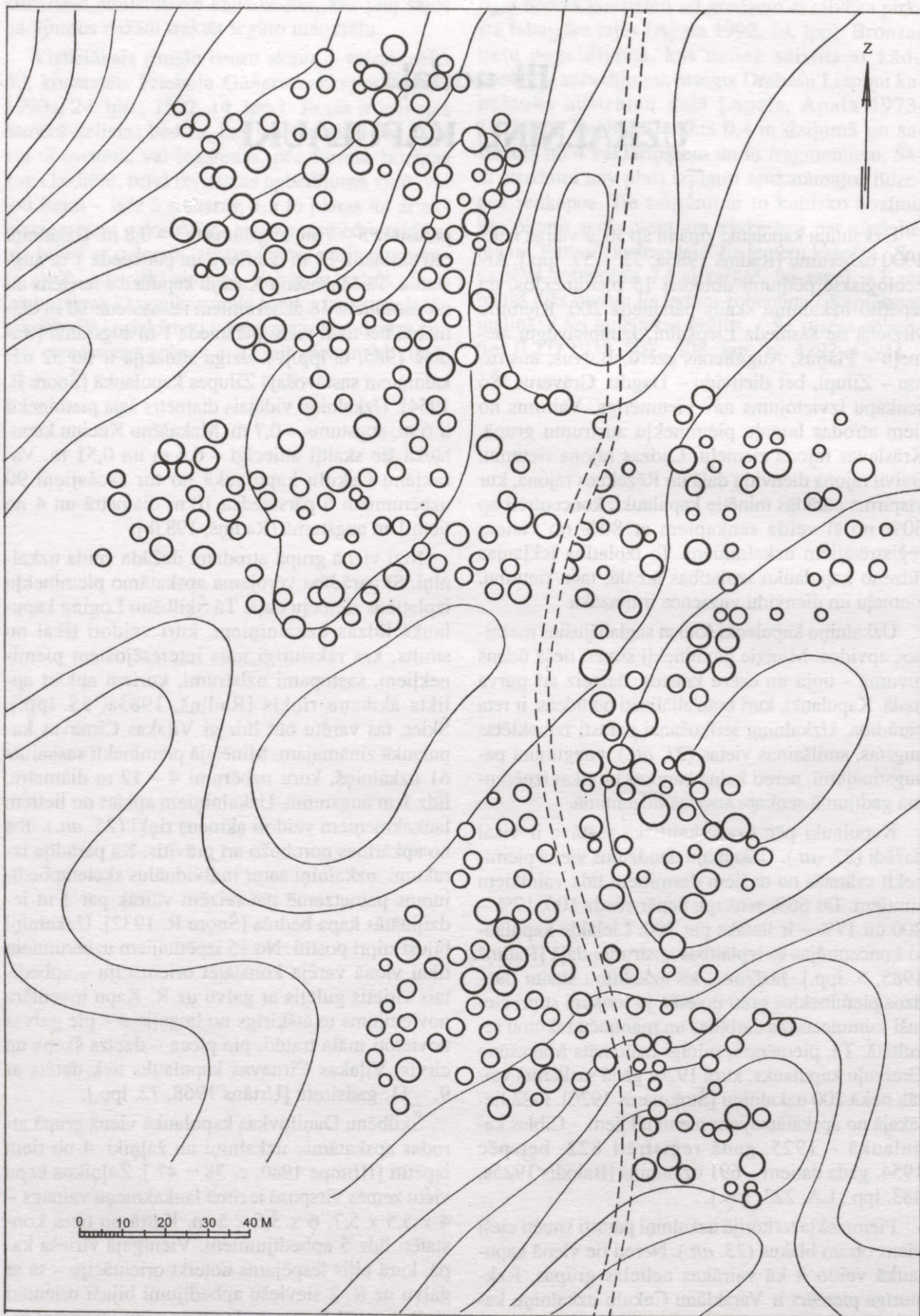
Kapulauki pēc sava skaitliskā sastāva ir visai dažādi (22. att.). Uzkalniņu daudzums vienā pieminekļā svārstās no dažiem desmitiem līdz vairākiem simtiem. Tas 66% senkapu nepārsniedz 100, 17% – 200 un 17% – ir lielāks par 200. Lielākie kapulauki koncentrējas to izplatības austrumu daļā [Radiņš 1985, 5. lpp.]. Jāatzīmē, ka uzkalniņu skaitu daudzos pieminekļos grūti noteikt, jo senkapi stipri cietuši saimnieciskās darbības un mantraču rakumu rezultātā. Tā, piemēram, pilnīgi iznīcināts Makašēnu Greivuļu kapulauks, kurā 1920. gadā saskaitīts vairāk nekā 200 uzkalniņu [Štokmanis 1920]. Pašā lielākajā no apskatāmajiem pieminekļiem – Ciblas kapulaukā – 1925. gadā reģistrēti 822, bet pēc 1954. gada datiem – 691 uzkalniņš [Balodis 1925a, 483. lpp.; LA, 223. lpp.].

Pieminekļa teritorijā uzkalniņi parasti situēti cieši viens otram blakus (23. att.). Nereti tie vienā kapulaukā veido it kā vairākas nelielas grupas. Raksturīgs piemērs ir Varakļānu Cakulu uzkalniņu kapulauks (24. att.). Uzkalniņu uzbērums pēc savas formas ir apaļš vai arī nedaudz ovāls. Tā diametrs

parasti ir 5 – 7 m, augstums 0,3 – 0,8 m. Uzkalniņi reti sasniedz 10 m diametrā un pārsniedz 1 m augstumā. Tā Makašēnu Kuciņu kapulaukā neviens no tur esošajiem 48 uzbērumiem nesasniedz 10 m diametrā, bet tikai viens pārsniedz 1 m augstumā [Radiņš 1985, 6. lpp.]. Līdzīga situācija ir no 52 uzkalniņiem sastāvošajā Zilupes kapulaukā [Šnore E. 1954]. Uzkalniņu vidējais diametrs šajā pieminekļā ir 6 m, augstums – 0,7 m. Makašēnu Kuciņu kapulaukā šie skaitļi attiecīgi – 6,6 m un 0,51 m. Varakļānu Cakulu kapulaukā no tur esošajiem 90 uzbērumiem 6 pārsniedza 10 m diametrā un 4 no tiem 1 m augstumā [Radiņš, 1983b].

Reti vienā grupā atrodami dažāda veida uzkalniņi. Šī parādība vērojama apskatāmo pieminekļu izplatības ziemeļu daļā. Tā Šķilbēnu Loginu kapulaukā līdzās uzkalniņiem, kuri veidoti tikai no smilts, kas raksturīgi mūs interesējošiem pieminekļiem, sastopami uzbērumi, kuriem apkārt aplikts akmeņu riņķis [Radiņš, 1983a, 55. lpp.]. Šķiet, tas varētu būt līdzīgi Viļakas Cironavas kapulaukā zināmajam. Minētajā pieminekļā saskaitīts 61 uzkalniņš, kuru uzbērumi 4 – 12 m diametrā, līdz 1 m augstumā. Uzkalniņiem apkārt no lieliem laukakmeņiem veidoti akmens riņķi (25. att.). Tos no apkārtnes norobežo arī grāvītis. Kā parādīja izrakumi, uzkalniņi satur individuālus skeletapbedījumus pamatzemē pat reizēm vairāk par 1 m iedziļinātās kapa bedrēs [Šnore R. 1932]. Uzkalniņi bijuši stipri postīti. No 15 izpētītajiem uzbērumiem tikai vienā varēja konstatēt orientāciju – apbedītais vīrietis gulējis ar galvu uz R. Kapu inventāra novietojums te atšķirīgs no latgaļiem – pie galvas novietoti māla trauki, pie pleca – dzelzs šķēps un cirvis. Viļakas Cironavas kapulauks tiek datēts ar 9. – 11. gadsimtu [Urtāns 1968, 72. lpp.].

Šķilbēnu Daņilovkas kapulaukā vienā grupā atrodas apskatāmie uzkalniņi un žaļņiki. 4 no tiem izpētīti [Шhope 1980, c. 38 – 47]. Žaļņikos kapu vietu zemes virspusē iezīmē laukakmeņu vainags – 4 x 5,5 x 5,7, 6 x 3,5 x 5 m. Katrā no tiem konstatēti līdz 5 apbedījumiem. Vienīgajā vīrieša kapā, kurā bijis iespējams noteikt orientāciju – tā ar galvu uz R. 2 sieviešu apbedījumi bijuši orientēti uz R, bet vēl 2 – uz A. Iegūtais kapu inventārs bijis latgaļu pieminekļiem atbilstošs. Izpētītie žaļņiki

21. att. Kaunatas Rikopoles uzkalniņu kapulauks

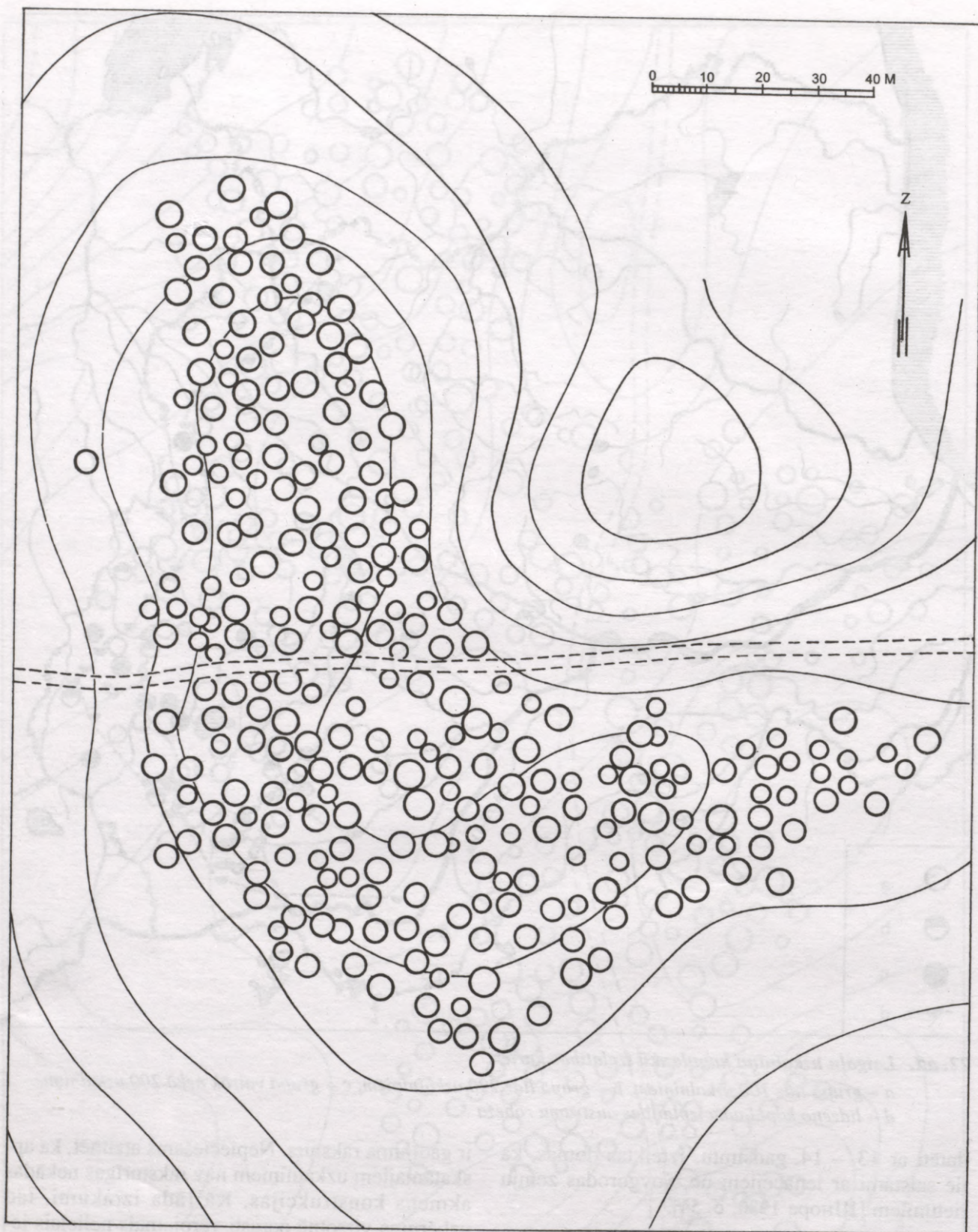
22. att. Latgaļu uzkalniņu kapulauku izplatības karte

a – grupā līdz 100 uzkalniņiem, b – grupā līdz 200 uzkalniņiem, c – grupā vairāk nekā 200 uzkalniņu, d – līdzeno kapulauku izplatības austrumu robeža

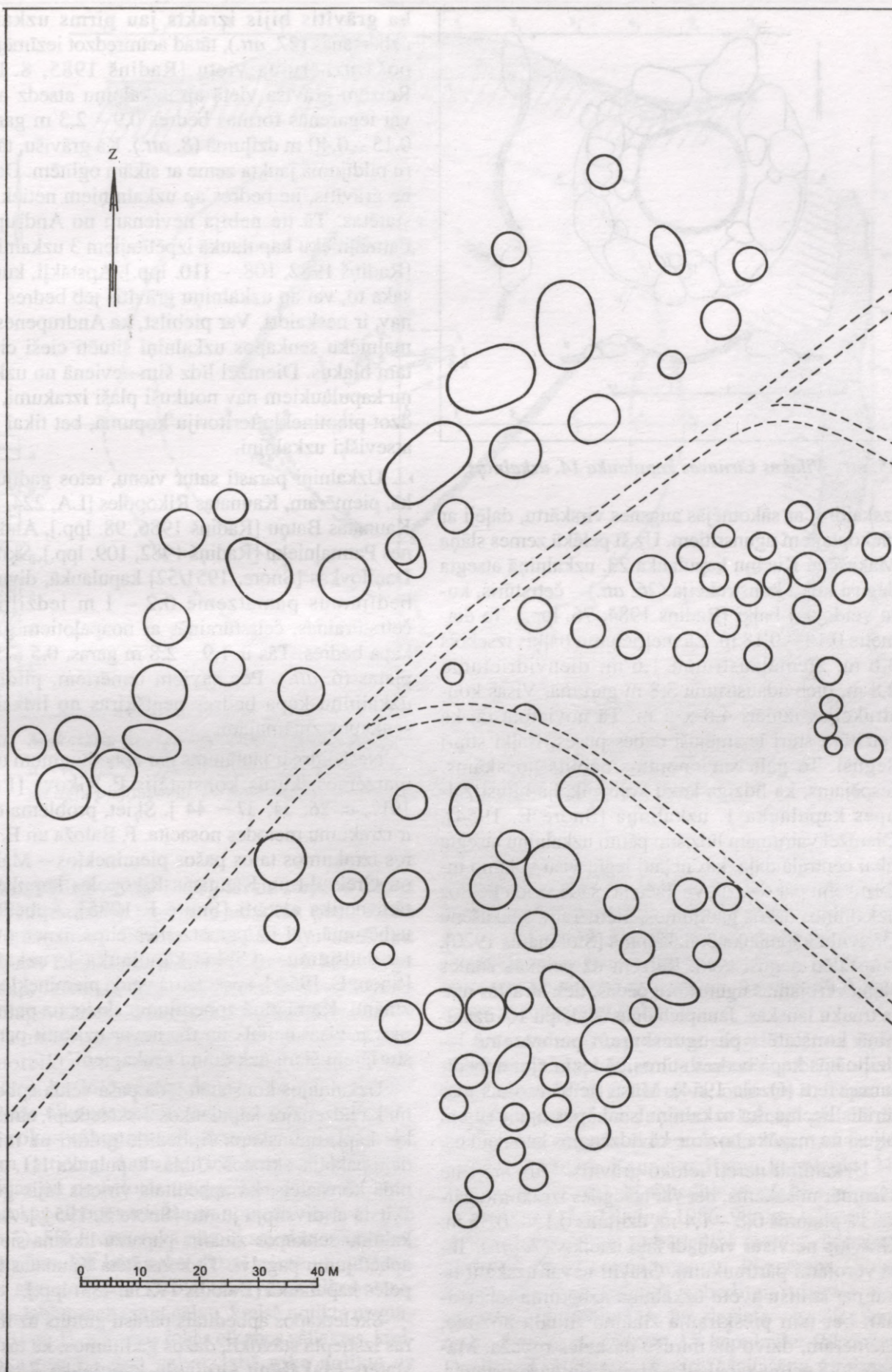
datēti ar 13. – 14. gadsimtu. Izteiktas domas, ka tie saistāmi ar ienācējiem no Novgorodas zemju rietumiem [Шноре 1980, c. 54].

Visu līdz šim pērito mūs interesējošo uzkalniņu uzbūrumi veidoti no smilts. Vienīgais autoram zināmais izņēmums ir Ciblas kapulauka 3. uzkalniņš, kur izmantots māls, grants un smilts [Šnore 1954]. Minētajā pieminekļi un dažos citos senkapos, kuri situēti latgaļu apdzīvotās teritorijas ziemeļaustrumu daļā, atsevišķu uzkalniņu uzbūrumos sastopami dažāda lieluma akmeņi, kuru novietojumam

ir gadījuma raksturs. Nepieciešams atzīmēt, ka apskatāmajiem uzkalniņiem nav raksturīgas nekādas akmens konstrukcijas. Kā rāda izrakumi, tad uzbūruma virsotnē parasti vērojams neliels iedobums, kuru mēdz uzskatīt par apskatāmajiem uzkalniņiem raksturīgu pazīmi un saistīt ar bērņu rituālu [Balodis 1925a, 483. lpp.; Riekstiņš 1935, 49. lpp.], ir mantraču postījumu pēdas. Uzkalniņu uzbūrumā dažādos dziļumos atrod ogļītes, bet pamatā – 0,05 – 0,10 m biezu pelēkas zemes slāni ar pelnu un ogļu pēdām (5. att.: 3). Daļēji to var

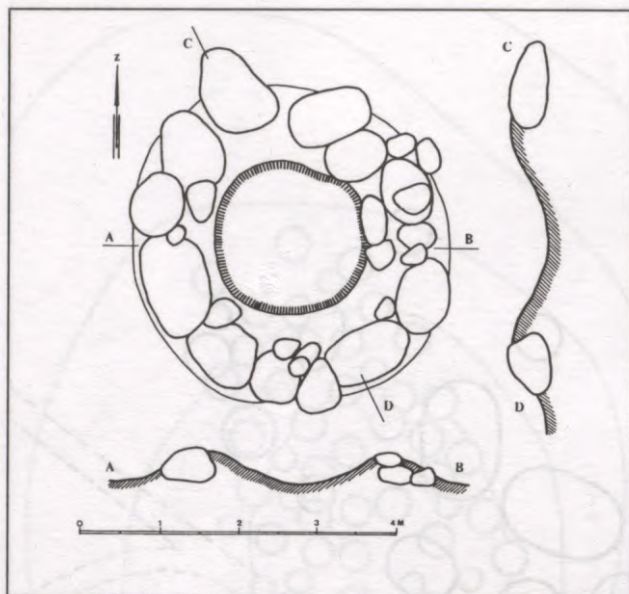

23. att. Zvirgzdenes Isnaudas uzkalniņu kapulauks

24. att. Varakļānu Cakulu uzkalniņu kapulauks

10.–13.gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

25. att. Viļakas Cironavas kapulauka 14. uzkalniņš

izskaidrot ar sākotnējās augsnes virskārtu, daļēji ar piekoptajiem ugunsritiem. Uz šī pelēkā zemes slāņa Makašēnu Kuciņu kapulauka 23. uzkalniņā atsegta degusi koku konstrukcija (26. att.) – četrstūris, kuru veidoja 4 baļķi [Radiņš 1984, 76. lpp.]. To diametrs 0,15 – 0,18 m. Ziemeļrietumu baļķis izsekots 3,6 m, ziemeļaustrumu 1,6 m, dienvidrietumu 2,8 m, dienvidaustrumu 3,8 m garumā. Visas konstrukcijas izmēri 4,6 x 5 m. Tā novietota tā, ka četrstūra stūri iezīmējuši debesspuses. Baļķi stipri deguši. To galu savienojums nebijis nosakāms. Iespējams, ka līdzīga koku konstrukcija bijusi Zilupes kapulauka 1. uzkalniņā [Šnore E. 1954]. Diemžēl vairumam līdz šim pētīto uzkalniņu atsegta tikai centrālā daļa, kas neļauj iegūt visu vēlamu informāciju par to uzbūvi. Taču arī šādā veidā pētītos uzkalniņos dažos gadījumos, piemēram, Makašēnu Greivuļu kapulauka 3. uzkalniņā [Štokmanis 1920], konstatēti deguši koki. Reizēm uz pelēkās zemes slāņa vērojamas ugunsgrūdu pēdas, tiek atrastas māla trauku lauskas. Jaunpiebalgas senkapu 10. uzkalniņā konstatēts pa ugunsgrūdam pamatzemē iedziļinātās kapa bedres stūros, tā iezīmējot apbedījuma vietu [Ozola 1954]. Mūsu rīcībā esošais materiāls liecina, ka uzkalniņu senkapos ugunsritiem bijusi ne mazāka nozīme kā lidenajās kapulaukos.

Uzkalniņu nereti ieloko grāvītis, kurš ārēji ne vienmēr nosakāms, bet var atsegties izrakumu gaitā. Tā platums 0,8 – 1,4 m, dziļums 0,15 – 0,35 m. Grāvītis ne visur vienādi labi izteikts (7. att.). Tajā vērojami pārtraukumi. Grāvīti nevar uzskatīt tikai par smilšu avotu uzkalniņa uzbūves sabēršanai, bet tam piešķirama zināma rituāla nozīme, piemēram, dzīvo un mirušo pasaules robeža. Makašēnu Kuciņu kapulauka 31. uzkalniņā konstatēts,

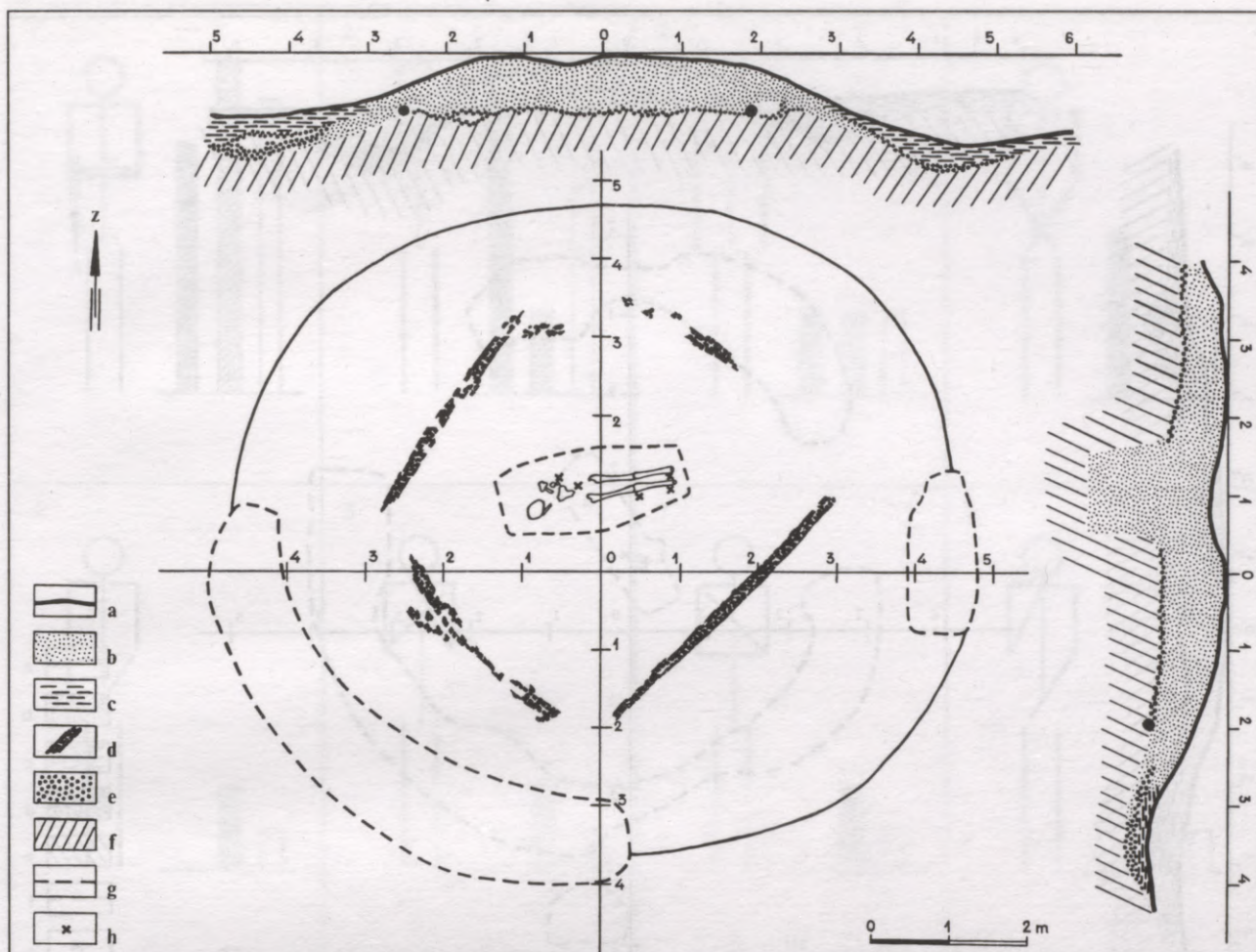
ka grāvītis bijis izrakts jau pirms uzkalniņa uzbūves (27. att.), tātad acīmredzot iezīmējis toposā uzbūves vietu [Radiņš 1985, 8. lpp.]. Reizēm grāvīša vietā ap uzkalniņu atsedz apaļas vai iegarenas formas bedres 0,9 – 2,3 m garumā, 0,15 – 0,40 m dziļumā (8. att.). Kā grāvīšu, tā bedru pildījumā jaukta zeme ar sīkām ogļītēm. Dažreiz ne grāvītis, ne bedres ap uzkalniņiem netiek konstatētas. Tā tie nebija nevienam no Andrupenes Patmaļnieku kapulaukā izpētītajiem 3 uzkalniņiem [Radiņš 1982, 108. – 110. lpp.]. Apstākļi, kuri nosaka to, vai ap uzkalniņu grāvītis jeb bedres ir vai nav, ir neskaidri. Var piebilst, ka Andrupenes Patmaļnieku senkapos uzkalniņi situēti cieši cits citam blakus. Diemžēl līdz šim nevienā no uzkalniņu kapulaukiem nav notikuši plaši izrakumi, atsedzot pieminekļa teritoriju kopumā, bet tikai pētīti atsevišķi uzkalniņi.

Uzkalniņi parasti satur vienu, retos gadījumos, kā, piemēram, Kaunatas Rikopoles [LA, 224. lpp.], Kaunatas Batņu [Radiņš 1986, 98. lpp.], Andrupenes Patmaļnieku [Radiņš 1982, 109. lpp.], Šķilbēnu Daņilovkas [Šnore, 1951/52] kapulaukā, divus apbedījumus pamatzemē 0,2 – 1 m iedziļinātās četrstūrīnās, četrstūrīnās ar noapaļotiem galiem kapa bedrēs. Tās ir 1,9 – 2,8 m garas, 0,5 – 1,2 m platas (6. att.). Pēc saviem izmēriem, pildījuma uzkalniņu kapa bedres neatšķiras no lidenajās senkapos zināmajām.

Neskaidrs ir jautājums par apbedījumiem uz pamatzemes, kurus konstatējis P. Rikovs [Риков 1917, c. 26, 34, 37 – 44]. Šķiet, problēma daļēji ir izrakumu metodes nosacīta. F. Baloža un E. Šnores izrakumos tajos pašos pieminekļos – Makašēnu Greivuļu un Kaunatas Rikopoles kapulaukos, tādi netika atsegti [Šnore E. 1935]. Apbedījumi uzbūvēti vai uz pamatzemes citos, izņemot vienu gadījumu – Ciblas kapulauka 1. uzkalniņu [Šnore E. 1954], apskatāmā veida pieminekļos nav zināmi. Katrā ziņā apbedījumu skaits uz pamatzemes ir visai neliels un tos nevar uzskatīt par raksturīgiem šiem uzkalniņu senkapiem.

Uzkalniņos konstatēti tāda paša veida apbedījumi kā lidenajās kapulaukos – skeletkapi, simboliskie kapi, ugunskapi. Apbedītie guldīti uz mizām, dēļu paklāja, šķirstos. Ciblas kapulauka 111. uzkalniņā konstatēts, ka apbedītais vīrietis bijis guldīts šķirstā ar divslīpju jumtu [Šnore E. 1954]. Arī uzkalniņu senkapos zināma papārzu likšana sieviešu apbedījumu pagalvī. Tā konstatēta Kaunatas Rikopoles kapulaukā [Balodis 1925a, 483. lpp.].

Skeletkapos apbedītais parasti guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, dažos gadījumos, kā tas konstatēts Makašēnu Greivuļu kapulauka 7. un 11.

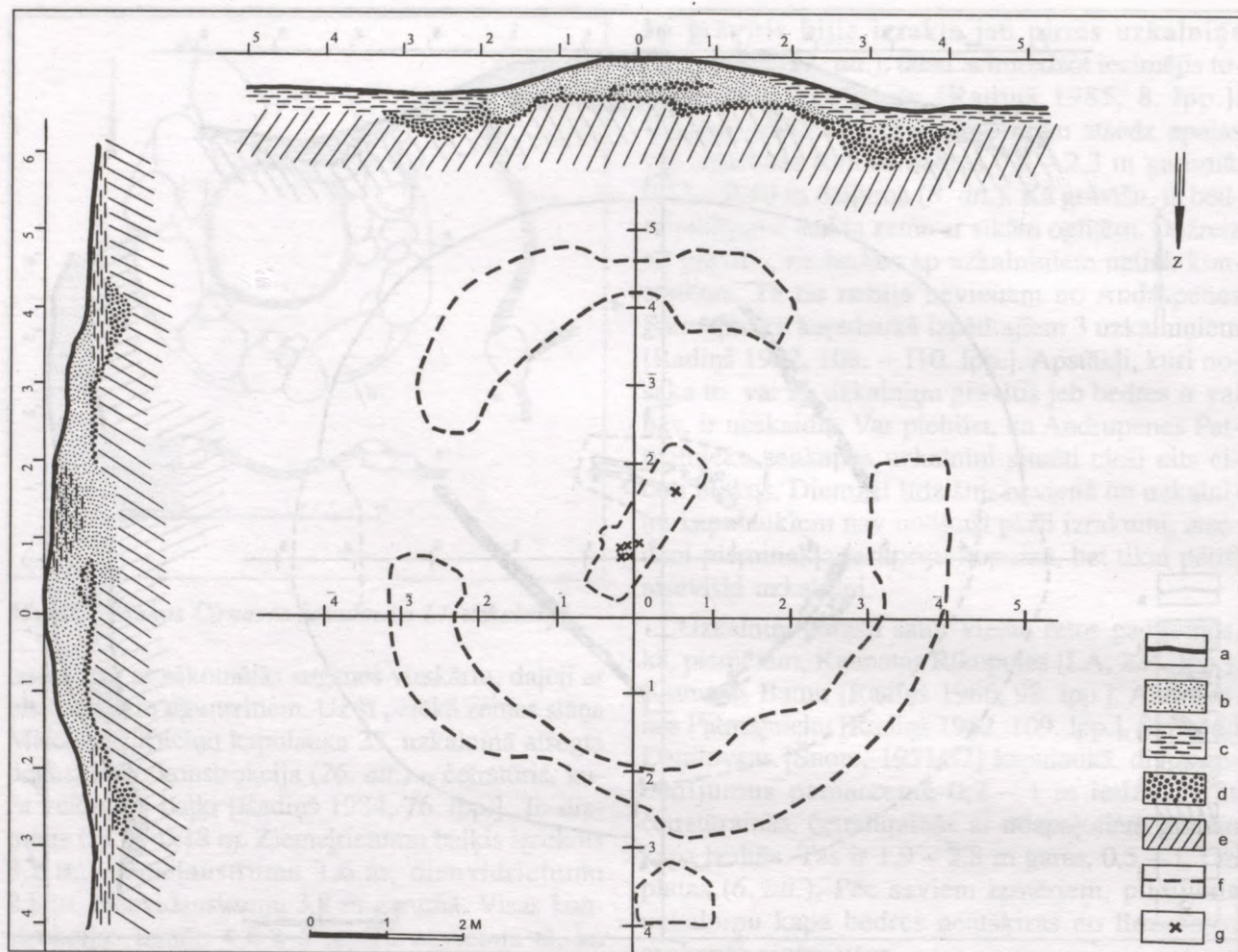
26. att. Makašēnu Kuciņu kapulauka 23. uzkalniņš

a – velēna, b – jaukta dzeltena smilts, c – brūna zeme, d – dedzis koks, e – pelēka zeme ar pelnu un ogļu piejaukumu, f – pamatzeme, g – kapa bedres un grāvja robežas, h – senlietas

uzkalniņā [Štokmanis 1920], arī uz sāniem. Galva taisni vai nedaudz pagriezta uz kādu pusi. Roku stāvoklis visai dažāds. 9 uzkalniņu senkapu (Šķilbēnu Daņilovka, Kaunatas Batari, Makašēnu Greivuļi, Jaunpiebalga, Liepkalnes Ķesteri, Stirnieņa, Zilupe, Kaunatas Batņi, Kaunatas Rikopole) 10 vīriešu un 10 sieviešu, pavisam 20 apbedījumu, kuros noteikts abu roku stāvoklis, analīze rāda (28. att.), ka 35% (3 vīriešu un 4 sieviešu apbedījumi) tās elkoņos saliektas un pārlīktas viduklim, 25% rokas elkoņos saliektas un novietotas uz krūtīm (attiecīgi 4 un 1), 10% abas rokas elkoņos saliektas un novietotas uz gurniem (2 un 0), 10% abas rokas elkoņos taisnas un novietotas gar sāniem (1 un 1), 5% kreisā roka elkonī saliekta un nolikta uz gurniem, bet labā roka elkonī taisna un novietota gar sāniem (0 un 1), 5% abas rokas elkoņos saliektas, labā pacelta pret galvu, kreisā nolikta uz gurniem (0 un 1), 5% abas rokas elkoņos saliektas, kreisā roka pacelta pret galvu, labā roka nolikta uz

krūtīm (0 un 1), 5% abas rokas elkoņos saliektas, kreisā nolikta uz krūtīm, labā pārlīkta viduklim (0 un 1). Uzkalniņu kapulauku materiāls apliecina līdzēnajos senkapos konstatēto, proti, 13. gadsimtā vairs nav sastopami apbedījumi, kuros mirušā abas rokas paceltas pret galvu.

Arī uzkalniņu kapulaukos stingri ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu diametrāli pretēja orientācija – pirmie ar galvu uz A, otrie uz R. Tāpat te iespējami novirzieni. Ja vienā uzkalniņā glabāti divi viena un tā paša dzimuma pārstāvji, tad tie arī vienādi orientēti. Kaunatas Batņu kapulauka 21. uzkalniņā (29. att.) abi apbedītie vīrieši bija orientēti ar galvu uz DAA [Radiņš 1986, 98. lpp.]. Savukārt, ja vienā uzkalniņā glabāti divi pretēja dzimuma pārstāvji, tie arī pretēji orientēti. Piemēram, Ciblas kapulauka 2. uzkalniņā apbedītais vīrietis bija orientēts ar galvu uz DA, bet sievietē – uz ZR [Šnore E. 1954]. Apkopojot 15 kapulauku (Šķilbēnu Daņilovka, Kaunatas Batari, Makašēnu Greivuļi,

27. att. Makašēnu Kuciņu kapulauka 31. uzkalniņš

a – velēna, b – jaukta dzeltena smiltis, c – brūna zeme, d – pelēka zeme ar pelnu un ogļu piejaukumu, e – pamatzeme, f – kapa bedres un grāvja robežas, g – senlietas

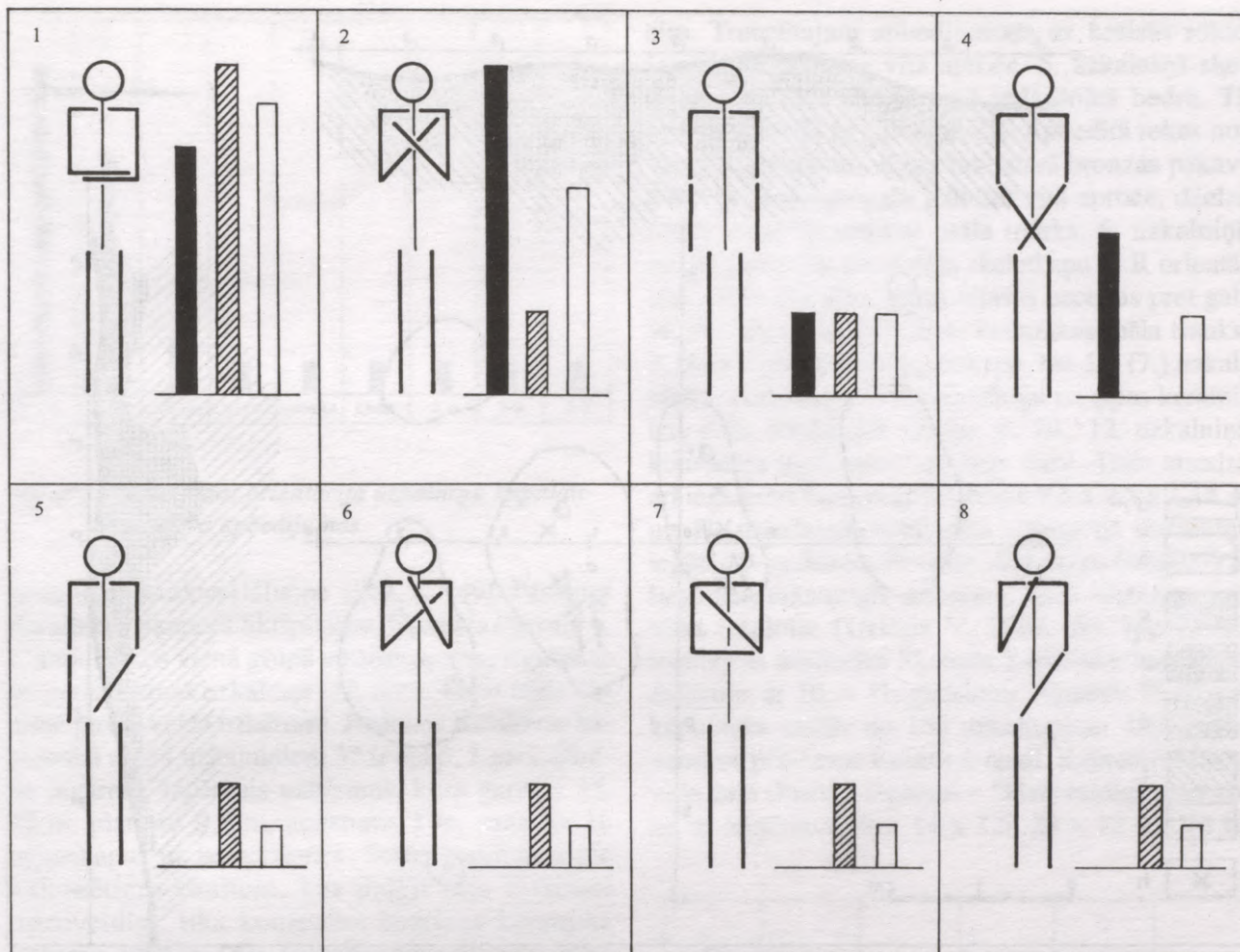
Jaunpiebalga, Liepkalnes Ķesteri, Stirniena, Zilupe, Cibla, Kaunatas Batņi, Baltinavas Puncuļeva, Varakļānu Cakuli, Andrupenes Patmaļņieki, Mērdzenes Čenčeva, Pildas Rugaiši, Kaunatas Rikopole) 27 vīriešu un 29 sieviešu, pavisam 56 apbedījumu orientāciju, iegūti šādi rezultāti (30., 31. att.): 40, 7% vīriešu apbedījumu orientēti ar galvu uz A, 29, 6% – uz DA, 7,4% – uz DAA, 3,7% – uz ZAA, 3,7% – uz R, 3,7% – uz DRR, 3,7% – uz DR, 3,7% – uz Z, 3,7% – uz D; 65, 4% sieviešu apbedījumu orientēti ar galvu uz R, 13, 8% – uz ZR, 10, 3% – uz DR, 3,4% – uz DA, 3,4% – uz ZA, 3,4% – uz ZAA, 3,4% – uz Z. Jāatzīmē, ka visi apbedījumi ar Z – D orientāciju ir no Jaunpiebalgas senkapiem, kuri atrodas pierobežā ar lībiešu teritoriju. Pēdējiem, kā zināms, tā ir dominējošā.

Tāpat kā līdzeno, tā uzkalniņu kapulauku materiāls apliecina apbedījumu orientācijas maiņu 13 gadsimta otrā pusē. Makašēnu Kuciņu kapulauka 23. uzkalniņā ar 13./14. gadsimtu datētais vīrieša apbedījums bija orientēts ar galvu uz DDR [Radiņš 1984, 76., 78. lpp.]. Makašēnu Greivūlu ka-

pulauka 1. uzkalniņā līdzīgi datētais vīrieša apbedījums – uz DR [Šnore E 1935]. Kā jau tas tika minēts, šīs izmaiņas saistāmas ar kristīgās ticības iespaidu.

Apskatāmos pieminekļos autoram zināms tikai viens iespējams ugunskauss. Šķilbēnu Daņilovkas kapulauks 4. uzkalniņā, kurš bijis 5 m diametrā un 0,3 m augstumā, ar postījuma bedri centrā, pamatzemes līmenī vai nedaudz dziļāk konstatēti daži kalcinēti kauli [Šnore E 1951/52]. Senlietas netika atrastas. Esošais materiāls nav pietiekams secinājumam par drošu ugunskausu.

Simbolisko kapu esamību apliecina Makašēnu Kuciņu kapulauka 31. uzkalniņš [Radiņš 1984, 78. lpp.]. Tajā ZA – DR virzienā orientētas, 0,35 – 0,38 m pamatzemē iedziļinātas četrstūra formas kapa bedres centrālajā daļā atradās bronzas pakavsakta, 0,15 m uz ZA no tās – vilnas audumā ietītas divas bronzas aproces un spirālgredzeni, 1,4 m attālumā no šīs priekšmetu grupas – dzelzs iedzītā šķēpa gals (20. att.: 2). Zināmi arī uzkalniņi, kuri nesatur

VĪRIEŠU APBEDĪJUMI
 SIEVIEŠU APBEDĪJUMI
 VISI APBEDĪJUMI

28. att. Roku novietojuma veidi uzkalniņu kapulauku apbedījumos

nekādas apbedījuma pēdas. Makašēnu Greivuļu kapulauka 9. uzkalniņš saturēja tikai pelēkās zemes kārtu ar ogļu un pelnu pēdām – ne skeleta kauli, ne senlietas netika konstatētas [Štokmanis 1920].

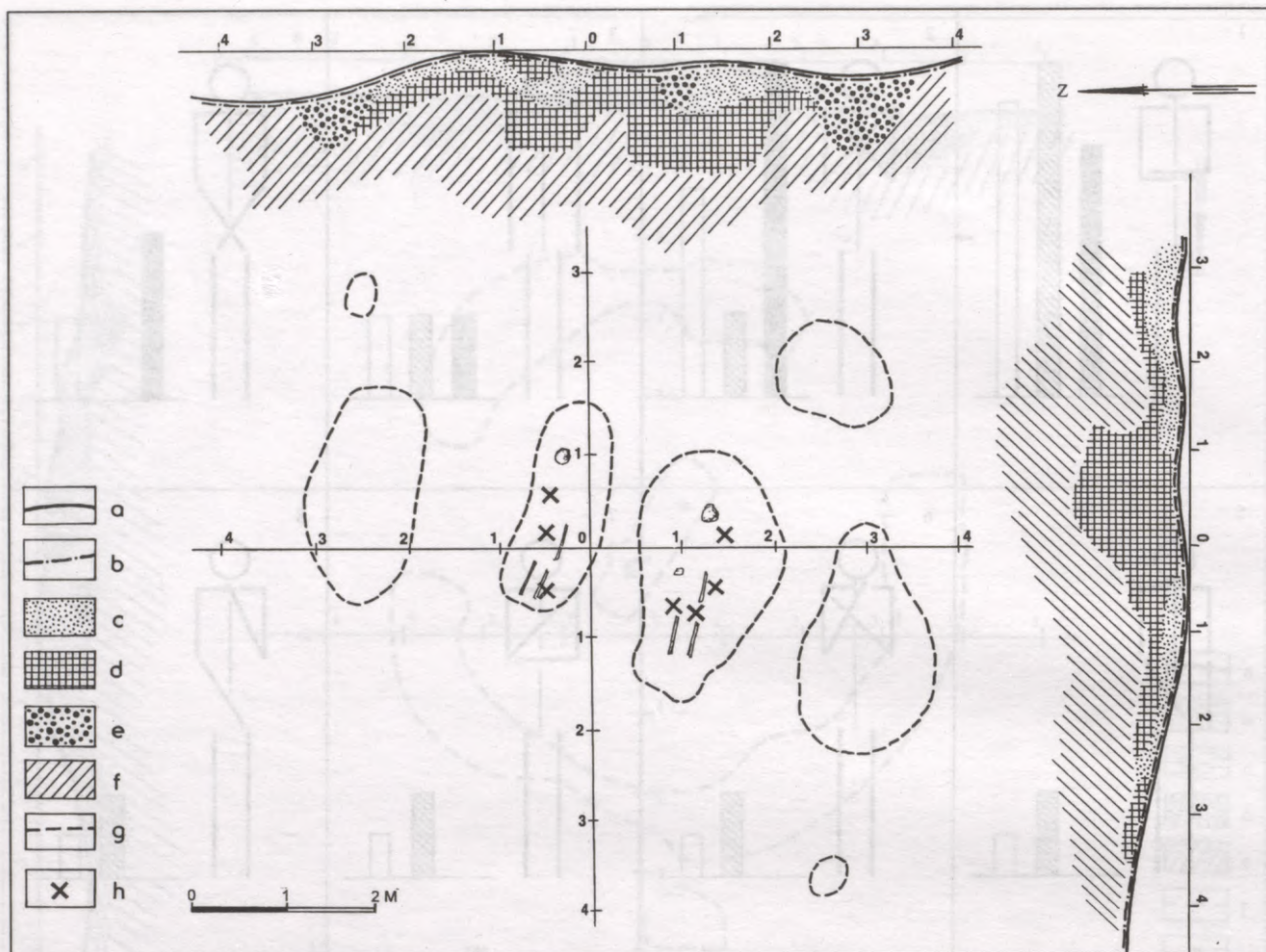
Ogļainā zeme kapu bedres, uzkalniņu ielokojošo grāvīšu un bedru pildījumā, pelnu un ogļu pēdas pelēkajā zemes slānī, deguši koki un ogles uzkalniņu uzbērumā liecina par plaši piekoptajiem ugunsritiem un to lielo nozīmi apbedīšanas rituālā arī uzkalniņu senkapos.

Mūsu rīcībā esošais materiāls parāda, ka visā plašajā latgaļu apdzīvotajā teritorijā 10. – 13. gadsimtā eksistējušas savdabīgas un noteikti ievērotas apbedīšanas paražas, kuras izveidojušās un nostabilizējušās iepriekšējā periodā. Atšķirības starp līdzējumiem un uzkalniņu kapulaukiem izpaužas tikai smilšu uzbērumā virs mirušā un ar to saistītos pasākumos, t. i., parādībā, kas sarežģī un padara darbietilpīgāku bērū procesu.

Aplūkojot iespējamo uzkalniņu kapulauku hronoloģiju, vispirms jāpievēršas jautājumam par

minēto pieminekļu izcelsmi. Tā līdz galam nav noskaidrota. J. Balodis uzskatīja, ka latgaļu uzkalniņu senkapi izveidojušies austrumu kaimiņu iespaidā [Balodis 1938, 184. lpp.]. Pēc V. Urtāna domām, minētie pieminekļi radušies kriviču, varbūt kādas nezināmas austrumbaltu grupas iespaidā [Urtāns V. 1968, 71. lpp.]. E. Šnore, apkopojot materiālu par slāvu – latgaļu kontaktiem, jautājumu par latgaļu uzkalniņu izcelsmi atstāj atklātu [Шноре 1969, c. 150]. V. Sedovs savukārt mēģinājis konkretizēt pieņēmumu par slāvu iespaidu [Седов 1987, c. 362]. Viņaprāt, 6. – 8. gadsimtā Austrumlatvijā iespiedušies kriviči, kuriem raksturīgi uzkalniņi ar uguns-kapiem (garo uzkalniņu kultūra), tiek latgalizēti. Pārņemot no krivičiem šo viņiem raksturīgo paradumu – uzbērt uzkalniņu, izveidojās kapulauki, kuros apbedīti latgaļi, kriviči, latgaļu-kriviču metisi.

Latgaļu uzkalniņu kapulauku vairums, skaitliski lielākie no tiem atrodas Austrumlatvijā, kur iepriekšējā periodā saskārās viņu līdzenie un dažāda veida un etniskas piederības uzkalniņu senkapi. Kādi ir šie pieminekļi? Latgaļu apdzīvotās teritorijas

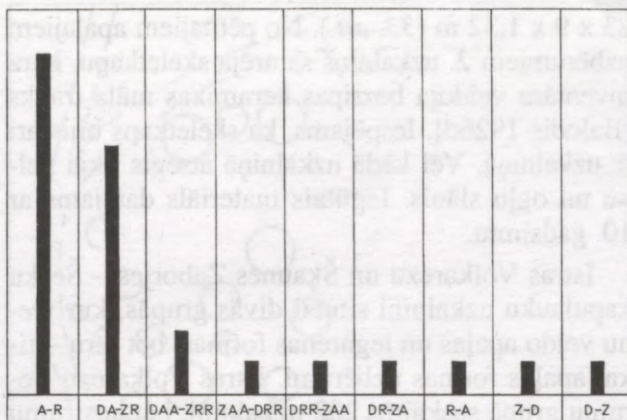
29. att. Kaunatas Batņu kapulauka 21. uzkalniņš

a – velēna, b – pelni, c – jaukta dzeltena smilts, d – jaukta dzeltena smilts ar pelnu un ogļu piejaukumu, e – pelēka zeme ar pelnu un ogļu piejaukumu, f – pamatzeme, g – kapa bedres un grāvja robežas, h – senlietas

ziemeļaustrumos zināmi kapulauki, kuros ap uzkalniņiem ir akmeņu riņķis. Bez jau minētā Viļakas Cīrnavaš, tāds, iespējams, ir Viļakas Bekerovas kapulauks. Atsevišķi uzbūrumi ar akmeņu riņķi reizēm ir sastopami arī cita veida uzkalniņu kapulaukos, piemēram, Istras Volkarezu senkapos. Viļakas Cīrnavaš kapulaukā iegūtajā materiālā jūtama latgaļu ietekme [Urtāns V. 1968, 72. lpp.]. Šeit, ziemeļaustrumos, bez šiem kapulaukiem konstatēti uzkalniņi ar kolektīviem skeletabedījumiem. Vienā no diviem Šķilbēnu Dzīlnaskalna kapulaukā izpētītajiem uzkalniņiem atsegti divi skeletkapi ar 3. gadsimtu datētu inventāru [IIIhope 1969, c. 147]. Iegūtais senlietu materiāls uzrāda paralēles ar 2. – 6. gadsimta Latvijas dienvidu un vidusdaļas pieminekļiem, vienīgi ar to starpību, ka uzbūrumiem trūkst raksturīgā akmeņu riņķa. Kolektīvus skeletkapus saturēja arī dažī no Šķilbēnu Daņilovkas I uzkalniņu kapulaukā izpētītajiem septiņiem uzbūrumiem. Šis piemineklis, sastāvošs no 49 apaļas formas, 10 – 12 m diametrā, līdz 1,5 m augstiem uzkalniņiem, tiek datēts ar 1. g. tūkst. pēc. Kr. Izteiktas arī domas, ka šī pie-

minekļa hronoloģija varētu iesniegties pat 1. g. tūkst. sākumā [IIIhope 1980, c. 39].

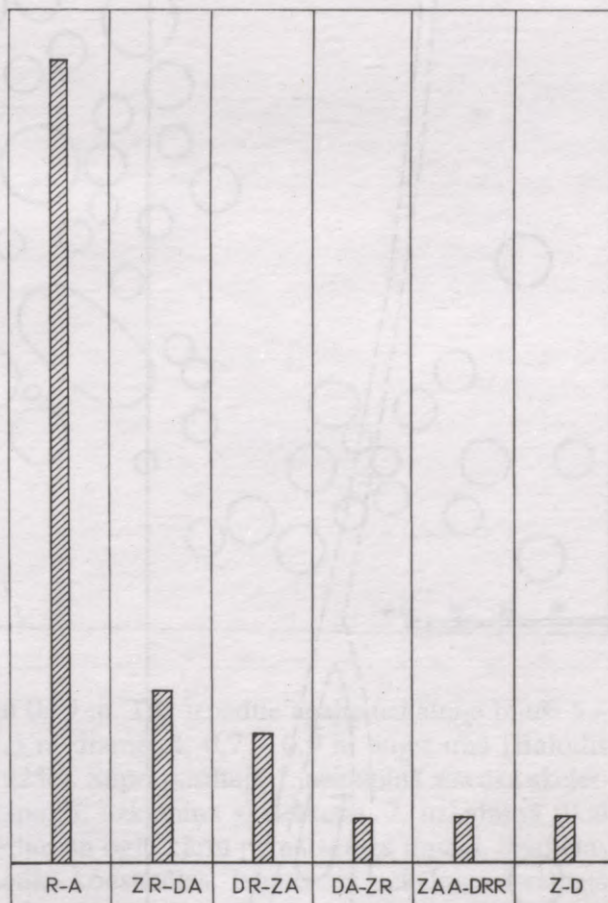
Latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumos mūs interesējošo uzkalniņu kapulauku vidū vērojama diezgan liela daudzveidība. Tā izpaužas gan uzbūruma formā un uzbūvē, gan apbedījumu veidā un inventārā, ko nosaka ar šo pieminekļu etnisko piederību un hronoloģiju saistīti apstākļi. Ezernieku Reiniķu, Ezernieku Borisovkas, Rundēnu Kazicu, Istras Rudņas, Pasiēnes u. c. kapulaukus veido tikai apaļas formas uzbūrumi. To skaits vienā kapulaukā parasti nav liels – no diviem līdz pieciem. Uzbūrumi pēc savas formas konusveida, puslodveidīgi, retāk segmentveida. Ap tiem parasti vērojams grāvītis. Pasiēnes kapulaukā no tur esošajiem 17 uzkalniņiem 5, kuru forma konusveida, bija 14 – 16 m diametrā, vairāk nekā 2 m augstumā, bet pārējie – 5 – 14 m diametrā, 0,6 – 1 m augstumā. Visos sešos izpētītajos uzkalniņos konstatēts izteikts pelnu – ogļu slānis pamatzemes līmenī un ugunskapi uzbūruma centrālajā daļā 0,1 – 0,3 m dziļumā [Balodis 1925c]. Tikai vienā no šiem uzbūrumiem iegūti atradumi – ripas

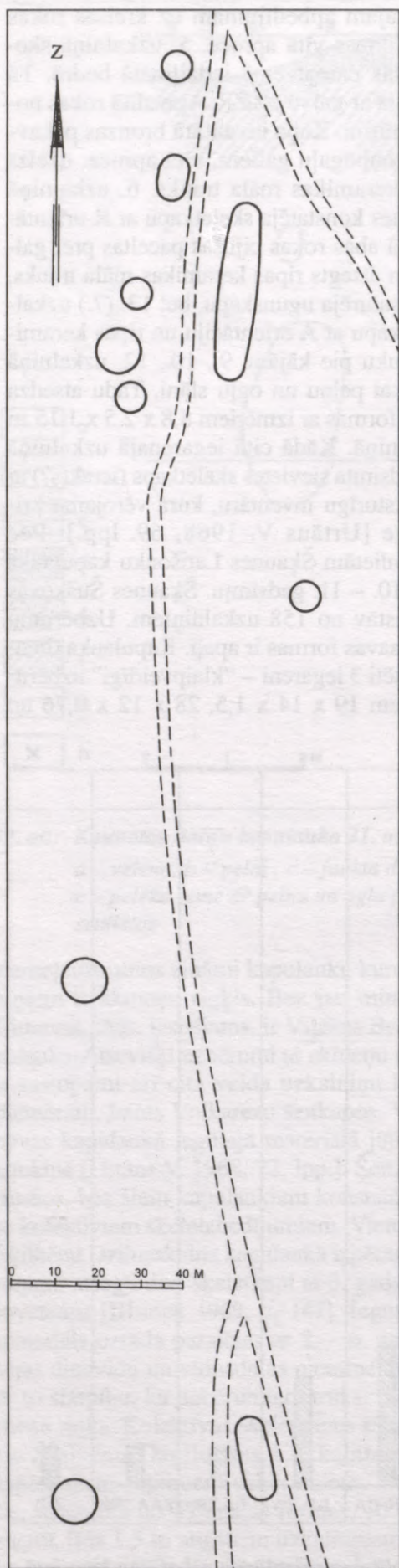
30. att. Apbedījumu orientācija uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos

keramikas lauskas [Шhope 1969, c. 149]. Pasienes Katalovas, Šķaunes Skripšķinas, Šķaunes Pakruļu u. c. kapulaukos vienā grupā atrodas apaļas, iegarenas un garas formas uzkalniņi (32. att.). Visos tajos dominē pirmā veida uzbērums. Pasienes Katalovas kapulaukā no 54 uzkalniņiem 32 ir apaļi, 1 garš, pārējie iegareni. Izpētītais uzbērums, kura garums 15, 75 m, platums 9,8 m, augstums 1 m, saturēja 16 ugunskaņus uz pamatzemes. Sešos gadījumos pie kalcinētiem kauliem, kas daļēji bija izvietoti ligzdveidīgi, tika konstatēta bezripas keramika [Шhope 1969, c. 147]. Iegūtais materiāls tiek datēts ar pirmajiem gadsimtiem pēc Kr. [Šnore E. 1957, 17. lpp.]. Ugunskaņi uz pamatzemes atsegti arī Šķaunes Skripšķinas kapulaukā 2 pētītajos uzkalniņos, kuri bijuši 8 un 11 m diametrā, 1,1 un 1,5 m augstumā [Balodis 1926b]. Šķaunes Pakruļu kapulaukā izpētītais ar izmēriem 9 x 10 m diametrā un 0,9 m augstumā uzbērums apbedījumus nesaturēja [Radiņš 1982, 111. lpp.]. Pārrokot minētā pieminekļa garo uzkalniņu, kura izmēri 41 x 6,5 x 1 m, ar 1,5 m platu tranšeju, pamatzemes līmeni konstatēta 0,25 – 0,35 m bieza pelnu un ogļu kārtā [Balodis 1926c]. Pēc analogijas ar līdzīgiem pieminekļiem Šķaunes Skripšķinas un Šķaunes Pakruļu kapulauki datējami ar 1. g. tūkst. pēc Kr. otro pusi. Daudz plašāks materiāls iegūts Šķaunes Latišonku kapulaukā. Piemineklis satāv no 84 uzkalniņiem, 73 no tiem apaļi, pārējie iegareni vai gari. Vienpadsmit izpētītie apaļie uzkalniņi bijuši 4 – 8 m diametrā, 0,5 – 1,25 m augstumā [Balodis 1925d]. 1. uzkalniņā uz pamatzemes konstatēti 2 ugunskaņi, ripas keramikas māla trauks, degusi dzelzs lentveida aproce. 2. uzkalniņā, kas ievērojami postīts, skeleta paliekas netikas konstatētas. Uzbērumā iegūts bronzas kaklariņķa ar seglu un kāšu galiem fragments, zvārgulītis, stikla krelle. 3. uzkalniņš saturēja pamatzemes līmeni zem pelnu un ogļu slāņa skeletkapu ar A orientā-

ciju. Traucētajam apbedījumam uz kreisās rokas konstatēta bronzas vītā aproce. 5. uzkalniņā skeletkaps atradās pamatzemē iedziļinātā bedrē. Tā orientācija bija ar galvu uz ZR. Apbedītā rokas novietotas uz krūtīm. Kapa inventārā bronzas pakavsa kta ar magonpogaļu galiem, vītā aproce, dzelzs nazis, ripas keramikas māla trauks. 6. uzkalniņā uz pamatzemes konstatēja skeletkapu ar R orientāciju. Apbedītā abas rokas bijušas paceltas pret galvu. Pie kājām atsegts ripas keramikas māla trauks. 7. uzkalniņš saturēja ugunskaņus, bet 13. (7.) uzkalniņš – skeletkapu ar A orientāciju un ripas keramikas māla trauku pie kājām. 9., 10., 12. uzkalniņā konstatēja tikai pelnu un ogļu slāni. Tādu atsedza arī iegarenas formas ar izmēriem 8,8 x 2,5 x 1,15 m un 11. uzkalniņā. Kādā citā iegarenajā uzkalniņā iegūts 10. gadsimta sievietes skeletkaps (ierakts?) ar latgaļiem raksturīgu inventāru, kurā vērojama krievu ietekme [Urtāns V. 1968, 69. lpp.]. Pēc iegūtajām senlietām Šķaunes Latišonku kapulauks datējams ar 10. – 11. gadsimtu. Šķaunes Šuškovas kapulauks sastāv no 158 uzkalniņiem. Uzbērums vairums pēc savas formas ir apaļi. Kapulauka dienvidu daļā situēti 3 iegareni – “kļapveidīgi” uzbērums ar izmēriem 19 x 14 x 1,5, 28 x 12 x 0,76 un

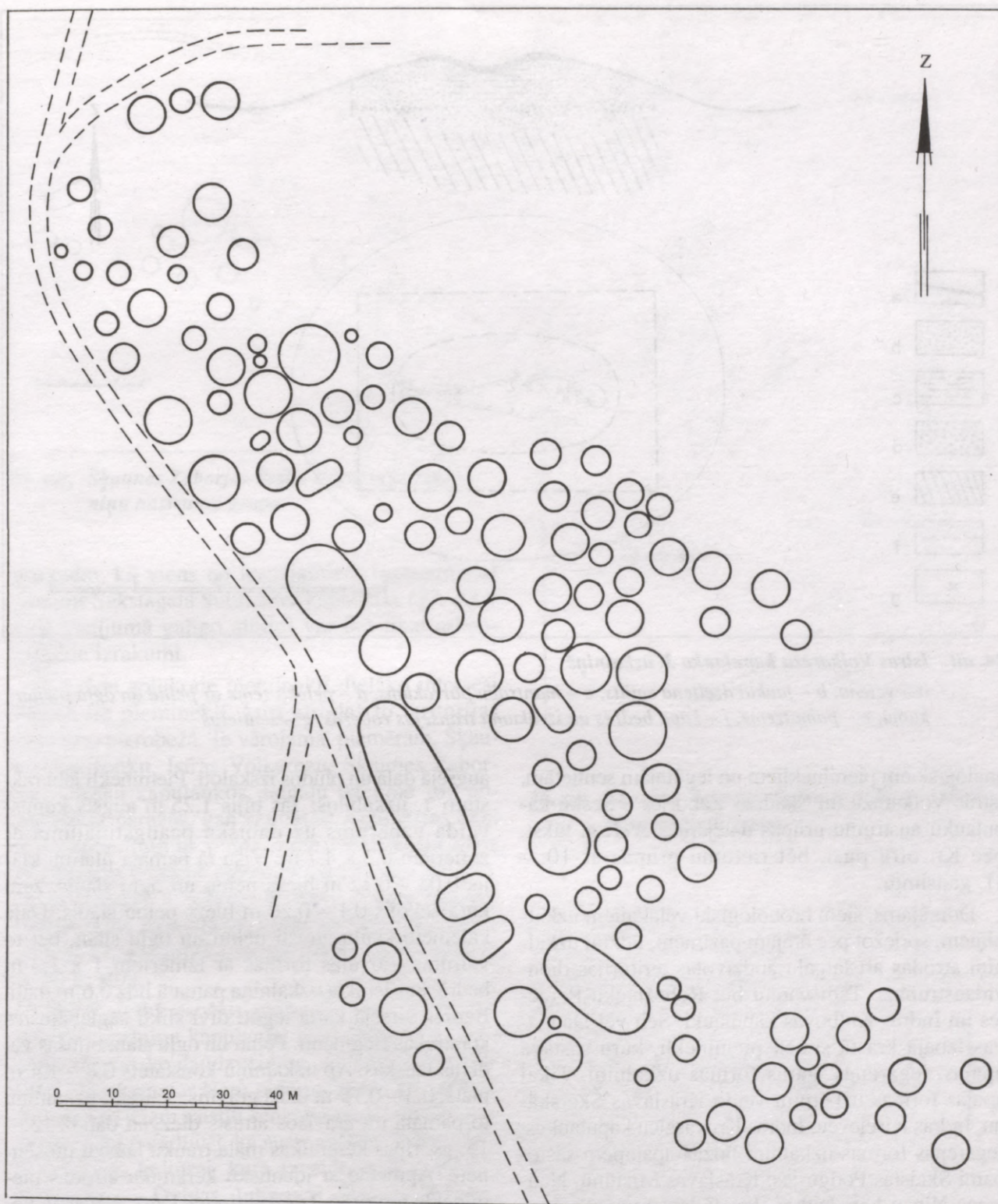
31. att. Apbedījumu orientācija uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos

32. att. Šķaunes Skripšķinas uzkalniņu kapulauks

23 x 9 x 1,32 m (33. att.). No pētītajiem apaļajiem uzbērumiem 2. uzkalniņš saturēja skeletkapu, kura inventāru veidoja bezripas keramikas māla trauks [Balodis 1926d]. Iespējams, ka skeletkaps bijis arī 4. uzkalniņā. Vēl kādā uzkalniņā atsegts tikai pelnu un ogļu slānis. Iegūtais materiāls datējams ar 10. gadsimtu.

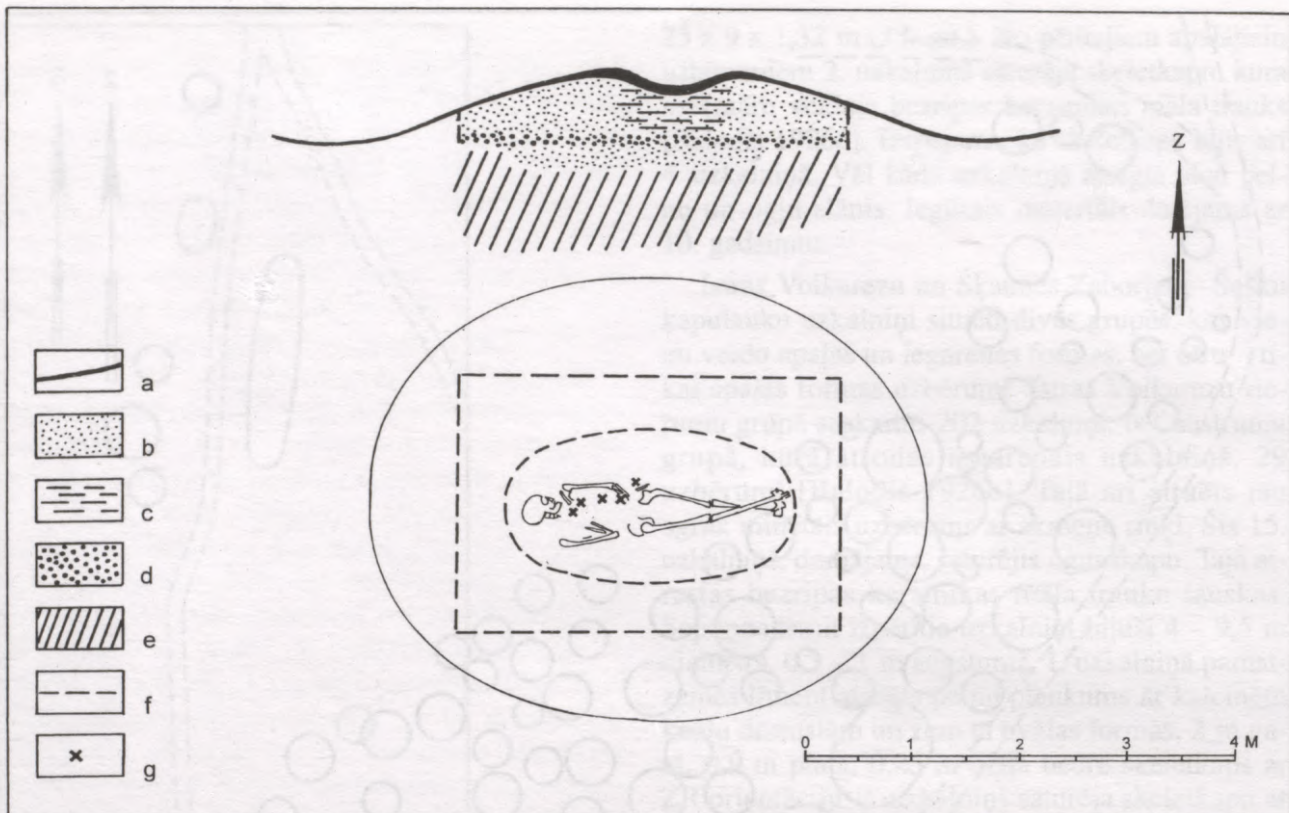
Istras Volkarezu un Šķaunes Zaborjes – Šešku kapulauku uzkalniņi situēti divās grupās, kur vienu veido apaļas un iegarenas formas, bet otru – tikai apaļas formas uzbērumi. Istras Volkarezu rietumu grupā saskaitīti 202 uzkalniņi, bet austrumu grupā, kurā atrodas iegarenais uzkalniņš, 29 uzbērumi [Balodis 1926e]. Tajā arī situēts jau agrāk minētais uzbērums ar akmeņu riņķi. Šis 15. uzkalniņš, domājams, saturējis ugunskaugu. Tajā atrastas bezripas keramikas māla trauku lauskas. Septiņpadsmit izpētītie uzkalniņi bijuši 4 – 9,5 m diametrā, 0,3 – 1 m augstumā. 1. uzkalniņā pamatzemes līmenī atsegts pelnu plankums ar kalcinētu kaulu drumslām un zem tā ovālas formas, 2 m garā, 0,9 m platā, 0,25 m dziļā bedrē skeletkaps ar ZR orientāciju. 2. uzkalniņš saturēja skeletkapu ar DAA orientāciju pamatzemes līmenī. Tā inventāru veidoja 2 bronzas spirālgredzeni, stikla krellu un bronzas spirāļu kalarota. 3. uzkalniņā pamatzemes līmenī konstatēja 0,05 – 0,15 m biezu pelnu un ogļu slāni un skeletkapu ar R orientāciju zem tā 2,6 m garā, 1,2 m platā, 0,25 m dziļā bedrē (34. att.). Līdzī bija dotas 2 bronzas pakavsaktas ar atroptiem galiem, aprobe, spirālgredzens, spirālite un dzelzs nazis. 4. uzkalniņā pamatzemes līmenī atsegts skeletkaps, kura inventāru veidoja dzelzs uznavas šķēps. 10. uzkalniņā līdzīgi kā 1. uzkalniņā konstatēti kalcinēti kauli un skeletkaps. 12. uzkalniņā pamatzemes līmenī atsegts skeletkaps ar ZRR orientāciju un ripas keramikas māla trauku pie kājām. Skeletkaps vēl saturēja pamatzemes līmenī 6., 7., 13., 16. uzkalniņš, pamatzemē iedziļinātā bedrē – 11. uzkalniņš. 5., 8., 9., 17. uzkalniņā konstatēts tikai vairāk vai mazāk izteikts pelnu un ogļu slānis. No atradumiem vēl minami stikla krelles 6., 7. uzkalniņā, dzelzs nazis 14. uzkalniņā, bezripas un ripas keramika. Pastāv uzskats, ka Istras Volkarezu kapulaukā 16. uzkalniņā iegūtās bezripas keramikas māla trauku lauskas, kuras līdzīgas jau minētā Pasiēnes Katalovas senkapu 21. uzkalniņā atrastajām, iekļuvušas uzbērumā no hronoloģiski agrākas apmetnes kultūras slāņa, bet daļa no tām attiecināma uz 1. g. tūkst. pēc Kr. vidu [Urtāns V. 1968, 69. lpp.]. Šķaunes Zaborjes – Šešku kapulauka austrumu grupā, kurā atrodas 1 iegarens uzkalniņš ar izmēriem 24 x 8 x 1,05 m, saskaitīts 21 uzkalniņš, bet rietumu grupā, kurā tikai apaļie uzbērumi, to skaits sa-

33. att. Šķaunes Šuškovas uzkalniņu kapulauks

sniedz 54 (35., 36. att.) Attālums starp abām pieminekļa daļām ir 150 m. Tāpat kā Istras Volkarezos rietumu grupā uzbērumi visumā mazāki un vienkāršāki. Ja salīdzinām tos pēc ārējām pazīmēm ar latgaļu uzkalniņiem, šiem uzbērumiem raksturīgas stāvākas nogāzes un konusveidīgāka forma. Austrumu grupas apaļo uzkalniņu vidējais diametrs ir 9,05 m, augstums 0,9 m, bet rietumu grupas – 6,69

un 0,59 m. Trīs izpētītie apaļie uzkalniņi bijuši 5 – 7,5 m diametrā, 0,7 – 0,9 m augstumā [Balodis 1925e]. Stipri postītajā 1. uzkalniņā atsedza skeletkapu, 3. uzkalniņā skeletkapu, 2. uzkalniņā tikai pelnu un ogļu kārtu pamatzemes līmenī. Senlietas netika konstatētas. Iegarenajā uzkalniņā izraktajā pārbaudes tranšējā fiksēja līdz 0,12 m biezu pelnu un ogļu slāni uzbēruma pamatā. Spriežot pēc

34. att. Istras Volkarezu kapulauka 3. uzkalniņš

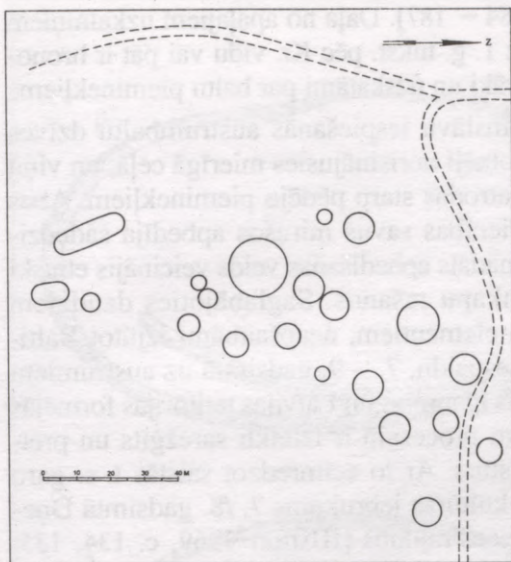
a – velēna, b – jaukta dzeltena smiltis, c – mantraču pārrakums, d – pelēka zeme ar pelnu un ogļu piejaukumu, e – pamatzeme, f – kapa bedres un izrakumu tranšejas robežas, g – senlietas

analoģiskiem pieminekļiem un iegūtajām senlietām, Istras Volkarezu un Šķaunes Zaborjes – Šešku kapulauku austrumu grupas datējamās ar 1. g. tūkst. pēc Kr. otru pusi, bet rietumu grupas ar 10. – 11. gadsimtu.

Domājams, šiem hronoloģiski vēlākajiem uzkalniņiem, spriežot pēc ārējām pazīmēm, līdzīgi uzkalniņi atrodas arī latgaļu apdzīvotās teritorijas dienvidaustrumos. Tādi varētu būt Robežnieku Porečjes un Indras Kuļbovas kapulauki. Šeit vēl Daugavas labajā krastā situēti pieminekļi, kuru sastāvā apaļas, iegarenas, garas formas uzkalniņi. Tikai apaļas formas uzbērumi veido Krāslavas Šķerskānu, Indras Kiseļevcu, Indras Krovaseļcu kapulaukus. Iegarenas formas uzkalniņi līdzās apaļajiem sastopami Skaistas Podgurjes, Krāslavas Misjūnu, Naujenes Nitišu kapulaukos, bet Indras Lupandu senkapos minēts arī garas formas uzkalniņš. Līdzīgi pieminekļi zināmi vēl Daugavas kreisajā krastā – Salienas Janomoles, Kaplavas Varnoviču, Kaplavas Podvinku kapulauks. Pēc sava ārējā veidola uzkalniņi Daugavas krastos atšķiras no iepriekš aprakstītajiem pieminekļiem. Krāslavas Misjūnu senkapī sastāv no 14 uzkalniņiem. Vienpadsmit no tiem apaļi. Uzbērumi satur ugunskaļus [Berga 1984, 31. – 34. lpp.]. Vairākos uzkalniņos apbedījumi nav atklāti. Iespējams, ka tie atradušies uzbēruma

augšējā daļā un plūdos izskaloti. Pieminekli labi raksturo 1. uzkalniņš. Tas bijis 1,25 m augsts konusveida uzbērumus uz dabiska paaugstinājuma ar izmēriem 6,2 x 4,7 m. Visu tā pamata platību klājis 0,04 – 0,12 m biezs pelnu un ogļu slānis, zem kura sekojis 0,1 – 0,26 m biezs pelnu slānis. Daļa kalcinēto kaulu atrasti pelnu un ogļu slānī, bet to vairums – ovālas formas ar izmēriem 1 x 1,3 m bedrē, kas ierakta uzkalniņa pamatā līdz 0,6 m dziļi. Bedres virsējā kārtā iegūti divi slikti saglabājušies keramikas fragmenti. Pelnu un ogļu slānī bijušas vēl divas lauskas. Ap uzkalniņu konstatēts 0,8 – 1,4 m plats, 0,3 – 0,75 m dziļš grāvītis. Vairāku uzkalniņu to pamatā un grāvīšos atrasts diezgan daudz 13. – 15. gs. ripas keramikas māla trauku lausku un senlietu. Apmetne ar identisku keramiku atrodas pieminekļa teritorijā. Izteikta doma, ka senlietas un keramika nokļuvušas uzkalniņu pamatā plūdu laikā [Berga 1984, 32. lpp.]. Par to liecina izmaiņas uzbēruma formās, biežās – līdz 1 m, smiltis sanesas, kas konstatētas šurfos. Mūsu rīcībā esošais materiāls nav pietiekams pārliecinošai šo uzkalniņu datēšanai. Iespējams, ka to hronoloģija iesniedz 2. g. tūkst. pēc Kr. sākumā.

Nobeigumā jāatzīmē, ka visi apskatītie uzkalniņu kapulauki sastopami tikai latgaļu pieminekļu izplatības pierobežas rajonos. Vadoties pēc ārējām

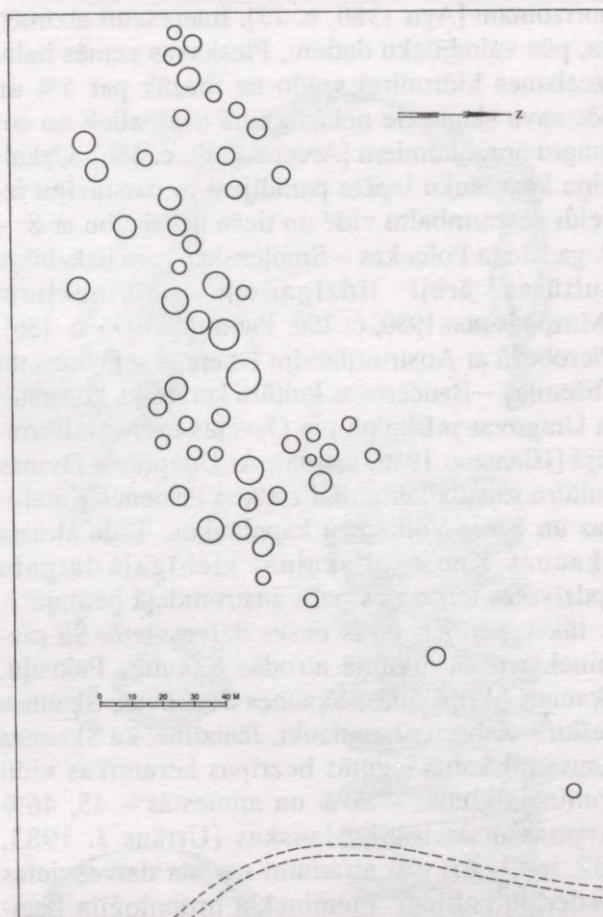
35. att. Šķaunes Zaborjes-Šešku kapulauka uzkalniņu austrumu grupa

pozīmēm, kā viens no iespējamiem izņēmumiem minams Sakstagala Subinaites kapulauks (37. att.). Šajā gadījumā galīgo atbildi var dot tikai arheoloģiskie izrakumi.

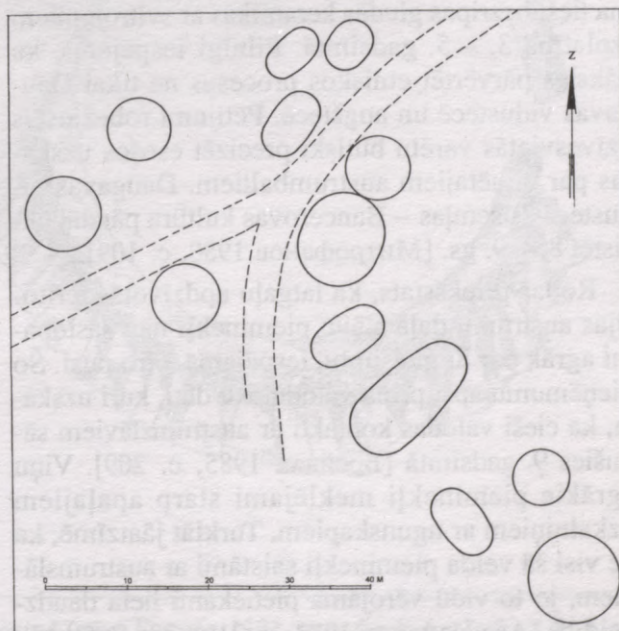
Kā rāda aplūkoti pieminekļi, lielāko interesi izraisa tie pieminekļi, kuri atrodas to teritorijas austrumu pierobežā. Tē vērojama, piemēram, Šķaunes Latišonku, Istras Volkarezu, Šķaunes Zaborjes – Šešku kapulaukos, latgaļu ietekme gan apbedīšanas paražās, gan senlietās. Atzīmēsim tikai skeletapbedījumus pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs, kas minētos pieminekļos parādās 11. gadsimtā [Urtāns V. 1968, 70. lpp.], kamēr līdzīgos pieminekļos Krievijā un Baltkrievijas teritorijā tie zināmi 12. gadsimtā [Седов 1982, с. 168; Дучиц 1990, с. 167].

Mūsu rīcībā esošais materiāls liecina par apskatīto uzkalniņu kapulauku hronoloģisko un, domājams, etnisko daudzveidību. Acīmredzot jāatsakās no uzskata par šiem pieminekļiem kā par vienu ar krivičiem saistīti senkapu grupu. Pēdējo gadu pētījumi parādījuši, ka austrumbaltu Tušemļas – Bancerovas kultūrai, kura izveidojās 5. gadsimtā uz Dņepras – Dvīnas, Juhnovas, Švīkātas keramikas kultūru bāzes ar aktīvu Adamenkas tipa kultūras līdzdalību [Митрофанов 1978, с. 118; Перхавко 1985, с. 80 – 83], raksturīgi ne tikai līdzinie senkapi ar ugunskaņiem, bet arī uzkalniņi kā apaļas, tā iegarenas formas. Daugavas vidus-ecē, uz dienvidiem no Pleskavas ezera, zināmi 5. – 7. gadsimta uzbērumi ar senlietām, kuras saistāmas ar minēto kultūru [Митрофанов 1978, с. 120 – 121; 1980, с. 109]. Austrumigaunijā dažos šā veida pieminekļos atrasta keramika, kas raksturīga Tušemļas pilskalna kultūras slāņa augšējam

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

36. att. Šķaunes Zaborjes-Šešku kapulauka uzkalniņu rietumu grupa

37. att. Sakstagala Subinaites uzkalniņu kapulauks

horizontam [Аун 1980, c. 75]. Interesanti atzīmēt, ka, pēc valodnieku datiem, Pleskavas zemēs baltu izcelsmes hidronīmi veido ne mazāk par 5% un pēc sava skaita tie nekādā ziņā neatpaliek no somugru nosaukumiem [Ареева 1989, c. 186]. Uzkalniņu kapulauku izpēte parādījusi to patstāvīgu izveidi austrumbaltu vidē un tiešu nesaistību ar 8. – 9. gadsimta Polockas – Smoļenskas garo uzkalniņu kultūras ārēji līdzīgajiem pieminekļiem [Митрофанов 1980, c. 109; Рябинин 1990, c. 186]. Pierobežā ar Austrumlatviju Dņepras – Dvīnas un Tušemļas – Bancerovas kultūru keramika konstatēta Uragovas pilskalnā pie Osvejas ezera Baltkrievijā [Шадуро 1985, c. 108]. Ar Dņepras – Dvīnas kultūru saistīta keramika zināma Pasiēnes Katalovas un Istars Volkarezu kapulaukos. Tāda atrasta Šķaunes Kausa pilskalnā, vienīgajā latgaļu apdzīvotās teritorijas pašā austrumdaļā pētītajā 1. g. tūkst. pēc Kr. otrās puses dzīvesvietā. Šā pieminekļa tiešā tuvumā atrodas Šķaunes Pakruļu, Šķaunes Skripšķinas, Šķaunes Šuškovas, Šķaunes Šešku – Zaborjes kapulauki. Jāatzīmē, ka Šķaunes Kausa pilskalnā iegūtās bezripas keramikas vidū dominēja gludās – 50% un apmestās – 45, 46% virsmas māla trauku lauskas [Urtāns J. 1983, 132. lpp.]. Arī citi atradumi uzrāda dzīvesvietas piederību baltiem. Pieminekļa hronoloģija liecina, ka daļa ar Dņepras – Dvīnas kultūru saistīto bezripas keramikas gludo ar svītrojumu māla trauku lausku varētu būt attiecināmas uz 1. g. tūkst. pēc Kr. vidu. Šajā sakarā jāatzīmē, ka pastāv visai pamatots uzskats par Pleskavas garo uzkalniņu kultūras un Tušemļas – Bancerovas kultūras veidošanos no vienām vietējas izcelsmes saknēm [Лопатин, Фурасев 1995, c. 136 – 142]. Kā viena no galvenajām to apliecināšanām pazīmēm minama tieši bezripas gludās keramikas ar svītrojumiem izplatība 3. – 5. gadsimtā. Pilnīgi iespējams, ka nāksies pārvērtēt etniskos procesus ne tikai Daugavas vidustecē un augštecē. Pētījumi robežjoslas dzīvesvietās varētu būtiski precizēt esošos uzskatus par minētajiem austrumbaltiem. Daugavas vidustecē Tušemļas – Bancerovas kultūra pārstāj eksistēt 8. – 9. gs. [Митрофанов 1980, c. 109].

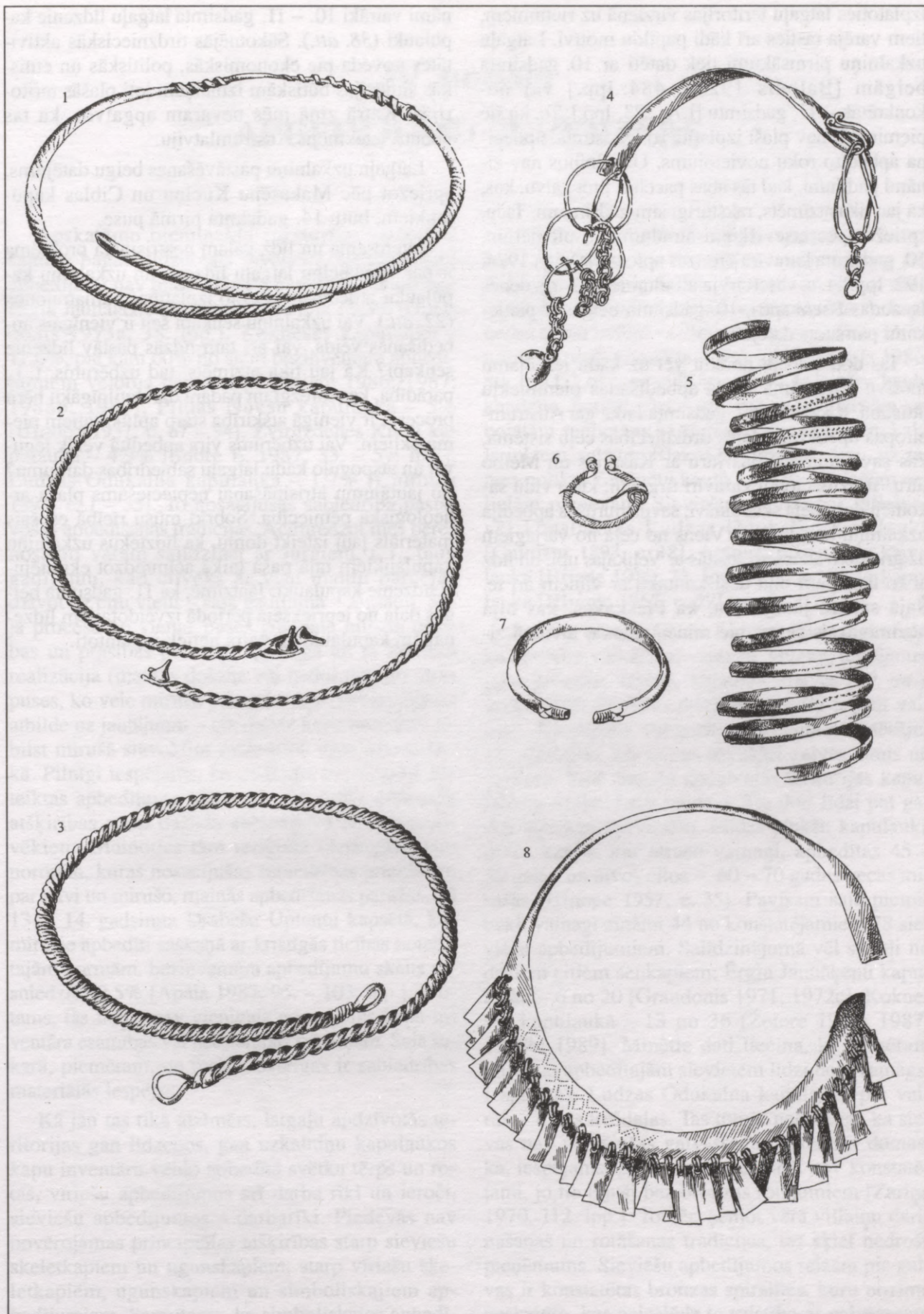
Rodas priekšstats, ka latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā slāvu pieminekļi nav sastopami agrāk par 8. gadsimtu, iespējams, otro pusi. Šo pieņēmumu apstiprina valodnieku dati, kuri uzskata, ka cieši valodas kontakti ar austrumslāviem sākušies 9. gadsimtā [Брейдак 1985, c. 209]. Viņu agrākie pieminekļi meklējami starp apaļajiem uzkalniņiem ar ugunskaapiem. Turklāt jāatzīmē, ka ne visi šā veida pieminekļi saistāmi ar austrumslāviem, jo to vidū vērojama pietiekami liela daudzveidība [Александров 1982, c. 21 – 28; Рябинин

1990, c. 184 – 187]. Daļa no apaļajiem uzkalniņiem attiecas uz 1. g. tūkst. pēc Kr. vidu vai pat ir hronoloģiski agrāki un uzskatāmi par baltu pieminekļiem.

Austrumslāvu iespīšanās austrumbaltu dzīves vietās sākotnēji norisinājusies mierīgā ceļā, un viņu uzkalniņi atrodas starp pēdējo pieminekļiem. Abas etniskās vienības savus mirušos apbedīja sadedzinātus. Vienāda apbedīšanas veids veicinājis etniski jauktu senkapu rašanos. Saglabājoties daudziem baltiskiem elementiem, neapšaubāmi izjutot Baltijas somu iespaidu, 7. – 9. gadsimtā uz austrumiem no šodienas Igaunijas un Latvijas teritorijas formējās kriviči. Šim procesam ir izteikti sarežģīts un pretrunīgs raksturs. Ar to acīmredzot saistās t. s. garo uzkalniņu kultūras iebrukums 7. /8. gadsimtā Dņepras augšteces rajonos [Шмидт 1969, c. 134, 135; Енуков 1990, c. 126 – 132]. Iespējams, ka šī procesa rezultātā daļa Daugavas vidusteces austrumbaltu tika pārvirzīti uz rietumiem, ko varētu apliecināt ļoti liels senkapu pieaugums Austrumlatvijā 9. – 10. gadsimtā [LA, 222. lpp.]. Tikai 10. gadsimta otrā pusē un 11. gadsimta sākumā austrumbaltu teritorijas kolonizācija sasniedza savu noslēguma fāzi. Austrumslāvu izplatīšanās un nostiprināšanās šajos plašajos apgabalos bija ne tikai viņu pašu pārvietošanās rezultāts, bet arī vietējo iedzīvotāju asimilācijas rezultāts.

Aplūkotais materiāls liecina, ka 8. gadsimtā latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu pierobežā joprojām eksistēja radniecīgi baltu iedzīvotāji, kuriem bija raksturīgi uzkalniņi ar ugunskaapiem. Mūsu rīcībā nav datu, ka līdzinie senkapi masveidā būtu virzījušies tālāk uz austrumiem pāri Zilupei. Ir ziņas, ka tādi bijuši Pleskavas apkārtnē [Ершова 1991, c. 124 – 133]. Kā rāda 10. – 13. gadsimta uzkalniņu senkapu pētījumi mūs interesējošos rajonos šodienas Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, tajos sastopamas atsevišķas Austrumlatvijai raksturīgas senlietas [Седов 1977, c. 72, 73; Cepreeva 1985, c. 123 – 131], zināmi varbūtēji etniski jaukti pieminekļi, piemēram, Noviku kapulauks Vitebskas apgabalā [Cepreeva 1975, c. 90], Golīševas un Gorbunu kapulauki Sebežas apgabalā [Седов 1977, c. 72, 73], taču "tīri" latgaļu uzkalniņu kapulauki tur nav zināmi. Tas viss norāda uz latgaļu teritorijas austrumiem kā šo pieminekļu izveidošanās vietu.

Domājams, ideju un motīvus ienesa tie austrumbalti, kas, austrumslāvu spiesti, tika pārvirzīti uz rietumiem. Pie vienādas vai gandrīz vienādas materiālās un garīgās kultūras abu šo veidu – uzkalniņu un līdzeno senkapu, apvienošanās ir pilnīgi iespējama. Turklāt uzbērumu veidošanas tradīcijas, kā zināms, nebūt nebija svešas Austrumlatvijas iepriekšējā perioda iedzīvotājiem. Vēlāk, uzkalniņu senkapiem

38. att. Senlietas no latgaļu kapulaukiem Pleskavas apkārtnē (pēc: Епуова 1992, puc. 5 : 2; 6 : 1; 7 : 1,8; 6 : 2; 7 : 2,3, D)

izplatoties latgaļu teritorijas virzienā uz rietumiem, tiem varēja rasties arī kādi papildu motīvi. Latgaļu uzkalniņu pirmsākumi tiek datēti ar 10. gadsimta beigām [Balodis 1925a, 484. lpp.] vai nekonkrētāk – 11. gadsimtu [LA, 223. lpp.]. To, ka šie pieminekļi nav plaši izplatīti 10. gadsimtā, apliecina apbedīto roku novietojums. Uzkalniņos nav zināmi gadījumi, kad tās abas paceltas pret galvu, kas, kā jau tika atzīmēts, raksturīgi šim gadsimtam. Taču, spriežot pēc atsevišķiem atradumiem, piemēram, 10. gadsimta karavīra bronzas aproces [Daiga 1974, 192. lpp.], t. s. vesercirvja atradumiem Zvirgzdenes Isnaudas I senkapos, 10. gadsimta beigas ir pietiekami pamatots datējums.

Tas dod iespēju norādīt vēl uz kādu iespējamu motīvu apskatāmā veida apbedīšanas pieminekļu attīstībā. Kā zināms, 9. gadsimta laikā gar Austrumeiropas upēm izveidojās tirdzniecības ceļu sistēma, kas savienoja Baltijas jūru ar Kaspijas un Melno jūru. To izmantotāji karavīri tirgotāji, kuru vidū sākotnēji dominēja skandināvi, savus mirušos apbedīja uzkalniņu kapulaukos. Viens no ceļa no varjagiem uz grieķiem atzariem saistās ar Veļikajas upi, un līdz ar to latgaļiem bija tieši kontakti ar viņiem arī te. Šajā sakarā jāatgādina, ka Pleskavas, kas bija nozīmīgākais centrs pie minētā atzara, tuvumā zi-

nāmi vairāki 10. – 11. gadsimta latgaļu līdzinie kapulauki (38. att.). Sākotnējās tirdznieciskās aktivitātes noveda pie ekonomiskās, politiskās un etniskās situācijas būtiskām izmaiņām ļoti plašās teritorijās. Katrā ziņā mēs nevaram apgalvot, ka tas nebūtu ietekmējis Austrumlatviju.

Latgaļu uzkalniņu pastāvēšanas beigu datējums, spriežot pēc Makašēnu Kuciņu un Ciblas kapulaukiem, būtu 14. gadsimta pirmā puse.

Interesanta un līdz galam neatrisināta problēma ir par vienlaicīgu latgaļu līdzieno un uzkalniņu kapulauku attiecībām pēdējo izplatības pamatrajonos (22. att.). Vai uzkalniņu senkapi šeit ir vienīgais apbedīšanas veids, vai arī tam līdzās pastāv līdzinie senkapi? Kā jau tika atzīmēts, tad uzbērums, t. i., parādība, kas sarežģī un padara darbietilpīgāku bēru procesu, ir vienīgā atšķirība starp aplūkotajiem pieminekļiem. Vai uzbērums virs apbedītā vēlāk ieguvis un atspoguļo kādu latgaļu sabiedrības dalījumu? Šo jautājumu atrisināšanai nepieciešams plaša arheoloģiskā pētniecība. Šobrīd mūsu rīcībā esošais materiāls ļauj izteikt domu, ka līdztekus uzkalniņu kapulaukiem tajā pašā laikā acīmredzot eksistējuši līdzinie kapulauki. Jāatzīmē, ka 11. gadsimta beigās daļa no iepriekšējā periodā izveidotajiem līdzinajiem kapulaukiem vairs netiek izmantoti.

IV nodaļa

APBEDĪJUMU INVENTĀRS

Apskatāmo pieminekļu raksturīga pazīme ir samērā bagāts līdzdotois inventārs. Bezinventāra apbedījumi nav plaši izplatīta parādība. Piemēram, Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā tādu bija 13,5% [Graudonis 1973a, 38. lpp.], Kokneses kapulaukā – 11,6%, pie kam 60% no šiem bezinventāra apbedījumiem veidoja bērnu kapi [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989], Pildas Nukšu kapulaukā – 5% [Шhope 1957, c. 67 – 94], Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā – 4,9% [Šnore E. 1987, 33. – 57. lpp.], Ludzas Odukalna kapulaukā – 1,7% [Спицын 1893, c. 1 – 35]. To nosacījušas sabiedrībā pastāvošās apbedīšanas tradīcijas. Acīmredzot mēs bēres nosacīti varam salīdzināt ar Jurgiem, t. i., tādu gadījumu, kad cilvēks ar visu mantu pārceļas dzīvot uz citu vietu – šajā gadījumā – aizsauli. Šajā procesā no vienas puses jānodala mirušā tiesības un prasības pēc viņa īpašuma un tā faktiskā realizācija (mantas došana vai nedošana) no otras puses, ko veic mirušā pakāpniecēji. Te meklējama atbilde uz jautājumu – cik daudz kapa inventārs atbilst mirušā stāvoklim sabiedrībā viņa dzīves laikā. Pilnīgi iespējams, ka tradīcija, kas nosaka noteiktas apbedījuma piedevas, var daļēji nonivelēt atšķirības starp dažāda sabiedriskā stāvokļa cilvēkiem. Mainoties tām reliģiski ideoloģiskajām normām, kuras nosacījušas sabiedrības priekšstatu par nāvi un mirušo, mainās apbedīšanas paražas. Tā 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu kapsētā, kur mirušie apbedīti saskaņā ar kristīgās ticības noteiktajām normām, bezinventāra apbedījumu skaits sasniedz 42,5% [Apala 1987, 95. – 103. lpp.]. Protams, tas nebūt nav vienīgais nosacījums kapa inventāra esamības vai neesamības izmaiņām. Šajā sakarā, piemēram, ne mazāk svarīgas ir sabiedrības materiālās iespējas.

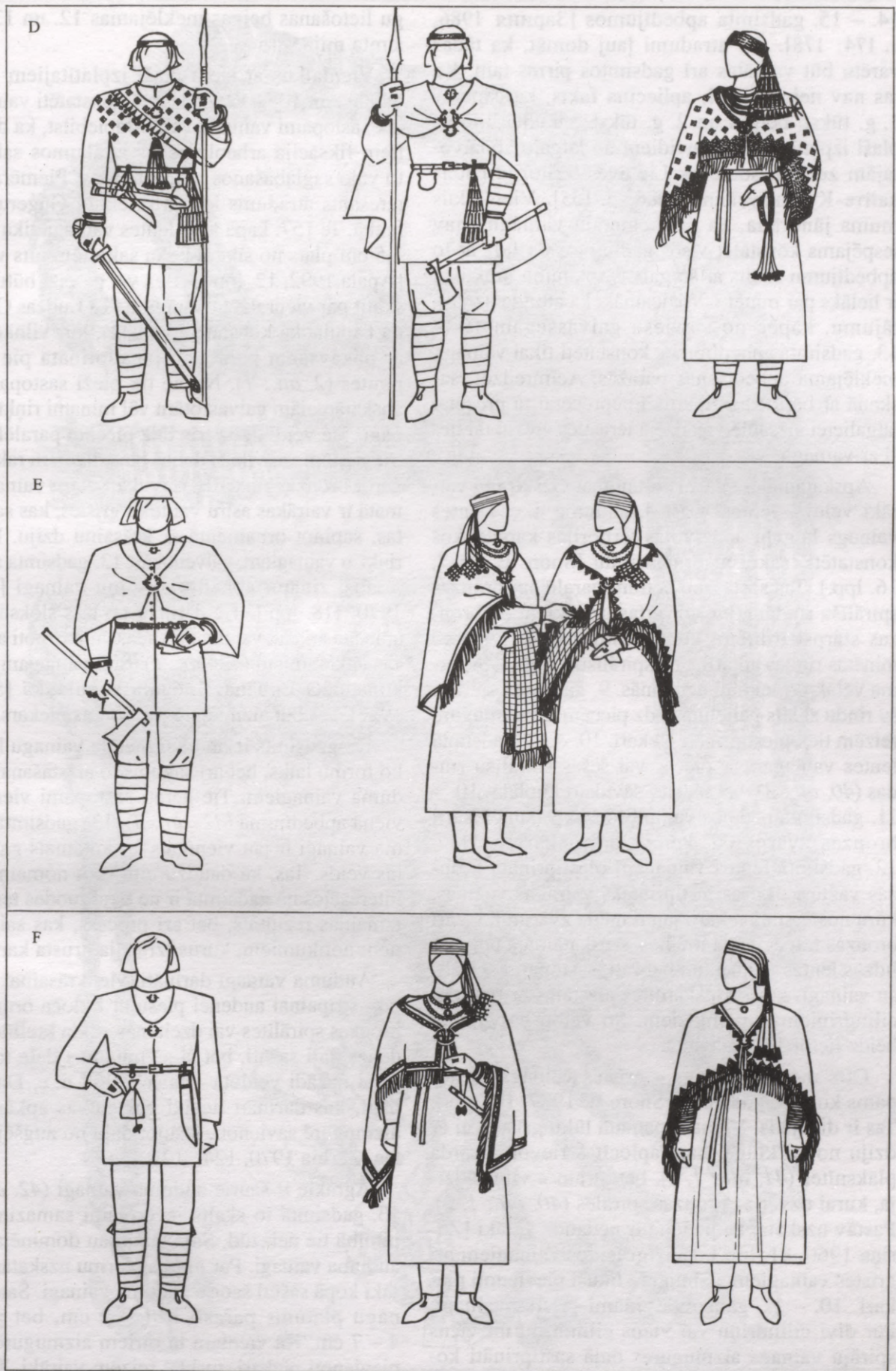
Kā jau tas tika atzīmēts, latgaļu apdzīvotās teritorijas gan līdzenos, gan uzkalniņu kapulaukos kapu inventāru veido apbedītā svētku tērps un rotas, vīriešu apbedījumos arī darba rīki un ieroči, sieviešu apbedījumos – darbarīki. Piedevās nav novērojamas principiālas atšķirības starp sieviešu skeletkapiem un ugunskapiem, starp vīriešu skeletkapiem, ugunskapiem un simboliskajiem apbedījumiem. Sprotams, ka simboliskajos apbedījumos un ugunskapos daudz retāk konstatē tekstili-

ju paliekas, taču sieviešu ugunskapos nereti sastopamas villaines, kas tur novietotas kremācijas palieku apbedīšanas laikā. Apskatīsim vienu tādu gadījumu Drabešu Liepiņu senkapos. Tur 5. kapa bedre bijusi izklāta ar ziemeļrietumu – dienvidrietumu virzienā orientētu mizas loksni [Apals 1986, 80. lpp.]. Loksnēs vidū novietota kalcinētu kaulu kaudzīte, bet tai pāri – villaine ar tajā ietītām saļojātām senlietām: izstieptiem un salauztiem kaklariņķiem, saktām. Blakus tām atradās otra – uz zemes nolikta kalcinētu kaulu kaudzīte ar dažām nelielām piedevām. Sieviešu ugunskapos villaines vēl konstatētas Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 18], Aglonas Kristapiņu kapulaukā [Briede 1980, 31. lpp.], Pildas Nukšu kapulaukā [Шhope 1957, c. 22] u.c.

Iegūtās arheoloģiskās liecības ļāvušas secināt, ka sievietes valkājušas vainagu, villaini, iespējams, jaku, brunčus, kreklu, kājautus, apavus (39. att.). Īpašu vietu līdzdoto priekšmetu vidū ieņem vainags. Kā zināms, tad tradicionāli jaunavas nēsājušas vainagus, bet sievas savukārt galvas autus un cepures. Taču latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos zināmi tikai vainagi. Tie doti līdz pat gados vecākām sievietēm. Pildas Nukšu kapulaukā divos kapos, kur atrasti vainagi, apbedīti 45 – 50 gadu, un divos citos – 60 – 70 gadus vecas mirušās [Шhope 1957, c. 35]. Pavisam šajā piemeklī vainagi zināmi 44 no konstatējamajiem 78 sieviešu apbedījumiem. Salīdzinājumā vēl skaitļi no dažiem citiem senkapiem: Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā – 6 no 20 [Graudonis 1971; 1972c], Kokneses kapulaukā – 13 no 36 [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989]. Minētie dati liecina, ka apmēram pusei no apbedītajām sievietēm līdzīgs vainags. Iespējams, Ludzas Odukalna kapulaukā pat vairāk – divas trešdaļas. Tas tomēr nenozīmē, ka sievietes nav valkājušas galvassegas. Izteiktas domas, ka, iespējams, galvas auti vienkārši nav konstatējami, jo tie bijuši bez bronzas rotājumiem [Zariņa 1970, 112. lpp.]. Tomēr, ņemot vērā villaiņu darināšanas un rotāšanas tradīcijas, tas šķiet nedrošs pieņēmums. Sieviešu apbedījumos reizēm pie galvas ir konstatētas bronzas spirālītes, kuru nozīme neskaidra, kas neizslēdz to saistību ar galvassegu. Līdz šim zināmās vecākās cepures iegūtas tikai

39. att. Latgaļu sieviešu un vīriešu apģērba rekonstrukcijas (pēc: Zariņa 1970, 84., 104. – 109. att.; Šnore E. 1987, 5., 6. att.; Apala 1987, 7., 15. att.; Apals, Apala 1991, 76., 83. att.; Зариня 1986, рис. 60, 66)

A – 8. gadsimts, B – 9. (pirmais no kreisās) un 10. gadsimts, C – 11. gadsimts, D – 11. gadsimts, E – 12. gadsimts, F – 13. gadsimts

14. – 15. gadsimta apbedījumos [Зариня 1986, c. 174, 178]. Šie atradumi ļauj domāt, ka tādas varētu būt valkātas arī gadsimtos pirms tam. Ka tas nav neiespējami, apliecina fakts, ka cepures 1. g. tūkst. beigās un 2. g. tūkst. sākumā bijušas plaši izplatītas uz dienvidiem no latgaļu apdzīvotajām zemēm šodienas Lietuvas teritorijā [Волкайте-Куликаускаене 1986, c. 155]. Vienlaikus mums jānorāda, ka arī nemetāla vainagus nav iespējams konstatēt visos gadījumos un līdz ar to apbedījumu skaits ar šo galvas rotājumu praktiski ir lielāks par minēto. Visticamāk, ka atbilde uz jautājumu, kāpēc no sieviešu galvassegām 10. – 13. gadsimta apbedījumos konstatēti tikai vainagi, meklējama apbedīšanas paražās. Acīmredzot, saskaņā ar bērnu tradīcijām kā neprecētai tā precētai latgalei aizsaulē vajadzēja ierasties greznotai tieši ar vainagu.

Apskatāmajam galvas rotājumam izšķirami vairāki veidi – lentes, grīstes, auduma u. c. Lentes vainags latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos konstatēts, sākot ar 8. gadsimtu [Šnore E. 1987, 16. lpp.]. Tas sastāv no četrām paralēlām bronzas spirālīšu rindām, kas uzvērtas uz lūkiem un bronzas starpskārdītēm, kuras sastiprina savā starpā minētās rindas atkarībā no spirālīšu garuma. Šī forma vēlāk principiāli nemainās. 9. gadsimtā spirālīšu rindu skaits palielinās līdz piecām un aizmugurē reizēm tiek piestiprināti piekari. 10. – 12. gadsimtā lentes vainagam ir piecas vai sešas spirālīšu rindas (40. att.: 3), bet piekari savukārt kuplāki. 10. – 11. gadsimtā pēdējos veido bronzas važiņā iekārti bronzas zvārguliši, ķemveida piekariņi. 11. – 12. gadsimtā lentes vainagam piestiprinātā bronzas važturī tikušas iestiprinātas vairākas važiņas, kuru noslēgumā iekārti jau minētie zvārguļi, kā arī bronzas trapeceveida mēlītes. Apskatāmajā periodā līdzās lentes vainagam, bet reti, sastopami spirālīšu vainagi, kur starpskārdītes aizstātas ar bronzas cilindriņiem vai riņķīšiem. Šo veidu galvasrotu beidz lietot 13. gadsimtā.

Otrs metāla vainags – grīstes vainags, sastopams kopš 9. gadsimta [Šnore E. 1987, 18. lpp.]. Tas ir divējāds. Vienam pamatā lūku grīste vai ar dziļu notīta klūga, kam aplocītas rievota skārda plāksnītes (41. att.: 1, 2), bet otram – vilnas dziļa, kurai uzvērtas bronzas spirāles (40. att.: 1, 2). Pastāv uzskats, ka pēdējie ir nedaudz vēlāki [Zariņa 1960, 81. lpp.]. Līdzīgi lentes vainagiem arī grīstes vainagiem aizmugurē tikuši pievienoti piekari. 10. – 11. gadsimtā zināmi grīstes vainagi, kur divi cilindriņi vai viens cilindriņš un viens spirāļu vainags aizmugures daļā sastiprināti kopā. Vēl greznākas fomas meklējumi noveduši pie varianta ar paplatinātu priekšpusi. Grīstes vaina-

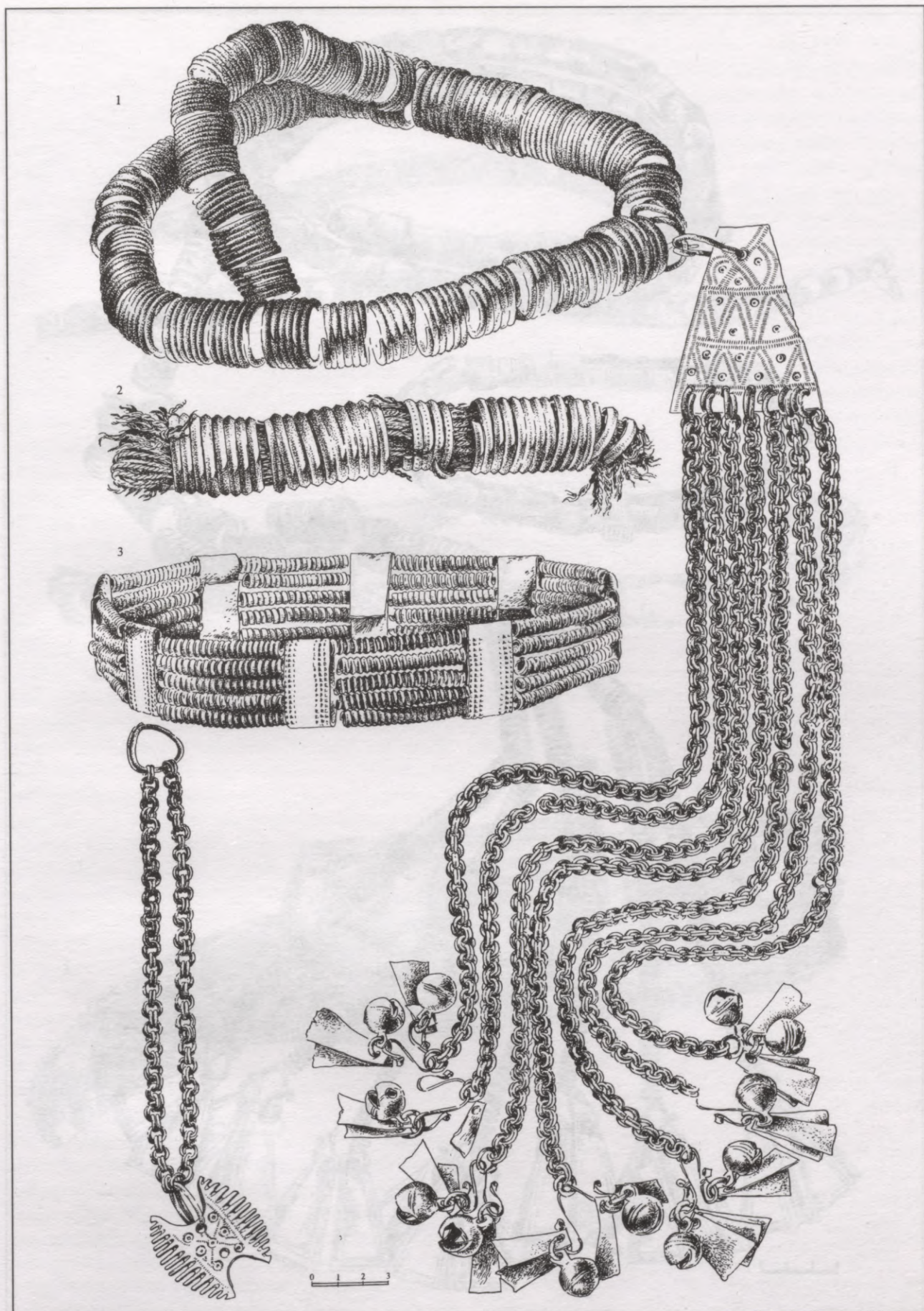
gu lietošanas beigas meklējamas 12. un 13. gadsimta mijā.

Vienlaikus ar šiem plaši izplatītajiem metāla vainagiem 10. – 12. gadsimtā konstatēti vairāki retāk sastopami vainagu veidi. Jāpiebilst, ka dažu no tiem fiksācija arheoloģiskos izrakumos sakarā ar to vājo saglabāšanos ir apgrūtināta. Piemēram, interesants atradums iegūts Priekuļu Ģūģeru kapulaukā. Te 157. kapā zem lentes vainaga tika fiksēts 1,5 cm plats no sīkām koka saknītēm pīts vainags [Apala 1992, 12. lpp.]. Diez vai pareizi būtu to uzskatīt par vienreizēju parādību. Tā Ludzas Odulkas kapulaukā konstatēts vainags, kur vilnas grīste ar pakavsaktu palīdzību piestiprināta pie salmu pīnītes (2. att.: 1). No ne tik bieži sastopamajām apskatāmajām galvasrotām vēl minami riņķīšu vainagi. Tie veidoti, uz trīs līdz piecām paralēlām astru grīstēm vai vilnas dziļas pavedieniem rakstā uzverot bronzas riņķīšus. Savukārt astru vainagu pamatā ir vairākas astru vai lūku grīstes, kas savienotas, sapinot ornamentā ar krāsainu dziļu. Līdzīgi riņķīšu vainagi, galvenokārt 13. gadsimta apbedījumos, zināmi apkaltu siksnīņu vainagi [Zariņa 1970, 118. lpp.]. Tie darināti no tāss sloksnes, kas aplocīta ar ādu, vai tikai no ādas un greznoti ar bronzas apkalumiem (42. att.: 1). Šim vainagam, kā tas konstatēts Lubānas Līčgala kapulaukā [Šturms 1927], var būt aizmugurē pievienots piekars.

12. gadsimts ir ne tikai metāla vainagu krāšņāko formu laiks, bet arī sākums to aizstāšanai ar auduma vainagiem. Tie nereti sastopami vienlaikus vienā apbedījumā (42. att.: 3). 13. gadsimtā auduma vainagi ir jau vienīgais apskatāmais galvasrotas veids. Tas, kā daudzu citu rotu nomaiņa, mūs interesējošajā gadsimtā ir ne tikai modes tendenču izmaiņas rezultāts, bet arī process, kas saistīts ar tiem notikumiem, kurus izraisīja krusta kari.

Auduma vainagi darināti, vienkrāsainai vai retāk strīpainai audenei piešujot līkloča ornamentā bronzas spirālītes vai dzeltenās stikla krellītes. Audenes gali sašūti, bet šī aizmugures daļa tomēr ir visai dažādi veidota – taisni, slīpi u. c. Daži vainagi, kas darināti lielāki par galvas apkārtmēru, aizmugurē savienoti, iešujot daļu no augšējās malas [Zariņa 1970, 124., 125. lpp.].

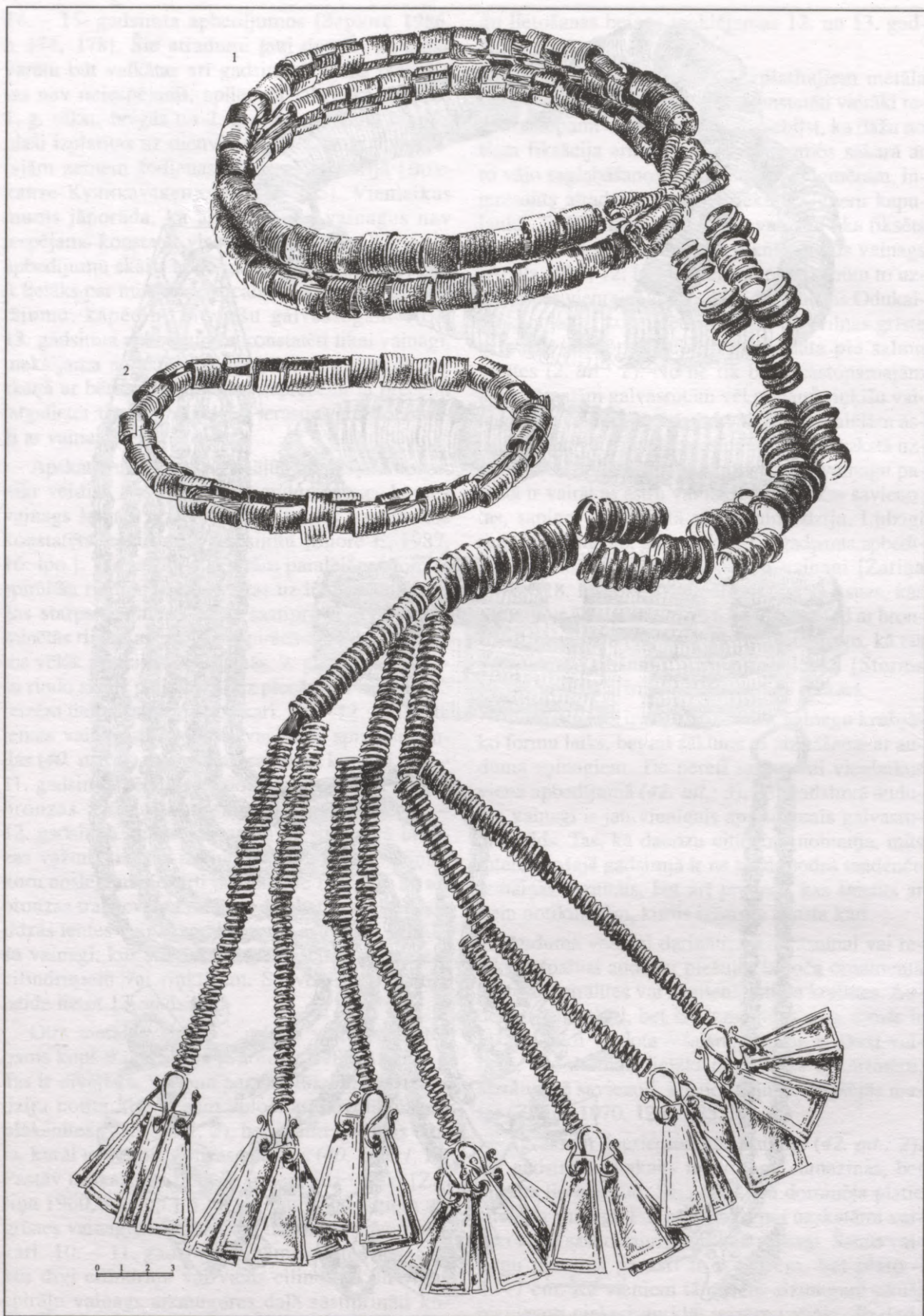
Agrākie ir šaurie auduma vainagi (42. att.: 2). 13. gadsimtā to skaits ievērojami samazinās, bet pilnībā tie neizzūd. Šajā laikā jau dominēja platie auduma vainagi. Par pārejas formu uzskatāmi vairāki kopā sašūti šaurie auduma vainagi. Šauru vainagu platums parasti ir 1 – 2 cm, bet plato – 4 – 7 cm. Kā vieniem tā otriem aizmugurē tikuši pievienoti piekari, turklāt reizēm vairāki. To darināšanā visbiežāk izmantotas tekstilijas un bronzas

40. att. Grīstes un lentes vainagi

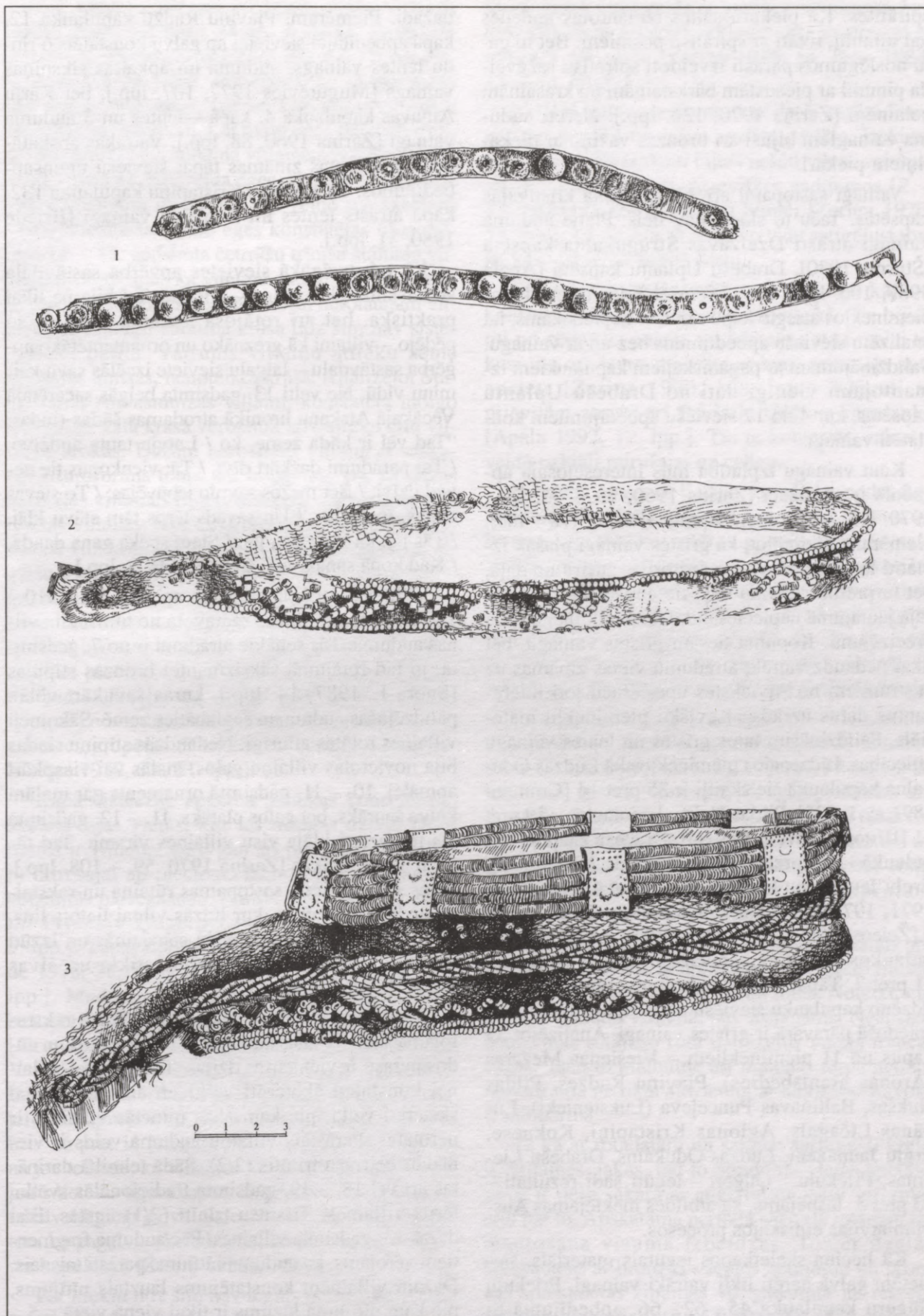
1 – Mērdzenes Dzērvēs (A 8210: 6), 2 – Aizkalnes Ludvigova (A 9201: 28), 3 – Maltas Giņēviči (A 2996)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

41. att. Grīstes vainagi

1 – Mērdzenes Dzērvēs (A 9003: 1), 2 – Višķu Maskava (A 9998: 7)

42. att. Ādas siksnīņas, šaurais un platais auduma vainags ar lentes vainagu

1, 2 – Jaunpiebalga (A 1094, 826), 3 – Bērzaunes Pakalnieši (RDM I 3663)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

spirālītes. Kā piekaru saites izmantotas audenes vai pinumi, rotāti ar spirālīšu posmiem. Bet to galu noslēgumos parasti izveidoti spirālīšu režģveida pinumi ar pieaustām bārkstainām un krāsainām celainēm [Zariņa 1970, 126. lpp.]. Nereti auduma vainagiem bijuši arī bronzas važiņu ar piekariņiem piekari.

Vainagi sastopami arī 13. gadsimta kristīgajās kapsētās. Taču to skaits nav liels. Platie auduma vainagi atrasti Dzelzavas Strūgukalna kapsētā [Šturms 1930], Drabešu Uplantu kapsētā [Apala 1987, 106. lpp.] u. c. Diemžēl šajos atsevišķajos pieminekļos atsegto kapu skaits ir nepietiekams, lai analizētu sieviešu apbedījumus bez un ar vainagu. Salīdzinājumam ar pagāniskajiem kapulaukiem izmantojami vienīgi dati no Drabešu Uplantu kapsētas, kur 4 no 17 sieviešu apbedījumiem konstatēti vainagi.

Kaut vainagu izplatība mūs interesējošajā apgabalā ir analizēta [Zariņa 1960, 79. – 95. lpp.; 1970, 112. – 127. lpp.; Зариня 1986, с. 178 – 180], piemēram, atzīmējot, ka grīstes vainagi plašāk izplatīti latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā, bet turpretim rietumu daļā tie atrasti retāk, tomēr šajā jautājumā nepieciešami daži papildinājumi un precizējumi. Kopumā tiešām grīstes vainagu, bet tikai nedaudz vairāk, atradumu vietas zināmas uz austrumiem no Aiviekstes upes. Taču ļoti interesantus datus uzrāda atsevišķu pieminekļu materiāls. Salīdzināsim tajos grīstes un lentes vainagu attiecības. Līdzētajos pieminekļos kā Ludzas Odūkalna kapulaukā šie skaitļi ir 35 pret 14 [Спицын 1893, с. 1 – 35], Pildas Nukšu kapulaukā – 29 pret 11 [Шопе 1957, с. 67 – 94], Drabešu Liepiņu kapulaukā – 13 pret 11 [Apals 1971; 1972/1973], Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā – 5 pret 4 [Graudonis 1971; 1972c] un tikai Kokneses kapulaukā 1 pret 9 [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989]. Uzkalniņu kapulaukos savukārt pārsvarā ir lentes vainagi – 11 pret 2. Tāpat savu skaidrojumu gaida fakts, ka līdzēno kapulauku sieviešu ugunsapbedījumos nospiedošā pārsvarā ir grīstes vainagi. Analizējot 33 kapus no 11 pieminekļiem – Viesienas Mežāres (Āronas grantsbedres), Pļaviņu Radzes, Pildas Nukšas, Baltinavas Puncēle (Lukstenieki), Lubānas Līčagals, Aglonas Kristapiņi, Koknese, Ērgļu Jaunākēni, Ludzas Odūkalns, Drabešu Liepiņas, Priekuļu Ģūģeri – iegūti šādi rezultāti – 23 pret 3. Iespējams, ka atbildes meklējamas Austrumlatvijas etniskajos procesos.

Kā liecina skeletkapos iegūtais materiāls, sievietēm galvā nereti likti vairāki vainagi. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 45., 62., 66. apbedījumā to skaits bijis pat četri [Apala 1990a, 21. lpp.]. Kā jau tas tika atzīmēts, tie varēja būt gan vienādi, gan

dažādi. Piemēram, Pļaviņu Radžu kapulauka 12. kapā apbedītajai sievietei ap galvu konstatēts 6 rindu lentes vainags, auduma un apkaltas siksnīņas vainags [Mugurēvičs 1977, 107. lpp.], bet Kārļu Ainavas kapulauka 4. kapā – lentes un 3 auduma vainagi [Zariņa 1960, 88. lpp.]. Vairākas apskatāmās galvasrotas zināmas tāpat sieviešu ugunsapbedījumos. Tā Aglonas Kristapiņu kapulauka 132. kapā atrasts lentes un 2 grīstes vainagi [Briede 1980, 31. lpp.].

Kā raksturīgākā sievietes apģērba sastāvdaļa atzīmējama plecu sega – villaine. Tai bija ne tikai praktiska, bet arī rotājoša nozīme. Tieši ar šo pēdējo – villaini kā greznāko un ornamentētāko apģērba sastāvdaļu – latgaļu sieviete izcēlās savu kaimiņu vidū. Ne velti 13. gadsimta beigās sacerētājā Vecākajā Atskaņu hronikā atrodamas šādas rindas: “Tad vēl ir kāda zeme, ko / Latvju tauta apdzīvo. / Tai paradumi dažkārt dīvi, / Tā: vienkopus tie neved dzīvi, / Bet mežos savrup iebūvējas; / To sievas daiļas, īpatnējas, / Un savāds tērps tām stāvu klāj, / Tās jā, kā viņu tēvi jā. / Šiem spēka gana daudz, / Kad kopā sanākt viņi trauc.” [AH, 9. lpp.]

Villaine, kuras izmēri bija ap 60 – 90 x 110 – 130 cm, parasti tikusi izgatavota no tumši zila vilnas auduma. Tās senākie atradumi ir no 7. gadsimta, jo tad rotājumā sāk izmantot bronzas stīpiņas [Šnore E. 1987, 14. lpp.], kuras savukārt vēlāk palīdzējušas audumam saglabāties zemē. Sākotnēji villaines rotātas atturīgi. Nedaudzās stīpiņu rindas bija novietotas villaiņu galos, malās vai visapkārt apmalei. 10. – 11. gadsimtā ornaments gar malām kļuva šaurāks, bet galos platāks. 11. – 12. gadsimtā tas jau nereti klāja visu villaines virsmu. Tad tās arī ir viskrāšņākās [Zariņa 1970, 59. – 108. lpp.]. Kopš 12. gadsimta sastopamas rūtaina un rakstaina auduma villaines, kur līdzās vilnai lietots lins. Ar 13. gadsimtu pakāpeniski samazinās un izzūd bronzas rotājums. To nomaina stikla un alvas kreļļu, krāsainu dziju izšuvums.

Apskatāmā apģērba gabala darināšana raksturojama šādi: “Vilnas auduma villaiņu velkos un audos parasti ir vienkārtas dzijas. Tikai vienai villainei konstatēti šķeterēti velki un audi un vienai šķeterēti velki, pie kam abas minētās villaines ir nerotātas. Parastais villaiņu auduma veids ir vienkāršais četrnīšu trinītis (2/2). Šādā tehnikā darinātas arī vēl 18. – 19. gadsimta tradicionālās svētku tērpa villaines. Trīsnišu trinīti (2/1) austas tikai dažas 13. gadsimta villaines. Pēc auduma fragmentiem vērojams, ka auduma nītijums parasti taisns. Dažām villainēm konstatējums laužtais nītijums, pie kam nītijuma lūzums ir tikai vienā vietā – 5 – 9 cm no malas, bet vidū nītijums ir taisns. Nedaudzām villainēm vērojams skujainais nītijums ar

dažāda platuma lūzuma posmiem. Audu virzienā trīnīša diagonālā līnija parasti ir taisna. Vairākām 12. un 13. gadsimta villainēm galos 1 – 5 cm plata josla izausta plācē. Iespējams, ka tā paredzēta izšuvuma rotājumam, kas arī konstatējams vairākām šādām villainēm. Lai malu eģes būtu stingras, tās četrnīšu trīnīša auduma villainēm 3 – 6 mm platumā austas kā maisveida eģes. Dažām 7. – 8. gadsimta villainēm maisveida eģi veido pat šķeterēti velki. Vienkāršas malu eģes konstatētas tikai četrām 12. – 13. gadsimta četrnīšu trīnīša auduma villainēm. Vērojams, ka villaiņu audumi bijuši uzvelti, pie kam stingrāks vēlums ir tieši nerotātajām villainēm. Villaiņu auduma krāsa līdz šim nav sistematiski pētīta. Vairums villaiņu atlieku zemē kļuvušas tumšas, nenoteiktā krāsā. Analizējot Stāmerienes Annasmuižas villaini, konstatēta indigo zilā krāsa. Zila krāsa vērojama arī vairāku citu villaiņu krokās. Dažām nerotātām villainēm saskatāms tumšbrūns tonis, un iespējams arī, ka dažas nerotātās villaines bija nekrāsotas. Pieņemams, ka rotātās villaines bijušas krāsotas galvenokārt zilas. Tumši zilā krāsa labi saskan ar spožo bronzas vai gaišo kreļļu rotājumu... Visām analizētajām vilnas auduma villainēm galos pieaustas celaines, pie kam daudzām starp audumu un celaini velkos uzvērta bronzas spirālīšu rinda. Dažām villainēm celaines pievienotas arī malās. Galvenais villaines rotājums (kreļļu vai dzijas izšuvums, bronzas stīpiņas) novietots tieši audumā, un atkarībā no tā villaines grupētas nerotātās un rotātās villainēs." [Zariņa 1970, 60., 61. lpp.].

Kapā visbiežāk apģērba paliekas konstatē pie skeleta tajās vietās, kur tās nēsātas dzīvē. Izņēmums ir villaine, kuru gan arī parasti atrod apliktu mirušajai ap pleciem. Taču tā tāpat izmantota apbedītās pārsegšanai. Vairāki tādi gadījumi zināmi Priekuļu Ģūģeru kapulaukā [Apala 1992, 9. lpp.]. Tāpat mināmi Aglonas Kristapiņu [Briede 1978, 21. lpp.], Kokneses [Žeiere 1988a, 167. lpp.], Madonas [Urtāns V. 1953], Cirgaļu Jaunbemberu [Cimermane 1971], Ērgļu Jaunākēnu [Graudonis 1971], Mārcienas Oliņu [Urtāns V. 1951] u. c. senkapi. Pildas Nukšu kapulaukā konstatēts, ka villaine pat biežāk pārsegta mirušajai nekā apmesta ap pleciem un sasprausta ar saktu – 16 pret 11 [Шhope 1957, c. 34]. Vēl jāatgādina jau teiktais, ka villaines kā pārklājums vai ieklājums lietotas ugunskaļos. Iespējams, tās nēsātas arī lakatveidīgi ap galvu. Salocīta villaine tāpat izmantota kā pagalvis skeletkaļos, kā tas atrasts Kokneses kapulaukā [Žeiere 1988a, 168. lpp.].

Par kreklu līdz šim nav iegūts pietiekami daudz materiālu. Atrasti tikai sīki to linu audumu fragmenti zem aprocēm, kaklariņkiem. Domājams, ka

krekli bijuši tunikveida ar garām piedurknēm, bez apkakles un ar priekšas šķēlumu, kas sasprausts ar rotadatu vai saktu [Zariņa 1970, 56. lpp.; 1988, 22. – 23. lpp.].

Līdzīgi trūkst atradumu, kas droši varētu liecināt par brunču un jaku, sevišķi pēdējo, izskatu. Pieņemams, ka izplatīti bijuši nešūti vilnas vai pusvilnas auduma brunči. Atsevišķos gadījumos 12. – 13. gadsimtā lietoti arī šūti brunči [Zariņa 1970, 57. lpp.]. Kā pirmos tā otrs ap vidu saturējusi josla, kas visbiežāk bijusi austa.

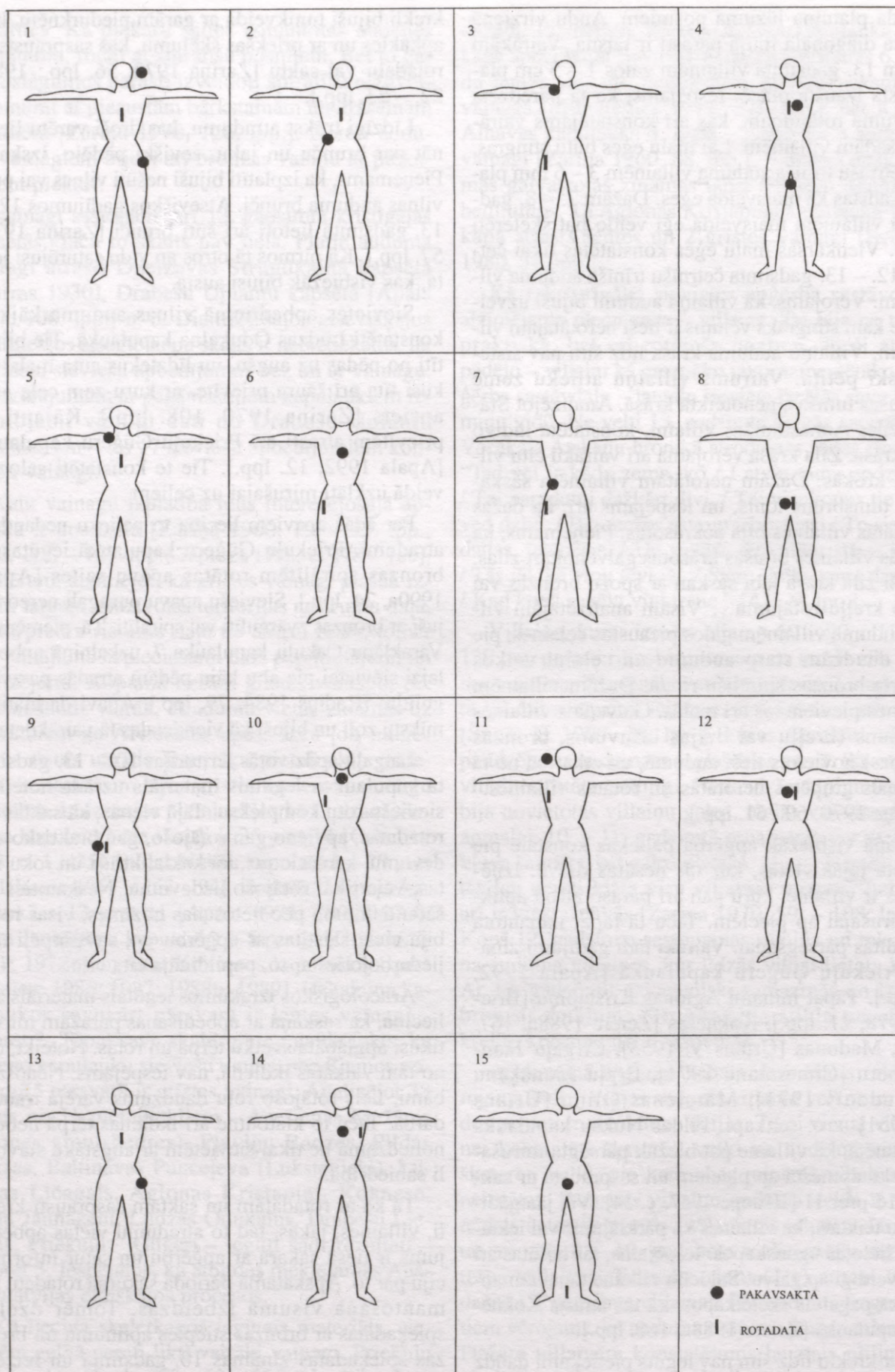
Sievietes apbedījumā vilnas auduma kājauti konstatēti Ludzas Odukalna kapulaukā. Tie bijuši tīti no pēdas uz augšu, un līdztekus auta malai tikusi tīta arī šaura prievīte, ar kuru zem ceļa auts apsiets [Zariņa 1970, 108. lpp.]. Kājauti ar prievītēm atrasti arī Priekuļu Ģūģeru kapulaukā [Apala 1992, 12. lpp.]. Tie te konstatēti salocītā veidā uzklāti mirušajai uz ceļiem.

Par ādas apaviem liecina to palieku nedaudzie atradumi. Priekuļu Ģūģeru kapulaukā iegūtas ar bronzas spirālītēm rotātas apavu saites [Apala 1990a, 24. lpp.]. Sieviešu apavu purngali nereti bijuši ar bronzas zvārgulīti vai spirālīti. Tā, piemēram, Varakļānu Cakulu kapulauka 7. uzkalniņā apbedītajai sievietei pie abu kāju pēdām atradās pa zvārgulītim [Radiņš 1984, 79. lpp.]. Apavi darināti ar mīkstu zoli un bijuši kā viendetaļas tā vairākdetaļu.

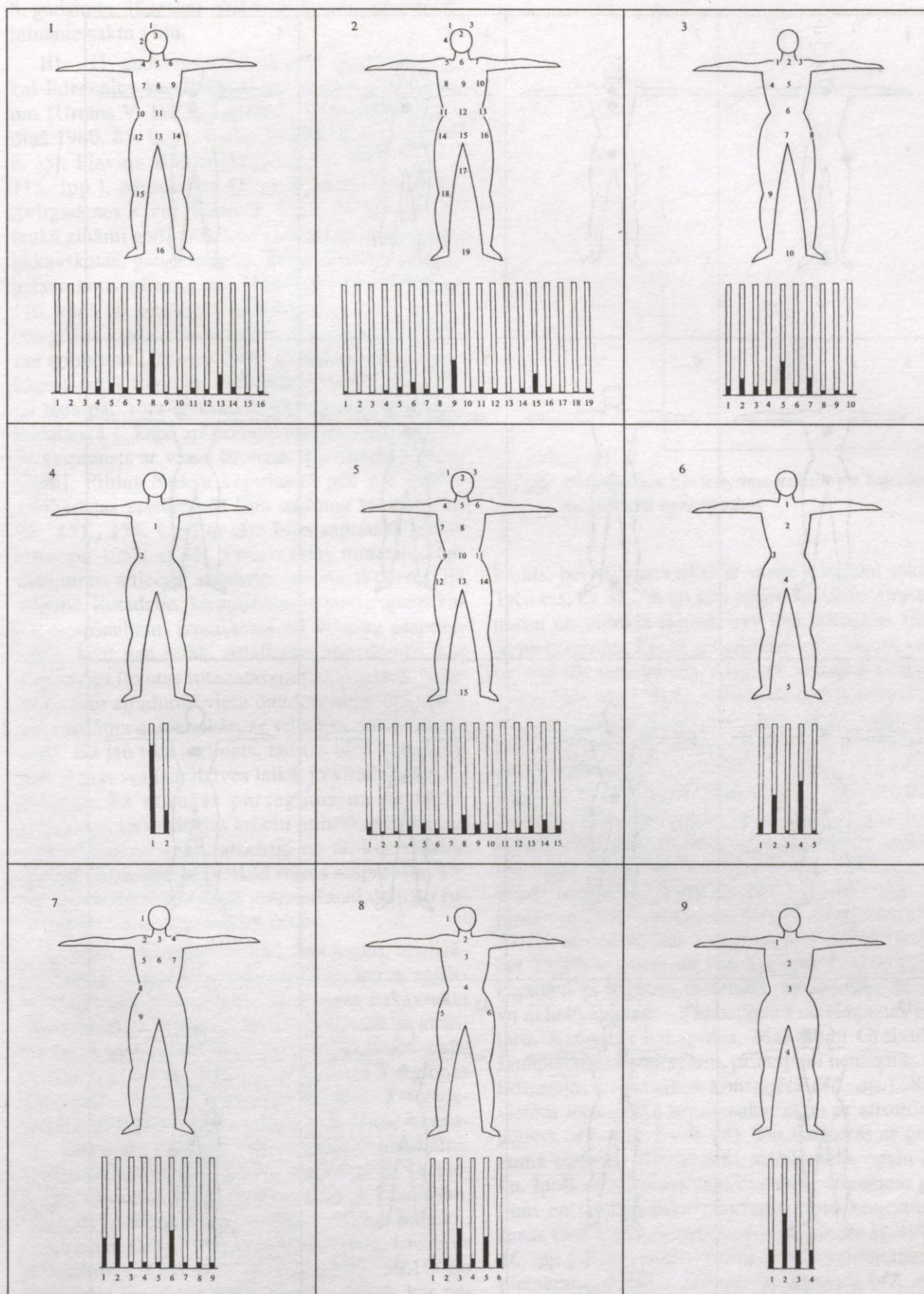
Latgaļu apdzīvotās teritorijas 10. – 13. gadsimta kapulaukos iegūtais materiāls uzrāda noteiktu sieviešu rotu kompleksu. Tajā vienas, kā saktas un rotadatas, apvieno gan rotājošo, gan praktisko uzdevumu, kamēr otras, kā kakla, krūšu un roku rotas, veic tikai rotājošo uzdevumu. Neskatoties uz šādu dalījumu pēc lietošanas nozīmes, visas rotas bija cieši saistītas ar apģērbu un, savstarpēji mijiedarbojoties ar to, papildināja cita citu.

Arheoloģiskos izrakumos iegūtais materiāls ap liecina, ka saskaņā ar apbedīšanas paražām miruši tikusi apglabāta svētku tērpā un rotās. Noteikt, cik no tām valkātas ikdienā, nav iespējams. Neapšaubāmi, liels rotājošo rotu daudzums varēja traucēt darbā. Taču to klātbūtne arī ikdienas tērpā nebūtu noliedzama ne tikai sievietēm ar augstāku stāvokli sabiedrībā.

Tā kā ar rotadatām un saktām sasprausti kreklī, villaines, jakas, tad to atradumu vietas apbedījumā ir tiešā sakarā ar apģērbu un satur informāciju par to. Apskatāmā perioda sākumā rotadatu izmantošana visumā izbeidzas. Tomēr dzelzs spieķadatas ar bronzas stieples aptinumu un bronzas spieķadatas zināmas 10. gadsimtā un reizēm vēl arī 11. gadsimtā (47. att.:10). Tās pilnībā nomaina pakavsaktas, kuras sastopamas kopš

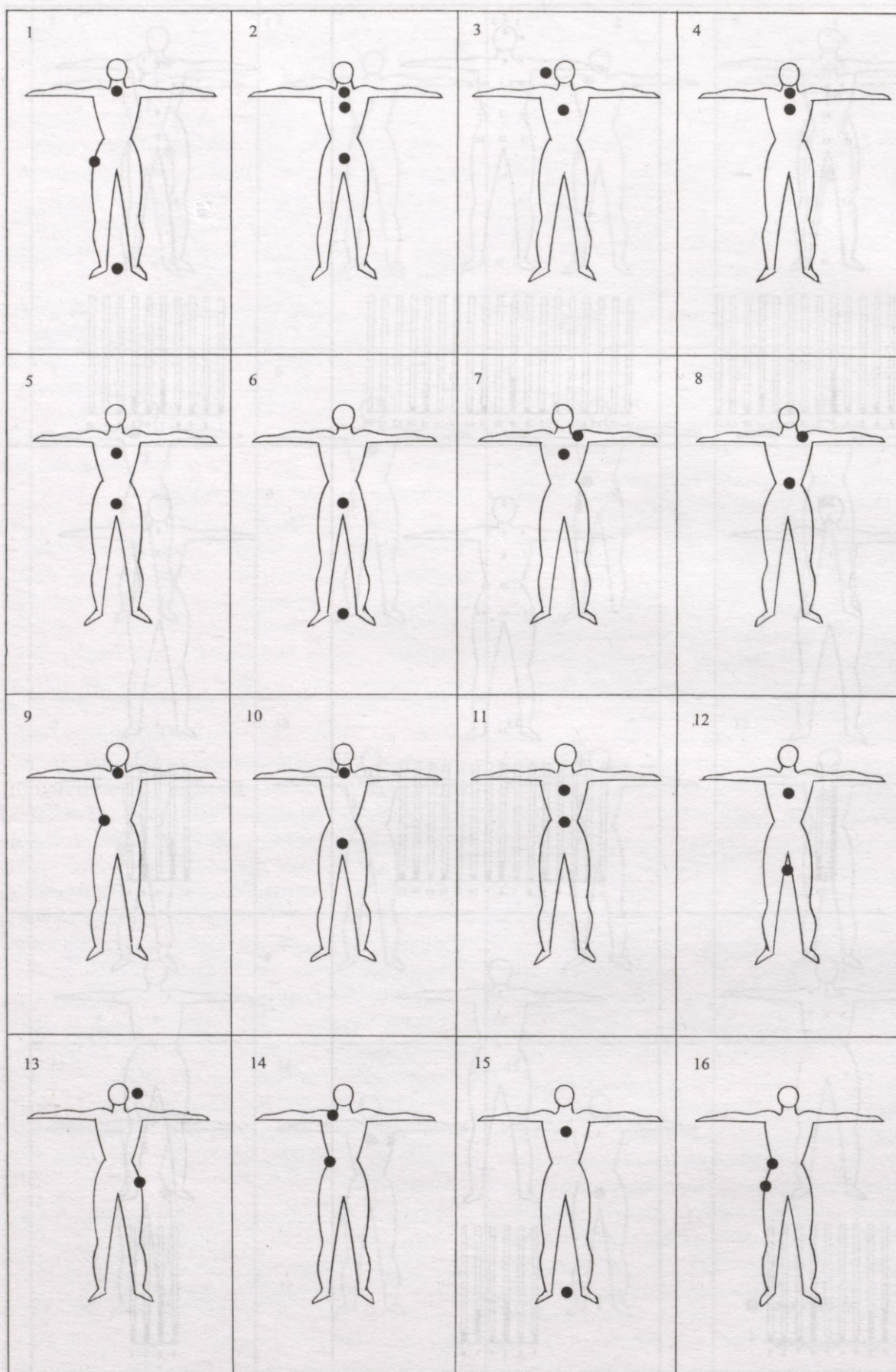

43. att. Rotadatas un pakavsaktas novietojums Pildas Nukšu, Madonas, Mārcienas Oliņu, Pļaviņu Radzes, Zvirgzdenes Kivtu, Liezeres Salnaskroga līdzeno kapulauku sieviešu apbedījumos

44. att. Pakavsakts novietojums līdzeno kapulauku sieviešu apbedījumos

1 – vienas, 2 – visas, 3 – dažādi kapulauki, 4 – Zvirgzdenes Kivti, 5 – Pildas Nukšas,
6 – Ludzas Odukalns, 7 – Aglonas Kristapiņi, 8 – Koknese, 9 – Pļaviņu Radzes

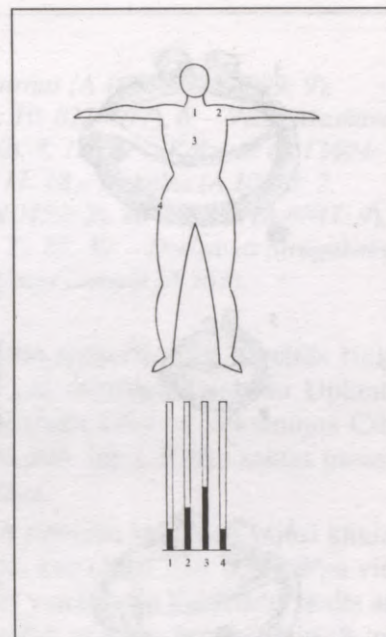

45. att. Pakavsaktu kombinācijas Pildas Nukšu, Ludzas Odukalna, Pļaviņu Radzes, Aglonas Kristapiņu, Balvu Salmiņu līdzeno kapulauku sieviešu apbedījumos

8. gadsimta. Jāuzsver tieši šo rotu nospiedoša dominante saktu vidū.

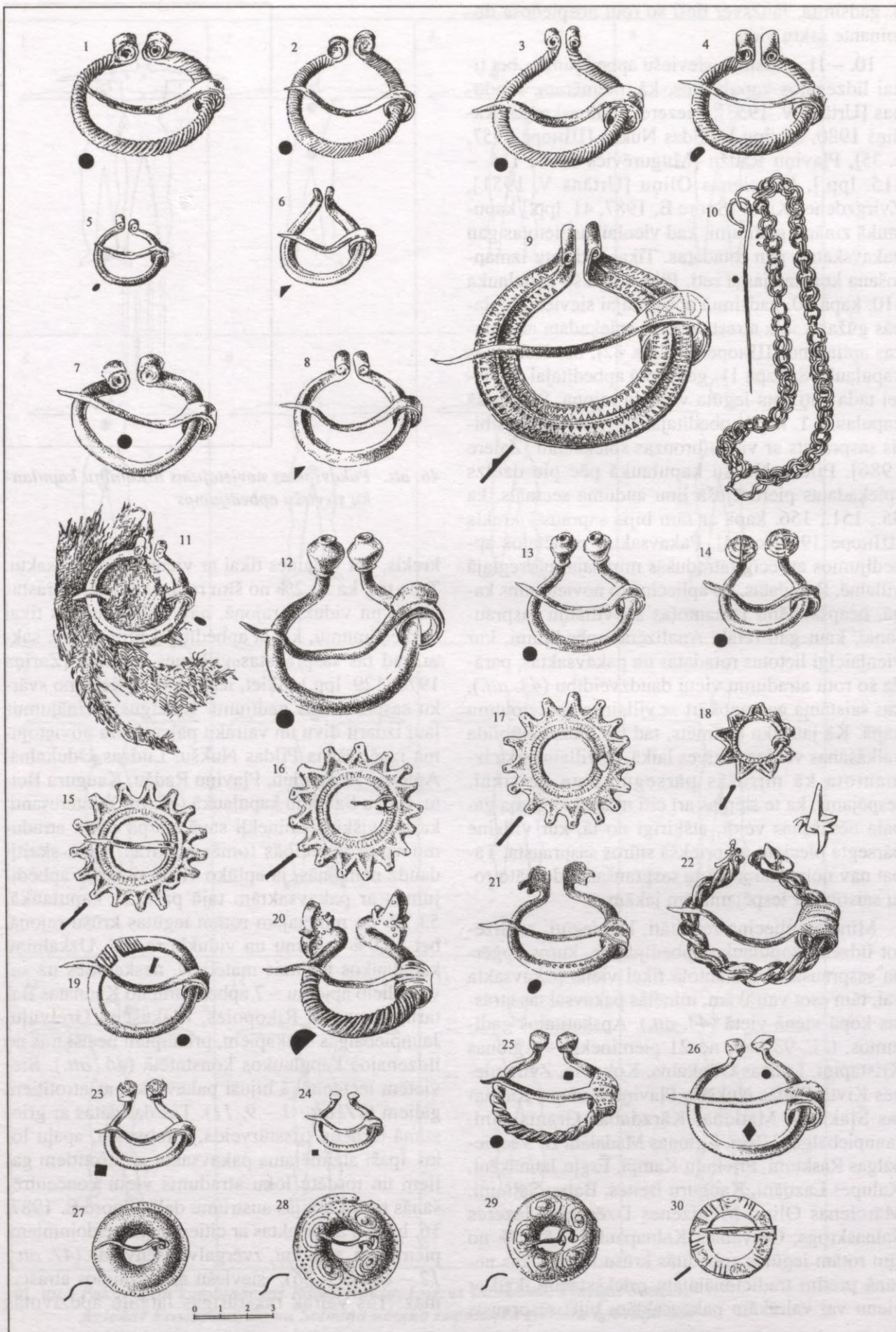
10. – 11. gadsimta sieviešu apbedījumos, bet tikai līdzēnajos kapulaukos, kā, piemēram, Madonas [Urtāns V. 1953], Liezeres Salnaskroga [Radiņš 1980, 85. lpp.], Pildas Nukšu [Шhope 1957, c. 35], Pļaviņu Radžu [Mugurēvičs 1977, 114. – 115. lpp.], Mārcienas Oliņu [Urtāns V. 1951], Zvirgzdenes Kivtu [Šnore E. 1987, 41. lpp.] kapulaukā zināmi gadījumi, kad vienlaikus lietotas gan pakavskatas, gan rotadatas. Tikai rotadatu izmantošana konstatējama reti. Pildas Nukšu kapulauka 110. kapā 10. gadsimtā apbedītajai sievietei uz labās gūžas kaula atrasta dzelzs spieķadata ar bronzas aptinumu [Шhope 1957, c. 82], bet Kokneses kapulaukā 8. kapā 11. gadsimtā apbedītajai sievietei tāda pati rota iegūta vidukļa rajonā. Šajā pašā kapulaukā 1. kapā apbedītajai sievietei apģērbs bijis sasprausts ar vienu bronzas spieķadatu [Žeiere 1986]. Pildas Nukšu kapulaukā pēc pie dzelzs spieķadatas pierūsējušā lina auduma secināts, ka 85., 151., 156. kapā ar tām bijis saprausts krekls [Шhope 1957, c. 34]. Pakavsaktas minētajos apbedījumos attiecīgi atradušās mirušajai pārsegtajā villainē. Rotadatas, ko apliecina to novietojums kapā, neapšaubāmi izmantotas arī villaiņu sasprausšanai, kaut gan retāk. Analizētie apbedījumi, kur vienlaicīgi lietotas rotadatas un pakavsaktas, parāda šo rotu atradumu vietu daudzveidību (43. att.), kas saistāma galvenokārt ar villaines novietojumu kapā. Kā jau tika atzīmēts, tad tas bieži neatbilda valkāšanas veidam dzīves laikā, jo villaine tika izmantota kā mirušās pārsegums un ne tikai. Iespējams, ka te slēpjas arī citi minētā apģērba gabala nēsāšanas veidi, atšķirīgi no tā, kur villaine pārsegta pleciem un priekšā stūros sasprausta. Tāpat nav noliedzama kāda sasprausšanai domāto rotu saistība ar iespējamajām jakām.

Minēto apliecina rezultāti, kas iegūti, analizējot līdzēno kapulauku apbedījumus, kuros apģērba sasprausšanai izmantota tikai viena pakavsakta vai, tām esot vairākām, minētās pakavsaktas atrastas kopā vienā vietā (44. att.). Apskatītajos gadījumos, t. i., 93 kapi no 21 pieminekļa – Aglonas Kristapiņi, Ludzas Odukalns, Koknese, Zvirgzdenes Kivti, Pildas Nukšas, Pļaviņu Radzes, Kaunatas Šļakatas, Madona, Kārdzabas Grantskalni, Jaunpiebalgas Ušuri, Aglonas Madalāni II, Vecpiebalgas Raskumi, Priekuļu Kampi, Ērgļu Jaunākēni, Kalupes Lazdāni, Kauguru Beites, Balvu Salmiņi, Mārcienas Oliņi, Mērdzenes Dzērves, Liezeres Salnaskrogs, Cesvaines Kalnapaukši – 59,1% no šīm rotām iegūtas apbedītās krūšu rajonā, kas nerunā pretim tradicionālajam priekšstatam, kad ar vienu vai vairākām pakavsaktām bijis sasprausts

46. att. Pakavsaktas novietojums uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos

krekls, bet villaines tikai ar vienu – lielāku saktu. Taču tas, ka 32,2% no šīm rotām savukārt atrastas gurnu un vidukļa rajonā, nav izskaidrojams tikai ar pieņēmumu, ka, ja apbedītajai bijis vairāk saktu, tad tās saspraustas villaines audumā [Zariņa 1970, 129. lpp.]. Šķiet, iespējami pieliekamo svārkus sasprausšanas gadījumi. Līdzīgus secinājumus ļauj izdarīt divu un vairāku pakavsaktu novietojuma izvērtēšana Pildas Nukšu, Ludzas Odukalna, Aglonas Kristapiņu, Pļaviņu Radžu, Kauguru Beitu, Balvu Salmiņu kapulaukā (45. att.). Interesanti, ka atsevišķi pieminekļi savā starpā saktu atradumu vietu attiecībās tomēr atšķiras. Taču skaitļi daudz nemainās, ja aplūko visus sieviešu apbedījumus ar pakavsaktām tajā pašā 21 kapulaukā. 53,7% no minētajām rotām iegūtas krūšu rajonā, bet 35,9% – gurnu un vidukļa rajonā. Uzkalniņu kapulaukos iegūtais materiāls, neskatoties uz savu nelielo apjomu – 7 apbedījumi no Kaunatas Bataru, Kaunatas Rikopoles, Makašēnu Greivuļu, Jaunpiebalgas senkapiem, principiāli neatšķiras no līdzēnajos kapulaukos konstatētā (46. att.). Sievietēm iecienītākā bijusi pakavsakta ar atrotītiem galiem (47. att.: 1 – 9, 11). Tās darinātas ar griezumā tordētu, trīsstūrveida, rombveida, apaļu loku. Īpaši atzīmējama pakavsaktu ar atrotītiem galiem un tordētu loku atraduma vietu koncentrēšanās tieši Latvijas austrumu daļā [Šnore E. 1987, 16. lpp.]. Pakavsaktas ar citiem galu veidojumiem, piemēram, skaldņu, zvērgalvu, sēņveida (47. att.: 12 – 14, 19 – 26), sieviešu apbedījumos atrastas maz. Tās vairāk raksturīgas latgaļu apdzīvotās

47. att. Saktas un rotadata no sieviešu apbedījumiem

1, 2, 17 – Ludzas Odūkalns (A 12000: 401, 402, 1), 3, 14 – Skaistas Stirnas (A 10089: 8, 10099: 9), 4 – Līvānu Jersika (A 10357: 6), 5, 9 – Mērdzenes Dzēves (A 10131: 10, 8210: 17), 6 – Višķu Maskava (A 9451: 23), 7, 21, 23, 24 – Kārļu Ainava (A 3265, 3398, 3397, 3290), 8, 12, 19 – Koknese (A 12694: 105, 12764: 99, 12776: 126), 10 – Pildas Nukšas (CVVM 65260: 9), 11, 18 – Aizkalne (A 10573: 2, 10562: 5), 13 – Taurenas Lazdiņi (A 3436), 15 – Pļaviņu Radzes (A 10459: 2), 16 – Nirza (A 8847: 9), 20 – Varakļānu Šķēļi (A 8130: 6), 22, 27, 28 – Cibla (A 7781: 11, 6, 2), 25, 30 – Dzelzavas Strūgukalns (A 8308: 3, 4), 26 – Galgauskas Ticēni (RDM I 1309w), 29 – Vecgulbenes Dumpji (A 563)

teritorijas rietumu daļas pieminekļiem. Tā Pildas Nukšu kapulaukā sieviešu apbedījumos konstatētas tikai pakavsaktas ar atrotītiem galiem [Шнопе 1957, c. 35], taču Kokneses kapulaukā tas tā jau vairs nav. Te 5 no 17 sieviešu apbedījumiem ar apskatāmajām rotām atrastas pakavsaktas ar magoņgalvu galiem (47. att.: 12), bet 1 – pakavsakta ar vāļu galiem [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989] (47. att.: 19). Kokneses senkapi izceļas arī ar divos kapos iegūtajām plāksnessaktām. Tās vairāk ir raksturīgas zemgaļu teritorijai.

Vēl no cita veida saktām minamas zvaigžņu saktas (47. att.: 15 – 18). Tās sieviešu apbedījumos pēc pakavsaktām ir nākošās biežāk sastopamās. Taču vienu skaits mērāms daudzos simtos, bet otru – tikai dažos desmitos. Zvaigžņu saktas zināmas kopš 10. gadsimta, bet, domājams, galvenokārt lietotas 11. – 12. gadsimtā [Vilcāne 1983, 63. – 65. lpp.]. Bez latgaļu apdzīvotās teritorijas šajā laikā tās pazīstamas vēl zemēs uz austrumiem no šodienas Latvijas [Седов 1982, c. 156]. Zvaigžņu saktas atrastas gan līdzenos, gan uzkalniņu kapulaukos.

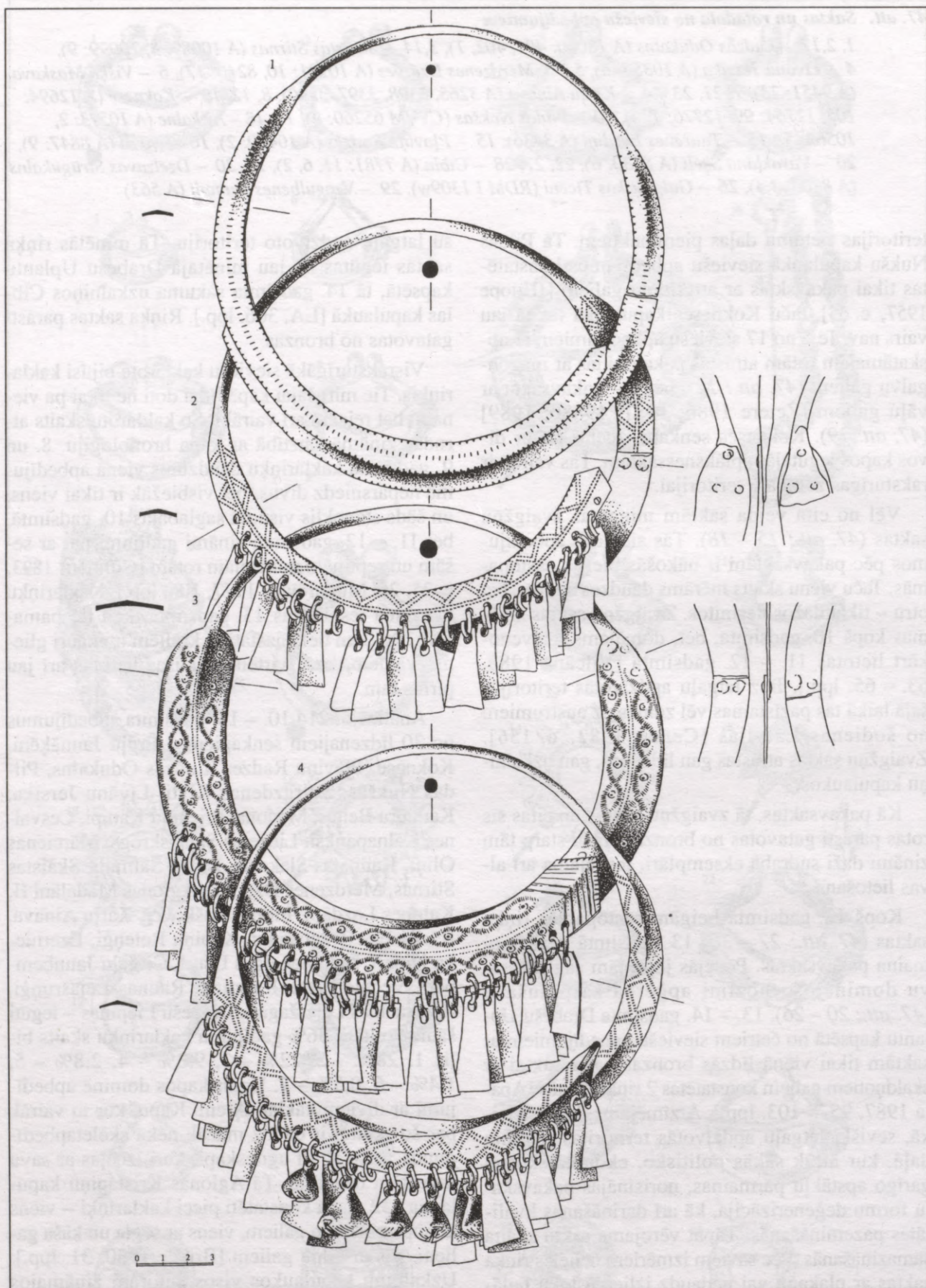
Kā pakavsaktas, tā zvaigžņu saktas un citas šīs rotas parasti gatavotas no bronzas. Taču starp tām zināmi daži sudraba eksemplāri. Iespējama arī alvas lietošana.

Kopš 12. gadsimta beigām sastopamās riņķa saktas (47. att.: 27 – 30) 13. gadsimtā vēl nomaina pakavsaktas. Pēdējās joprojām saglabā savu dominējošo nozīmi apģērba saspraušanā (47. att.: 20 – 26). 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu kapsētā no četriem sieviešu apbedījumiem ar saktām tikai vienā līdzās bronzas pakavsaktai ar skaldņotiem galiem konstatētas 2 riņķa saktas [Apla 1987, 95. – 103. lpp.]. Atzīmējams, ka šajā laikā, sevišķi latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā, kur ātrāk sākās politisko, ekonomisko un garīgo apstākļu pārmaiņas, norisinājās pakavskatu formu deģenerizācija, kā arī darināšanas kvalitātes pazemināšanās. Tāpat vērojama saktu skaita samazināšanās. Pēc saviem izmēriem nelielas riņķa saktas ar plakanu vai nedaudz izliektu loku lielāku nozīmi iegūst, sākot ar 13. gadsimta beigām. Šis process gan nedaudz atšķirīgs laikā, aptver vi-

su latgaļu apdzīvoto teritoriju. Tā minētās riņķa saktas iegūtas kā jau minētajā Drabešu Uplantu kapsētā, tā 14. gadsimta sākuma uzkalniņos Cibilas kapulaukā [LA, 306. lpp.]. Riņķa saktas parasti gatavotas no bronzas.

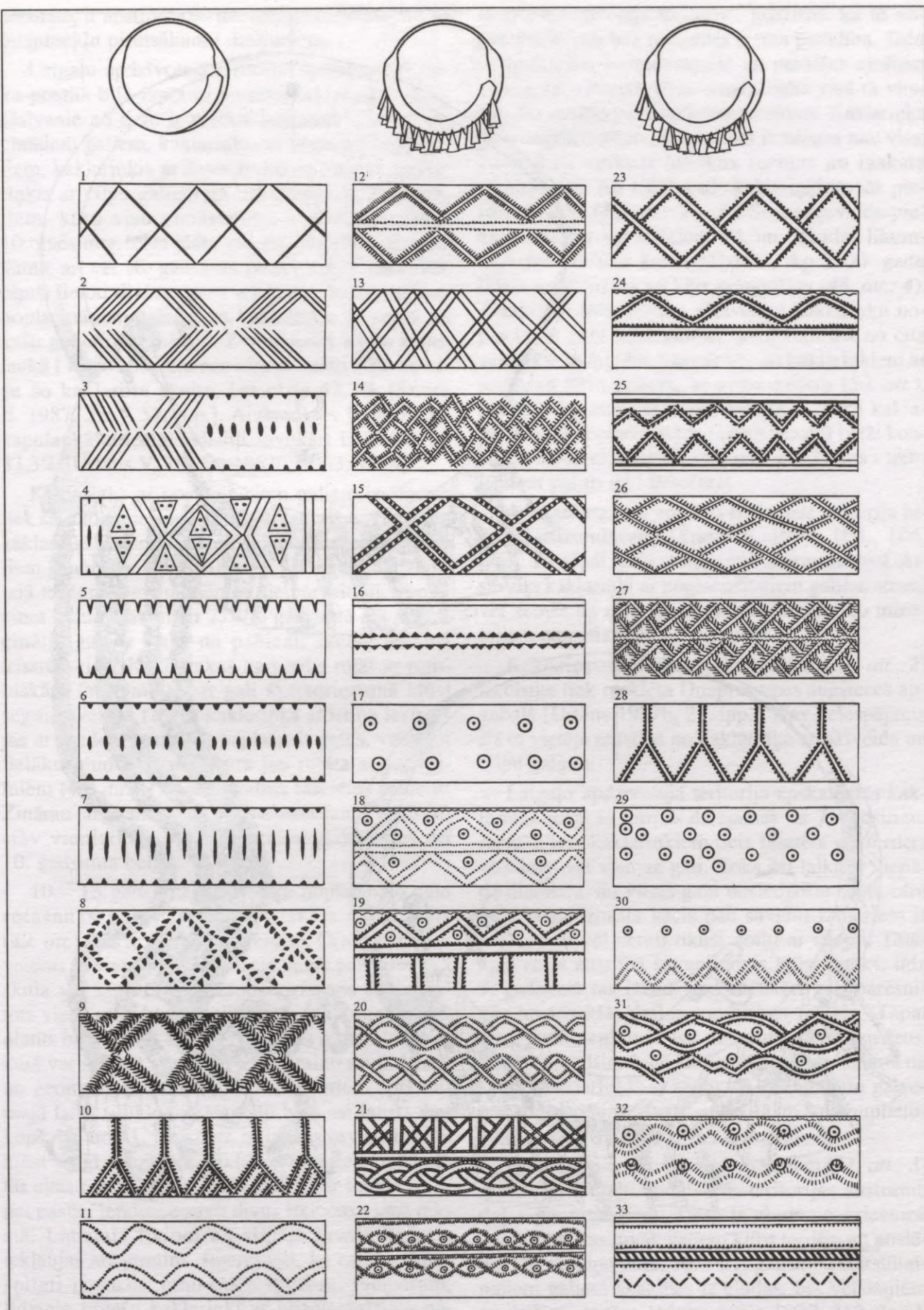
Visraksturīgākā sieviešu kaklarota bijusi kaklariņķis. Tie mirušajai kapā līdzī doti ne tikai pa vienam, bet reizēm arī vairāki. Šo kaklarotu skaits atrodas zināmā saistībā ar kapa hronoloģiju. 8. un 9. gadsimtā kaklariņķu daudzums vienā apbedījumā nepārsniedz divus, bet visbiežāk ir tikai viens, un šāds stāvoklis visumā saglabājas 10. gadsimtā, bet 11. – 12. gadsimtā zināmi gadījumi pat ar sešām un septiņām minētajām rotām [Спицын 1893, c. 25, 26; Mugurēvičs 1977, 106. lpp.]. Kaklariņķu lietošana iesniedzas 13. gadsimtā, kad tie pamazām izzūd un tiek aizstāti ar krellēm un kauri glie-mežvākiem, kuru virtenes tikušas lietotas arī jau pirms tam.

Analizējot 214 10. – 13. gadsimta apbedījumus no 30 līdzenajiem senkapiem – Ērgļu Jaunākēni, Koknese, Pļaviņu Radzes, Ludzas Odūkalns, Pildas Nukšas, Zvirgzdenes Kivti, Līvānu Jersika, Kauguru Beites, Madona, Priekuļu Kampi, Cesvaines Kalnapaukši, Liezeres Salnaskrogs, Mārcienas Oliņi, Kaunatas Šlakatas, Balvu Salmiņi, Skaistas Stirnas, Mērdzenes Dzēves, Aglonas Madalāni II, Kalupes Lazdāni, Indras Koškovci, Kārļu Ainava, Kārdzabas Grantskalni, Kapiņu Releņģi, Ezernieku Niperi, Jaunpiebalgas Ušuri, Cirgaļu Jaunbemberi, Vecpiebalgas Raskumi, Raunas Lejasruņģi, Aizkraukles Lejasžagari, Drabešu Liepiņas – iegūti šādi rezultāti: 36% gadījumu kaklariņķu skaits bijis 1, 28% – 2, 22% – 3, 9,3% – 4, 2,8% – 5, 1,4% – 6, 0,5% – 7. Ugunskaupos dominē apbedījumi ar diviem kaklariņķiem. Kapu, kur to vairāk par šo skaitu, ir daudz mazāk nekā skeletapbedījumos. Taču ir arī ugunskaupi, kuri izceļas ar savu inventāra bagātību. Tā Aglonas Kristapiņu kapulauka 132. kapā konstatēti pieci kaklariņķi – viens ar noplacinātiem galiem, viens ar segla un kāša galiem, trīs ar cilpu galiem [Briede 1980, 31. lpp.]. Uzkalniņu kapulaukos visos autoram zināmajos apbedījumos ar šīm rotām konstatēts ne mazāk par diviem kaklariņķiem. Tas, ņemot vērā iepriekš

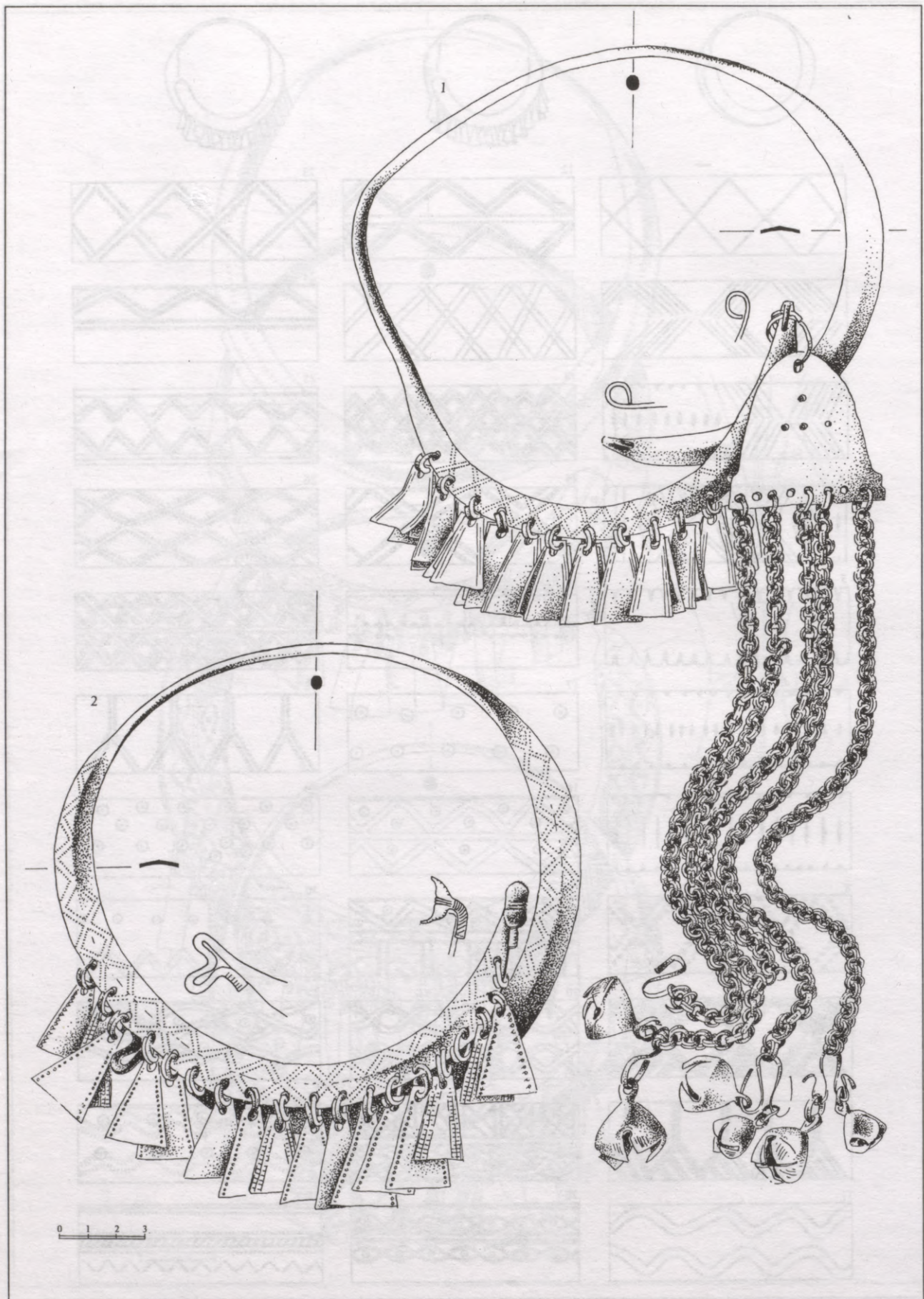
48. att. Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem no sieviešu apbedījumiem

1 – Pildas Nukšas (CVVM 65267: 4), 2 – Višķu Maskava (A 9985: 4), 3 – Kārļu Ainava (A 3261), 4 – Taurenas Lazdiņi (A 3458)

49. att. Kaklariņķu ar noplacinātiem galiem rotājums
1 – 32 – latgaļi, 33 – libieši

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

50. att. "Uzlaboti" kalariņķi ar noplacinātiem galiem

1 – Raunas Lejasruņģi (A 10280: 50), 2 – Aglonas stacija (A 12675: 1)

secināto, ir apstiprinošs pierādījums izteiktajam šo pieminekļu pirmsākumu datējumam.

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā apskatāmajā laikā posmā bija izplatīti vairāki kaklariņķu veidi. Galvenie no tiem ir pieci – kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem, kaklariņķis ar četrstūrīgiem galiem, kaklariņķis ar cilpu galiem un kaklariņķis ar konu galiem, kuru visu pirmsākumi meklējami pirms 10. gadsimta. Taču jāatzīmē, ka tomēr 8. – 9. gadsimtā, arī vēl 10. gadsimta pirmajā pusē visbiežāk bijuši lietoti divi no šiem veidiem – kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem. Piemēram, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā I fāzes apbedījumos pirmie veido 50% no visu šo kaklarotu skaita, bet otrie 42,3% [Šnore E. 1987, 33. – 57. lpp.]. Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā attiecīgie skaitļi savukārt ir 59,3% un 33,3% [Urtāns V. 1961a; 1962b; 1963; 1964].

Kaklariņķa ar noplacinātiem galiem izejforma tiek saskatīta pie zemgaļiem izplatītajā 6. gadsimta kaklariņķī ar paresninātiem un pamīšus ejošiem galiem [Šnore E. 1994, 106. lpp.]. Latgaļu apdzīvotajā teritorijā, tos pārņemot, tie pārveidoti, noplacinot galus. Sākotnēji 7. – 8. gadsimtā šie noplacinātie gali ir šauri un pabiezi, šķērsgrīzumā trīsstūrveida. Kaklariņķus agri sāka rotāt ar rombiskām fasetēm. Tāpat gali šķērsgrīzumā kļūst segmentveida. Tālāk kaklariņķa attīstība iezīmējas ar tendenci turpināt paplašināt galus, veidojot lielāku gludu virsmu, kura jau rotāta ar iecirtumiem (48. att.: 1), kas atgādina fasetētos rombus. Zināmu laiku abi minētie ornamentēšanas veidi pastāv vienlaikus, pēdējam vēl saglabājoties arī 10. gadsimta beigās.

10. – 13. gadsimta kaklariņķu noplacināto galu rotāšanas veids ir ģeometriskais ornaments (49. att.). Tas ir visai daudzveidīgs. Ornaments tiek veidots ar vienu vai vairāku elementu palīdzību. Tā skuja var būt vērsta dažādos virzienos un novietota viena otrai blakus, simetriski atkārtojoties. Izplatīts bijis slīpais krusts. Nereti tas ir dubultkrusts, kurš var saplūst ar rombu jeb stūrains saulī. Viens no ģeometriskā raksta pamatelementiem apskatāmajā laikā – līkločis sākotnēji bijis asi laužts, bet kopš 10. un 11. gadsimta mijas tas arvien biežāk kļūst vijīgi noapaļots. Līklocī nereti tiek konstatētas citas rakstu zīmes. Visbiežāk tās ir saulītes. Tāpat pastāv tendence savīt divus līkločus vienā rakstā. Lauztajā līklocī un slīpajā krustā dažreiz iekļaujas arī jumtiņš. Interesanti, ka rakstu zīmēs spilgti izpaužas etniskās atšķirības. Piemēram, līdzīgie libiešu kaklariņķi ar noaplacinātiem galiem, viņi gan tos nēsājuši reti, ir ornamentēti atšķirīgi (49. att.: 33). Turpinot par apskatāmo rotu

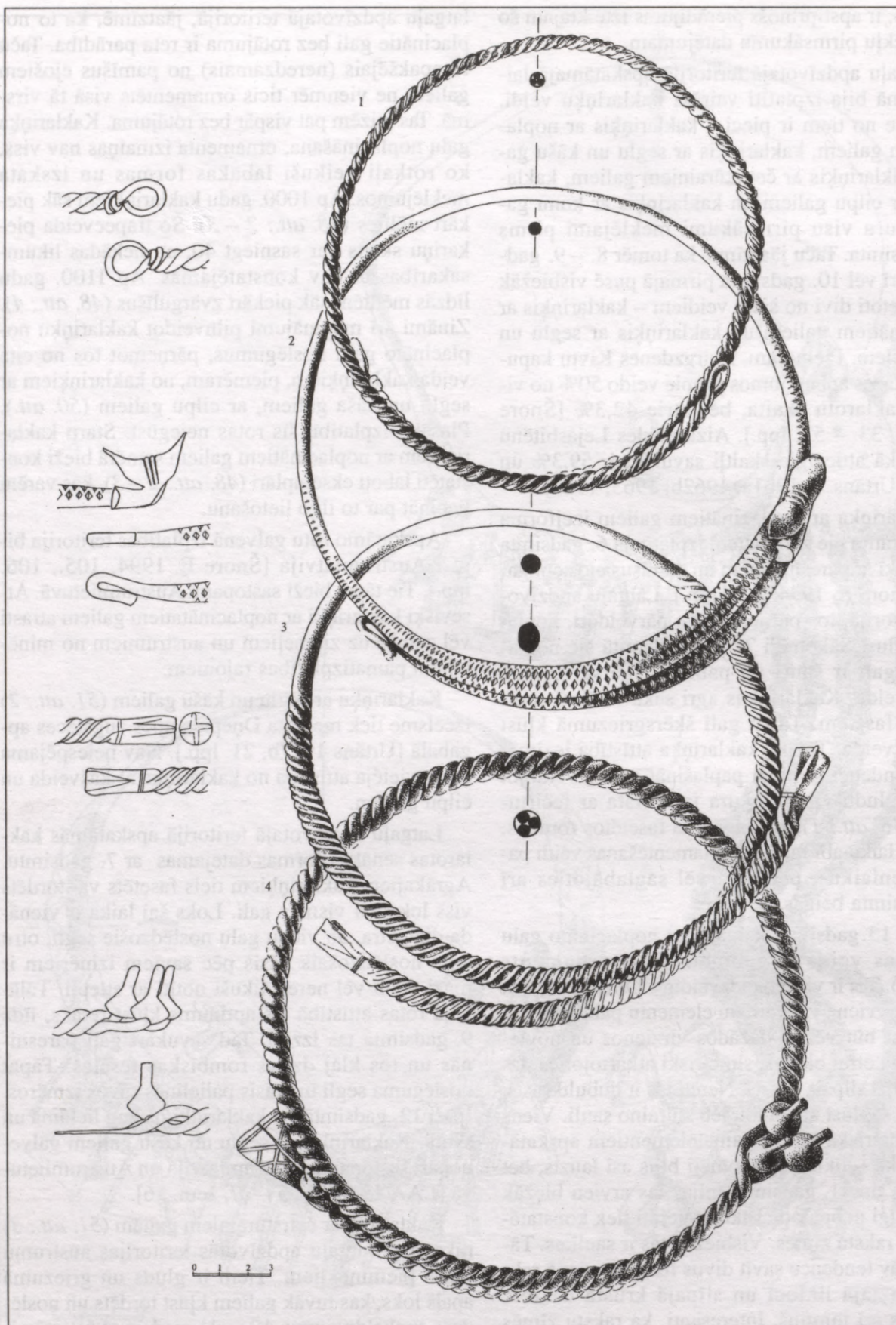
latgaļu apdzīvotajā teritorijā, jāatzīmē, ka to noplacinātie gali bez rotājuma ir reta parādība. Taču to apakšējais (neredzamais) no pamīšus ejošiem galiem ne vienmēr ticis ornamentēts visā tā virsmā. Tas reizēm pat vispār bez rotājuma. Kaklariņķa galu noplacināšana, ornamenta izmaiņas nav viss, ko rotkaļi veikuši labākas formas un izskata meklējumos. Ap 1000. gadu kaklariņķiem sāk piekārt mēlītes (48. att.: 2 – 3). Šo trapeceveida piekariņu skaits var sasniegt 40, un nekādas likumsakarības te nav konstatējamas. Ap 1100. gadu līdzās mēlītēm sāk piekārt zvārgulīšus (48. att.: 4). Zināmi arī mēģinājumi pilnveidot kaklariņķu noplacināto galu noslēgumus, pārņemot tos no cita veida kaklariņķiem, piemēram, no kaklariņķiem ar seglu un kāša galiem, ar cilpu galiem (50. att.). Plašāku izplatību šīs rotas neiegūst. Starp kaklariņķiem ar noplacinātiem galiem samērā bieži konstatēti laboti eksemplāri (48. att.: 2 – 3), kas varētu liecināt par to ilgo lietošanu.

Apskatāmo rotu galvenā izplatības teritorija bijusi Austrumlatvija [Šnore E. 1994, 105., 106. lpp.]. Tie tāpat bieži sastopami Austrumlietuvā. Atsevišķi kaklariņķi ar noplacinātiem galiem atrasti vēl zemēs uz ziemeļiem un austrumiem no minētajiem pamatizplatības rajoniem.

Kaklariņķu ar seglu un kāšu galiem (51. att.: 2) izcelsme tiek meklēta Dņepras upes augštecēs apgabālā [Urtāns 1977b, 21. lpp.]. Nav neiespējama arī to vietēja attīstība no kaklariņķa ar kāšveida un cilpu galiem.

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā apskatāmās kaklarotas senākās formas datējamas ar 7. gadsimtu. Agrākajiem kaklariņķiem ticis fasetēts vai tordēts viss loks vai vismaz gali. Loks šai laikā ir vienāda diametra, un vienu galu noslēdzošie segli, otru galu noslēdzošais kāsis pēc saviem izmēriem ir mazi. Gali vēl nereti tikuši notīti ar stiepli. Tālākajā rotas attīstībā šis aptinums kļūst retāks, līdz 9. gadsimtā tas izzūd. Tad savukārt gali paresnina un tos klāj dziļas rombiskas fasetes. Tāpat noslēguma segli un kāsis palielinās savos izmēros. Īpaši 12. gadsimtā šie kaklariņķi pieaug lielumā un svarā. Kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem galvenokārt sastopams Austrumlatvijā un Austrumlietuvā [LAA 1978, p. 25 – 27, zem. 16].

Kaklariņķi ar četrstūrīgiem galiem (51. att.: 3) raksturīgi latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļas pieminekļiem. Tiem ir gluds un grīzumā apaļš loks, kas tuvāk galiem kļūst tordēts un noslēdzas ar skaldņojumu. 10. – 11. gadsimtā četrstūrīgiem galiem skaldnes ir gludas, bet vēlākajiem ar dziļām rievām [Mugurēvičs 1977, 112. lpp.]. Nereti šie gali vēl ornamentēti ar saulītēm un svītriņām. Kaklariņķis nelielā skaitā sastopams arī

51. att. Kaklariņķi ar cilpu galiem, ar segļu un kāšu galiem, ar četrstūrīgiem galiem, ar koniskiem galiem no sieviešu apbedījumiem

1, 2 – Mērdzenes Dzērvēs (A 10131: 4,5), 3 – Ezernieku Niperi (A 8151: 1),
4 – Višķu Maskava (A 9451: 5)

ārpus Austrumlatvijas. Tā, piemēram, tie atrasti šodienas Lietuvā [LAA 1978, p. 24 – 25], Baltkrievijā [Cepreeva 1985, c. 126].

Kaklariņķi ar koniskiem galiem Austrumlietuvā un Rietumbaltkrievijā zināmi jau 8. gadsimtā [Urtāns 1977b, 22. lpp.]. Latgaļu apdzīvotajā teritorijā tie plašāku pielietojumu iegūst 10. – 12. gadsimtā. Kaklariņķim raksturīgs no trim stieplēm vīts loks, kas vienā galā noslēdzas ar uz katras stieples uzstiprinātu konusu, bet otrā galā tikai uz vidējās stieples uzstiprinātu konusu, kamēr abas pārējās stieples noslēgumā veidotas noplacinātas (51. att.: 4).

Pēdējo no apskatāmajiem – kaklariņķa ar cilpu galiem (51. att.: 1) – izplatība neaprobežojas ar kādas noteiktas etniskas vienības teritoriju. Tas bijis pazīstams un plaši pielietots pie daudziem. Kaklariņķa loks parasti ir vīts no trim stieplēm, un gali noslēgti ar cilpu, kas veidota no vienas stieples, kamēr divas pārējās stieples veido aptinumu. Nereti cilpu veidojošā stieple tikusi noplacināta un ornamentēta, piemēram, ar saulītēm. Reizēm šā veida kaklariņķi var veidot spirāli, t. i., to loks ir vairāku tinumu.

Kaklariņķi parasti gatavoti no bronzas. Retumis kā materiāls izmantots sudrabs. Interesanti, ka 12. gadsimtā un 13. gadsimta sākumā daļa no kaklariņķiem ar seglu un kāšu galiem, ar četrstūrīgiem galiem, ar konusu galiem, ar cilpu galiem kļūst ļoti lieli, masīvi un smagi, it kā to īpašnieki būtu sacentušies patērētā materiāla daudzumā.

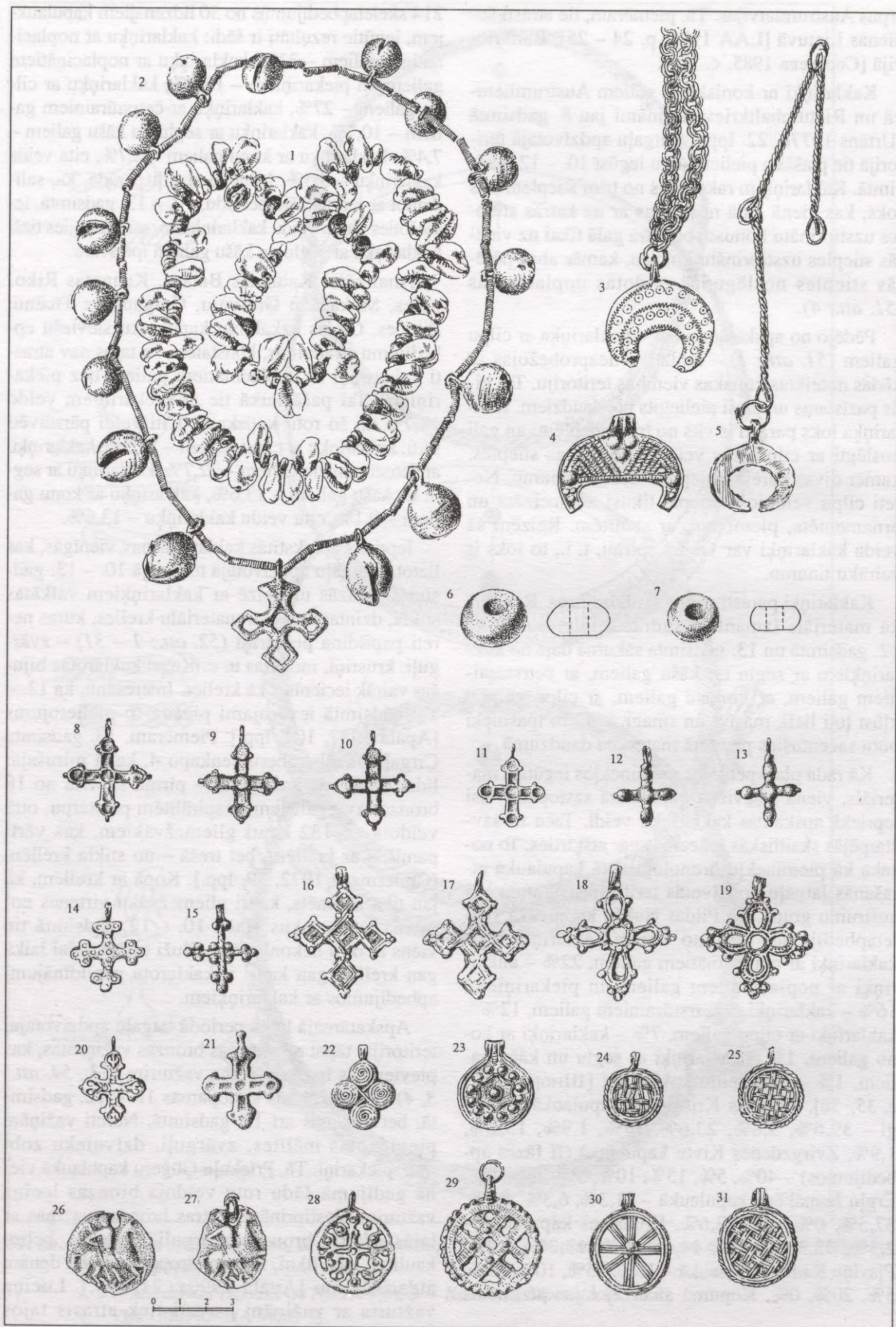
Kā rāda plaši pētītajos pieminekļos iegūtais materiāls, vienā atsevišķā kapulaukā sastopami visi iepriekš apskatītie kaklariņķu veidi. Taču to savstarpējās skaitliskās attiecības var atšķirties. To nosaka kā pieminekļu hronoloģija, tā kapulauka atrašanās latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu vai austrumu grupā. Tā Pildas Nukšu kapulaukā skeletapbedījumos 41% no visiem kaklariņķiem ir kaklariņķi ar noplacinātiem galiem, 22% – kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un piekariņiem, 16% – kaklariņķi ar četrstūrīgiem galiem, 12% – kaklariņķi ar cilpu galiem, 7% – kaklariņķi ar konu galiem, 1% – kaklariņķi ar seglu un kāšu galiem, 1% – citu veidu kaklariņķi [Шhope 1957, c. 35, 36], Aglonas Kristapiņu kapulaukā attiecīgi – 39,6%, 3,8%, 22,6%, 17%, 1,9%, 13,2%, 1,9%, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā (II fāzes apbedījumos) – 40%, 5%, 15%, 10%, 5%, 25%, 0%, Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā – 31,3%, 6,3%, 6,3%, 37,5%, 0%, 0%, 18,6%, Kokneses kapulaukā – 2,3%, 33,3%, 2,3%, 44,4%, 0%, 13,3%, 4,4%, Pļaviņu Radžu kapulaukā – 15%, 15%, 10%, 35%, 5%, 20%, 0%. Kopumā analizējot jau atzīmētos

214 skeletapbedījumus no 30 lidzenajiem kapulaukiem, iegūtie rezultāti ir šādi: kaklariņķu ar noplacinātiem galiem – 33%, kaklariņķu ar noplacinātiem galiem un piekariņiem – 15,7%, kaklariņķu ar cilpu galiem – 27%, kaklariņķu ar četrstūrīgiem galiem – 10,7%, kaklariņķu ar seglu un kāšu galiem – 7,4%, kaklariņķu ar konu galiem – 2,7%, cita veida kaklariņķu – 3,5%. Minētie skaitļi parāda, ka, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, 10. – 13. gadsimtā, ieviešoties jaunu veidu kaklariņķiem, samazinājies tieši kaklariņķu ar seglu un kāšu galiem īpatsvars.

Analizējot Kaunatas Bataru, Kaunatas Rikopoles, Makašēnu Greivūļu, Galgauskas Tīcēnu, Zilupes, Ciblas uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumu atradumus, konstatēts, ka tajos nav atrasti kaklariņķi ar noplacinātiem galiem bez piekariņiem. Tai pašā laikā tie ar piekariņiem veido 13,7% no šo rotu kopskaita. Citi veidi pārstāvēti šādi: kaklariņķu ar cilpu galiem – 27,3%, kaklariņķu ar četrstūrīgiem galiem – 22,7%, kaklariņķu ar seglu un kāšu galiem – 13,6%, kaklariņķu ar konu galiem – 9,1%, citu veidu kaklariņķu – 13,6%.

Iepriekš aprakstītās kaklarotas nav vienīgās, kas lietotas latgaļu apdzīvotajā teritorijā 10. – 13. gadsimtā. Līdzās un reizē ar kaklariņķiem valkātas stikla, dzintara un citu materiālu krelles, kuras nereti papildina piekariņi (52. att.: 1 – 31) – zvārguļi, krustiņi, monētas u. c. Kauri kaklarotas bijušas vairāk iecienītas kā krelles. Interesanti, ka 12. – 13. gadsimtā ievērojami pieaug to pielietojums [Apala 1987, 104. lpp.]. Piemēram, 13. gadsimta Cirgaļu Jaunbemberu senkapu 4. kapā mirušajai līdzī dotas trīs kaklarotas – pirmā savērta no 18 bronzas zvārgulišiem ar spirālītēm pa starpu, otrā veidota no 132 kauri gliemežvākiem, kas vērti pamišus ar krellēm, bet trešā – no stikla krellēm [Cimermane 1972, 59. lpp.]. Kopā ar krellēm, kā jau tika atzīmēts, kauri gliemežvāku virtenes no maina kaklariņķus. Taču 10. – 12. gadsimtā tie viens ar otru nekonkurēja. Gluži otrādi – šai laikā gan krelles, gan kauri ir kaklarotu papildinājumi apbedījumos ar kaklariņķiem.

Apskatāmajā laika periodā latgaļu apdzīvotajai teritorijai tāpat raksturīgas bronzas važiņrotas, kas pievienotas īpašam lociņa važturim (53., 54. att.: 3, 4). Visbiežāk tās sastopamas 11. – 12. gadsimtā, bet zināmas arī 10. gadsimtā. Nereti važiņām pievienotas mēlītes, zvārguļi, dzīvnīeku zobi u. c. piekariņi. Tā, Priekuļu Ģūģeru kapulaukā vienā gadījumā šādu rotu veidoja bronzas lociņa važturim piestiprinātas četras bronzas važiņas ar tajās iekārtu bronzas zvārguļi, rozetēm, bebru kauliņu, lāča ilkni, Rietumeiropas sudraba denāra atdarinājumu [Apala 1990a, 21. lpp.]. Lociņa važturis ar važiņām parasti tiek atrasts tajos

52. att. Kaklarotas un piekariņi

1, 5 – Līvānu Jersika (A 10340: 3, 10336: 6), 2, 3, 15 – 18, 21, 24, 25, 28 – 31 – Kārļu Ainava (A 3393, 3395, 3410, 3352, 3409, 3353, 3354, 3283, 3285, 3279, 3395, 3355, 3284), 4 – Mērdzenes Dzēves (A 9004: 30), 6, 22 – Cibla (A 7781: 12, 19), 7 – 11 – Skaistas Stirnas (A 10089: 15, 13), 12, 13 – Višķu Piperi (A 8854: 6, 7), 14 – Kaunatas Rikopole (A 7753: 8), 19 – Makašēnu Greivuļi (A 8994: 1), 20 – Galgauskas Ticēni (RDM I 1309u), 23 – Tilža (A 2708), 26, 27 – Aglonas Kristapiņi (A 12444: 7)

sieviešu apbedījumos, kuri jau tā izceļas ar inventāra bagātību, to skaitā ar vairākiem kaklariņķiem. Vēl no kaklarotām sastopamas virknes, kuras veidotas no bronzas gredzeniem vai rievota bronzas skārda cilindriem (54. att.: 1 – 2). Jāatzīmē, ka dažādi veidotas važiņas ar piekariņiem var būt piestiprinātas važiņturētājam, kurš savukārt vai nu piešūts, vai nu ar saktu piesprausts apģērbam [Zariņa 1970, 133. lpp.]. Tāda atrasta pat piestiprināta pie kaklariņķa (50. att.: 1).

Nobeidzot kaklarotu apskatu, daži vārdi jāvelta to savstarpējam novietojumam vienā apbedījumā. Kā jau tas tika atzīmēts, mirušajai atsevišķos gadījumos līdzīti doti pat vairāki kaklariņķi, gan kreļļu un kauri gliemežvāku virtenes, gan lociņa važturis ar važiņām u. c. priekšmeti. Kaklarotas tikušas sakārtotas pēc izmēriem tā, lai viena otru neaizsegtu un varētu cita citu papildināt. Tās iekļāvušās arī kopējā apģērba kontekstā. Domājams, ka minētie principi ievēroti tāpat kaklarotu valkāšanā dzīves laikā. Taču atsevišķos gadījumos, kas izceļas ar ļoti lielu līdzdoto rotu skaitu, to izkārtojums varētu būt veidots tieši apbedīšanas reizei.

Aproču novietojumā vērojamas zināmas likumsakarības. Parasti sieviešu apbedījumos tās konstatē uz abām rokām, turklāt vienādas un vienādā skaitā. Aproces tikai uz vienas rokas satopamas ļoti reti. Aglonas Kristapiņu kapulaukā tādu bija 10% no visiem apbedījumiem ar aprocēm, līdzīgi dati arī Kokneses kapulaukā – 10%, bet Pildas Nukšu un Pļaviņu Radžu kapulaukā tādu vispār nav. Šajos gadījumos, kad aproce atrodas uz vienas rokas, tā var būt gan labā, gan kreisā. To skaits tad visbiežāk aprobežojas ar vienu. Reti, ja aproces valkātas tikai uz vienas rokas, tās ir divas. Tā Kokneses kapulauka 2. kapā apbedītajai sievietei uz labās rokas bija dobā aproce, turpat 90. kapā – aproce ar zvērgalvu galiem [Žeiere 1986; 1989]. Piemēram par divām aprocēm izmantojams Aglonas Madalānu II kapulauka 1. kops, kur apbedītajai uz kreisās rokas fiksētas divas aproces ar zvērgalvu galiem [Urtāns V. 1977a]. Visretāk tikai uz vienas rokas tiek atrastas spirālaproces.

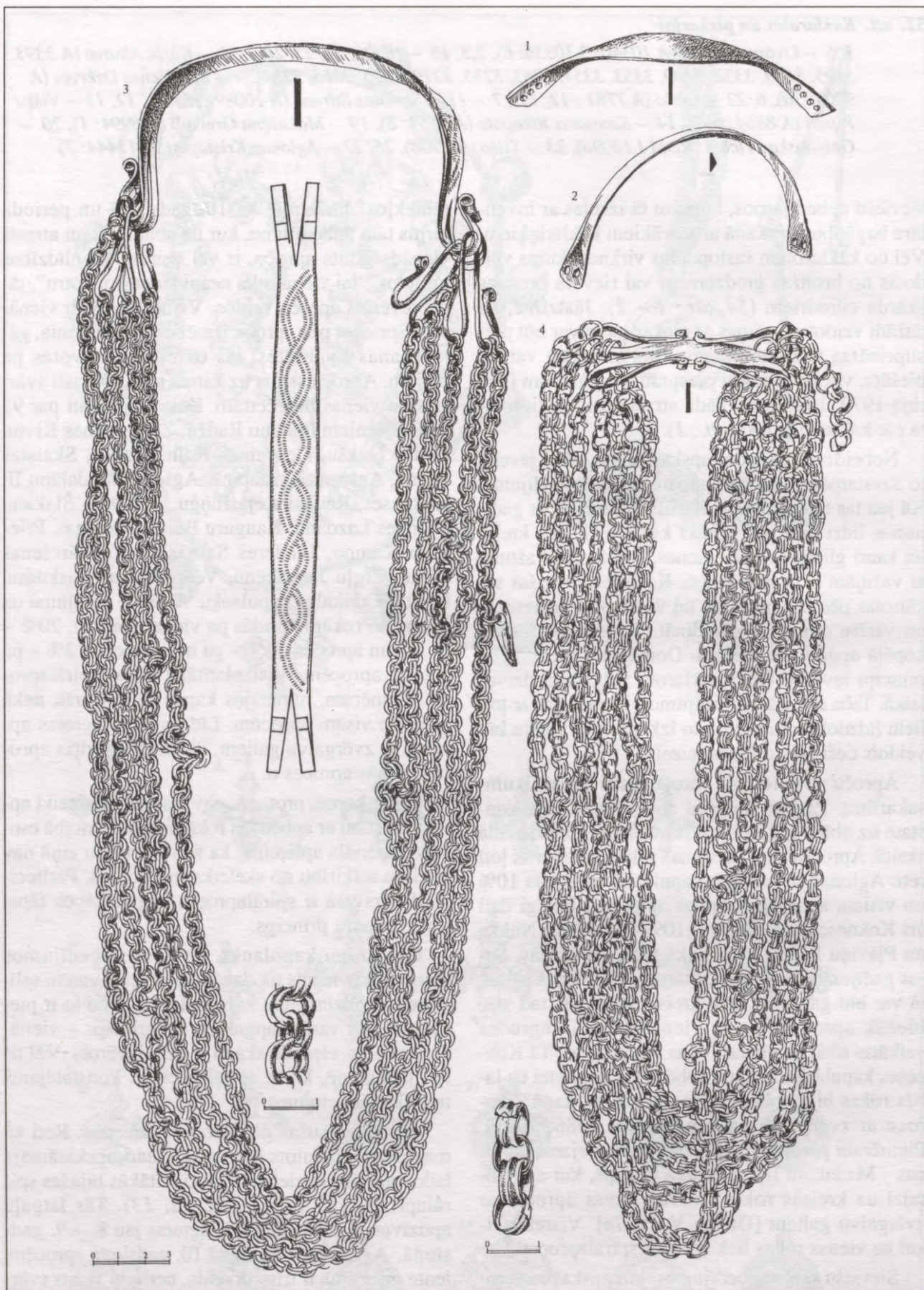
Sieviešu skeletapbedījumos, kur apskatāmās rotas konstatētas uz abām rokām, valda izteikts vienlīdzības princips. Tas nav pielietots tikai ap 10% gadījumu un diezgan atšķirīgi dažādos pie-

minekļos. Jāatzīmē, ka 10. gadsimtā un periodā pirms tam apbedījumu, kur uz abām rokām atrasts vienāds skaits aproču, ir vēl vairāk. Vienlīdzības princips, "lai viena roka neapvainotos uz otru", tāpat ievērots aproču veidos. Visbiežāk tās ir vienādas. Spriežot pēc aproču izmēriem, ornamenta, gatavošanas kvalitātes, tās uzreiz izgatavotas pa pāriem. Aproču skaits uz katras rokas parasti svārstās no vienas līdz četrām. Ilustrācijai dati par 93 apbedījumiem Pļaviņu Radžu, Zvirgzdenes Kivtu, Pildas Nukšu, Cesvaines Kalnapaukšu, Skaistas Stirnu, Aglonas Kristapiņu, Aglonas Madalānu II, Kokneses, Raunas Lejasruņģu, Kaunatas Šlakatu, Kalupes Lazdānu, Kauguru Beitu, Madonas, Priekuļu Kampu, Liezeres Salnaskroga, Mārcienas Oliņu, Ērgļu Jaunākēnu, Vecpiebalgas Raskumu, Ludzas Odūkalna kapulauku. Ap 70% gadījumu uz katras no rokām atradās pa vienai aprocei, 20% – pa divām aprocēm, 8% – pa trīs aprocēm, 2% – pa četrām aprocēm. Visizplatītākā bijusi spirālaproce. Piemēram, minētajos kapos tā ir vairāk nekā 60% no visām aprocēm. Līdzās ar to lietotas aproces ar zvērgalvu galiem, no stieplēm vītas aproces, dobās aproces u. c.

Ugunskaļos, protams, nav iespējams noteikt aproču saistību ar apbedītās rokām. Autora rīcībā esošais materiāls apliecinā, ka šo rotu veidu ziņā nav izteiktu atšķirību no skeletkaļos zināmā. Pārliecinošā pārsvarā ir spirālaproces. Ugunskaļos tāpat ievērots pāru princips.

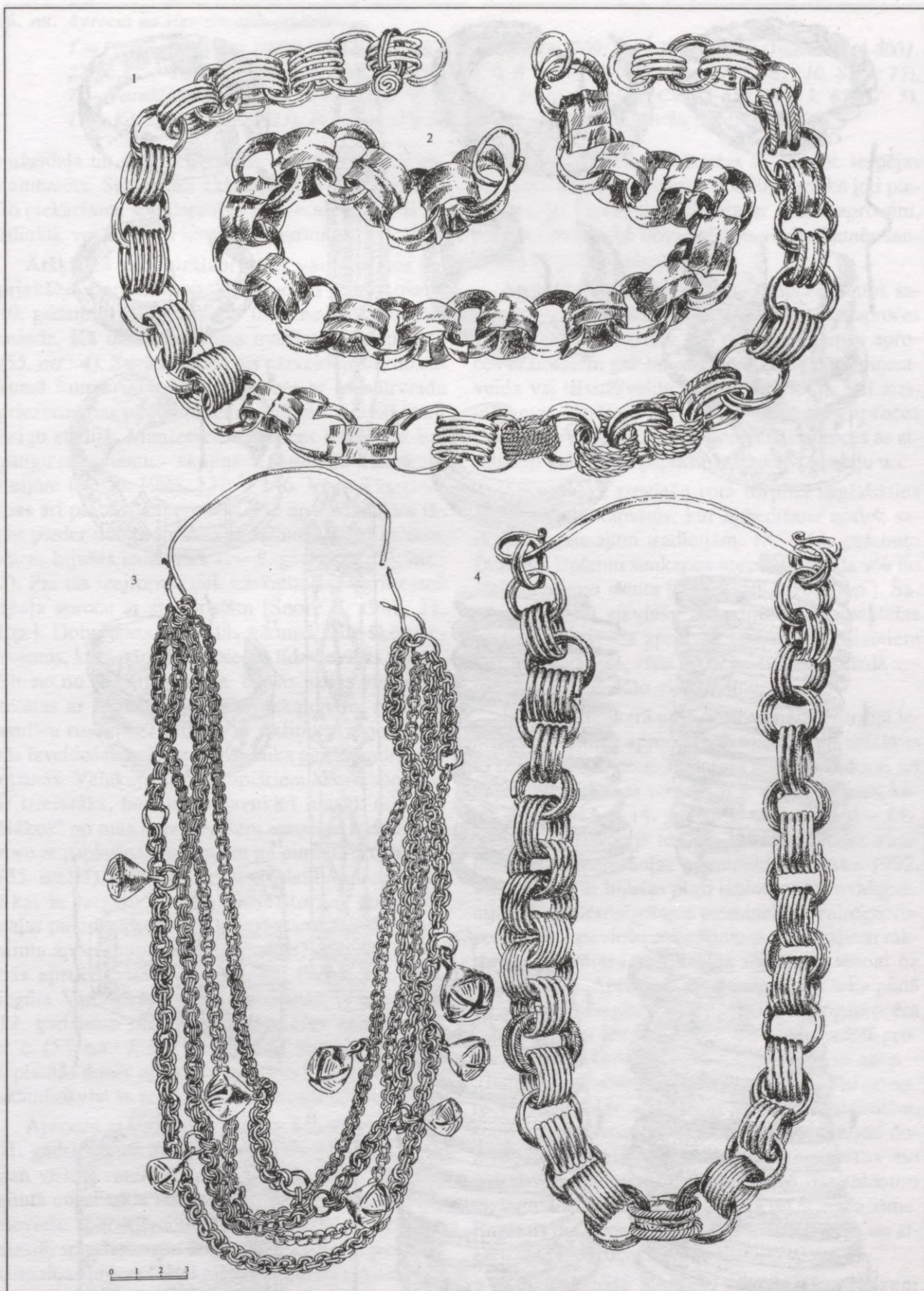
Uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos diemžēl nav iegūts tik daudz liecību, lai varētu salīdzināt ar līdzinajiem kapulaukiem. Taču to ir pietiekami, lai varētu apgalvot, ka princips – vienādas aproces vienādā skaitā – ticis ievērots. Vēl tikai jāpiezīmē, ka te spirālaprocēm konstatējams mazāks pielietojums.

Aproces tikušas gatavotas no bronzas. Reti kā materiāls izmantots sudrabs. Tātad apskatāmajā laika periodā sievietēm visieciņātākās bijušas spirālaproces (55. att.: 9, 10, 12, 13). Tās latgaļu apdzīvotajā teritorijā plaši lietotas jau 8. – 9. gadsimtā. Agrākajām, to skaitā 10. gadsimta aprocēm, lente griezumā ir trīsstūrveida, bet viju skaits svārstās no trijām līdz sešām. Vēlāk, 11. – 12. gadsimtā, tiek izmantota segmentveida lente, bet viju skaits savukārt ir palielinājies. Spirālaproču lentes

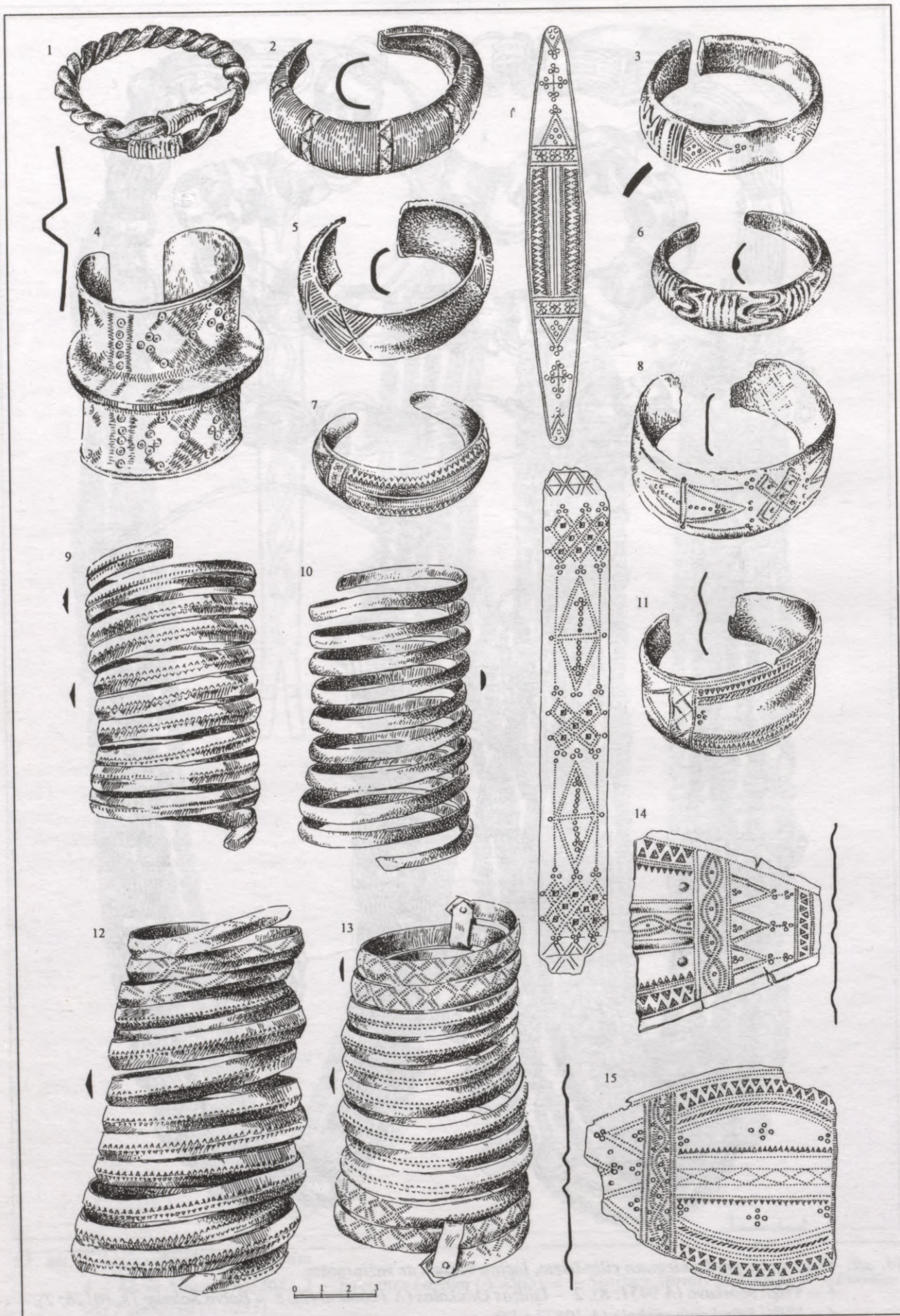
53. att. Lociņa važturi ar važiņrotām

1 – Kārļu Ainava (A 3368), 2 – Taurenēs Lazdiņi (A 3505), 3 – Skaistas Stirnas (A 10089), 4 – Baltinavas Puncuļeva (A 6233)

54. att. Virtenes no gredzeniem un cilindriem, lociņa važturi ar važiņrotām

1 – Višķu Maskava (A 9451: 8), 2 – Ludzas Odukalns (A 12000: 547), 3 – Balvu Salmiņi (A 10126: 7),
4 – Višķu Dārzkopības skola (A 10827: 14)

55. att. Aproses no sieviešu apbedījumiem

1 – Pļaviņu Radzes (A 10459: 15), 2, 4 – Ludzas Odūkalns (A 7709: 6, 4), 3 – Liezeres Ozolmuiža (A 8001: 22), 5, 12 – Višķu Maskava (A 9464: 6, 9451: 10), 6, 8 – Mērdzenes Dzēves (A 12181: 10, 8210: 15), 7 – Varakļānu Cakuli (A 12597: 10), 9, 10, 13 – Pildas Nukšas (CVVM 65338: 2, 3, 65267: 5), 11 – Kārļu Ainava (A 3423), 14 – Balvu Salmiņi (A 10127: 6), 15 – Alsviķu Pidiķi (A 3049)

vidusdaļa un galu noslēgums nereti mēdz būt ornamentēts. Sastopami eksemplāri ar piekariņiem. To piekāšanai spirālaproces galu noslēgumi vai nu atliekti, vai nu tajos izveidoti caurumiņi.

Atšķirībā no spirālaprocēm vairāku citu iepriekšējā periodā populāru aproču izmantošana 10. gadsimtā izbeidzas vai tikai nedaudz to pārsniedz. Kā tādas minamas manšetveida aproses (55. att.: 4). Savā attīstībā tās pārveidojušās no sākumā šauras un masīvas aproses ar trīsstūrveida griezumam par platu aproci ar izdobtu vidusšķautni beigu stadijā. Manšetveida aproses izceļas ar bagātīgu ornamentu – skujiņām, saulītēm, trīsinātām līnijām [Vaska 1996, 137. – 146. lpp.]. Tās zināmas arī pie zemgaļiem u. c. Pie apskatāmajām tāpat pieder dobās aproses ar sašaurinātiem galiem, kuras bijušas iecienītas 7. – 8. gadsimtā (55. att.: 2). Par tās izejformu tiek uzskatīta šķēsgriezumā apaļa aproce ar starpjoslām [Šnore E. 1987, 21. lpp.]. Dobo aproci visā tās garumā sedz šķērsrievojums, kurš pārtraukts piecās līdz deviņās vietās. Šīs no šķērsrievojuma brīvās joslas visbiežāk rotātas ar līkloca veidojošām skaldnēm, retāk ar sauliņu rindu, vēl retāk – ar tīkliņu. Aproce kopš tās izveidošanās 7. gadsimtā laika gaitā gandrīz nemainās. Vēlākajiem eksemplāriem loka dobojums ir izteiktāks, bet rievās savukārt mazāk reljefas. Nākošā no mūs interesējošām aprocēm ir dobā aproce ar paplašinātiem galiem un pinuma ornamentu (55. att.: 5). Nozīmīgi, ka tās izplatība aprobežojas tikai ar latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļas pieminekļiem, kur tā sastopama 9. – 10. gadsimta apbedījumos [Šnore E. 1987, 22. lpp.]. Dobās aproses pavisam neizzūd. Piemēram, tāda iegūta Varakļānu Cakulu kapulauka 7. uzkalniņa 12. gadsimta otrās puses sievietes apbedījumā u. c. (55. att.: 7, 8, 11). Tāpat lietotas pie lībiešiem izplatītās dobās aproses – gan ar reljefu valnīti, gan skandināviskās ar līkloca ornamentu (55. att.: 6).

Aproses ar zvērgalvu galiem, kas ieviesās kopš 11. gadsimta sākuma, bija gan sievietes (56. att.), gan vīriešu rota. Tās plaši lietotas 12. – 13. gadsimtā un ne tikai Austrumlatvijā. Šeit tās, kā rāda sieviešu apbedījumos iegūtais materiāls, pamazām aizstāj spirālaproces. Interesanti, ka, iespējams, šis nomaiņas process ietekmējis apbedītās roku novietojumu. Līdz ar spirālaproču izzušanu samazinās apbedījumu skaits, kur abas rokas paceltas pret galvu, pleciem. Bēru laikā, saprotams, mirušās ap-

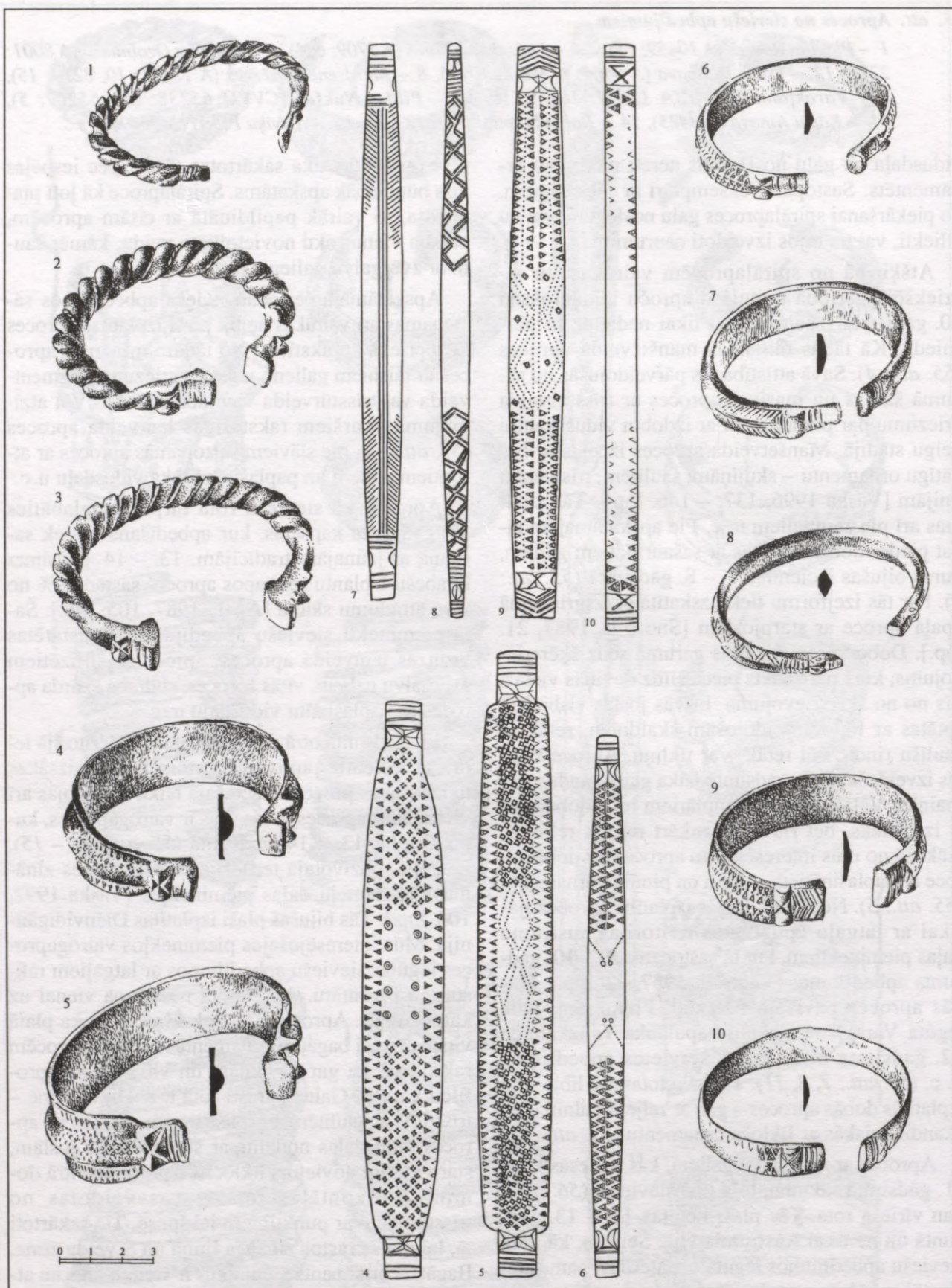
ģērbs un rotas tika sakārtotas tā, lai pēc iespējas viss būtu labāk apskatāms. Spirālaproce kā ļoti plata rota, jo vairāk papildināta ar citām aprocēm, prasīja vienu roku novietojuma veidu, kamēr šaurā ar zvērgalvu galiem – citu.

Apskatāmajā periodā sieviešu apbedījumos sastopamas arī vairākas ne tik plaši izplatītas aproses kā iepriekš aprakstītās. No tādām minamas aproses ar taisniem galiem un šķēsgriezumā segmentveida vai trīsstūrveida vienmērīgu loku. Vēl atzīmējamas kuršiem raksturīgās lentveida aproses (55. att.: 3), pie slāviem sastopamās aproses ar atrotītiem galiem un paplašinātu loka vidusdaļu u. c.

Aproses kā sieviešu rota turpina saglabāties 13. gadsimta kapsētās, kur apbedīšana notiek saskaņā ar jaunajām tradīcijām. 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu senkapos aproses sastāda 9% no visu atradumu skaita [Apala 1987, 105. lpp.]. Šajā pieminekļi sieviešu apbedījumos konstatētas bronzas lentveida aproses, aproce ar stilizētiem zvērgalvu galiem, vītās aproses, sudraba skārda aproses ar paplašinātu vidusdaļu u. c.

13. gadsimta otrā pusē apskatāmajā teritorijā iepriekš iecienītās aproses primitizējas un aizsākas to izzušanas process. Taču šajā laikā izveidojas arī viens jauns aproses veids. Tās ir vairogaproces, kuras lietotas 13. – 14. gadsimtā (55. att.: 14 – 15). Latgaļu apdzīvotajā teritorijā vairogaproces zināmas tās ziemeļu daļas pieminekļos [Vaska 1992, 104. lpp.]. Tās bijušas plaši izplatītas Dienvidigaunijā. Mūs interesējošajos pieminekļos vairogaproces iegūtas sieviešu apbedījumos ar latgaļiem raksturīgu inventāru. Arī šī rota nēsāta pa vienai uz katras rokas. Aproce ir visai krāšņa. To loka platā virsma tikusi bagātīgi ornamentēta. Vairogaproces raksturīgi, ka gar to malām un vidū veidoti profilēti valnīši. Galus parasti rotā t. s. Dieva zīme – trīsstūris ar saulītēm iekšpusē un smailē. Tās no aproses vidusdaļas nodalīts ar šķērssvītriņu joslām, starp kurām novietots līklocis. Aproses centrā dominē horizontālas joslas, kas veidotas no trīsstūrīšiem ar punktiņiem iekšpusē. Tie sakārtoti tā, lai malās rastos zigzaga līnija un S veida zīme. Bagātais ornaments vienlaikus ir vienveidīgs un atkārtojas no aproses aprocē.

Neiztrūkstoša sieviešu rota bijuši gredzeni (57. att.). Tos sieviešu apbedījumos atrod abu roku pirkstos. Gredzenu skaits var sasniegt pat 10.

56. att. Aprocis ar zvērgalvu galiem no sieviešu apbedījumiem

1 – Jaunpiebalga (A 1099), 2 – 5, 9 – Skaistas Stirnas (A 10089: 6, 10088: 7, 10087: 7, 10, 10088: 5),
6 – Aglonas Kristapiņi (A 12508: 203), 7 – Kaunatas Rikopole (A 7764: 9), 8 – Bērzaunes Kārkli (RDM
I 1236), 10 – Zvirgzdenes Isnauda (A 7733: 3)

Simetrijas principi to valkāšanā ievēroti mazāk nekā pie aprocēm. Analizējot 67 skeletapbedījumus no Zvirgzdenes Kivtu, Pildas Nukšu, Kokneses, Raunas Lejasruņģu, Kaunatas Šļakatu, Kalupes Lazdānu, Kauguru Beitu, Madonas, Aglonas Kristapiņu, Liezeres Salnaskroga, Mārcienas Oliņu, Ludzas Odukalna līdzekajiem kapulaukiem, kuros bija iespējams noteikt gredzenu novietojumu uz rokām, iegūti šādi rezultāti – ap 70% gadījumu tie bija uz abām rokām, ap 18% tikai uz labās rokas, 12% – tikai uz kreisās rokas. Runājot par sieviešu apbedījumiem, kur gredzeni konstatēti uz abu roku pirkstiem, jāatzīmē, ka 46,8% gadījumu to skaits bijis vienāds, 29,8% to atrasts vairāk uz kreisās rokas, bet 23,4% – vairāk uz labās rokas. Arī visu šo gredzenu kopējais daudzums apstiprina iepriekš minēto likumsakarību – 57,2% pret 42,8% par labu kreisajai rokai. Kā zināms, kreiso roku cilvēks retāk izmanto un noslogo strādājot, kas tad galvenokārt ietekmējis un noteicis apskatāmo rotu sadalījumu. Arī gadījumos, kad gredzeni nēsāti tikai vienas rokas pirkstos, to kopējais skaits uz kreisās rokas nedaudz lielāks nekā uz labās rokas. Uz pirmās vidēji konstatēti 1,8, bet uz otrās 1,2 gredzeni. Taču, ja mirušajai līdzdota tikai viena mūs interesējoša rota, tad to visbiežāk konstatē uz labās rokas. Atgriežoties pie apbedījumiem, kur gredzeni fiksēti uz mirušās abu roku pirkstiem, jāpiezīmē, ka kombinācija viens un viens nav visizplatītākā. Tādu sieviešu apbedījumu analizētajos kapos bija 14,9%. Lielāko grupu veido kombinācija divi un divi – 23,5%. Uz katras rokas pa trim gredzeniem konstatēts 10,6% apbedījumu. Jau atzīmēto apstiprinošus interesantus datus sniedz pārējās kombinācijas. Uz labās rokas ir divi, bet uz kreisās savukārt viens gredzens – 12,8%, viens un divi – 8,5%, viens un trīs – 12,8%, viens un četri – 2,1%, divi un trīs – 2,1%, divi un četri – 2,1%. Nobeigumā vēlreiz jāuzsver, ka, nēsājot vairākus gredzenus, to skaits biežāk uz sievietes kreisās rokas bijis lielāks nekā uz labās rokas. Interesanti, ka Kauguru Beitu senkapu 3. kapā apbedītajai sievietei, kurai uz kreisās rokas pirkstiem atrasti četri gredzeni, divi no tiem bijuši uzvilkti vienā pirkstā [Cimermane 1962].

Gredzeni tāpat tikuši konstatēti līdzeno kapulauku sieviešu ugunskaļos. Salīdzinot ar skeletkapiem, to skaits ir mazāks, kas varētu būt šī apbedīšanas veida specifikas nosacīts. Piemēram, Pildas Nukšu kapulaukā no pieciem tur konstatētajiem sieviešu ugunskaļiem tikai vienā atrada 2 spirālgredzenus [Шнопе 1957, c. 68, 70, 79, 83, 90].

Uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos gredzeni konstatēti gan uz vienas, gan uz abu roku pirkstiem. Diemžēl, kā tas vairākkārt atzi-

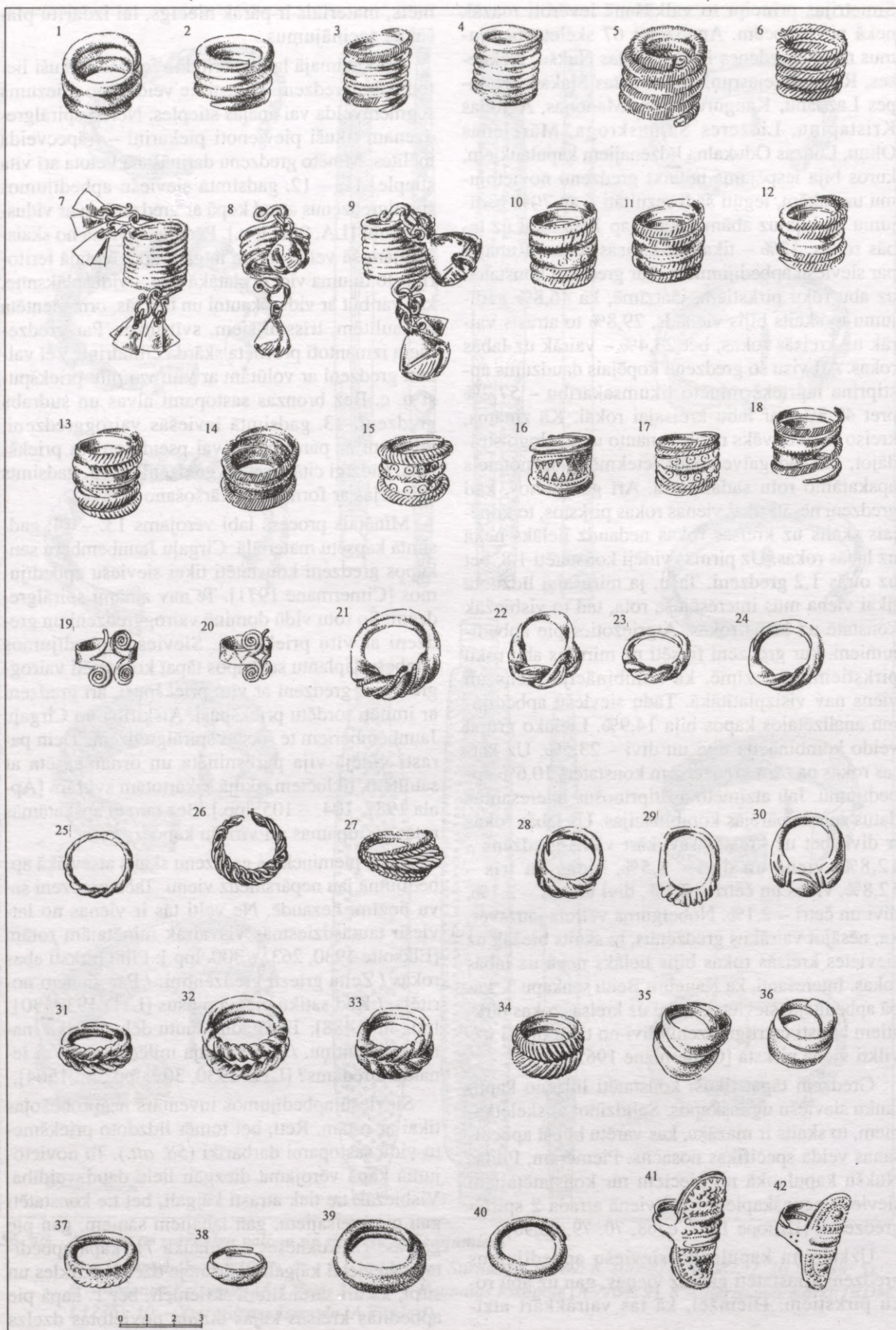
mēts, materiāls ir pārāk niecīgs, lai izdarītu plašākus secinājumus.

Apskatāmajā laika periodā visplašāk tikuši lietoti spirālgredzeni. Parasti tie veidoti no griezumā segmentveida vai apaļas stieples. Nereti spirālgredzenam tikuši pievienoti piekariņi – trapeceveida mēlītes. Minēto gredzenu darināšanā lietota arī vīta stieple. 11. – 12. gadsimta sieviešu apbedījumos spirālgredzenus atrod kopā ar gredzeniem ar vidusplāksnīti [LA, 232. lpp.]. Pēdējie ir viena no skaitākajām šā veida rotām latgaļu apdzīvotajā teritorijā. To tinuma vidējā platākā vija – vidusplāksnīte, kas var būt ar vidusšķautni un bez tās, ornamentēta ar saulītēm, trīsstūrīgiem, svītriņām. Par gredzeniem izmantoti profilēta skārda cilindriņi. Vēl valkāti gredzeni ar volūtām ar vītu vai pītu priekšpusi u. c. Bez bronzas sastopami alvas un sudraba gredzeni. 13. gadsimtā ieviešas vairoggredzeni, gredzeni ar paresninātu vai pseidotordētu priekšpusi. Līdzīgi citām rotām gredzeniem 13. gadsimts iezīmējas ar formu vienkāršošanu.

Minētais process labi vērojams 13. – 14. gadsimta kapsētu materiālā. Cirgaļu Jaunbemberu senkaļos gredzeni konstatēti tikai sieviešu apbedījumos [Cimermane 1971]. Te nav zināmi spirālgredzeni. Šo rotu vidū dominē vairoggredzeni un gredzeni ar vītu priekšpusi. Sieviešu apbedījumos Drabešu Uplantu senkaļos tāpat konstatēti vairoggredzeni, gredzeni ar vītu priekšpusi, arī gredzeni ar imitēti tordētu priekšpusi. Atšķirībā no Cirgaļu Jaunbemberiem te fiksēti spirālgredzeni. Tiem parasti vidējā vija paresnināta un ornamentēta ar saulītēm, likločiem, skujā sakārtotām svītrām [Apala 1987, 104. – 105. lpp.]. Bez tam te apskatāmās rotas sastopamas arī vīriešu kapos.

Šajos pieminekļos gredzenu skaits atsevišķā apbedījumā jau nepārsniedz vienu. Taču gredzeni savu nozīmi nezaudē. Ne velti tās ir vienas no latviešu tautasdziesmās visvairāk minētajām rotām [Elksnīte 1930, 263. – 300. lpp.]: Pilni pirksti abas rokas / Zelta griezti gredzentiņi: / Par vienam noritēja, / Kad satiku ciema puišus [LTD 1930, 301. lpp., nr. 1488]; Trīs gadiņi tautu dēls / Valkā manu gredzentiņu. / Vai valkāja mīlēdams, / Vai ieņaidu turēdams? [LTD 1930, 309. lpp., nr. 1564].

Sieviešu apbedījumos inventārs neaprobežojas tikai ar rotām. Reti, bet tomēr līdzdoto priekšmetu vidū sastopami darbarīki (58. att.). To novietojumā kapā vērojama diezgan liela daudzveidība. Visbiežāk tie tiek atrasti kājgalī, bet tie konstatēti gan pie kreisajiem, gan labajiem sāniem, gan pie galvas. Tā Kokneses kapulauka 71. kapā apbedītajai sievietei kājgalī konstatēja dzelzs dzirkles un sirpi, kā arī sārtā šifera skriemeli, bet 1. kapā pie apbedītās kreisās kājas atrada novietotas dzelzs

57. att. Gredzeni no sieviešu un vīriešu apbedījumiem

1, 19 – Raunas Lejasruņģi (A 10280: 8, 13), 2, 4, 5, 10, 21, 34 – Galgauskas Ticēni (RDM I 13080, p, q, 1316, 1315, 1309q), 3 – Raunas mācītājmuiža (A 1593), 6, 13, 26 – Kārļu Ainava (A 3375, 3378, 3423), 7 – Pļaviņu Radzes (A 10455: 2), 8, 9, 20, 28, 37 – Koknese (A 12704: 61, 168, 12764: 15, 12704: 233, 12764: 119), 11 – Kalsnavas Daktiņi (A 2776), 12, 14, 27 – Jaunpiebalga (A 1109, 837, 1083), 15 – Mērdzenes Dzērves (A 8210: 19), 16 – Trikātas Lubu muiža (A 2773), 17, 24 – Līvāni (A 7910: 6, 7790: 7), 18 – Viesienas Mežāres (A 9959: 2), 22 – Kārdabas Grantskalns (A 10480: 9), 23, 33, 39 – Kaunatas Rikopole (A 7760: 6, 7753; 5, 4), 25 – Ezernieku Niperi (A 8186: 3), 29 – Cibla (A 7781: 13), 30, 35, 36, 39 – Aglonas Madalāni II (A 12351: 11, 8, 12863: 24, 25), 32 – Viļakas Viduči (A 9796: 4), 40 – Līvānu Jersika (A 10346: 7), 41 – Varakļānu Šķēļi (A 8130: 10), 42 – Vecgulbenes Kapenieši (RDM I 2109)

dzirkles un ilenu [Žeiere 1987, 1986]. Ja darbarīki ir vairāki, tad tie tiek atrasti novietoti kopā vienā grupā.

Pļaviņu Radžu un Priekuļu Ģūģeru kapulaukos konstatēti ne tikai sirpji, bet arī raukņi [Mugurēvičs 1977, 107., 111. lpp.; Apala 1992, 10. lpp.]. Interesanti, ka sirpis Kivtu kapulaukā tā 8. – 12. gadsimta apbedījumos fiksēts tikai vienu reizi un pie tam 8. gadsimta vīrieša apbedījumā [Šnore E. 1987, 29. lpp.]. Hronoloģiski atbilstošajā Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā savukārt tas ir ļoti biežs atradums tieši sieviešu kapos. Tas iegūts apmēram 38% no šiem apbedījumiem. Savukārt pildas Nukšu kapulaukā no visiem 10. – 12. gadsimta apbedījumiem sirpis (58. att.: 16) zināms tikai vienā 10. gadsimta vīrieša simboliskajā kapā [Шнопе 1957, c. 30]. Ludzas Odukalna kapulaukā tie zināmi vienā vīrieša un sievietes apbedījumā [Спицын 1893, c. 46]. Mūsu rīcībā esošais materiāls liecina, ka sirpju, darbarīku vispār atradumi sieviešu apbedījumos apskatāmajā laikā koncentrējas latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļas pieminekļos, kas ir viena no atšķirībām šo kapulauku vidū, kuras pirmsākumi meklējami iepriekšējos periodos. Atzīmējams, ka Kokneses kapulaukā iegūti sirpju un dzirkļu miniaturatdarinājumi [Žeiere 1988a, 168. lpp.].

Dažāda materiāla vērptajās vārpstas skriemeļi nav vienīgie ar tekstiliju darināšanu saistītie priekšmeti, kas atrasti sieviešu kapos. Priekuļu Ģūģeru kapulaukā vairākos kapos apbedītajai zem galvas bijis likts ar vilnas dziju aptīts koka irbulis vai vārpstiņa [Apala 1990a, 21. lpp.]. Šāds gadījums zināms arī Drabešu Liepiņu kapulaukā [Apals, Apala 1973, 8. lpp.]. Tāpat līdzdoti celu galdiņi u. c.

Dzelzs naži nav raksturīgs atradums 10. – 12. gadsimtā apskatāmajos apbedījumos. Taču 13. gadsimtā tie tur tiek fiksēti jau biežāk. Tā Drabešu Uplantu kapsētā no visiem nažiem 19% [Apala 1987, 103. lpp.], bet Cirgaļu Jaunbemburu kapsētā 37% [Cimermane 1971] iegūti sieviešu apbedījumos.

Mūs interesējošajos lidzeno kapulauku uguns-

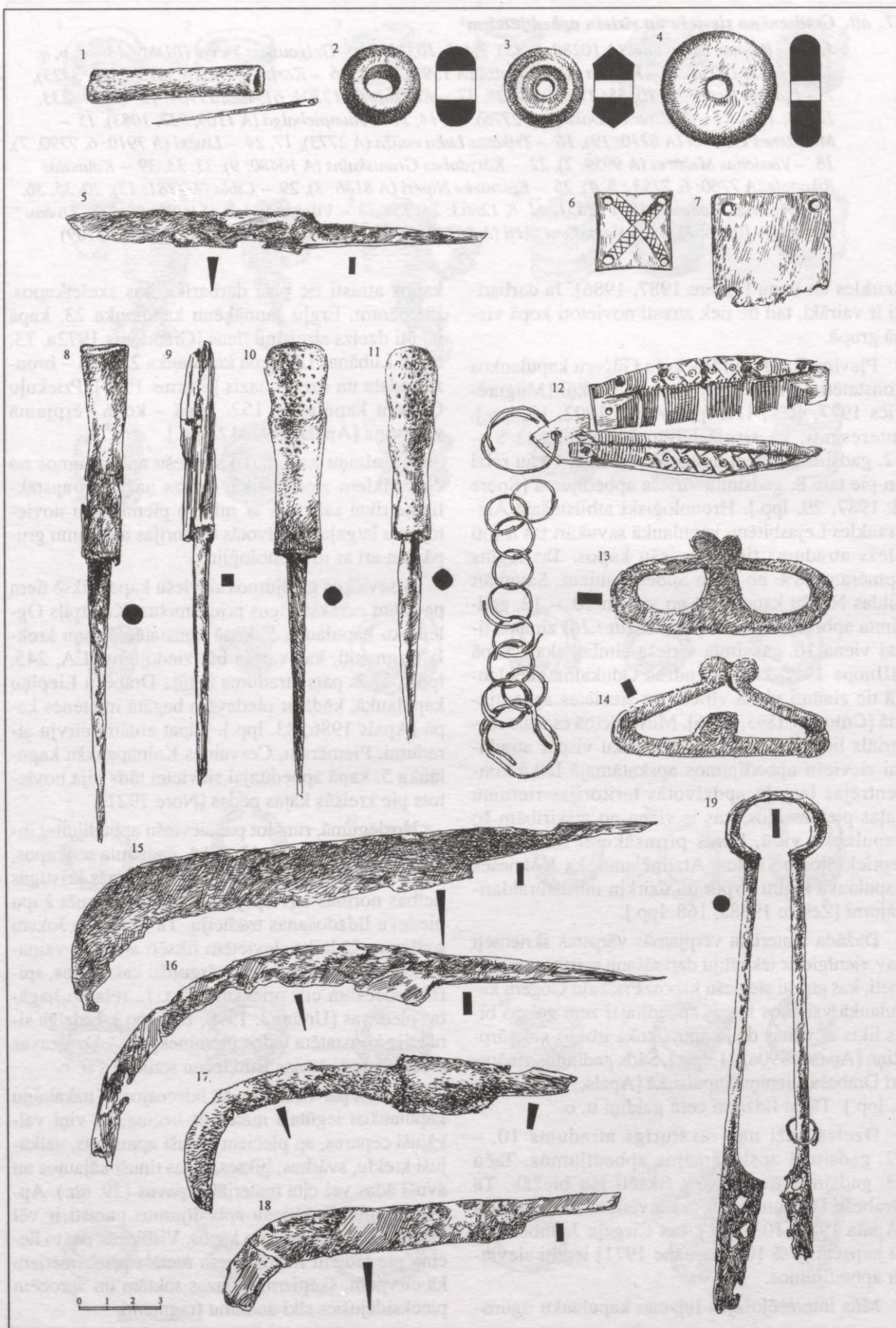
kapos atrasti tie paši darbarīki, kas skeletkapos. Piemēram, Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 23. kapā iegūti dzelzs sirpis un ilens [Graudonis 1972a, 73. lpp.], Lubānas Ličugala kapulauka 2. kapā – bronzas adata un dzelzs nazis [Šturms 1927], Priekuļu Ģūģeru kapulauka 152. kapā – koka vērptajā vārpstiņā [Apala 1992, 12. lpp.].

Uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos no darbarīkiem zināmi tikai dzelzs naži. Šis apstāklis ne tikai saistāms ar minēto pieminekļu novietojumu latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu grupā, bet arī ar to hronoloģiju.

Atsevišķos gadījumos sieviešu kapos fiksētiem pavisam neraksturīgus priekšmetus. Krustpils Oglenieku kapulauka 5. kapā konstatēts bruņu krekla fragmenti, kas varētu būt ziedojums [LA, 245. lpp.]. Tāds pats atradums iegūts Drabešu Liepiņu kapulaukā, kādā ar piedevām bagātā meitenes kapā [Apals 1986, 83. lpp.]. Tāpat zināmi cirvju atradumi. Piemēram, Cesvaines Kalnapaukšu kapulauka 5. kapā apbedītajai sievietei tāds bija novietots pie kreisās kājas pēdas [Nore 1921].

Noslēgumā, runājot par sieviešu apbedījumu inventāru, jāatzīmē, ka 13. – 14. gadsimta senkapos, kas neatradās lielo centru tuvumā, jaunās kristīgās ticības normas nav spējušas daudz ietekmēt kapu piedevu līdzdošanas tradīciju. Tā Sāvienas Jokstu senkapos šā laika sievietēm fiksēti auduma vainagi, krelles, piekariņi un zvārgulišu kaklarotas, spirālaproces un citi priekšmeti – t. i., relatīvi bagātas piedevas [Urtāns J. 1990, 164. lpp.]. Līdzīga situācija konstatēta tādos pieminekļos kā Dzelzavas Strūgukalna, Annas Bundzēnu senkapos u. c.

Runājot par vīriešiem, kā lidenajos, tā uzkalniņu kapulaukos iegūtais materiāls liecina, ka viņi valkājuši cepures, ap pleciem seguši apmetņus, valkājuši kreklu, svārkus, bikses, kājas tinuši kājautos un āvuši ādas vai cita materiāla apavus (39. att.). Apģērba paliekas vīriešu apbedījumos parasti ir vēl necīgākas nekā sieviešu kapos. Visbiežāk par to liecina pie tādiem līdzdotajiem metāla priekšmetiem kā cirvjiem, šķēpiem, bronzas saktām un aprocēm pieoksidējušies sīki audumu fragmenti.

58. att. *Darbarīki un sadzīves priekšmeti no sieviešu un vīriešu apbedījumiem*

1, 6, 11 – Aglonas Kristapiņi (A 12404: 174, 12768: 50, 12404: 179), 2 – 4, 10, 14 – Višķu Maskava (A 9464: 13, 9451: 24, 9447: 3, 9467: 11), 5 – Ludzas Odukalns (A 12000: 224), 7 – Aizkalnes Maskevičiški (A 7460: 1), 8 – Aizkalne (A 10557: 11), 9 – Aglonas Madalāni II (A 12703: 57), 12, 18, 19 – Koknese (A 12694: 271, 12704: 182, 181), 13, 17 – Pļaviņu Radzes (A 10455: 6, 10452: 9), 15 – Līvānu Jersika (A 10353: 10), 16 – Pildas Nukšas (CVVM 65381; 11)

Vīrieši valkājuši cieši galvai pieguļošas vilnas, ādas vai ar ādu apšūtas cepures. No tām visbiežāk saglabājas auduma vai zvērādas paliekas, bronzas rotājumi. Minēsim dažus piemērus. Tā Zvirgzdenes Kivtu kapulauka 99. kapā apbedītajam 10. gadsimta vīrietim galvassegas rotājums sastāvējis no uz ādas sloksnītēm uzvērtām bronzas spirālītēm [Šnore E. 1987, 14. lpp.]. Nereti tāds vērumš ticis darināts, izmantojot vilnas dzijas pavedienus. Minētās spirālīšu virtenes šūtas cepures malā vienā vai vairākās rindās visapkārt vai arī tikai priekšpusē [Zariņa 1970, 167. lpp.]. Zināmi, bet tikai dažos gadījumos, arī cita veida rotājumi – bronzas podziņas. Ar tām bijusi rotāta galvassega Višķu Maskavas kapulauka 34. kapā apbedītajam 10. gadsimta vīrietim. Interesanta galvassega konstatēta Priekuļu Ģūģeru kapulaukā. Te 30. kapā apbedītajam 11. gadsimta vīrietim cepures priekšdaļa tikusi rotāta ar divām piešūtām vienāda platuma sudraba brokāta lentēm un dekoratīvu aukliņu starp tām [Apala, Zariņa 1991, 24. lpp.]. Līdzīgas galvassegas paliekas fiksētas arī minētā kapulauka 22. kapā. Protams, cepures ne vienmēr bijušas rotātas. Piemēram, Pildas Nukšu kapulaukā no 118 vīriešu un zēnu apbedījumiem tikai 27 fiksētas rotātas galvassegas [Šnore 1957, c. 36]. Pieļaujams, ka bez cepurēm valkātas arī kapuces [Zariņa 1970, 167. lpp.].

Liecību par apmetņiem iegūts visai maz, jo tos ne vienmēr var atšķirt no svārkiem. Zināmi gadījumi, kad tie, līdzīgi villainēm sieviešu kapos, izmantoti mirušā pārsegšanai. Piemēram, Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā pirms šķirsta vāka uzlikšanas apbedāmais pārklāts ar tumšas krāsas vilnas apmetni [Apala, Zariņa 1991, 13. lpp.]. Apskatāmā apģērba gabala izmēri līdz šim nav bijuši nosakāmi [Zariņa 1970, 166. lpp.]. Jāpieņem, ka tie bijuši lielāki par sieviešu villainēm. Ziemā varēja būt lietoti arī zvērādu apmetņi vai kažoki. Iespējams, ka vīriešu un sieviešu kapos reizēm konstatētais izklājums no zvērādām saistāms ar tiem.

No krekliem saglabājušies tikai sīki linu auduma fragmenti. Līdz ar to šā apģērba gabala piegriezuma veids nav tuvāk raksturojams. Tomēr mūsu rīcībā ir materiāls par atsevišķām krekla detaļām. Tā vairākkārt konstatēta krekla priekšdaļas šķēluma saspraušana ar saktu vai rotadatu. Vēl Pildas Nukšu kapulaukā ar 11. gadsimtu datētajā 102. ka-

pā minētā iegriezuma malas tikušas apšūtas ar vilnas dzijas pīnīti [Šnore 1957, c. 37, 38]. Tāpat iegūtas liecības par krekla piedurknēm. Pildas Nukšu kapulauka 16. kapā 10. gadsimtā apbedītajam vīrietim no tām bija saglabājušies dūrgali. Lai tie būtu izturīgāki, gala vilītei tikusi piešūta ādas sloksnīte. Varam domāt, ka krekli bijuši ar garām piedurknēm [Zariņa 1970, 152. lpp.].

Vēl mazāk nekā par krekliem ir materiālu par biksēm. Vienīgi jāatzīmē, ka zem ceļiem tās tikušas apsietas ar kājautiem.

Vīriešu apbedījumos no svārkiem saglabājušies gan tekstiliju fragmenti, gan rotājumi. Svārki bijuši ar vaļēju un pamišus liekamu vai slēgtu ar šķēlumu (pār galvu velkami) priekšu [Zariņa 1970, 153. lpp.]. Tie sniegušies līdz ceļiem. Svārki ap vidu sajoztī, sakrokojot lieko platumu. Tie darināti no vilnas vai pusvilnas auduma. Svārki parasti nerotāti, bet zināmi arī to grezni eksemplāri. Lielisku priekšstatu par šo apģērba gabalu sniedz Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kops: “Īpaši nozīmīgs atradums ir rotātie svārki. No svārku auduma saglabājusies rotāta krūšu daļa – 30x30 cm – un neliels fragments zem zobena. Svārku audums austers četrušņu trīnītī (2/2) no Z virzienā vērtām vienkārtas vilnas dzijām (aptuveni 8 velki x 6 audi 1cm²). Auduma krokās vietām vērojama zilgana nokrāsa. Auduma sānu daļā 0,5 cm plata maisveida eģe, kas darināta no septiņiem pavedieniem. Kakla šķēluma ap 27 cm garš iegriezums, apakšdaļā ap 15 cm tas taisns, pie kakla noslīpināts, atvilēts, atliecot uz kreiso pusi 0,7 cm platu maliņu, kura atšūta ar diviem blakus saliktiem vienkārtas vilnas dzijas pavedieniem. Līdzīga apdare bijusi arī citām vilēm, to norāda vairāki dažāda rupjuma līdzīgu pīnīšu fragmenti, kas atrasti pie svārkiem.

Pēc auduma malas eģes un kakla iegriezuma var spriest, ka svārki šūti no viena auduma platuma, tunikveida piegriezumā, ar iešūtām piedurknēm. Tā kā kapā atrasts arī rotāts rokauts, domājams, ka svārku piedurknes sniedzās nedaudz pāri elkonim, lai neaizsegtu rokauta rotājumu. Auduma platums bijis apmēram 60 cm. Lejasdaļā sānu vile varēja būt nesašūta 10 – 20 cm garumā vai arī ar iešūtu ielaidumu. Svārku garums – ap 10 cm virs ceļgala – lēšams pēc auduma fragmenta zem zobena.

Ap 30 cm no pleciem uz leju rotāta svārku krūšu daļa. Rotājumam izmantoti bronzas gredzentiņi, kas veidoti no 4 – 5 mm platas un 15 mm garas viegli profilētas sloksnītes. Aušanas gaitā tā pēc raksta palocīta 5 – 6 velkiem. Aplocītie gredzentiņi 5 – 7 mm gari. Rakstu veido nelielas četru gredzentiņu grupas – krustiņi, kurās starp gredzentiņiem aizauti 2 – 3 audi. Iegriezums sadala rotāto laukumu labajā un kreisajā pusē, kuras ir simetriskas. Katrā pusē ir 10 – 11 pamīšu rindās pa 4 – 5 izkārtoti krustiņi, vietām to izvietojums neregulārs. Rotāto daļu plecos noslēdz divas gredzentiņu rindas. Gredzentiņi aplocīti arī kakla iegriezuma apmalei. Kakla šķēluma lejasgalā piešūts važturis, kura važiņas sniedzas pāri jostas vietai. Svārku rotāšanas paņēmieni tāds pats kā latgaļu villainēm, līdzīgi arī ornamentu – krustiņu grupas, kādas konstatētas 11. gs. villainēm arī Ģūģeru kapulaukā.” [Apala, Zariņa 1991, 20. – 21. lpp.]

Kā redzams, tad aprakstītais svārku rotāšanas paņēmieni ir tāds pats, kā šā laika latgaļu sieviešu villainēm. Atzīmēta arī ornamenta sakritība. Minētais gadījums nav vienīgais, kur fiksēts svārku krūšu daļas virsmu sedzošs raksts. Svārki ar audumā ielocītiem bronzas gredzentiņiem rotātu piekariņiem konstatēti Pļaviņu Radžu kapulauka 32. kapā, kas tiek datēts ar 10. gadsimta otro pusi [Mugurēvičs 1977, 110., 115. lpp.; Zariņa 1970, 156. lpp.]. Tāpat apskatītais paņēmieni fiksēts Pildas Nukšu kapulauka 11. gadsimta 63. kapā [Шhope 1957, c. 37]. 11. – 12. gadsimtā vīriešu svārkiem iespējams svārku malas apšuvums ar bronzas spirālītēm vai piekariņiem. Šāda veida rotājums konstatēts Zvirgzdnes Isnaudas kapulauka 10. un 11. gadsimta mijā apbedītajam vīrietim [Balodis 1925a, 31. lpp.]. Te svārku krekļveida iešķēlums rotāts ar divām uzšūtām spirālīšu rindām un piekariņiem. Šķilbēnu Daņilovkas kapulauka 3. uzkalniņa 1. kapā 12. un 13. gadsimta mijā apbedītajam vīrietim svārki, iespējams, bijuši pogāti ar 5 bronzas zvārguļveida pogām [Zariņa 1970, 153. lpp.].

Gadījumos, kad mirušā rokas bijušas notītas ar rokautu vai aptinumu, zem tiem vienmēr atrasts krekla audums. Tas norāda, ka svārku piedurknes bijušas īsākas par krekla piedurknēm [Zariņa 1970, 153. lpp.].

Rokauti un aptinumi iegūti visas latgaļu apdzīvotās teritorijas 9. – 11. gadsimta apbedījumos. Rokautu parasti atrod uz mirušā kreisās rokas, bet aptinumi sastopami gan uz labās, gan uz kreisās, gan abām rokām. Pēdējie ir uz ādas sloksnītes vai vilnas dzijas pavediena uzvērtas bronzas spirālītes, kas tītas uz krekla dūrgala vairākās kārtās, veidojot blīvu spirālīšu segumu. Tīnumi galvenokārt sastopami 10. un 11. gadsimtā

[Zariņa 1970, 165. lpp.]. Rokauts savukārt ir ar bronzas gredzentiņiem izrotāts līdz 150 cm garš, 7 cm plats lentveida audums. Tā viens gals rotāts visā platumā, kamēr vidusdaļā rotāta tikai viena no malām, bet otrs gals vispār nerotāts. 10. – 11. gadsimtā rokautu ornamenti izceļas ar rūpīgu izveidi, kaut arī īpaši neatšķiras no 9. gadsimtā zināmā [Zariņa 1970, 163. lpp.]. Greznākajiem eksemplāriem galu rotājumu nobeigumu veido uz velku galiem uzvērtas bronzas spirālītes ar bārkstīm. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapa eksemplāram spirāļu rinda un celaine ar bārkstīm novietota arī rokautā nerotātajā galā. Tās ļauj veidot vēl krāšņāku tīnumu [Apala, Zariņa 1991, 23. lpp.].

Rokautu tin uz kreisās rokas augšpusē delnas locītavas. Vispirms nerotāto galu. Sākoties rotātai malai, tā tiek atstāta neapsegta. Aptinumu nobeidz ar rotātu galu. Tādā veidā tīnuma virspusē palika tikai ar bronzu rotātā rokautā daļa. Domājams, ka minētajam apģērba piederumam bija ne tikai dekoratīva, bet arī praktiska un simboliska nozīme. Piemēram, rokauts varēja pasargāt roku no ievainojuma cīņas laikā. Bieži līdz ar to uz vīrieša kreisās rokas atrod karavīra bronzas aproci. Ne katrs vīrietis valkājis rokautu. 10. – 11. gadsimta apbedījumos to fiksē vidēji divos gadījumos no simta.

Interesanti, ka zināmi izņēmumi, kur rokauts apbedījumā atrodas nevis tam ierastajā vietā uz mirušā kreisās rokas, bet gan citur. Tā Drustu Skriptu kapulauka 5. kapā 10. gadsimta otrajā pusē apbedītajam vīrietim rokauts fiksēts ap galvu [Vilka 1994, 92. lpp.].

Svārki, reizēm krekli un bikses, bijuši apjozti ar jostu. Tās darinātas no auduma un ādas. No pēdējām dažreiz var atrast tikai metāla sprādzes, bet visbiežāk liecību ir vairāk. Starp ādas jostām konstatēti dažī ļoti grezni eksemplāri. Kā tādi minami, piemēram, Aglonas Kristapiņu kapulauka 11. gadsimta 136. kapā [Briede 1984, 19. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulauka 11. gadsimta 30. kapā [Apala, Zariņa 1991, 19. lpp.], Pildas Nukšu kapulauka 12. gadsimtā 140. kapā [Шhope 1957, c. 38] iegūtie. Šīs jostas apkaltas ar bronzas kvadrātveida, trapeceveida, šaura taisnstūrveida vai vēl cita veida apkalumiem, kuru apakšmalai mēdz pievienot bronzas riņķi ar piekariņiem (59. att.: 7). 11. – 12. gadsimtā sastopami arī nelieli rozetveida, krustveida, podziņveida jostas apkalumi. Minētajos pie apkalumiem pievienotajos riņķos nereti piestiprinātas uz ādas sloksnītēm uzvērtas bronzas spirālīšu rindas. Tās var noslēgties ar bronzas pinčveida apkalumiem un zvārguļiem. Šajos spirāļu piekaros parasti ir 5 – 9 rindas. Tās izmanto arī naža maksts piekāšanai. Jostas dažreiz ar īpašiem sadalītājiem – riņķiem ar tajos iestiprinātiem

59. att. Priekuļu Kampu līdzenā kapulauka 5. vīrieša apbedījuma inventārs
1 – 8 (A 634, 636, 635, 630, 629, 628, 633, 637)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

apkalumiem – sadalītas vairākos posmos. Riņķi tāpat tiek izmantoti dažādu vienmēr nepieciešamu un līdznēsājamu priekšmetu pakāršanai.

Jostu sprādzes pēc savas formas ir visai dažādas. Biežāk sastopami četrstūrveida un četrstūrveida ar noapaļotiem stūriem eksemplāri. Jostas galu var noslēgt apkalums. Tā kā ādas jostas fiksē ne pārāk bieži, tad jāpieņem, ka vairumam vīriešu bijušas austas jostas [Zariņa 1970, 160. lpp.]. Tās, kā zināms, zemē var saglabāties īpaši labvēlīgos apstākļos. Trīs dažādos celos austu rakstainu jostu fragmenti atrasti Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā pie apkaltas ādas jostas, kas pārlikta pār labo plecu [Apala, Zariņa 1991, 24. lpp.]. Vienas rakstainas jostas fragments iegūts Liepkalnes Ķesteru kapulauka 2. uzkalniņa kapā zem ar apkalumiem rotātas ādas jostas apbedītā vidukļa rajonā [Riekstiņš 1939, 73. lpp.].

Runājot par jostu novietojumu vīriešu apbedījumos, kas ļauj secināt, kā tās valkātas dzīves laikā, tad veids pār plecu nav bijis plaši izplatīts. Josta, pārlikta pār labo plecu, atrasta tikai dažos apbedījumos. Bez jau pieminētā Priekuļu Ģūģeru kapulauka gadījuma tāds konstatēts Aglonas Kristapiņu kapulauka 10. gadsimta 210. kapā [Kuniga 1986, 83. lpp.], kā arī citur. Interesantas liecības iegūtas Kokneses kapulaukā. Te ar 11. gadsimtu datējamā 72. kapā apbedītajam konstatēta ne tikai ādas josta ar divrindu apkalumiem, bet arī vēl vairākas pāri pleciem un krūtīm ejošas ādas siksnas ar apkalumiem, kas saistītas ar piecām sprādzēm [Žeiere 1988a, 168. lpp.]. Vienīgais autoram zināmais līdzīgais atradums fiksēts par sēļu pieminekli uzskatītajā Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā [LA, 229. lpp.]. Noslēgumā jāatzīmē, ka, protams, jostas visbiežāk kapos atrod apbedītā vidukļa rajonā, kas atbilst tās tradicionālajam valkāšanas veidam.

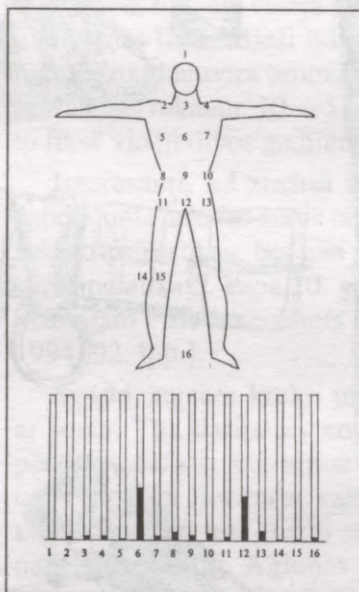
13. gadsimta laikā visumā apkaltās jostas izzūd. Kapu inventārā vairs ne tik bieži atrod apkalumus, bet gan tikai bronzas un dzelzs sprādzes, kā arī no šiem materiāliem darinātus riņķus. Pēdējie joprojām izmantoti jostas sadalīšanai vairākos posmos. Tas saistīts ar jau aprakstīto nepieciešamību pie jostas nēsāt tādus priekšmetus kā nazi, maku un citus. Atsevišķos gadījumos tomēr apkaltās jostas saglabājušas arī 14. gadsimtā un vēlāk.

Par kājautiem vīriešu kapos iegūti tikai atsevišķi norādījumi [Zariņa 1970, 161. lpp.]. Spriežot pēc Ludzas Odukalna kaulaukā iegūtā materiāla, tie bijuši garš lentveida audums. Kājauts tīts no potītes līdz ceļgalam. Reizēm tā noslēgums bijis izrotāts ar bronzas spirālītēm un mēlītēm. Minēto kājautu vēl saturējusi prievīte, kas arī varēja būt rotāta ar bronzu.

Atsevišķi vīriešu apavu fragmenti iegūti, piemēram, Kaunatas Rikopoles kapulaukā [Balodis 1925a, 31. lpp.]. Starp tiem, iespējams, konstatēts zābaks ar papēdi.

Arī vīriešu apģērba neatņemama sastāvdaļa bijušas rotas (59. att.: 4 – 6). Tāpat kā sievietēm viņiem vienas no tām apvieno rotājošo funkciju ar praktisko, kamēr otrām piemīt tikai rotājoša funkcija. Iespējams, ka rotām bijusi vēl kāda simboliska nozīme.

Apģērba saspraušanai apskatāmajā periodā galvenokārt lietotas pakavsaktas. Pirms tam – 9. gadsimtā – pastāvējusi lielāka daudzveidība. Tad, piemēram, vīriešu valkāta bijusi stopsakta ar magoņpogaļu galiem. Tā Zvirgzdenes Kivtu, Aizkraukles Lejasbitēnu u. c. kapulaukos minētā rota fiksēta ne tikai 9. gadsimtā, bet arī 8. un 7. gadsimtā [Šnore E. 1987, 15. lpp.; Urtāns V. 1970, 41. – 45. lpp.]. Stopsaktas ar magoņpogaļu galiem agrākās formas zināmas šodienas Lietuvas teritorijā [LAA 1978, p. 44 – 45, žem. 31]. Tālāk kā ti-

60. att. Pakavsaktas novietojums lidzeno kapulauku vīriešu apbedījumos gadījumos ar vienu šo rotu

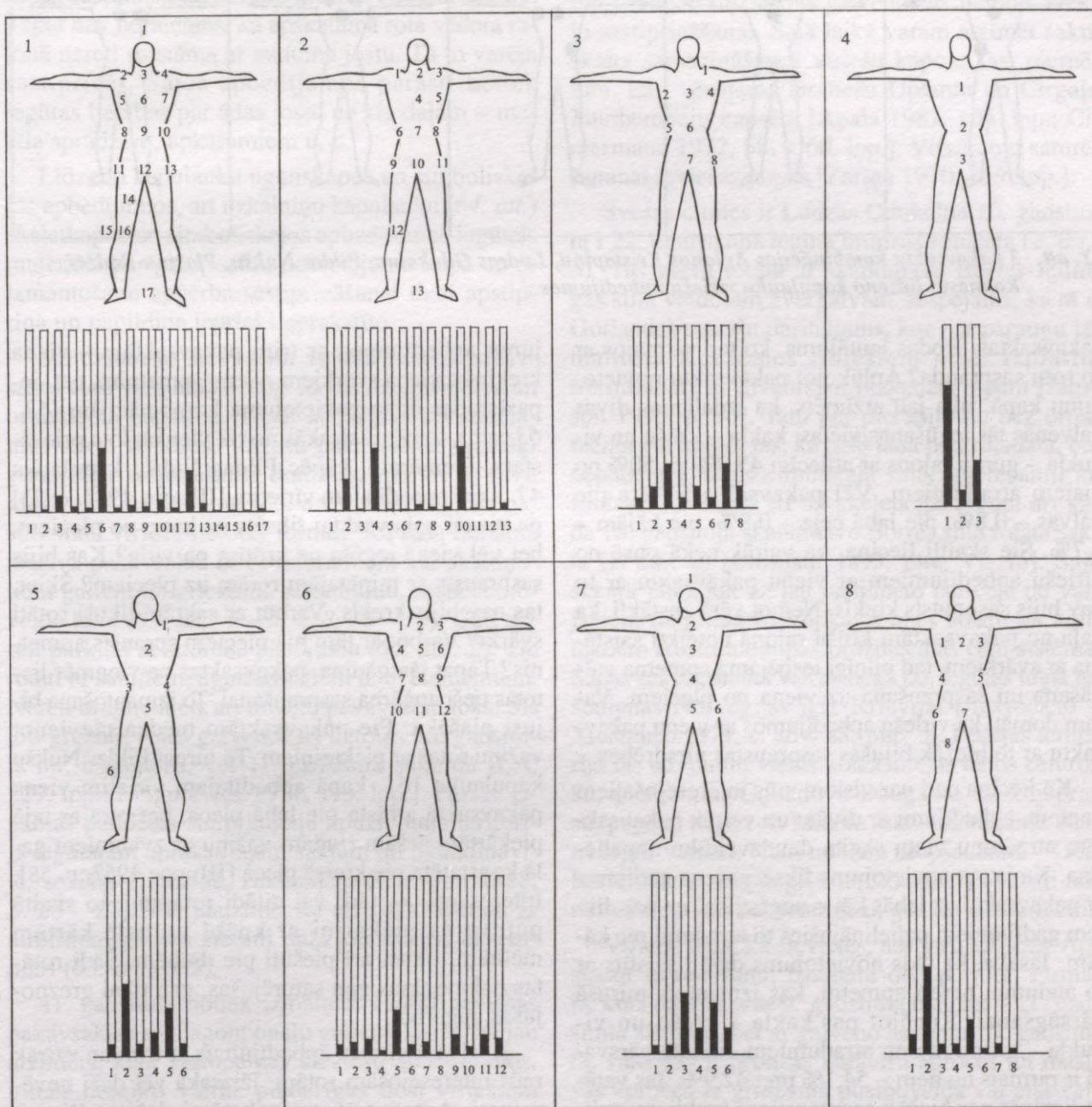
kai vīriešu lietota sakta minama arī pūcessakta (2. att.: 3). Pirmo izmantošana vēl iesniedzas 10. gadsimtā [Urtāns V. 1977b, 27. lpp.], bet otro izmantošana aprobežojas ar 8. – 9. gadsimtu [Urtāns V. 1961b, 41. – 45. lpp.]. Pūcessakta atšķirībā no stopsaktas ar magoņpogaļu galiem ir reti sastopama. Bez latgaļu apdzīvotās teritorijas tā zināma arī kuršu un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās [Urtāns V. 1961b, 46. – 48. lpp.; Atgāzis 1994, 38. lpp.].

No dzelzs un bronzas darinātās pakavsaktas kopā ar stopsaktu ar magoņpogaļu galiem sastopamas

jau 9. gadsimtā. Uzska, ka šajā laikā ar vienām saspauka kreklu, bet ar otrām virsdrēbes [Šnore E. 1987, 15. lpp.]. Taču jāatzīmē, ka tās abas reti sastopamas vienā kapā vienlaikus, kas savukārt varētu nozīmēt, ka to pielietojums nav tik strikti nodalīts. Pakavsaktu īpatsvars 9. gadsimta vīriešu apbedījumos jau ir ievērojams. Piemēram, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā šā laika vīriešu apbedījumos tā fiksēta tikai nedaudz mazāk nekā pusē no visiem minētā dzimuma kapiem ar saktām [Šnore E. 1987, 15. lpp.]. Kopš 10. gadsimta pakavsakta jau kā vienīgā tiek lietota apģērbu saspaušanai.

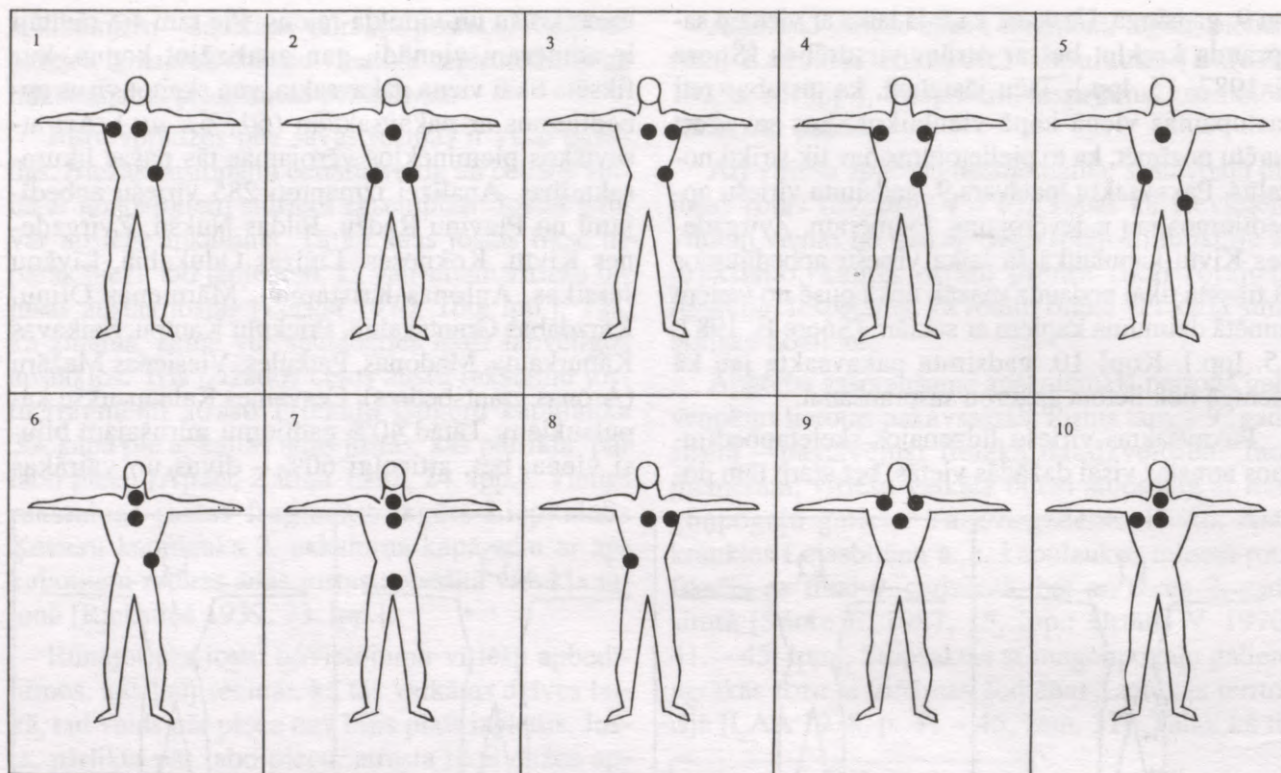
Pakavsaktas vīriešu līdzekļos skeletapbedījumos atrastas visai dažādās vietās, bet starp tām do-

minē krūšu un vidukļa rajons. Pie tam šie rādītāji ir apmēram vienādi, gan analizējot kapus, kur fiksēta tikai viena pakavsakta, gan skaitot visus apbedījumus ar pakavsaktām (60., 61. att.). Arī atsevišķos pieminekļos vērojamas tās pašas likumsakarības. Analīzei izmantoti 285 vīriešu apbedījumi no Pļaviņu Radžu, Pildas Nukšu, Zvirgzdenes Kivtu, Kokneses, Ludzas Odukalna, Līvānu Jersikas, Aglonas Kristapiņu, Mārcienas Oliņu, Kārdabas Grantskalnu, Priekuļu Kampu, Saikavas Kāpurkalna, Madonas, Patkules, Viesienas Mežāru (Āronas grantsbedres), Cesvaines Kalnapaukšu kapulaukiem. Tātad 40% gadījumu mirušajam bijusi viena, bet, attiecīgi 60% – divas un vairākas

61. att. Pakavsaktas novietojums līdzekļos kapulauku vīriešu apbedījumos

1 – visas, 2 – Ludzas Odukalns, 3 – Pļaviņu Radzes, 4 – Zvirgzdenes Kivti, 5 – dažādi kapulauki, 6 – Pildas Nukšas, 7 – Koknese, 8 – Aglonas Kristapiņi

62. att. 3 pakavsaktu kombinācijas Aglonas Kristapiņu, Ludzas Odukalna, Pildas Nukšu, Pļaviņu Radzes, Kokneses līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

pakavsaktas. Rodas jautājums, ko tad pirmajos ar šo rotu sasprauda? Aplūkojot pakavsaktu novietojumu kapā, tika jau atzīmēts, ka izdalāmas divas galvenās tās iegūšanas vietas: kakla – krūšu un vidukļa – gurnu rajons ar attiecīgi 45,9% un 50% no visiem atradumiem. Vēl pakavsakta fiksēta pie galvas – 0,8%, pie labā ceļa – 0,8%, pie kājām – 1,7%. Šie skaitļi liecina, ka vairāk nekā pusē no vīriešu apbedījumiem ar vienu pakavsaktu ar to nav bijis sasprausts krekls. Ņemot vērā apstākli, ka daļa no pakavsaktām krūšu rajonā noteikti saistāma ar svārkiem, tad pilnīgi iespējama apmetņa valkāšana un saspraušana uz viena no pleciem. Varām domāt, ka vīriešu apbedījumos ar vienu pakavsaktu ar to biežāk bijušas saspraustas virsdrēbes.

Kā liecina dati par visiem mūs interesējošajiem kapiem, apbedījumi ar divām un vairāk pakavsaktām atradumu vietu skaita daudzveidību nepaliek. Kā jauns novietojums fiksēts viens gadījums ar pakavsaktu uz labās kājas augšstilba, un par diviem gadījumiem palielinājušies to atradumi pie kājām. Jāsaka, ka tāds novietojums daļēji saistīts ar to audumu, nereti apmetni, kas izmantots mirušā pārsegšanai. Runājot par kakla – krūšu un vidukļa – gurnu rajonu atradumiem, nelielā pārsvarā ir pirmais no tiem – 54,1% pret 42,9%. Tas varētu liecināt par biežāk saspraustiem krekliem, salīdzinot ar apbedījumiem ar vienu pakavsaktu. Šķietami visvieglāk skaidrot apskatāmo rotu pielieto-

jumu apbedījumos ar trim pakavsaktām – viena kreklam, viena svārkiem, viena apmetnim, bet, iepazīstoties ar to novietojuma kombinācijām (62., 63. att.), tomēr jāatsakās no tik vienkāršota priekšstata. Piemēram, kāpēc Pildas Nukšu kapulauka 47. kapā apbedītajam vīrietim [Шhope 1957, c. 73] pa vienai pakavsaktai fiksēts uz katra no pleciem, bet vēl viena iegūta uz krūtīm pa vidu? Kas bijis sasprausts ar minētajām rotām uz pleciem? Šķiet, tas nav bijis krekls. Varbūt ar saktām tikuši rotāti svārki? Varbūt ar tām pie pleciem sprauts apmetnis? Tāpat jāatgādina, pakavsaktas ne vienmēr lietotas tieši apģērba sasprašanai. To izmantošana bijusi plašāka. Pie pakavsaktām mēdza pievienot važiņu rotas ar piekariņiem. Tā turpat Pildas Nukšu kapulauka 161. kapā apbedītajam vīrietim viena pakavsakta atrasta pie labā pleca, bet otra ar tajā piekārtām sešām rindām važiņu ar zvaniņiem galā konstatēta pie kreisā pleca [Шhope 1957, c. 58]. Interesanti, ka tādi vai citādi rotājumi, to skaitā putnveida piekariņi ar knābī un astē kārtām mēlītēm, tikuši arī piešūti pie drēbēm. Šādi rotātas pakavsaktas gan saturējušas, gan tikai greznojušas apģērbu.

Apskatot vīriešu apbedījumus ar trim un vairāk mūs interesējošām rotām, jāizsaka vēl daži novērojumi. Autoraprāt, te saskatāmi daži gadījumi, kad, iespējams, apmetnis ticis pārlikts un sastiprināts uz viena pleca. Tāpat iegūtās liecības apstip-

rina, ka ar vairākām pakavsaktām var būt sa-
sprauts viens apgērba gabals. Tās raksturīgi ap-
bedījumiem ar ļoti lielu saktu skaitu. Nukšu kapu-
lauka 192. kapā apbedītajam vīrietim konstatētas
5 pakavsaktas, no kurām 4 mazas, bet ne vienāda
izmēra, iegūtas krūšu rajonā [Шное 1957, с. 91].

Visbiežāk starp apbedījumiem ar vairākām pakavsaktām sastopami gadījumi ar divām šāda veida rotām. Jāsaka, ka veiktā analīze parāda ievērojamu daudzveidību to novietojumā pie apbedītā (63. att.). To vidū skaitliski izdalās šāda kombinācija – viena pakavsakta krūšu rajonā, bet otra savukārt vēdera rajonā. Tas ļauj domāt, ka tad, ja valkāti vaļēji svārki ar pamišus liekamu priekšu, tie tikuši sasprausti ne tieši uz krūtīm, bet gan zemāk. Tāpat nav noraidāms, ka apskatāmā rota vēdera rajonā nereti saistāma ar auduma jostu. Tā to varēja sastiprināt. Šajos apbedījumos parasti netiek iegūtas liecības par ādas jostu un tās daļām – metāla sprādzēm, apkalumiem u. c.

Līdzeno kapulauku ugunskaļķu un simboliskajās apbedījumos, arī uzkalniņu kapulauku (64. att.) skeletkaļķu un simboliskajās apbedījumos iegūtais materiāls par pakavsaktu novietojumu kapā un to izmantošanu apgārba sastiprināšanai tikai apstiprina un papildina iepriekš aprakstīto.

Salīdzinot ar sievietēm, vīriešu lietoto pakavsaktu vidū vērojama lielāka formu daudzveidība un ornamenta bagātība. Tāpat atšķirības konstatējamās saktu izmēros. Vīriešu pakavsaktas, sevišķi virsdrēbju saspraūšanai domātās, izceļas ar savu masīvumu un lielumu (65. att.). Jāatzīmē, ka pastāv tikai vīriešu lietotas formas. Kā tāda minama masīva pakavsakta ar četrstūrīgiem vai skaldņotiem galiem un griezumā sešstūrīgu, retāk rombveida loku (65. att.: 1 – 5, 7, 8, 10 – 13). Gali nereti pārklāti ar sudraba platējumu (65. att.: 2). Tie rotāti ar saulītēm, ugunskrustiem u. c. elementiem. Nereti ornamentēts arī minēto pakavsaktu loks. Šis ļoti greznās rotas galvenokārt lietotas 10. gadsimtā un, iespējams, vēl 11. gadsimta sākumā [LA 229. lpp.; Mugurēvičs 1977, 116. lpp.]. Pastāv zināmas paralēles starp latgaļu apdzīvotajā teritorijā iegūtajām aprakstītajām saktām un Skandināvijā, sevišķi Gotlandē, zināmajām [Carlsson 1988, S. 20 – 27]. Vēl jāatzīmē, ka arī pakavsaktām ar atrotītiem galiem zināmi daži ļoti masīvi eksemplāri (65. att.: 6, 9).

11. gadsimtā notiek izmaiņas. Plašāk ieviešas pakavsaktas ar magoņpogaļu galiem, kuras, kā jau atzīmēts, kaut sastopamas sieviešu apbedījumos, tomēr noteikti vairāk piederīgas tieši vīriešiem (65. att.: 14). Tāpat pietiekami bieži konstatētas pakavsktas ar zvērgalvu galiem. Starp tām arī

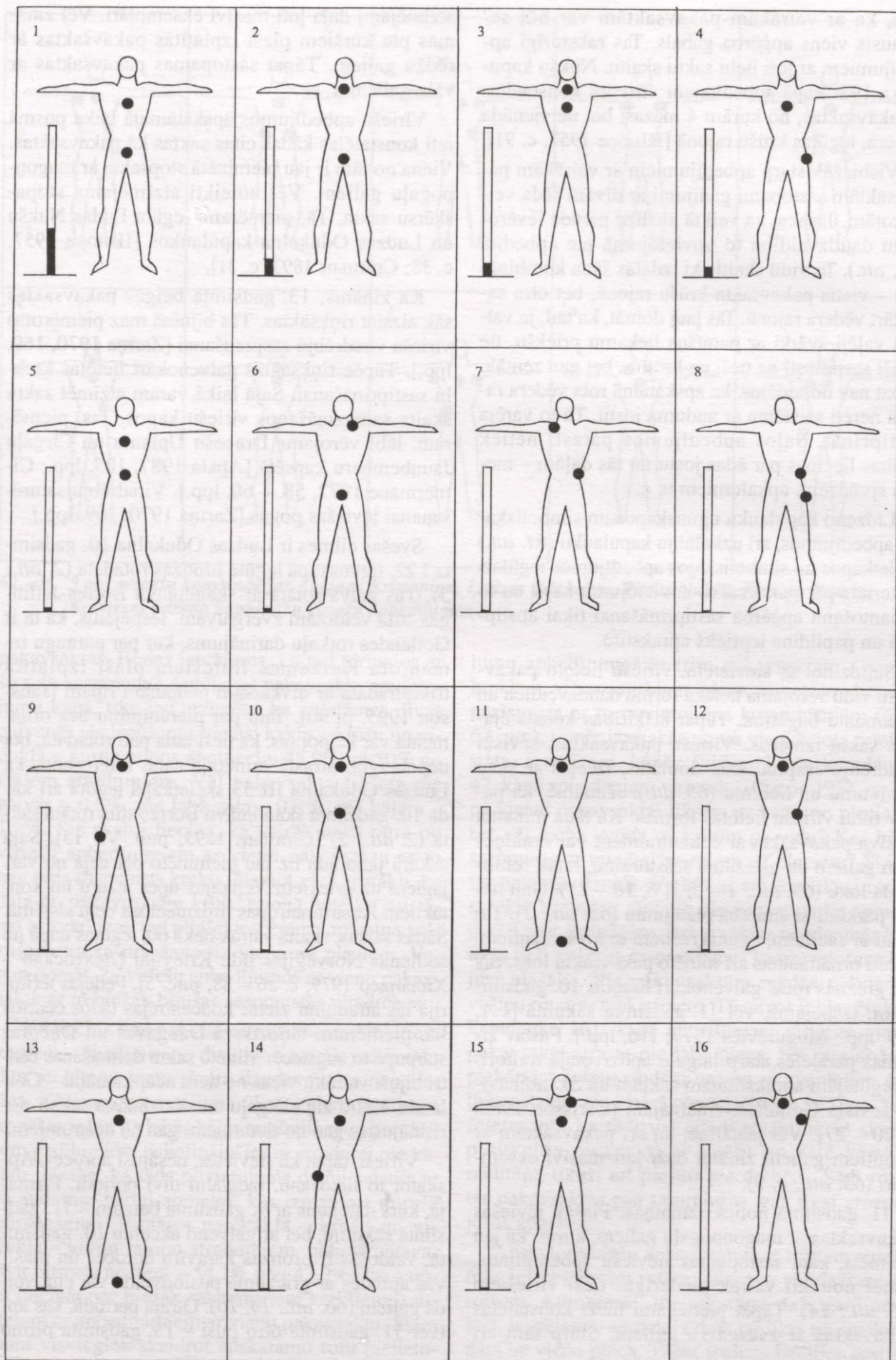
atzīmējami daži ļoti masīvi eksemplāri. Vēl zināmas pie kuršiem plaši izplatītās pakavsaktas ar rēdžu galiem. Tāpat sastopamas pakavsaktas ar vāļu galiem u. c.

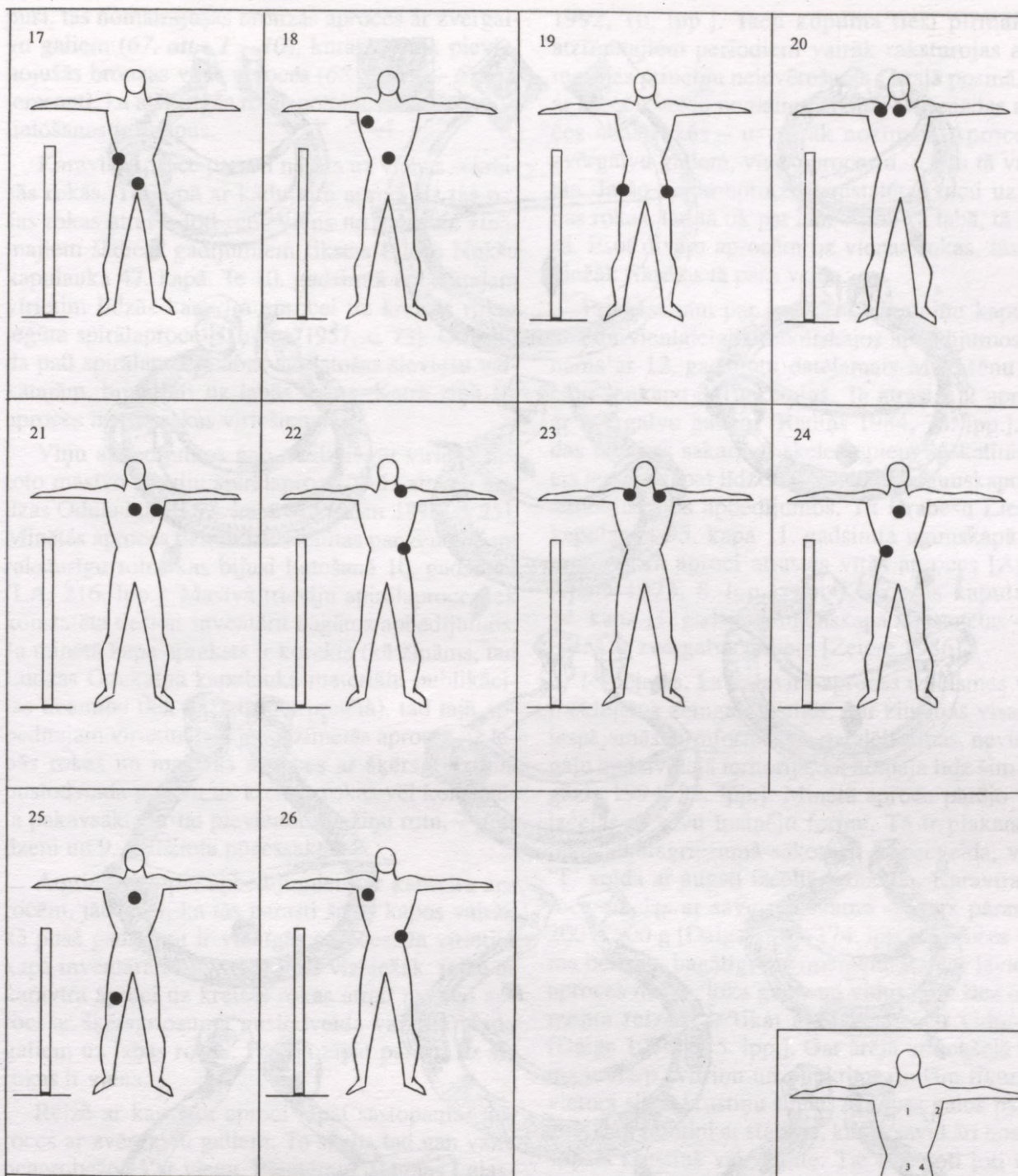
Vīriešu apbedījumos apskatāmajā laika posmā reti konstatētas kādas citas saktas kā pakavsaktas. Viena no tām ir jau pieminētā stopsakta ar magoņpogaļu galiem. Vēl noteikti atzīmējama stopašķersu sakta. Tā, piemēram, iegūta Pildas Nukšu un Ludzas Odukalna kapulaukos [Шнопе 1957, с. 38; Спицын 1893, с. 31].

Kā zināms, 13. gadsimta beigās pakavsaktas sāk aizstāt riņķsaktas. Tās bijušas maz piemērotas vīriešu virsdrēbju saspraušanai [Zariņa 1970, 169. lpp.]. Tāpēc riņķsaktas galvenokārt lietotas kreklu sastiprināšanai. Šajā laikā varam atzīmēt saktu skaita samazināšanos vīriešu kapos. Tas, piemēram, labi vērojams Drabešu Uplantu un Cirgaļu Jaunbemberu kapsētā [Apala 1987, 105. lpp.; Cimermane 1972, 58. – 60. lpp.]. Virsdrēbju saturēšanai ieviešas pogas [Zariņa 1970, 169. lpp.].

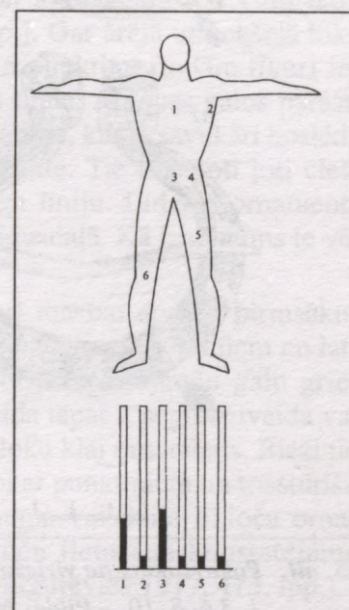
Svešas cilmes ir Ludzas Odukalna 10. gadsimta I 22. ugunskapā iegūtā bronzas rotadata (2. att.: 5). Tās galva rotāta ar skandināvu Borres-Jellingas stilā veidotām zvērgalvām. Iespējams, ka tā ir Gotlandes rotkaļu darinājums, kur par paraugu izmantota Kurzemes lībiešiem plaši izplatītā trīsstūradata ar divkāršām plakanām ripām [Jansson 1995, p. 90]. Tam par pierādījumu bez ornamenta var kalpot tas, ka tieši tāda pati rotadata, bet nepabeigta, atrasta minētajā salā. Interesanti, ka Ludzas Odukalna III 53 skeletkapā iegūta arī kāda 10. gadsimta skandināvu Borres stilā rotāta sakta (2. att.: 2) [Спицын 1893, рис. VI: 15]. Šajā sakarā jānorāda uz jau pieminēto par ceļa no varjagiem uz grieķiem Veļikajas upes atzaru un kontaktiem Austrumeiropas tirdzniecības ceļu sistēmā. Šādas saktas, skaitā vairāk nekā 60, iegūtas telpā no šodienas Norvēģijas līdz Krievijai [Лехтосало – Хиландер 1979, с. 86 – 88, рис. 5]. Pēdējās teritorijā tās atradumu vietas koncentrējas tādos centros kā, piemēram, Gņozdova Daugavas un Dņepras starpupē to augštecē. Minēto saktu darināšanas centri bijuši vairāki, viens no tiem neapšaubāmi – Gotlande. Katrā ziņā latgaļu un skandināvu sakari norisinājušies gan no rietumiem, gan no austrumiem.

Virieši, tāpat kā sievietes, nēsājuši aproces. Ap-
skatot to lietošanu, izdalāmi divi periodi. Pirmā-
jā, kurš datējams ar 9. gadsimta beigām – 11. gad-
simta sākumu, bet ar galveno akcentu 10. gadsim-
tā, valdošās ir bronzas karavīru aproces un masī-
vās aproces ar griezumā puslodveida vai cita vei-
da galiem (66. att.: 14, 16). Otrajā periodā, kas ap-
tver 11. gadsimta otro pusi – 13. gadsimta pirmo

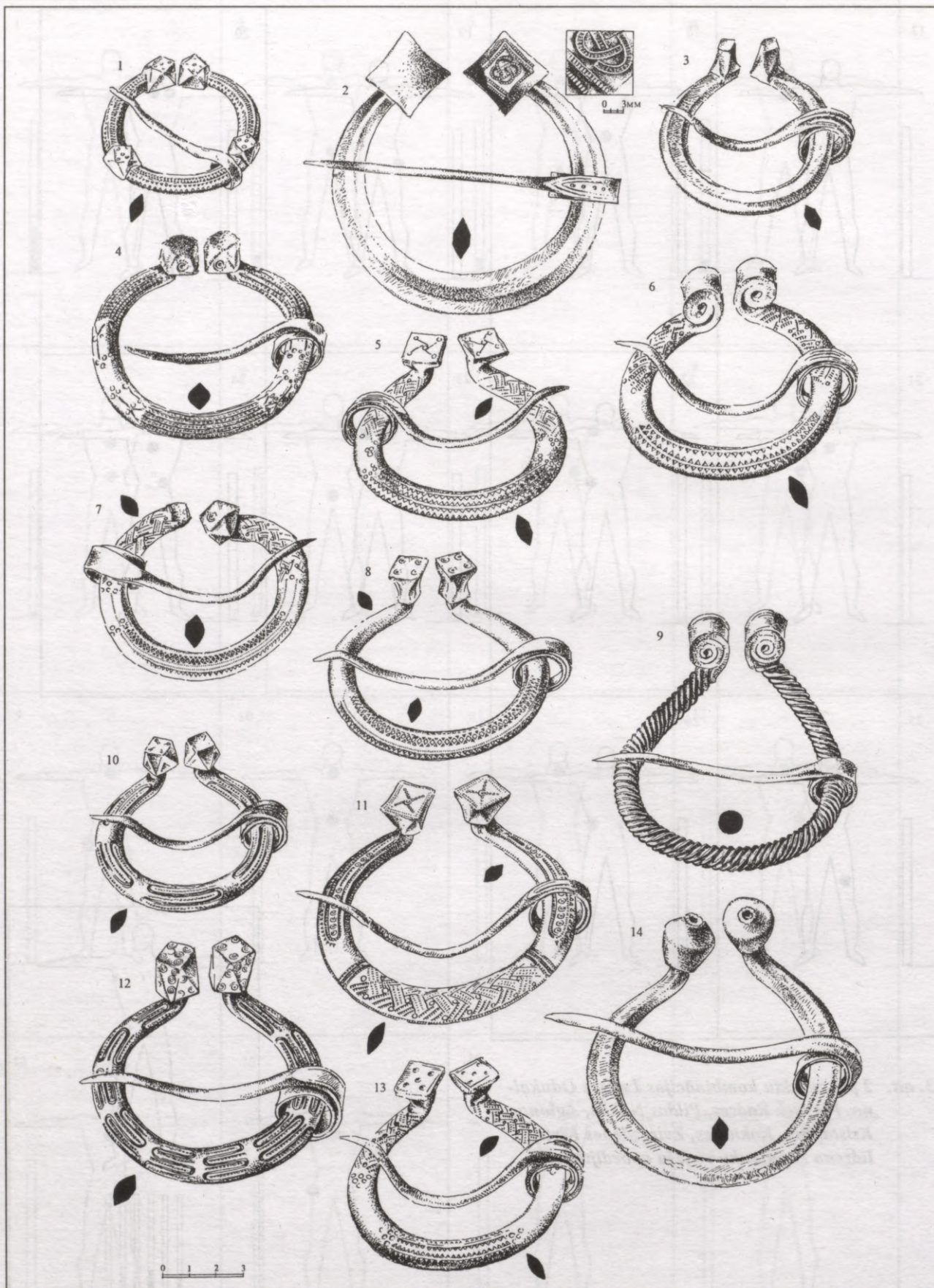

63. att. 2 pakavsaktu kombinācijas Ludzas Odukalna, Pļaviņu Radzes, Pildas Nukšu, Aglonas Kristapiņu, Kokneses, Zvirgzdenes Kivtu līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

64. att. Pakavsaktu novietojums uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos

65. att. Pakavsaktas no vīriešu apbedījumiem

1, 3, 6, 8, 10 – Pildas Nukšas (CVVM 65456: 48, 65434: 6, 65405: 4, 65379: 7, 65273: 10), 2, 11 – Priekuļu Kampi (A 629, 609), 4, 7, 12, 13 – Ludzas Odukalns (A 12000: 413, 244, 381, 235), 5 – Aglonas Kristapiņi (A 12404: 77), 9 – Viesienas Mežāres (A 9959: 1), 14 – Pļaviņu Radzes (A 10451: 1)

pusī, tās nomainījušas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem (67. att.: 1 – 10), kurām vēlāk pievienojušās bronzas vītās aproces (68. att.: 1 – 6). Interesanti, ka atšķirīgās rotas noteikušas dažādus to lietošanas principus.

Karavīra aproce parasti nēsāta uz vienas – kreisās rokas. Tā kopā ar kādu citu aproci uz tās pašas rokas atrasta ļoti reti. Viens no autoram zināmajiem šādiem gadījumiem fiksēts Pildas Nukšu kapulauka 47. kapā. Te 10. gadsimtā apbedītajam vīrietim līdzās karavīra aprocei uz kreisās rokas iegūta spirālaproce [Шнопе 1957, c. 73]. Otrā tādā pati spirālaproce, abas atbilstošās sieviešu valkātajām, bijusi arī uz labās rokas. Katrā ziņā šīs aproces ir netipiskas vīriešiem.

Viņu apbedījumos gan mēdz iegūt vīriešu lietoto masīvo trīsviju spirālaproci. Tāda atrasta Ludzas Odukalna III 98. kapā [Спицын 1893, c. 25]. Minētās aproces tiek tiek uzskatītas par zemgaļiem raksturīgu rotu, kas bijusi lietošanā 10. gadsimtā [LA, 216. lpp.]. Masīvā trīsviju spirālaproce tiek konstatēta tieši ar inventāru bagātos apbedījumos. Ja minētā kapa apraksts ir korekts (kā zināms, tad Ludzas Odukalna kapulauka materiālu publikācijas ticamība tiek dažādi interpretēta), tad tajā apbedītajam vīrietim bez jau atzīmētās aproces uz labās rokas un masīvās aproces ar šķērsgrīzumā puslodveida galiem uz kreisās rokas vēl konstatēta pakavsakta ar tai pievienotu važiņu rotu, 7 grezneni un 9. gadsimta pūcessakta.

Atgriežoties pie apbedījumiem ar karavīra aprocēm, jāuzsver, ka tās parasti šajos kapos vairāk kā pusē gadījumu ir vienīgās aproces. Ja vīrietim kapa inventārā to ir vairāk, tad visbiežāk reizē ar karavīra aproci uz kreisās rokas atrod masīvo aproci ar šķērsgrīzumā puslodveida vai cita veida galiem uz labās rokas. Pēdējā tāpat parasti uz šīs rokas ir viena.

Reizē ar karavīra aproci tāpat sastopamas aproces ar zvērgalvu galiem. To skaits tad gan vairs neaprobežojas ar vienu. Piemēram, Raunas Lejasruņģu kapulauka 6. kapā 11. gadsimtā apbedītajam vīrietim līdzās karavīra aprocei uz kreisās rokas konstatēja 4 aproces ar zvērgalvu galiem uz labās rokas [Stepiņš 1937]. Jāuzsver, ka minētais skaits – četras aproces uz vienas rokas, vīriešiem nav sastopams bieži.

Masīvā aproce ar grīzumā puslodveida vai cita veida galiem sastopama arī uz kreisās rokas. Šajos gadījumos uz labās rokas var būt tāda pati vai cita veida aproce. Mūs interesējošā rota reizēm, kā tas zināms Priekuļu Ģūģeru kapulauka 135. kapā 10. gadsimtā apbedītajam vīrietim, konstatēta vienlaikus divos eksemplāros uz vienas rokas [Apala

1992, 10. lpp.]. Taču kopumā tieši pirmais no atzīmētajiem periodiem vairāk raksturojas ar simetrijas principu neievērošanu. Otrajā posmā, līdz ar aproču veidu nomainīšanu, atziņai – vienādas aproces abās rokās – ir vairāk nozīmes. Aproces ar zvērgalvu galiem, vītās aproces u. c. jau tā valkātas. Ja šo veidu aproces konstatētas tikai uz vienas rokas, tad tā tik pat labi bijusi kā labā, tā kreisā. Esot divām aprocēm uz vienas rokas, tās visbiežāk fiksētas tā paša veida.

Priekšstatam par aprocēm uzkalniņu kapulaukos un vienlaicīgi simboliskajos apbedījumos minams ar 12. gadsimtu datējamašs Makašēnu Kučiņu senkapu 31 uzkalniņš. Te atrastas 2 aproces ar zvērgalvu galiem [Radiņš 1984, 78. lpp.]. Tādas un citas sakarā ar skeletkapiem apskatītās rotas iegūtas tāpat līdzeno kapulauku ugunskaļos un simboliskajos apbedījumos. Tā Drabešu Liepiņu kapulauka 95. kapa 11. gadsimta ugunskaļā līdz ar karavīra aproci atrastas vītās aproces [Apals, Apala 1973, 8. lpp.], bet Kokneses kapulauka 14. kapa 11. gadsimta ugunskaļā konstatētas 4 aproces ar zvērgalvu galiem [Žeiere 1986].

Iespējams, ka karavīru aproces izcelsmes vieta meklējama zemgaļu zemēs, kur zināmas visas tās iespējamās pirmformas un paralēlformas, nevis latgaļu apdzīvotajā teritorijā, kā domāja līdz šim [Atgāzis 1994, 37. lpp.]. Minētā aproce pārejo vidū izceļas ar savu īpatnējo formu. Tā ir plakana un plata, šķērsgrīzumā sākotnēji trapecveida, vēlāk "I" veida ar augsti izcēlām malām. Karavīra aproce izceļas ar savu masīvu – svars parasti ir 200 – 500 g [Daiga 1974, 174. lpp.]. Aproces virsma bez tam bagātīgi ornamentēta. Raksts izvietots aproces malās, loka galos un vidusdaļā. Bez ornamenta reizēm ir tikai agrāko aproču vidusdaļa [Daiga 1974, 175. lpp.]. Gar ārējā un iekšējā loka malu starp svītriņu un punktiņu rindām tikusi ievietota slīpo krustiņu rinda. Aproces galos parasti novietoti jumtiņi ar stariem, kurus savukārt noslēdz slīpais krustiņš vai saulīte. Tie izvietoti ļoti cieši kopā, veidojot zigzaga līniju. Līdzīgs ornaments darināts arī aproces vidusdaļā. Kā izņēmums te vēl sastopama saulīte.

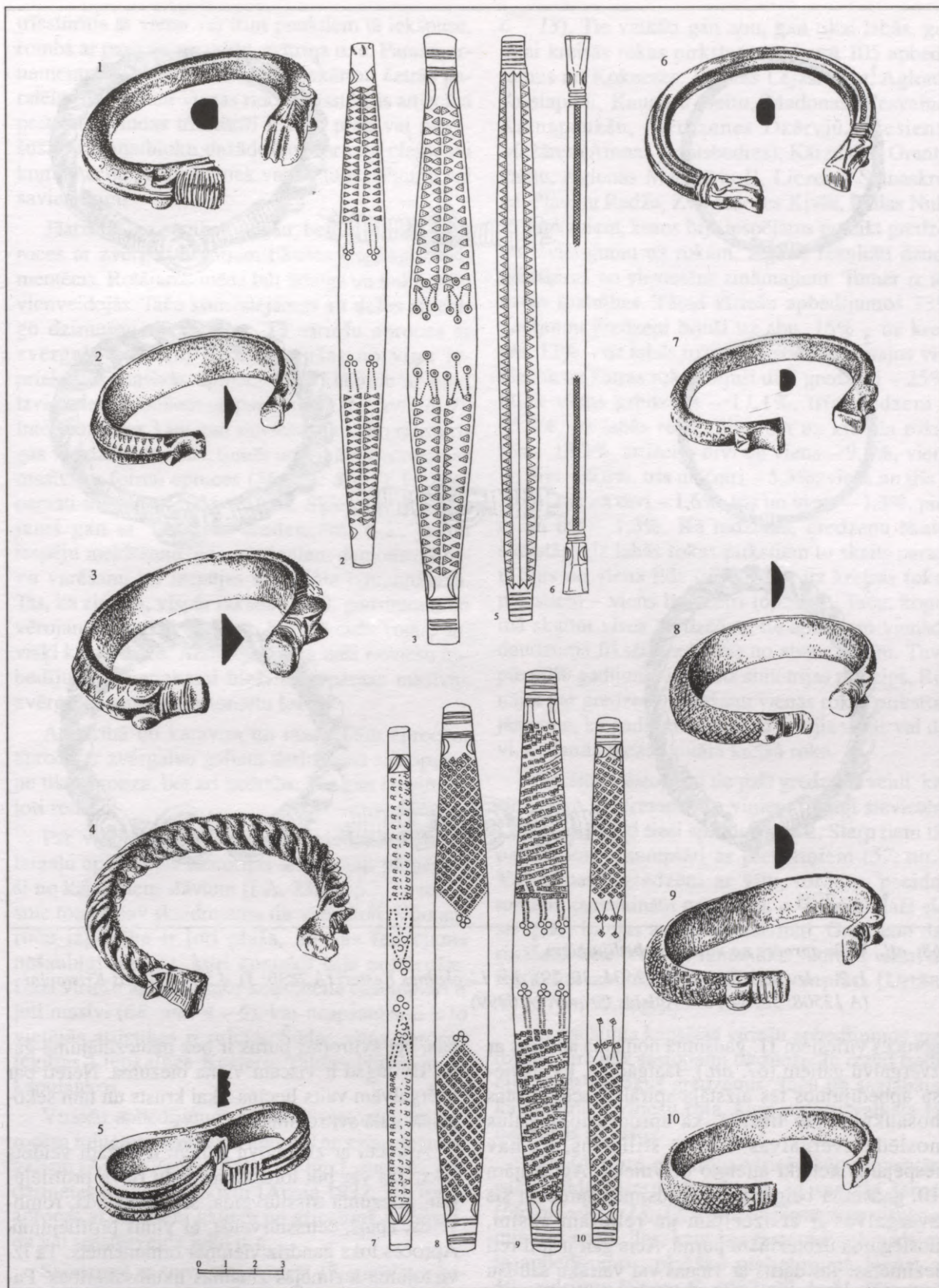
Nav izslēgts, ka arī masīvo aproču pirmsākumi meklējami rajonos uz dienvidrietumiem no latgaļu apdzīvotās teritorijas. Šo aproču galu grīzums līdzās puslodveida tāpat ir segmentveida vai trapecveida. Aproces loku klāj ornaments. Bieži tie ir blīvi novietoti rombi ar punktiņiem un trīsstūrīši. Tāpat sastopams pinuma vai dziļa līkloča ornaments. Šā veida aproču lietošana konstatējama 10. – 11. gadsimtā [Mugurēvičs 1977, 113. lpp.].

Kā jau tas tika atzīmēts, iepriekš minētās

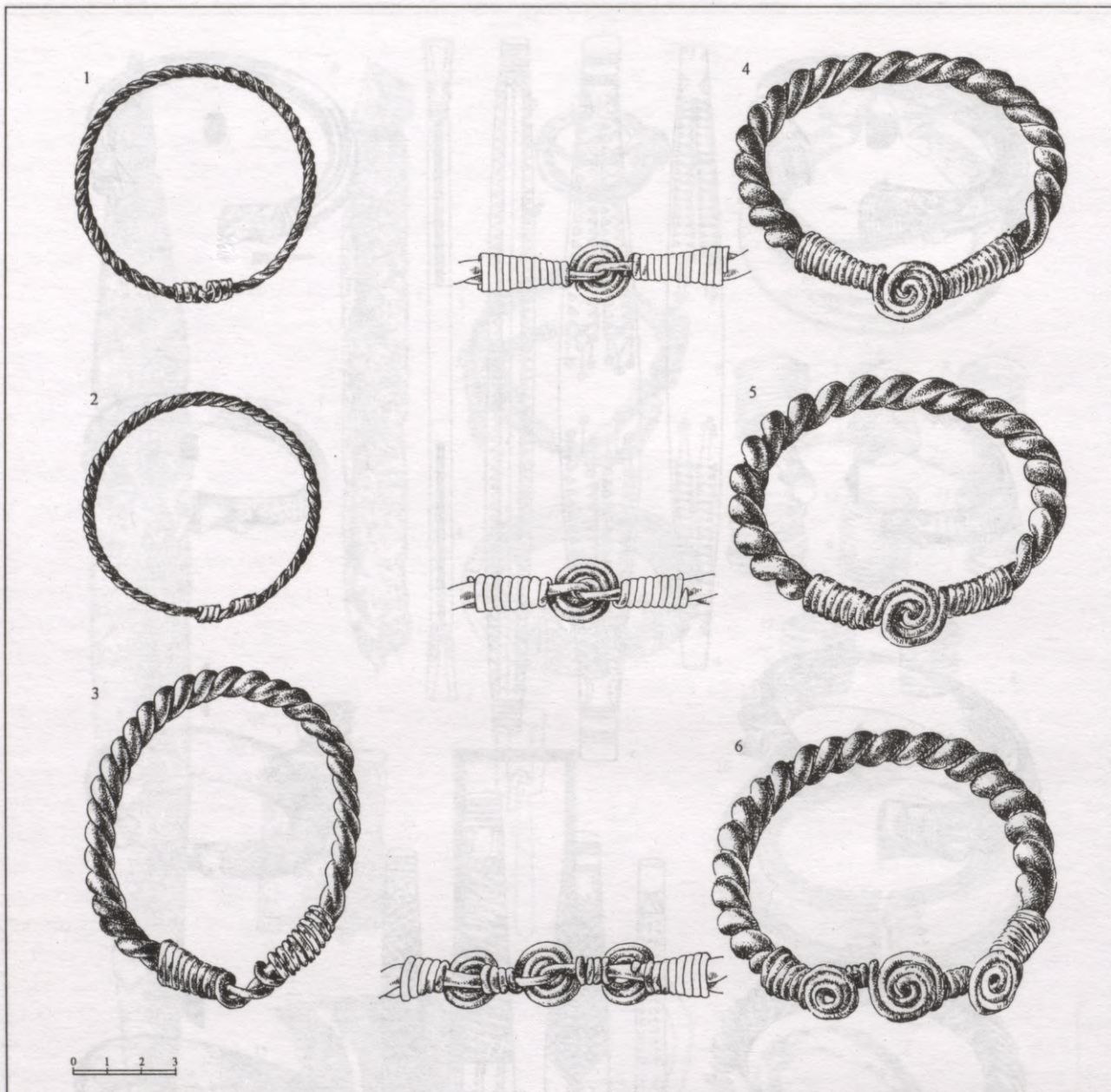
66. att. Aglonas Kristapiņu kapulauka 76. vīrieša apbedījuma inventārs

1 – 18 (A 12508: 100, 99, 85, 87, 88, 97, 90, 95, 96, 94, 98, 91 – 93, 103, 89, 101, 102)

67. att. Aprocis ar zvērgalvu galiem no vīriešu apbedījumiem

- 1, 2, 8, 9 – Koknese (A 12694: 130, 12704: 78, 75, 12764: 122), 3 – Viesienas Troupeles (A 2331),
 4 – Izvaltas Lielie Murāni (A 11942), 5 – Zvirgzdenes Isnauda (A 7735: 15),
 6 – Aglonas Kristapiņi (A 12404: 116), 7 – Tilža (A 2715), 10 – Kaunatas Rikopole (A 7751: 1)

68. att. Vītās aproces no vīriešu apbedījumiem

1, 2 – Izvaltas Truļi II (A 12504: 30, 29), 3 – Liepkalnes Ķesteri (A 7830: 3), 4, 5 – Aglonas Kristapiņi (A 12508: 58, 54), 6 – Aulejas Grāveri (A 6399)

aprocēs vīriešiem 11. gadsimtā nomaina aproces ar zvērgalvu galiem (67. att.). Jāatgādina, ka sieviešu apbedījumos tās aizstāja spirālaprocēs. Rotas nosaukums jau liecina, ka aproces loka galus noslēdz zvērgalvas. Tās tā stilizētas, ka nav iespējams noteikt attēloto dzīvnieku. Agrākajām 10. gadsimta beigām un 11. gadsimta aprocēm šīs zvērgalvas ir ar izceltām un reljefām ausīm, noslēgumā uzbiezinātu purnu. Acis gan ir ļoti reti iezīmētas. Tas darīts ar vienas vai vairāku saulīšu palīdzību. Šķiet, tām vairāk ornamentāla nozīme. 12. gadsimta beigām – 13. gadsimta aprocēm zvērgalvas vienkāršojas. Ausu vietā vairs ir divi nelieli izciļņi ar grafisku krustu starp tiem. Neizteik-

tais, bet svītrotais purns ir bez uzbiezinājuma galā. Tas tagad ir viscaur viena biezuma. Nereti par zvērgalvām vairs liecina tikai krusts un tam sekojošais gala svītrojums.

Aprocei ar zvērgalvu galiem ir dažādi veidoti loks. Tas var būt tordēts, ar dziļu rievu profilējumu, griezumā trīsstūrveida, segmentveida, rombveida, apaļš, četrstūrveida, ar vidus profilējumu. Aproces loks gandrīz vienmēr ornamentēts. Tā izvietojumā iezīmējas zināmas likumsakarības. Parasti tas nesedz visu loku, bet no viena elementa vai vairāku elementu grupām veidots, vienāds un novietots galos, atstājot aproces vidū nelielu neornamentētu joslu. Izplatītākie tā elementi ir

trīsstūrītis ar vienu vai trim punktiem tā iekšpusē, rombs ar punktiņu, saulīte, svītriņa u. c. Parasti ornamentu veido trīsstūrīši, kuri sakārtoti četrās paralēlās rindās, kur vienas rindas trīsstūrītis attiecībā pret otras rindas trīsstūrīti ir tieši pretī vai pamīšus. Šo pamatbloku dažādošanai ar citu elementu kombināciju palīdzību tiek variēti to noslēgumi vai savienojumi.

Jāatzīmē, ka ne tikai vīriešu, bet arī sieviešu aproces ar zvērgalvu galiem tikušas bagātīgi ornamentētas. Rotājums mēdz būt līdzīgs un laika gaitā vienveidojās. Taču konstatējamas arī dažas attiecīgo dzimumu savdabības. Tā vīriešu aproces ar zvērgalvu galiem pārmantojušas no viņu iepriekšējās masīvās aproces loka klājumu ar blīvi izvietotiem rombiem un punktiņiem (67. att.: 8, 9). Interesanti, ka, kaut gan sieviešu aprocēm raksturīgas vieglākas formas, tomēr arī viņām sastopamas masīvāku formu aproces (56. att.: 3 – 5). Pēdējās parasti ir hronoloģiski vēlākas. Šķiet, tas skaidrojams gan ar "modes" tendencēm, t. i., jaunu iespēju meklēšanu, gan centieniem demonstrēt savu varēšanu un iespējas materiāla izmantošanā. Tas, kā zināms, vispār raksturīgs 12. gadsimtam un vērojams ne tikai aprocēs, bet arī citās rotās, sevišķi kaklariņķos. Atzīmējams, ka tieši sieviešu apbedījumos pietiekami bieži sastopamas masīvas zvērgalvu aproces ar tordētu loku.

Atšķirībā no karavīra un masīvajām aprocēm aproču ar zvērgalvu galiem darināšanā sastopama ne tikai bronza, bet arī sudrabs. Tas gan izmantots ļoti reti.

Par vītājām aprocēm pastāv viedoklis, ka tās latgaļu apdzīvotās teritorijas iedzīvotāji pārņēmuši no kaimiņiem slāviem [LA, 232. lpp.]. To izcelsmē tomēr nav skaidrojama tik vienkārši. Vīto aproču izplatība ir ļoti plaša, un nav iespējams nešaubīgi noteikt, kuri kontakti bija noteicošie. Daži vīriešu apbedījumos konstatētie eksemplāri ir ļoti masīvi (68. att.: 4 – 6), kas neapšaubāmi ir to vietējās attīstības rezultāts. Šādas vītas aproces iegūtas Liepkalnes Ķesteru, Pildas Nukšu u. c. kapulaukos.

Vīriešu apbedījumos no retāk sastopamām aprocēm minamas lentveida aproces ar sašaurinātiem galiem [Apala, Zariņa 1991, 13. lpp.], aproces, kas darinātas no kaklariņķiem [Apala 1992, 10. lpp.], aproces ar taisniem galiem un griezumā rombveida vai sešstūrveida loku u. c.

Salīdzinot ar sievietēm, vīrieši 13. gadsimta laikā ātrāk zaudē tradīciju lietot aproces. Piemēram, to nebija Drabešu Uplantu 13. – 14. gadsimta kapsētā apbedītajiem [Apala 1987, 102 – 103. lpp.].

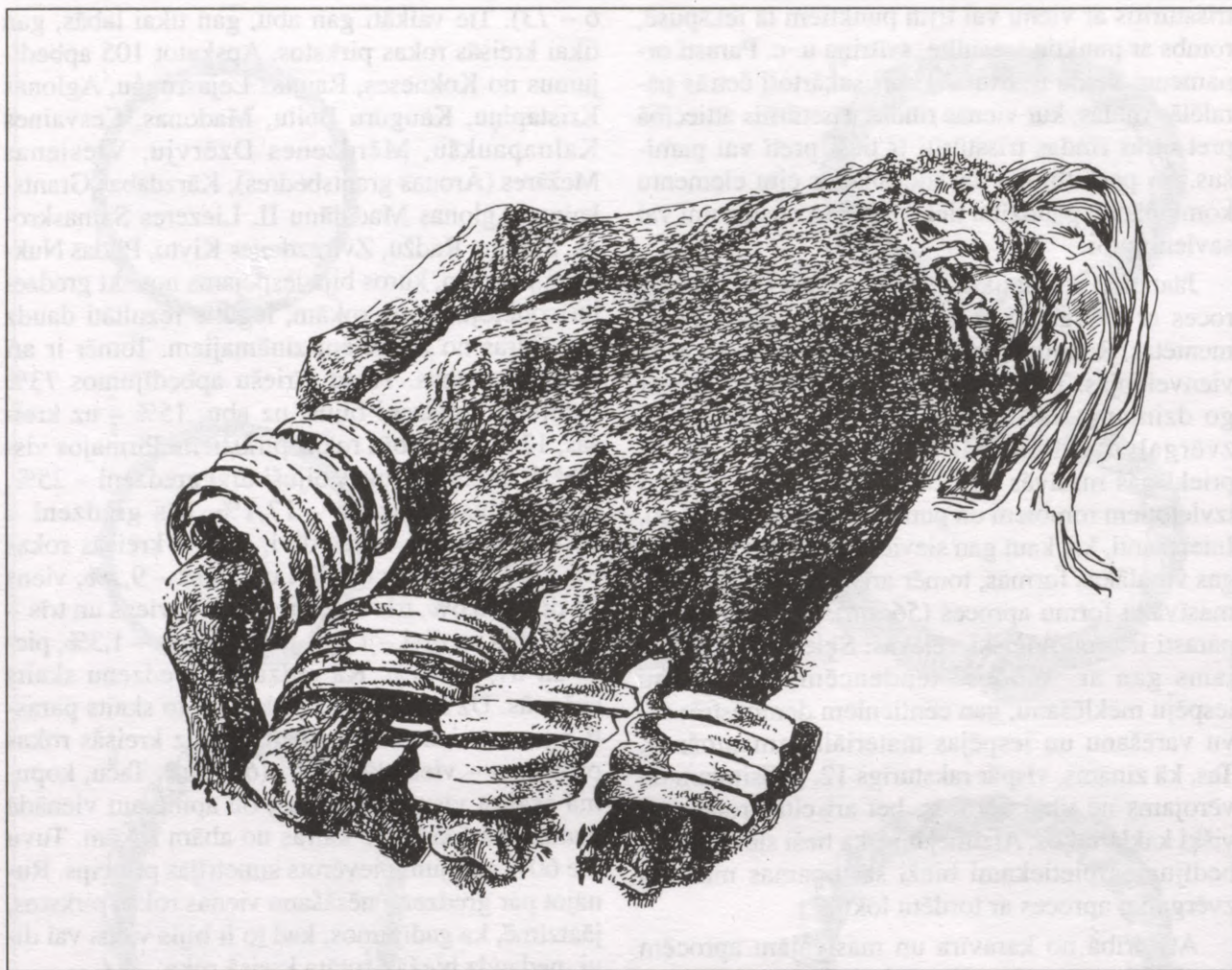
Vīrieši tāpat nēsājuši gredzenus (66. att.:

6 – 13). Tie valkāti gan abu, gan tikai labās, gan tikai kreisās rokas pirkstos. Apskatot 105 apbedījumus no Kokneses, Raunas Lejasruņģu, Aglonas Kristapiņu, Kauguru Beitu, Madonas, Cesvaines Kalnapaukšu, Mērdzenes Dzērvju, Viesienas Mežāres (Āronas grantsbedres), Kārdzabas Grantskalnu, Aglonas Madalānu II, Liezeres Salnaskroga, Pļaviņu Radžu, Zvirgzdenes Kivtu, Pildas Nukšu senkapiem, kuros bija iespējams noteikt gredzenu izvietojumu uz rokām, iegūtie rezultāti daudz neatšķiras no sievietēm zināmajiem. Tomēr ir arī savas īpatnības. Tātad vīriešu apbedījumos 73% gadījumu gredzeni bijuši uz abu, 15% – uz kreisās, 12% – uz labās rokas pirkstiem. Pirmajos visbiežāk uz katras rokas bijuši divi gredzeni – 25%, tālāk viens gredzens – 17,1%, trīs gredzeni – 15,8%, uz labās rokas divi, bet uz kreisās rokas trīs – 13,2%, attiecīgi divi un viens – 9,2%, viens un divi – 6,6%, trīs un četri – 5,3%, viens un trīs – 2,6%, trīs un divi – 1,6%, trīs un viens – 1,3%, pieci un trīs – 1,3%. Kā redzams, gredzenu skaits svārstās. Uz labās rokas pirkstiem to skaits parasti bijis no viena līdz trijiem, bet uz kreisās rokas pirkstiem – viens līdz četri (69. att.). Taču, kopumā skaitot visus gredzenus, tie apmēram vienādā daudzumā fiksēti uz katras no abām rokām. Tuvu pie 60% gadījumu ievērots simetrijas princips. Runājot par gredzenu nēsāšanu vienas rokas pirkstos, jāatzīmē, ka gadījumos, kad to ir bijis viens vai divi, nedaudz biežāk rotāta kreisā roka.

Vīriešiem sastopami tie paši gredzenu veidi, kas sievietēm. Interesanti, ka viņiem līdzīgi sievietēm visbiežāk lietoti tieši spirālgredzeni. Starp tiem tāpat zināmi eksemplāri ar piekariņiem (57. att.). Vēl minami gredzeni ar vītu, tordētu, pseidotordētu, paresninātu priekšu u. c. To vidū daži eksemplāri izceļas ar savu masivitāti. Gredzenu darināšanā bez bronzas izmantots sudrabs un alva. Reti, bet zināmi arī zelta eksemplāri [Urtāns V. 1977b, 39. lpp.].

13. gadsimta kapsētās vīriešu apbedījumos gredzeni vairs nav sastopami tik bieži. Te izzūd tradīcija nēsāt vairākus gredzenus. Taču tie saglabājas kā nozīmīga vīriešu rota, kura parasti valkāta labās rokas pirkstos.

Neapšaubāmi nozīmīga vīriešu kapu inventāra sastāvdaļa bija darbarīki un jo sevišķi ieroči (66. att.: 1, 2, 15, 17, 18). No pirmajiem vispirms minams nazis. Tas, kaut jau sastopams 9. gadsimta apbedījumos, plašāku pielietojumu iegūst ar 10. gadsimtu [Šnore E. 1987, 29. lpp.]. Jāatzīmē, ka tad, kad pārējais kapa inventārs izzūd, nazis savu lomu nezaudē. Tas pēc 13. gadsimta bieži vien ir vienīgais līdzdots priekšmets vīriešu kapos.

69. att. "Melnā roka" no Andrupenes Škrabju kapulauka

10. – 13. gadsimtā naži darināti ar iedzītņi. Tiem parasti taisna mugura un gan noliekta, gan uzliekta smaile. Iedzītņis attiecībā pret muguru un asmeni ir bez vai ar vāju un neizteiktu atkāpi. Naža rokturis visbiežāk bijis darināts no koka. Tāpat izmantots kauls un rags. Nazīm var būt maksts. Tā latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļas pieminekļos ar 11. gadsimtu sastopama, šķiet, no lībiešiem pārņemtā maksts ar bronzas skārda trapecveida ietvaru [Mugurēvičs 1977, 111. lpp.].

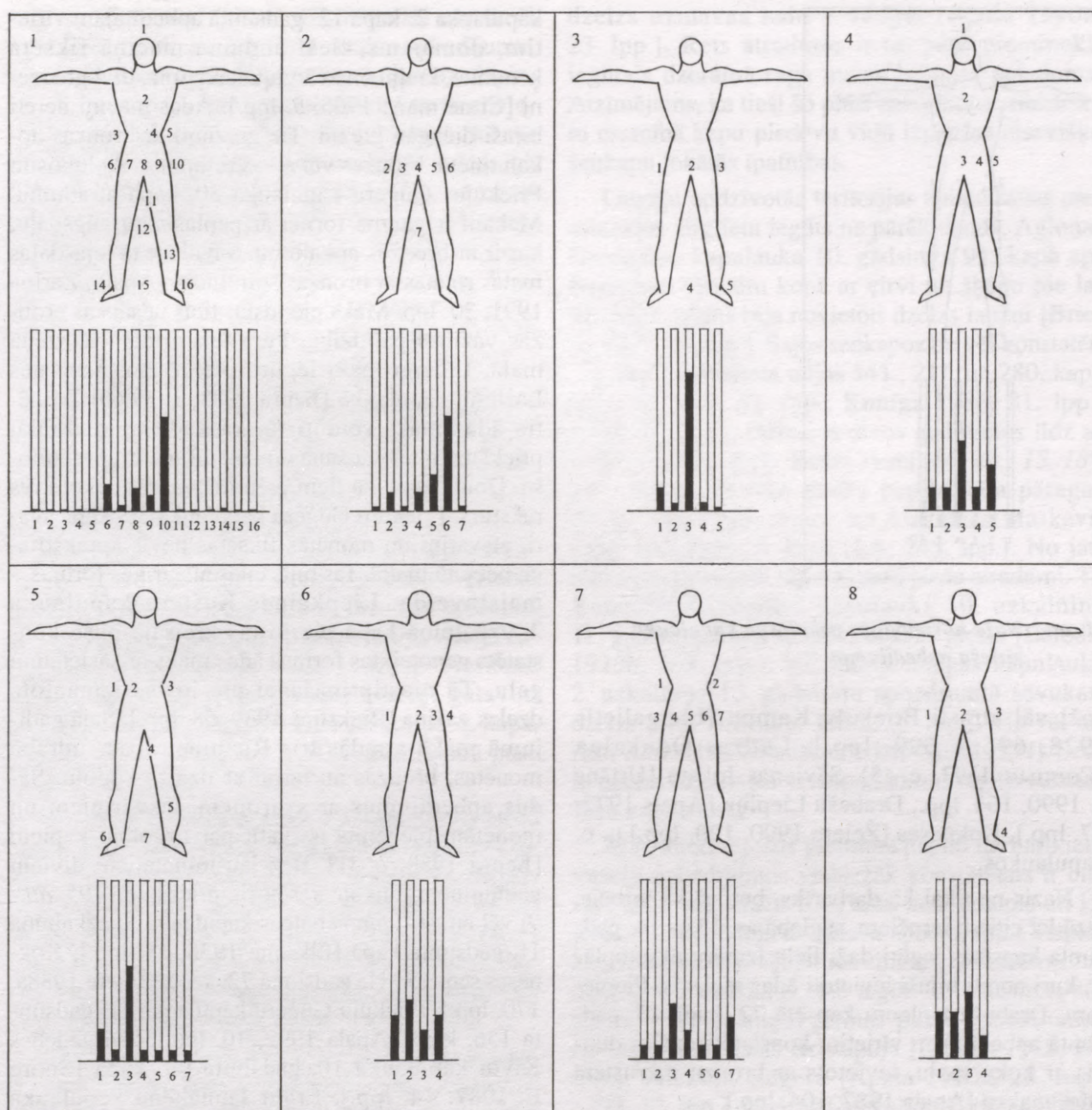
Vīriešu apbedījumos nazi gandrīz vienmēr atrod jostas rajonā. Apliecinājumu tam sniedz analizētie 146 apbedījumi no Ludzas Odūkalna, Līvānu Jeršikas, Aglonas Kristapiņu, Zvirgzdenes Kivtu, Pildas Nukšu, Raunas Lejasruņģu, Madonas, Mārcienas Oliņu, Aglonas Madalānu II, Pļaviņu Radžu, Kokneses, Viesienas Mežāru (Āronas grantsbedres), Saikavas Kāpurkalna kapulaukiem. Tātad šajos gadījumos ap 94% no visiem nažiem iegūti tieši apbedītā jostas rajonā. Pie kam kreisajā pusē un vidū fiksēti vairāk nekā 80% no tiem (70. att.). Spriežot pēc novietojuma kapā, nazis ticis nēsāts pie jostas, parasti kreisajā pusē. Tā atradumu vie-

tas pie apbedītā galvas, pie kājām visticamāk saistāmas ar kāda pakaļpalcēja veltēm mirušajam.

Uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos iegūtie rezultāti ir vienādi ar līdzenajos kapulaukos konstatēto (71. att.). Šajos pieminekļos bija iespējams izmantot datus par 11 kapiem Makašēnu Greivūļu, Kaunatas Batņu, Kaunatas Bataru, Kaunatas Rikopoles, Baltinavas Puncēļevas, Jaunpiebalgas senkapiem. Jostas rajona vidū un kreisajā pusē fiksēti ap 55% no visiem nažiem.

Situācija nav izmainījusies arī 13. – 14. gadsimta kapsētās. Tā Drabešu Uplantos mūs interesējošais novietojums bijis apmēram 66% vīriešu apbedījumu. Arī pārējie naži šeit fiksēti jostas rajonā, bet labajā pusē [Apala 1987, 95. – 103. lpp.].

Līdzās šiem parastajiem jeb saimniecības nažiem vīriešu kapu inventārā konstatēti kaujas naži jeb dunči (59. att.: 1). Tā Pļaviņu Radžu kapulauka 11. gadsimta 15. kapā tāds bijis novietots mirušajam pie kreisajiem sāniem Minētais kaujas nazis atradies ādas makstī ar bronzas apkalumiem. [Mugurēvičs 1977, 110. lpp.]. Tam līdzās, arī

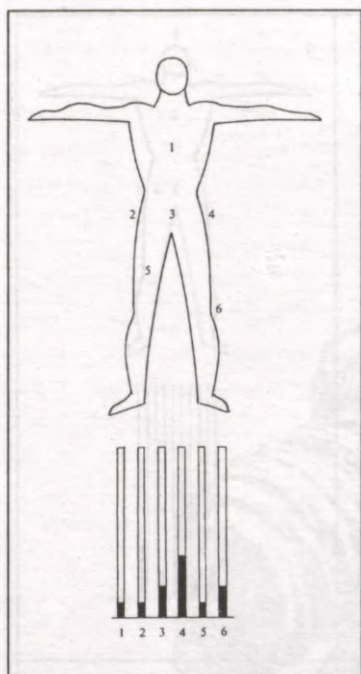
70. att. Naža novietojums līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

1 – visi, 2 – Pildas Nukšas, 3 – Ludzas Odukalns, 4 – Zvirgzdenes Kivti, 5 – Aglonas Kristapiņi, 6 – Koknese, 7 – dažādi kapulauki, 8 – Pļaviņu Radzes

makstī, vēl fiksēts saimniecības nazis. Divi mūs interesējošie priekšmeti tāpat atrasti Priekuļu Ģūģeru kapulauka 11. gadsimta 30. kapā apbedītajam vīrietim. Kaujas nazis šajā gadījumā konstatēts gar labo sānu. Pie bronzas apkalumiem rotātas naža ādas maksts daļēji bija saglabāties ar bronzas stiepli aptīts dzelzs stienīšu važiņas režģis, kas izmantots šā ieroča piestiprināšanai pie jostas [Apala, Zariņa 1991, 18. lpp.]. Turpat, vairāk uz vidu, atradies cits nazis, tāpat makstī ar apkalumiem. Tā piestiprināšanai pie jostas acīmredzot izmantota kāda saite, kuras ievēršanai maksts viena sāna apka-

luma centrā izveidots caurums. Interesanti, ka šā naža spala galā bijusi arī spirāļu saite.

Ar bronzu rotātas ādas makstis latgaļu apdzīvotajā teritorijā zināmas jau iepriekšējā periodā. Tā Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā tāda iegūta 8. gadsimta 97. kapā [Šnore E. 1987, 28. lpp.]. Tajā ticis nēsāts vienasmens zobens. Kaujas naži parādās 10. gadsimta otrajā pusē, bet plašāk ieviešas 11. gadsimtā un ne tikai latgaļu apdzīvotajā teritorijā [LA, 241. lpp.]. Tie parasti nēsāti makstī, piekārti pie jostas kreisajā pusē, taču fiksēti arī labajā pusē. Mūs interesējošos pieminekļos kaujas

71. att. Naža novietojums uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos

naži vāl atrasti Priekuļu Kampu [Lietgaliēti 1928, 696. – 699. lpp.], Ludzas Odukalna [Спицын 1893, c. 45], Sāvienas Jokstu [Urtāns J. 1990, 164. lpp., Drabešu Liepiņu [Apals 1972, 37. lpp.], Kokneses [Žeiere 1990, 190. lpp.] u. c. kapulaukos.

Nazis ne tikai kā darbarīks, bet arī kā ierocis, izzūdot citiem ieročiem, saglabājas. 13. – 14. gadsimta kapsētās iegūti daži lielu izmēru eksemplāri, kuri nereti bijuši ievietoti ādas makstīs. Piemēram, Drabešu Uplantu kapsētā 72. kapā 13. gadsimtā apbedītajam vīrietim konstatēts dzelzs duncis ar koka spalvu, ievietots ar bronzu inkrustētā ādas makstī [Apala 1987, 104. lpp.].

Josta noderēja daudz un dažādu priekšmetu piekāršanai. Kokneses senkapos konstatēts (58. att.: 12), ka pie tās nēsātas kaula ķemmītes [Žeiere 1988a, 168. lpp.]. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 11. gadsimta 30. kapā jostas vietas rajonā iegūta dzelzs slēdzene un bronzas atslēga, tāpat šķīļamdzelzs, galoda (Apala, Zariņa 1991, 17. – 18. lpp.), bet Liepkalnes Ķesteru kapulauka 2. uzkalniņā 11. gadsimtā apbedītajam bijusi piekārtā dzelzs slēdzene un atslēga, lāča ilknis un kaula ķemmīte [Riekstiņš 1939, 68. lpp.].

Tādi priekšmeti kā šķīļamdzelzs (58. att.: 13 – 14), krams, ķemmīte, galoda varēja būt bijuši ievietoti maciņā, kas savukārt piestiprināts pie jostas. Maciņi darināti kā no ādas, tā no auduma. Pēdējie parasti nav saglabājušies, kaut, šķiet, bijuši visbiežāk lietotie. Piemēram, Kauguru Beitu

kapulauka 2. kapā 12. gadsimtā apbedītajam vīrietim, domājams, tieši auduma maciņā fiksēta ķemmīte, kreļļu un zvārguļu kaklarota, divi gredzeni [Cimermane 1963, 5. lpp.]. Ādas maciņi nereti bijuši diezgan grezni. Tie greznoti ar bronzas apkalumiem, bronzas vai alvas rotājumu. Aplūkosim Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapa atradumu. Makam ir garena forma ar paplašinātu augšdaļu, kas ir ar bronzas apkalumu. Savukārt tā lejasdaļas malas rotātas ar bronzas spirālītēm [Apala, Zariņa 1991, 20. lpp.]. Maks pie jostas ticis nēsāts ar bronzas važiņas palīdzību, kura iestiprināta tā vienā malā. Līdzīgi maki iegūti, piemēram, Taurenē Lazdiņu kapulaukā [Bepa 1988, c. 59,60]. Minētie ādas maki veidoti tā, ka kādu apjomīgāku priekšmetu ievietošana un izņemšana ir apgrūtinotā. Domājams, ka tiem piemīt vairāk dekoratīvs raksturs. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā svāri, atsvariņi un monētas fiksētas nevis aprakstītajā, bet citā makā. Tas bijis citas atšķirīgas formas – maisiņveida. Liepkalnes Ķesteru kapulauka 2. uzkalniņa kapā pie jostas kreisajā pusē konstatēts nenoteiktas formas ādas maks ar sasienamu galu. Tā piestiprināšanai pie jostas izmantota dzelzs važiņa [Riekstiņš 1939, 68. lpp.]. Šajā gadījumā makā atradās trīs Rietumeiropas sudraba monētas, bronzas atsvariņi ar dzelzs kodolu. Šādu apbedījumus ar svāriņiem, atsvariņiem un monētām pieņemts uzskatīt par tirgotāju kapiem [Bepa 1988, c. 31]. Bez jau minētajiem diviem gadījumiem mūs interesējošie priekšmeti (95. att.: 9) vēl atrasti Jaunpiebalgas kapulauka 5. uzkalniņa 11. gadsimta kapā [Elksnīte 1935, 18. lpp.], Kokneses senkapu 11. gadsimta 72. kapā [Žeiere 1988a, 170. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulauka 11. gadsimta 156. kapā [Apala 1992, 10. lpp.], Zvirgzdenes Kivtu kapulauka 10. gadsimta 99. kapā [Šnore E. 1987, 44. lpp.], Ērgļu Jaunāķēnu kapulauka 11. gadsimta 28. kapā [Graudonis 1972a, 74. lpp.], Lubānas Vēverāju kapulauka 11. gadsimta 1. kapā [Šnore R. 1933], Viesienas Mežāru (Āronas grantsbedres) kapulauka 11. gadsimta 4. kapā [Šnore, Berga 1992, 10. lpp.], Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 10] u. c.

Visbiežāk atsevišķā vīrieša apbedījumā iegūst svāriņus un atsvariņus, bet monētas ir jau retākas to pavadones. Ja tirgotāja piederumi tiek konstatēti jostas rajonā, tad tie var būt apbedītajam kā kreisajā, tā labajā pusē. Taču apskatāmie priekšmeti ne vienmēr kapā novietoti aprakstītajā veidā. Tā svāriņi, atsvariņi un monētas Kokneses kapulauka 72. kapā konstatēti pie galvas labajā pusē [Žeiere 1988a, 170. lpp.]. Interesants šo atradumu novietojums fiksēts Ludzas Odukalna kapulaukā. Te pie 11. gadsimta II 32. kapa, bet nedaudz zemāk par to, svāriņi kopā ar šķēpa galu atradušies uz koka

paliktņā [Спицын 1893, c. 47]. Diemžēl nav droši nosakāms, vai tie saistāmi ar nosaukto apbedījumu, kurš izceļas ar ļoti bagātu līdzdoto inventāru. Jāpie-min, ka svariņi un atsvariņi, neatkarīgi no to novie-tojuma pie mirušā, var būt ielikti kārbīnā, kā tas konstatēts Jaunpiebalgas kapulauka 5. uzkalniņā [Elksnīte 1935, 18. lpp.], Zvirgzdenes Kivtu kapu-lauka 99. kapā [Šnore E. 1987, 28. lpp.], Priekuļu Ģūģeru kapulauka 156. kapā [Apala 1992, 10. lpp.] u. c. Kārbīņas bijušas darinātas no koka, bet tāpat izmantots arī metāls. Tās bija nepieciešamas ne ti-kai, lai pasargātu svariņus no bojājumiem, bet arī to racionālai glabāšanai un līdznēsāšanai.

Ļoti nozīmīgs atradums ir Viesienas Mežāru (Āronas grantsbedres) svariņi. Tie ir otrie Austrum-eiropā zināmie sviri ar arābu uzrakstu [Šnore, Ber-ga 1992, 13. lpp.]. Vēl vieni iegūti Timerevas kapu-laukā pie Volgas tirdzniecības ceļa kādā 10. gadsim-ta otrās puses apbedījumā. Šie abi atradumi lieci-na, ka, iespējams, pirmie svariņi sudraba svēršanai tikuši importēti no Austrumiem. Taču nav šaubu, ka pēc šādiem pirmparaugiem sāka svariņu vietēja da-rināšana [Šnore, Berga 1992, 14. lpp.]. Viesienas Mežāru (Āronas grantsbedres) svariņi gatavoti 10. gadsimtā Vidusāzijā, Irānas teritorijā. 4. kapa, kurā tie atrasti, datējums ir 11. gadsimta otrā puse [Šnore, Berga 1992, 10. lpp.].

Atsevišķas monētas vīriešu apbedījumos atrod ļoti reti. Viens no šiem gadījumiem ir Drabešu Lie-piņu kapulauka 1. kapā jostas rajonā zem mugur-kaula skriemeļiem iegūtais 10. gadsimta kufiskais dirhēms. Visi iepriekš aprakstītie monētu, atsvariņu un svariņu atradumi konstatēti skeletkaļos. Vienī-gais ugunskaļs, kur fiksēta monēta, ir Drabešu Lie-piņu kapulauka 67. kaps [Бєпра 1988, c. 57].

Kā redzams, tad tradīcija dot mirušajam aizsau-les dzīvei līdzī monētas sastopama latgaļu apdzīvo-tās teritorijas rietumu grupas pieminekļos, un pilnīgi iespējams, ka radusies lībiešu iespaidā. Atsevišķās monētas kapu inventārā tiek skaidrotas kā rituāla monētas, jeb "mirušā obols" [Бєпра 1988, c. 57].

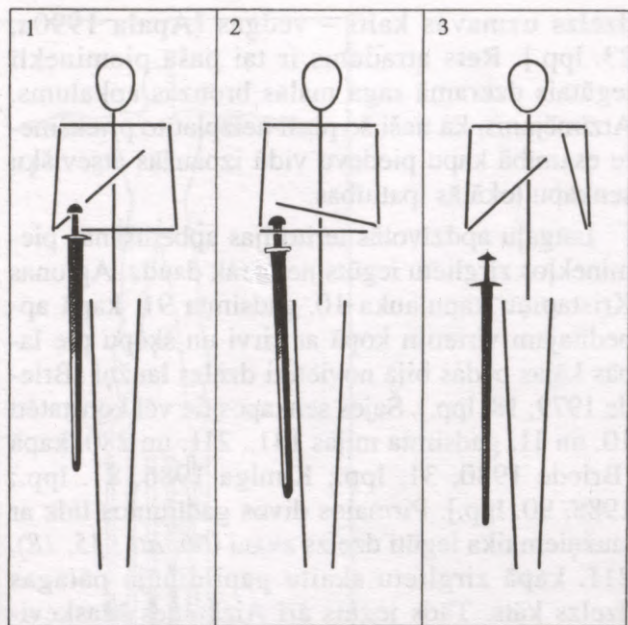
Vīriešu apbedījumiem neraksturīgi priekšmeti iegūti Aglonas Kristapiņu kapulauka 12. gadsimta 102. kapā [Briede 1979, 18. lpp.]. Te apbedītā kreisā pleca rajonā tika atrasti dzelzs īlens ar kaula spalvu un kaula adatkārbīņa ar bronzas šujamadata (58. att.: 1, 11). Varbūt, ka tas saistāms ar pakalpa-līcēju cenšanos nodrošināt mirušo ar visu nepiecie-šamo? Varbūt, ka minētie priekšmeti ir ziedoņums? Pie tiem vēl atgriezīsimies nodaļas beigās.

No netradicionāliem atradumiem vīriešu ap-bedījumos vēl minams Pildas Nukšu kapulauka 138. kapa 10. gadsimta simboliskajā apbedījumā iegūtais dzelzs sirpis [Шноре 1957, c. 85]. Tāpat vienīgi Priekuļu Ģūģeru kapulaukā konstatēti

dzelzs uzmavas kalti – vedgas [Apala 1990a, 23. lpp.]. Rets atradums ir tai pašā pieminekli iegūtais dzeramā raga malas bronzas apkalums. Atzīmējams, ka tieši šo plaši neizplatīto priekšme-tu esamībā kapu piedevu vidū izpaužas atsevišķu senkapu lokālās īpatnības.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas apbedīšanas pie-minekļos zirglietu iegūts ne pārāk daudz. Aglonas Kristapiņu kapulauka 10. gadsimta 91. kapā ap-bedītajam vīrietim kopā ar cirvi un šķēpu pie la-bās kājas pēdas bija novietoti dzelzs laužņi [Brie-de 1979, 18. lpp.]. Šajos senkaļos tie vēl konstatēti 10. un 11. gadsimta mijas 141., 211. un 280. kapā [Briede 1980, 31. lpp.; Kuniga 1986, 81. lpp.; 1988, 90. lpp.]. Pirmajos divos gadījumos līdz ar laužņiem tika iegūti dzelzs zvani (66. att.: 15, 18). 211. kapā zirglietu skaitu papildināja pātagas dzelzs kāts. Tāds iegūts arī Aizkalnes Maskevi-cišķu kapulauka 5. kapā [LA, 245. lpp.]. No jāt-nieka piederumiem tāpat zināmi piešu atradumi. Tā Kaunatas Rikopoles kapulauka 10. uzkalniņa 11. gadsimta kapā fiksēts bronzas piesis [Balodis 1925b, 363. lpp.], bet Jaunpiebalgas kapulauka 2. uzkalniņa 13. gadsimta apbedījumā savukārt dzelzs pieši [Elksnīte 1935, 16. lpp.]. Tie vēl at-rasti Kārdzabas Grantskalnu kapulaukā [234]. Sed-lu dzelzs kāpslis kā savrupatradums iegūts Rēznas Jusu kapulaukā.

Mūs interesējošos pieminekļos no barbarīkiem vīriešu apbedījumos visbiežāk konstatētais ir cir-vis. Tas ir universāls rīks, kam liela nozīme arī kā ierocim. No pēdējiem vīriešu apbedījumos vispla-šāk sastopamie ir šķēpi. Kā zināms, divasmeņu zo-beni ir rets atradums. Tie iegūti 10. gadsimta sā-kuma – 11. gadsimta pirmās puses apbedījumos (2. att.: 6) Aglonas Kristapiņu [Kuniga 1988, 90. lpp.], Priekuļu Ģūģeru [Apala 1990a, 23. lpp.; 1992, 12. lpp.], Ludzas Odukalna [Спицын 1893, c. 45], Aizkraukles Lejasbitēnu [Urtāns V. 1977c, 18. – 20. lpp.], Saikavas Kāpurkalna [Ošs 1939] u. c. kapulaukos. Šis dārgais cīņas ierocis parasti atradies koka vai ādas makstī ar bronzas apkalu-miem. Skeletkaļos tam raksturīgs novietojums gar apbedītā labajiem sāniem (72. att.). Tomēr tas ne-var kalpot par pierādījumu tam, ka zobeni nēsāti pie jostas labajā pusē. Te mēs sastopamies ar gadi-jumu, kad kapā konstatētais atšķiras no dzīvē ek-sistējošā. Šķiet, zobena novietojums gar labajiem sāniem skaidrojams tieši ar apbedīšanas tradīcijām. Interesanti, ka iepriekšējā periodā, kad apskatāma-jos pieminekļos biežs atradums ir vienasmens zo-bens, tas gandrīz vienmēr novietots šķērsām pāri iegurnim ar roktura galu labās rokas rajonā. Šajā sakarā jānorāda uz jau aprakstīto jostas nēsāšanas veidu – pāri labajam plecam. Tas varētu būt

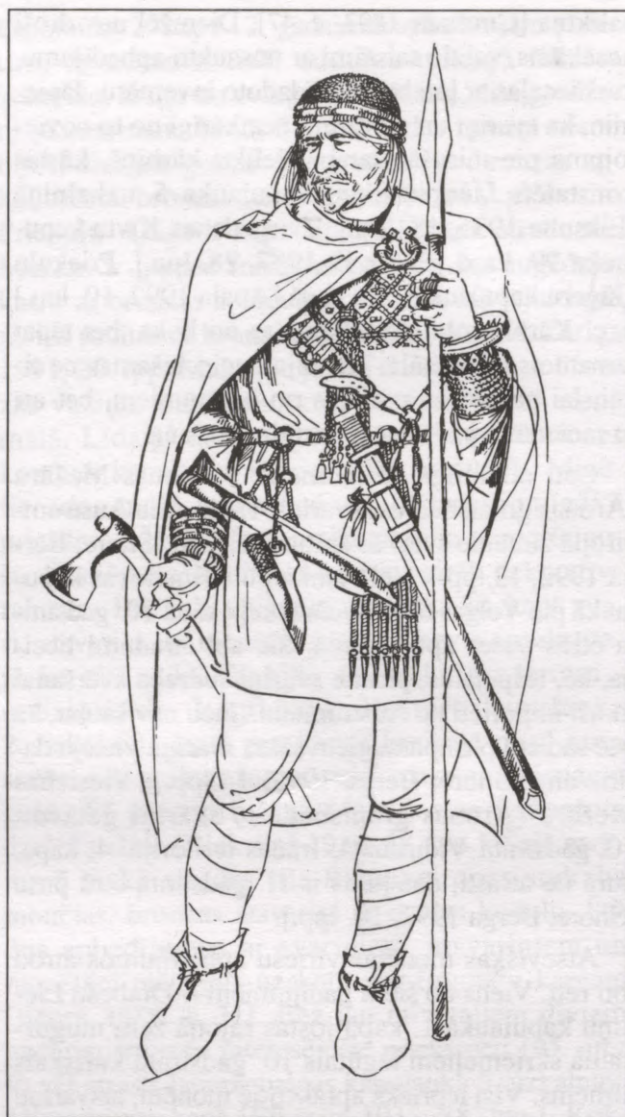
72. att. Zobena novietojums līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

1 – Aizkraukles Lejasbitēni nr. 341 (pēc: Ur-
tāns V. 1977c, 18. lpp.), 2 – Priekuļu Ģūģeri nr.
30 (pēc: Apala, Zariņa 1991, 14. lpp., 2. att.),
3 – Priekuļu Ģūģeri nr. 135 (pēc: Apala 1992,
11. lpp, 2. att.)

visciešākajā saistībā ar apskatāmo ieroci. Zobens ar maksti ir visai smagi un tāpat nav vienīgie priekšmeti, kas piestiprināti jostai, tāpēc, lai novērstu vidukļa jostas noslīdēšanu, lietota plecu josta. Tāda, pārlikta pāri labajam plecam, kreisajā sānā varēja kalpot zobena maksts piekāršanai (73. att.). Tas ļāva ieroci ātri un vienkārši “uzģērbt” un “noģērbt”. Atzīmējams, ka Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā fiksēti gan zobens makstī, gan plecu josta [Apala, Zariņa 1991, 14. lpp., 2. att.].

Runājot par divasmeņu zobena atradumiem ugunskaļos un simboliskajos apbedījumos, tad pirmajos tas atrasts tikai vienā gadījumā. Drabešu Liepiņu kapulauka 11. gadsimta 95. kapā iegūtais eksemplārs ir saliekts un dedzis. Starp minētā apbedījuma inventāra priekšmetiem fiksēts arī maksts uzgalis [Apals, Apala 1973, 8. lpp.].

Apskatāmajiem divasmeņu zobeniem raksturīgs taisns šķērsis un trīsstūrveida poga. Tie rotāti ar sudraba platējumu un ikrustāciju. Šādi zobeni uzskatāmi par ievestiem un nav tikuši darināti uz vietas. Iespējams, ka tie varēja būt iegūti ar skandināvu starpniecību. Tas, protams, nenozīmē, ka trūkst vietējo tradīciju ieroču izgatavošanā. Kaujas nažu ietekmē 11. – 12. gadsimtā izveidojās garš vienasmens zobens. Tāds fiksēts Lubānas Vēverāju kapulaukā [Šnore R., 1933].

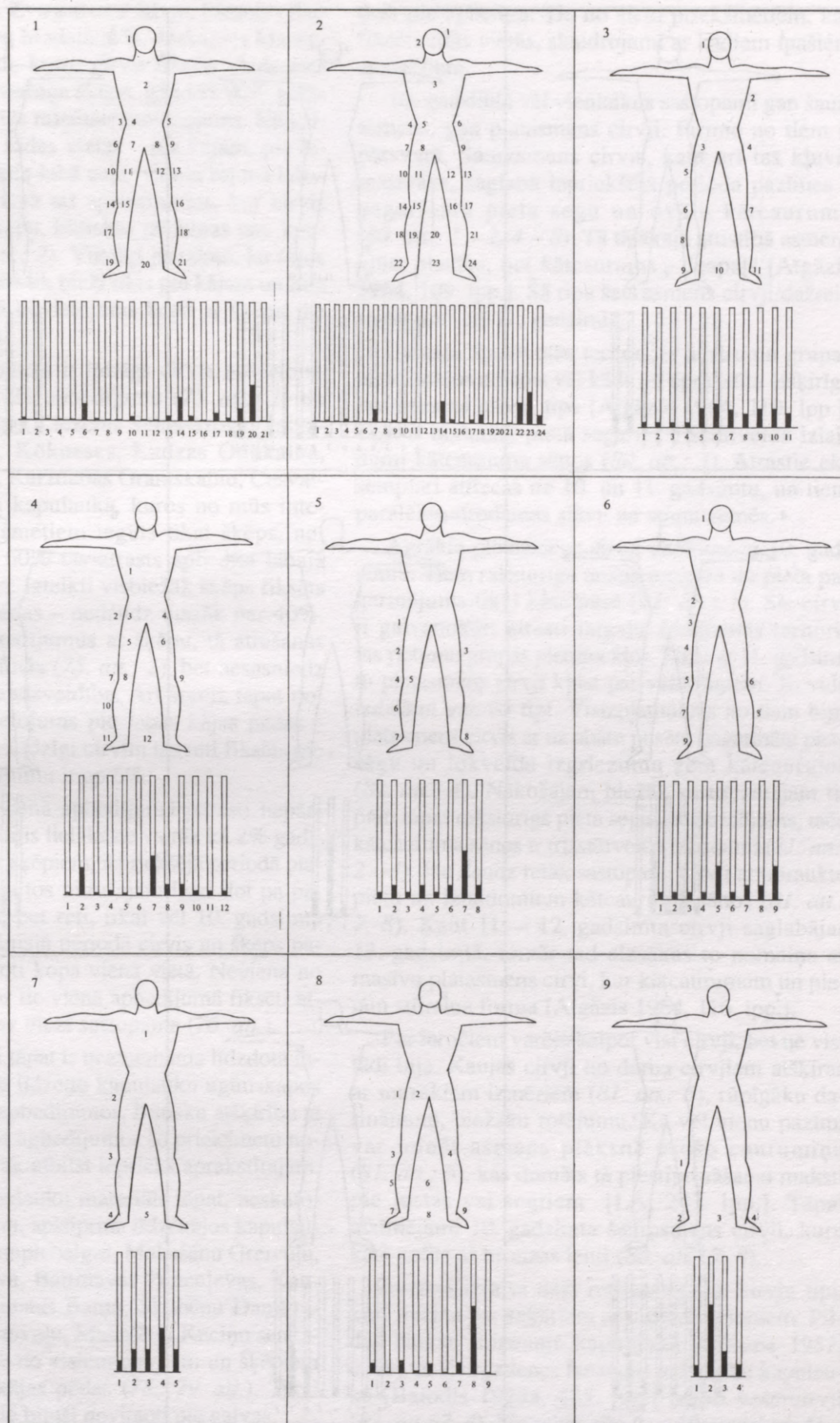

73. att. Latgaļu sabiedrības virsslāņa pārstāvis 10. un 11. gadsimta mijā

Šim vienasmens zobenam ir savdabīgs volūtveida roktura gala noslēgums.

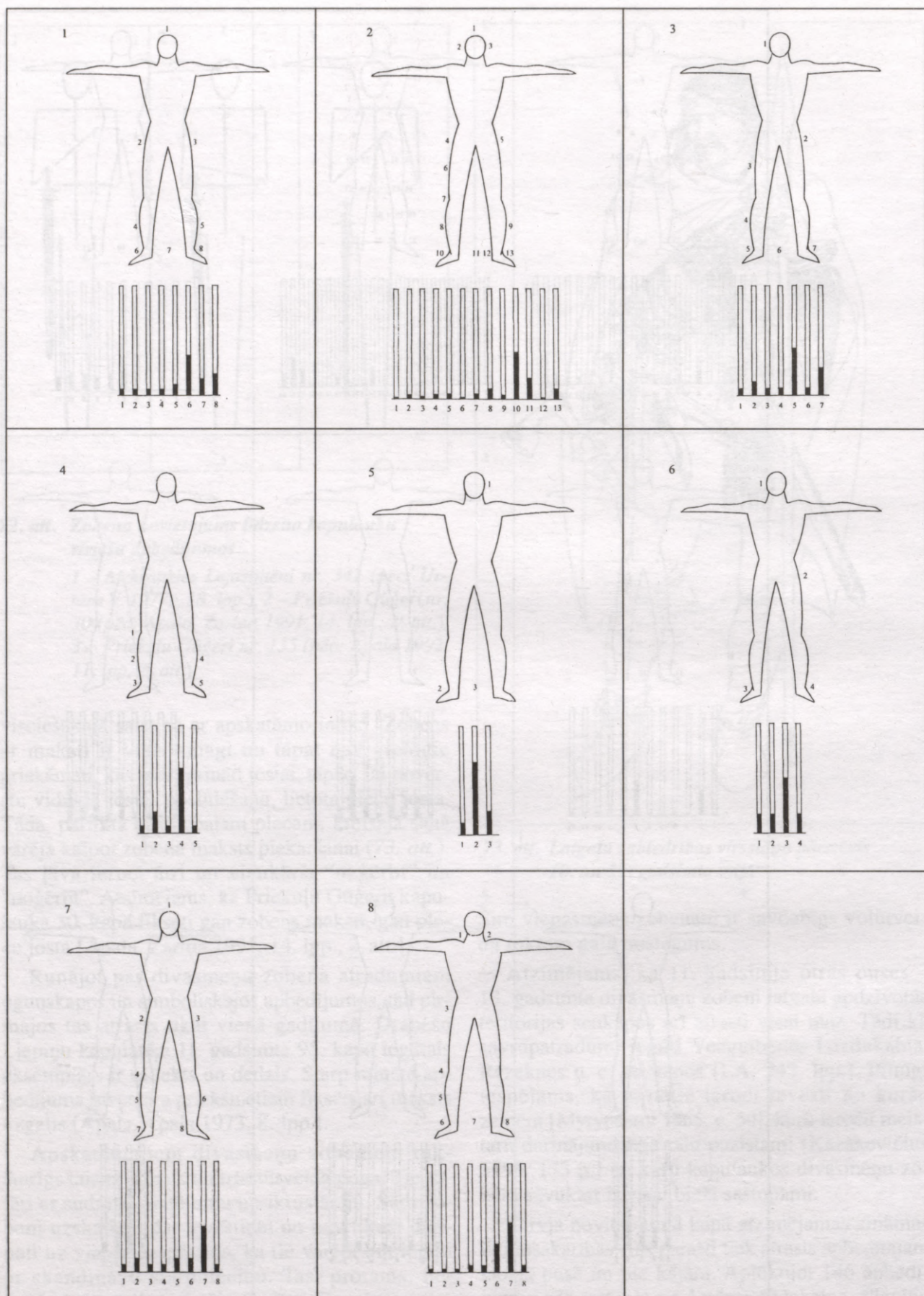
Atzīmējams, ka 11. gadsimta otrās puses – 13. gadsimta divasmeņu zobeni latgaļu apdzīvotās teritorijas senkaļos arī atrasti visai maz. Tādi kā savrupatradumi iegūti Vecgulbenes Lazdukalna, Rēzeknes u. c. senkaļos [LA, 242. lpp.]. Pilnīgi iespējams, ka minētie ieroči ievesti no kuršu zemēm [Мугуревич 1965, с. 50], kuru ieroču meistaru darinājumi bija tālu pazīstami [Kazakevičius 1996, 173 p.] un kuru kapulaukos divasmeņu zobeni savukārt ir visai bieži sastopami.

Cirvja novietojumā kapā atzīmējamas zināmas likumsakarības. Tas parasti tiek atrasts apbedītajam labajā pusē un pie kājām. Aplūkojot 146 apbedījumus (74. att.: 1) no Ludzas Odūkalna, Pļaviņu Radžu, Pildas Nukšu, Kokneses, Ērgļu Jaunākēnu, Kalupes Lazdānu, Madonas, Kārdabas Grantskalnu, Aglonas Kristapiņu, Priekuļu Kampu, Cesvai-

74. att. Cīrvja novietojums līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

1 – viens, 2 – visi, 3 – dažādi kapulauki, 4 – Pildas Nukšas, 5 – Koknese, 6 – Aglonas Kristapiņi, 7 – Zvirgzdenes Kivti, 8 – Ludzas Odukalns, 9 – Pļaviņu Radzes

75. att. Šķēpa novietojums līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

1 – viens, 2 – visi, 3 – dažādi kapulauki, 4 – Koknese, 5 – Pļaviņu Radzes, 6 – Līvānu Jersika, 7 – Aglonas Kristapiņi, 8 – Ludzas Odukalns

nes Kalnapaukšu, Zvirgzdenes Kivtu, Liezeres Salnaskroga, Aglonas Madalānu II, Aizkalnes Maskevicišku kapulauka, kuros cirvis fiksēts viens pats bez tā parastā pavadoņa šķēpa, gandrīz 90% gadījumu tam raksturīgs minētais novietojums. Kā galvenās izdalāmas šādas vietas – pie kājām, pie labās kājas pēdas, pie labā ceļa, viduļa rajons labajā pusē. Ņemot vērā arī apbedījumus, kur cirvis iegūts kopā ar šķēpu, būtiskas izmaiņas nav konstatējamas (74. att.: 2). Vienīgi jāatzīmē, ka šajos gadījumos cirvis ne tik bieži likts pie kājam un līdz ar to pieaudzis tā novietojums kopā ar šķēpu pie labās kājas pēdas.

Šķēpa novietojums ir līdzīgs cirvja novietojumam. Analizējot 21 apbedījumu (75. att.: 1) no Aglonas Kristapiņu, Liezeres Salnaskroga, Saikavas Kāpurkalna, Kokneses, Ludzas Odukalna, Ērgļu Jaunākēnu, Kārdabas Grantskalnu, Cesvaines Kalnapaukšu kapulauka, kuros no mūs interesējošiem priekšmetiem iegūts tikai šķēps, nedaudz vairāk kā 60% tas atrasts apbedītā labajā pusē un pie kājām. Izteikti visbiežāk šķēps fiksēts pie labās kājas pēdas – nedaudz mazāk par 40%. Skaitot visus apbedījumus ar šķēpu, tā atrašanās vietu skaits palielinās (75. att.: 2), bet nesasniedz cirvim zināmo daudzveidību. Arī šoreiz tāpat dominē šķēpa novietojums pie labās kājas pēdas – vairāk nekā 40%. Līdzīgi cirvim tas reti fiksēts pie galvas. Tādu gadījumu ir ap 6%.

Cirvju skaits vienā apbedījumā parasti nepārsniedz vienu. Tas bijis lielāks ne vairāk kā 2% gadījumu. Runājot par šķēpiem, iepriekšējā periodā plaši izplatītā tradīcija tos mirušajam līdzī dot pa pārim saglabājusies, bet reti, tikai vēl 10. gadsimtā (77. att.). Apskatāmajā periodā cirvis un šķēps parasti tikuši novietoti kopā vienā vietā. Neviena no kombinācijām, kur tie vienā apbedījumā fiksēti atsevišķās vietās, nav bieži sastopama (76. att.).

Cirvji un šķēpi tāpat ir neatņemama līdzdotā inventāra sastāvdaļa līdzeno kapulauku ugunskaļos un simboliskajos apbedījumos. Būtisku atšķirību te nav. Simboliskajos apbedījumos šo priekšmetu novietojums visbiežāk atbilst iepriekš aprakstītajam.

Uzkalniņu kapulauku materiāls tāpat, neskatoties uz tā trūcīgumu, apstiprina līdzētajos kapulaukos konstatēto. Jaunpiebalgas, Makašēnu Greivuļu, Liepkalnes Ķesteru, Baltinavas Puncuļevas, Kaunatas Bataru, Kaunatas Batņu, Šķilbēnu Daņilovkas, Makašēnu Greivuļu, Makašēnu Kuciņu senkapos apmēram 40% no visiem cirvjiem un šķēpiem fiksēti pie labās kājas pēdas (78., 79. att.). Tikai dažos gadījumos tie bijuši novietoti pie galvas.

Kā līdzētajos, tā uzkalniņu kapulaukos iegūtie materiāli liecina, ka cirvis un šķēps ticis novietots

tieši pie apbedītā. Tie no šiem priekšmetiem, kas fiksēti citās vietās, skaidrojami ar kādiem īpašiem apstākļiem.

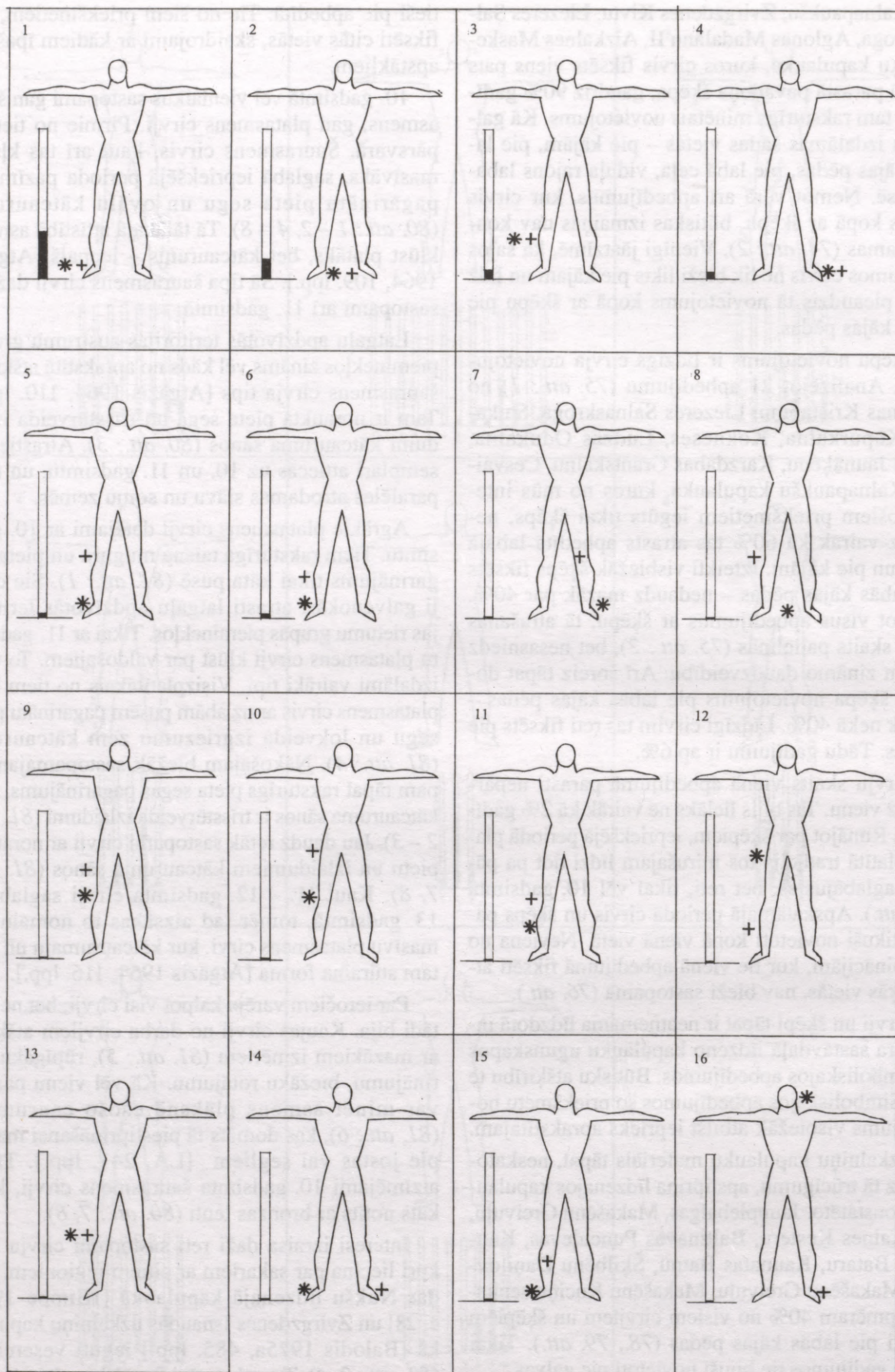
10. gadsimtā vēl vienlaikus sastopami gan šaurasmens, gan platasmens cirvji. Pirmie no tiem ir pārsvarā. Šaurasmens cirvis, kaut arī tas kļuvis masīvāks, saglabā iepriekšējā perioda pazīmes – pagarinātu pieta segu un ovālu kātcaurumu (80. att.: 1 – 2, 4 – 8). Tā tālākajā attīstībā asmens kļūst platāks, bet kātcaurums – ieapaļš [Atgāzis 1964, 109. lpp.]. Šā tipa šaurasmens cirvji dažreiz sastopami arī 11. gadsimtā.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu grupas pieminekļos zināms vēl kāds no aprakstītā atšķirīgs šaurasmens cirvja tips [Atgāzis 1964, 110. lpp.]. Tam ir noraukta pieta sega un trīsstūrveida izlaidumi kātcauruma sānos (80. att.: 3). Atrastie eksemplāri attiecas uz 10. un 11. gadsimtu, un tiem paralēles atrodamas slāvu un somu zemēs.

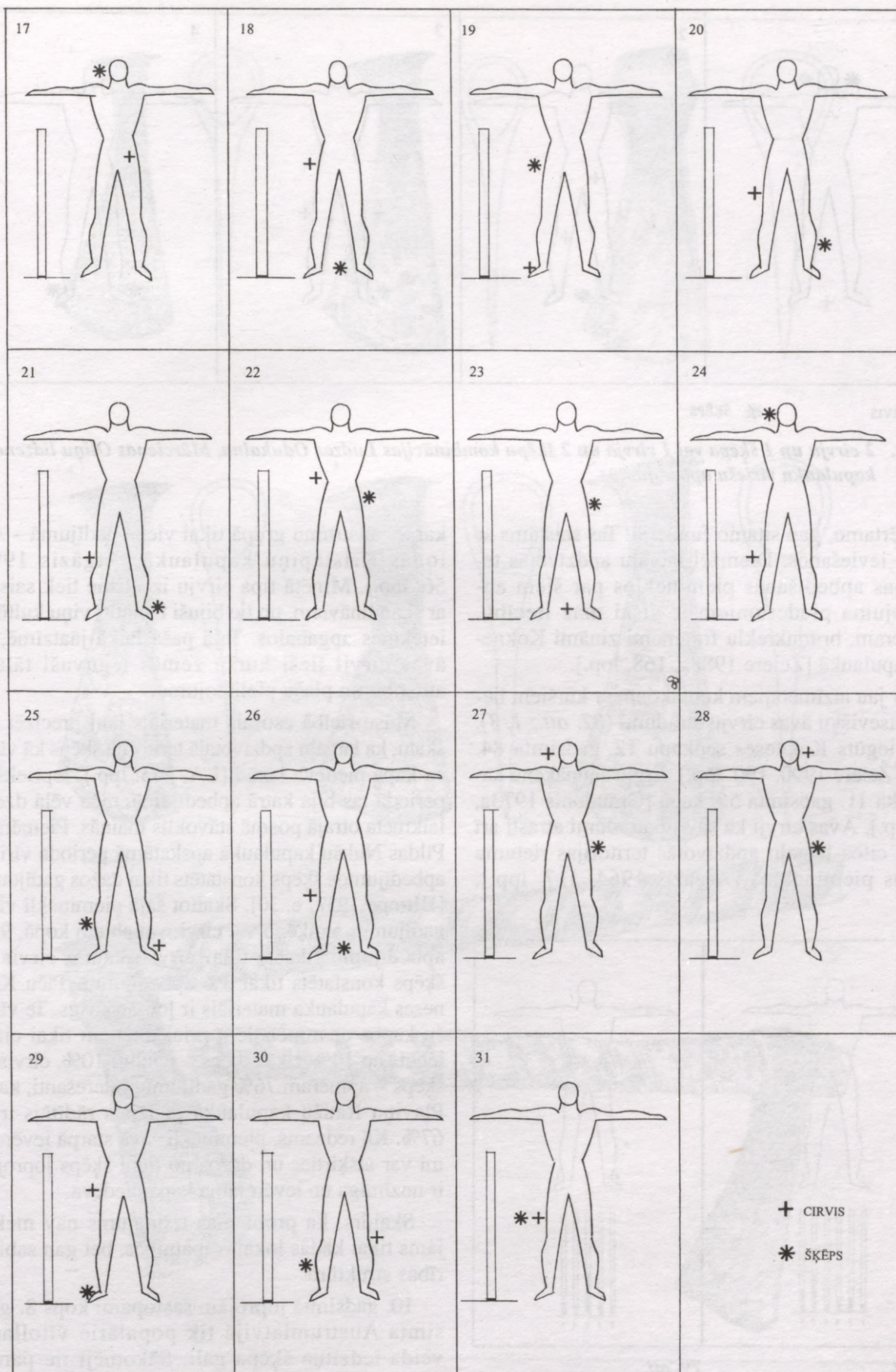
Agrākie platasmens cirvji datējami ar 10. gadsimtu. Tiem raksturīga taisna mugura un pieta pagarinājums tikai kāta pusē (81. att.: 1). Šie cirvji galvenokārt atrasti latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu grupas pieminekļos. Tikai ar 11. gadsimtu platasmens cirvji kļūst par valdošajiem. To vidū izdalāmi vairāki tipi. Visizplatītākais no tiem bijis platasmens cirvis ar uz abām pusēm pagarinātu pieta segu un lokveida izgriezumumu zem kātcauruma (81. att.: 4). Nākošajam biežāk sastopamajam tipam tāpat raksturīgs pieta segas pagarinājums, taču kātcauruma sānos ir trīsstūrveida izlaidumi (81. att.: 2 – 3). Jau daudz retāk sastopami cirvji ar norauktu pietu un izlaidumiem kātcauruma sānos (81. att.: 7, 8). Kaut 11. – 12. gadsimta cirvji saglabājas 13. gadsimtā, tomēr tad aizsākas to nomaiņa ar masīvu platasmens cirvi, kur kātcaurumam un pietam stūrainā forma [Atgāzis 1964, 116. lpp.].

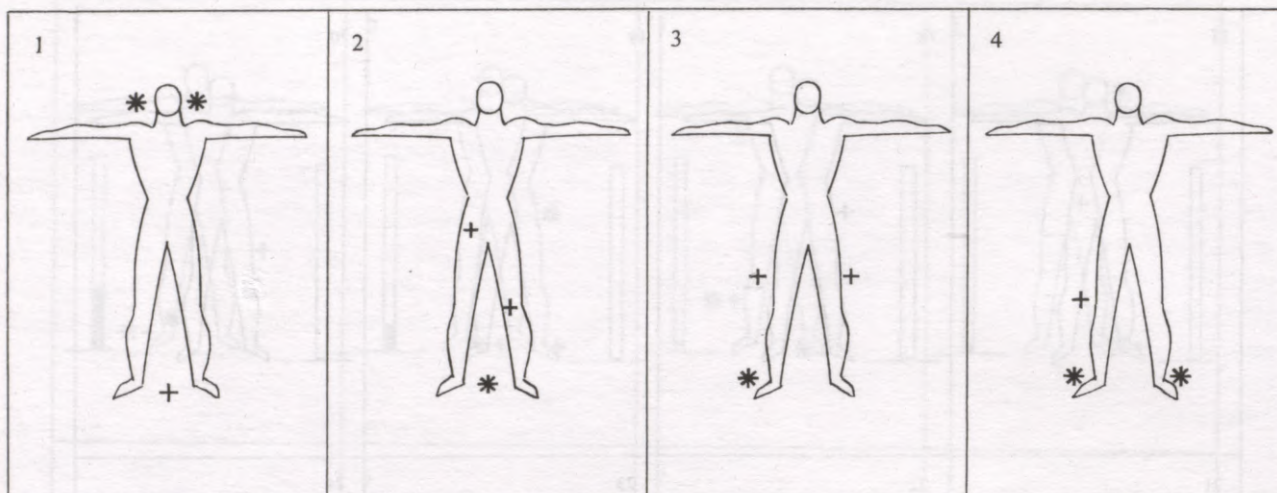
Par ieročiem varēja kalpot visi cirvji, bet ne visi tādi bija. Kaujas cirvji no darba cirvjiem atšķiras ar mazākiem izmēriem (81. att.: 5), rūpīgāku darinājumu, biežāku rotājumu. Kā vēl vienu pazīmi var minēt asmens plāksnē esošo caurumiņu (81. att.: 6), kas domāts tā piestiprināšanai makstī pie jostas vai segliem [LA, 241. lpp.]. Tāpat atzīmējami 10. gadsimta šaurasmens cirvji, kuru kāts notīts ar bronzas lenti (80. att.: 7, 8).

Interesi izraisa daži reti sastopami cirvju tipi, kuri liecina par sakariem ar citiem reģioniem. Pildas Nukšu līdzētajā kapulaukā [Шнопе 1957, c. 28] un Zvirgzdenes Isnaudas uzkalniņu kapulaukā [Balodis 1925a, 485. lpp.] iegūti vesercirvji (82. att.: 2, 4). Tie raksturīgi 9. – 10. gadsimta Hazāru kaganāta ietekmes apgabalam Kaspijas un Melnās jūras ziemeļu piekrastē. Šie cirvji apvieno

76. att. Cīrveja un šķēpa kombinācijas Ludzas Odūkalna, Pļaviņu Radzes, Zvirgzdenes Kivtu, Kokneses, Kauguru Beitu, Mērdzenes Dzērvju, Kārdabas Grantskalnu, Pildas Nukšu, Mārcienas Oliņu līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

+ CIRVIS * ŠĶĒPS

77. att. 2 cirvju un 1 šķēpa vai 1 cirvja un 2 šķēpu kombinācijas Ludzas Odukalna, Mārcienas Oliņu līdzeno kapulauku vīriešu apbedījumos

gan cērtamo, gan sitamo funkciju. Tas saistāms ar bruņu ieviešanos. Diemžēl latgaļu apdzīvotās teritorijas apbedīšanas pieminekļos par šiem apbruņojuma piederumiem ir visai maz liecību. Piemēram, bruņukreklu fragmenti zināmi Kokneses kapulaukā [Žeiere 1988a, 168. lpp.].

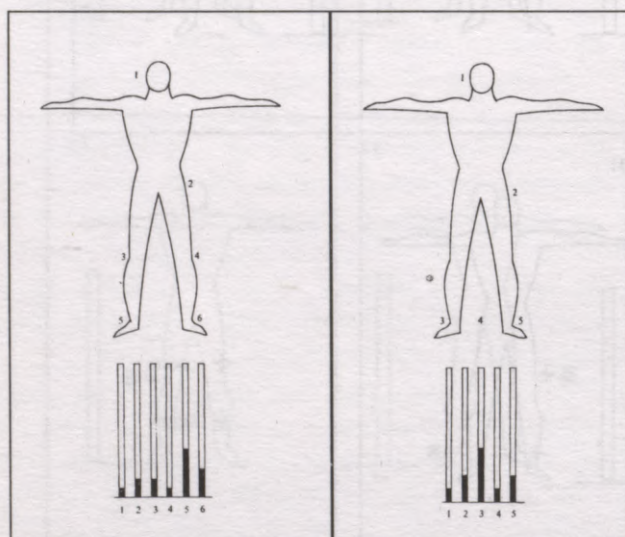
Par jau atzīmētajiem kontaktiem ar kuršiem liecina atsevišķu āvas cirvju atradumi (82. att.: 1, 3). Tāds iegūts Kokneses senkapu 12. gadsimta 84. kapā [Žeiere 1990, 190. lpp.], Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 11. gadsimta 55. kapā [Graudonis 1973a, 37. lpp.]. Āvas cirvjī kā savrupatradumi atrasti arī dažos citos latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu grupas pieminekļos [Atgāzis 1964, 117. lpp.],

kamēr austrumu grupā tikai vienā gadījumā – Aglonas Kristapiņu kapulaukā [Atgāzis 1997, 56. lpp.]. Minētā tipa cirvju izcelsme tiek saistīta ar skandināviem, un tie bijuši izplatīti viņu kultūras ietekmes apgabalos. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka āvas cirvjī tieši kuršu zemēs ieguvuši tālāku attīstību un plašu pielietojumu.

Mūsu rīcībā esošais materiāls ļauj precizēt uzskatu, ka latgaļu apdzīvotajā teritorijā šķēps kā vīriešu kapa piedeva izzūd [LA, 243. lpp.]. Iepriekšējā periodā tas bija katrā apbedījumā, taču vēlā dzelzs laikmeta otrajā posmā stāvoklis mainās. Piemēram, Pildas Nukšu kapulaukā apskatāmā perioda vīriešu apbedījumos šķēps konstatēts tikai dažos gadījumos [Шhope 1957, c. 30]. Skaitot šajā piemeklī visus gadījumus ar šķēpu vai cirvi, vai abiem kopā, 97% apbedījumu fiksēts tikai cirvis, kamēr cirvis un šķēps konstatēts tikai 3% apbedījumu. Taču Kokneses kapulauka materiāls ir ļoti atšķirīgs. Te vīriešu kapos ar minētajiem priekšmetiem tikai cirvis iegūts ap 14%, tikai šķēps – nepilni 10%, cirvis un šķēps – apmēram 76% gadījumu. Interesanti, ka arī Pļaviņu Radžu kapulaukā pēdējais rādītājs ir ap 67%. Kā redzams, pieminekļi savā starpā ievērojami var atšķirties un dažos no tiem šķēps joprojām ir nozīmīga un ievērojama kapa piedeva.

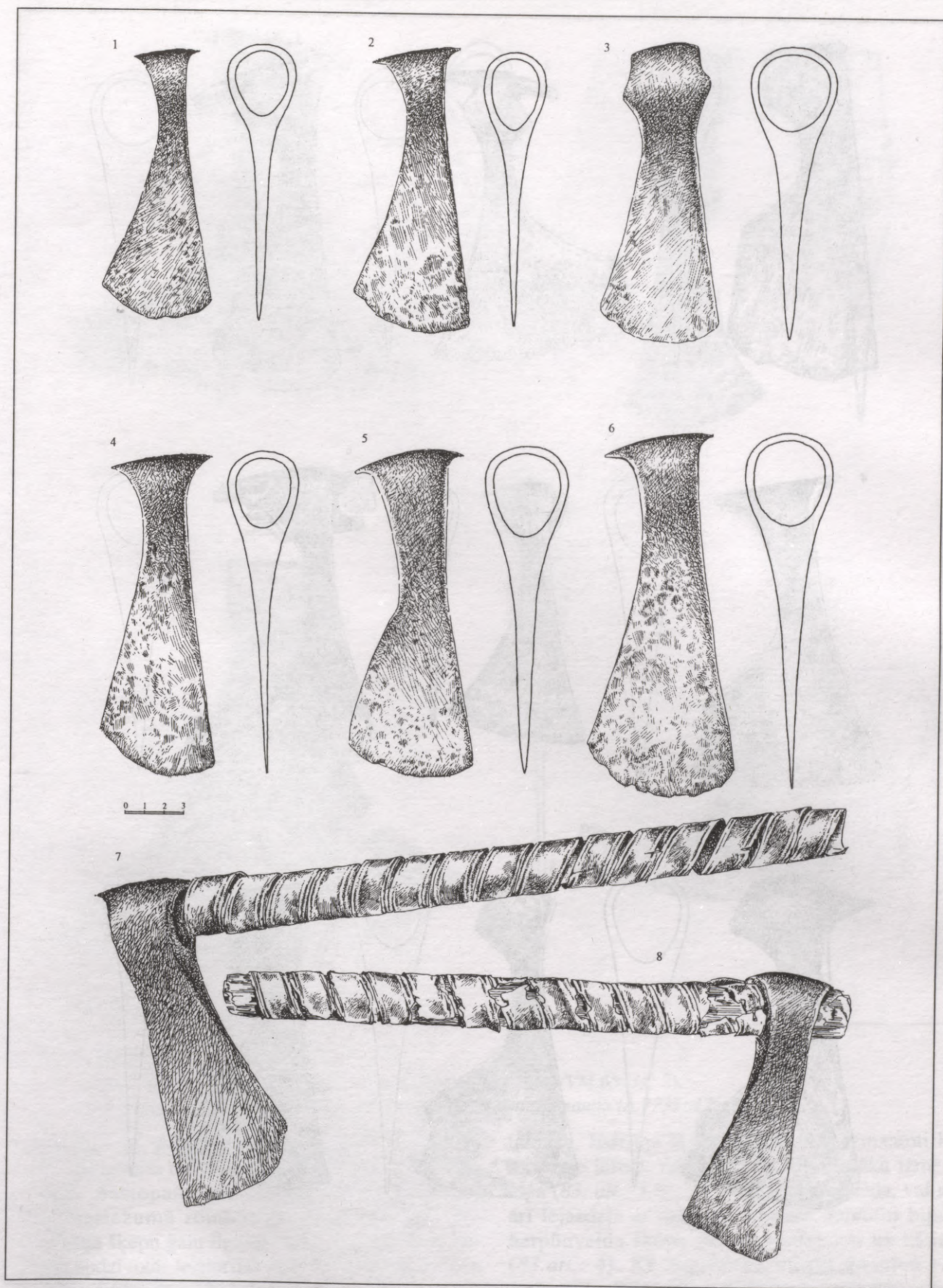
Skaidrs, ka problēmas risinājums nav meklējams tikai kādās lokālās īpatnībās, bet gan sabiedrības struktūrā.

10. gadsimtā joprojām sastopami kopš 8. gadsimta Austrumlatvijā tik populārie vītollapas veida iedzītņa šķēpa gali. Sākotnēji tie parasti kapā likti pa divi, 9. gadsimtā šī tradīcija sāk izzust [Šnore E. 1987, 27. lpp.], un, kā jau tika atzīmēts, vēlāk tie sastopami reti. Minētie šķēpa

78. att. Cirvja novietojums uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos

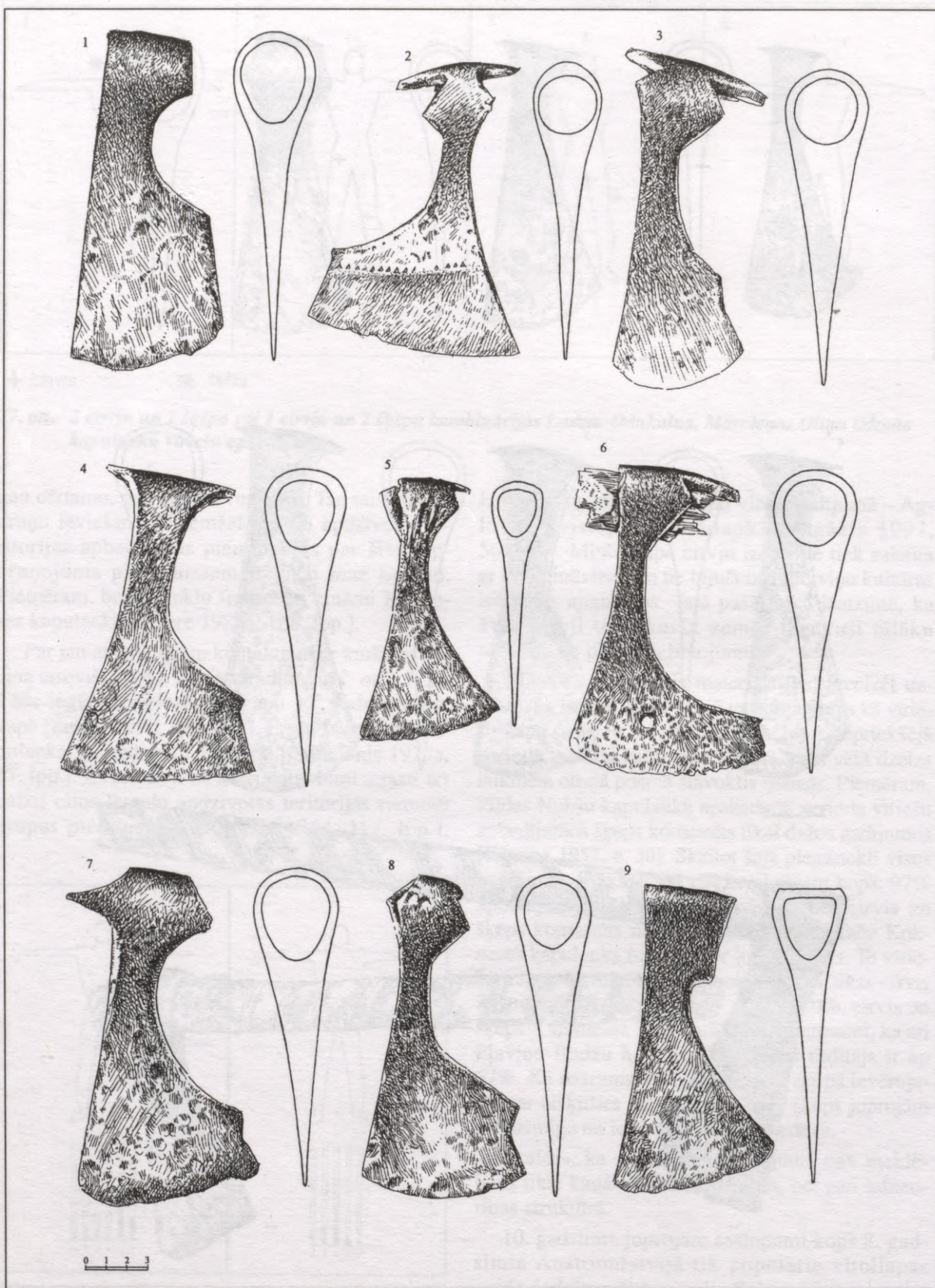
79. att. Šķēpa novietojums uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos

80. att. Šaurasmens cirvji

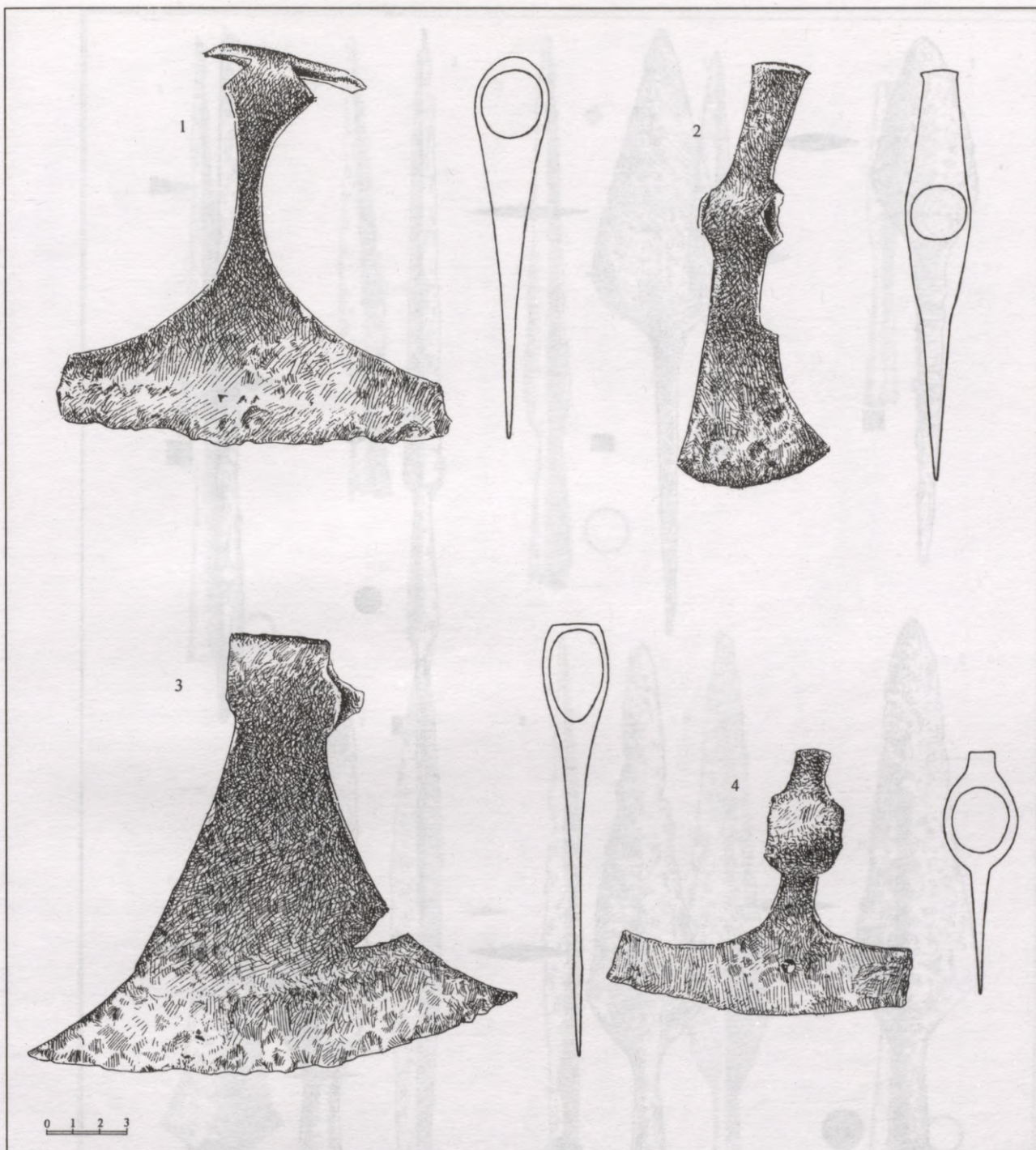
1 – Višķu Maskava (A 10001: 16), 2 – Aglonas Kristapiņi (A 7093: 15),
3,7 – Mērdzenes Dzērvēs (A 8209: 12, 8205: 17), 4,8 – Ludzas Odukalns (A 12000: 172,
pēc: Спицын 1893, таб. XV: 4), 5, 6 – Pildas Nukšas (CVVM 65293: 1, 65436: 1)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

81. att. Platasmens cirvji

1 – Priekuļu Kampi (A 425), 2,4 – Kaunatas Rikopole (A 7751: 7, 7756: 2),
 3 – Aglonas Kristapiņi (A 7085: 9), 5 – Līvānu Jersika (A 10365: 1), 6 – Kaunatas Batņi (A 12653: 6),
 7, 8 – Pildas Nukša0s (CVVM 65355: 1,65313: 1), 9 – Dzelzavas Strūgukalns (A 7373: 1)

82. att. Āvas cirvji un vesercirvji

1 – Līksnas Janušāni (A 8102: 4), 2 – Pildas Nukšas (CVVM 65434: 2),

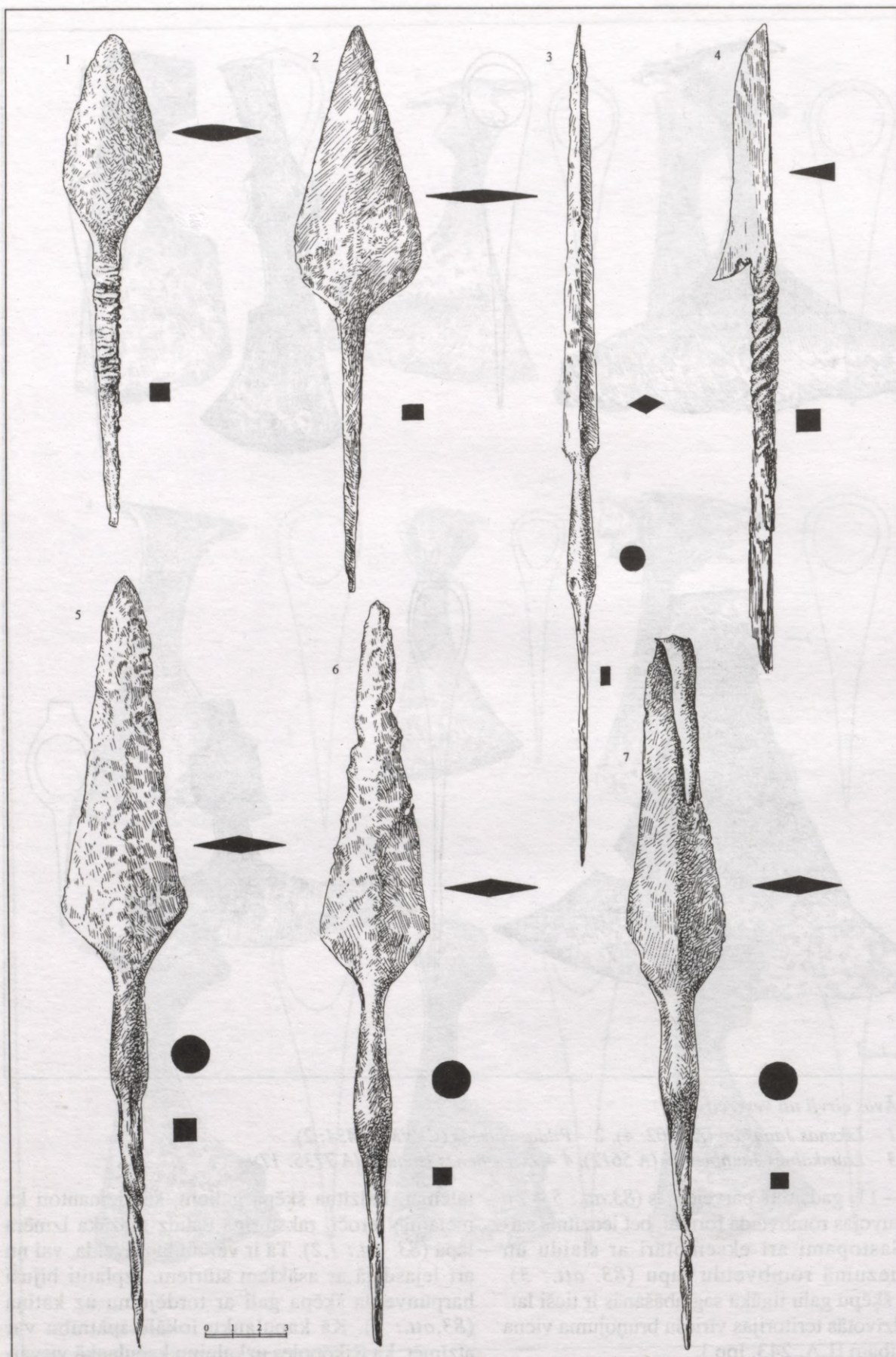
3 – Launkalnes Jaunpieniņi (A 5612), 4 – Zvirgzdenes Isnauda (A 7735: 17)

gali 10. – 11. gadsimtā pārveidojas (83.att.: 5 – 7). To lapa tuvojas rombveida formai, bet iedzītis saīsinās. Sastopami arī eksemplāri ar slaidu un šķērsgrīzumā rombveidu lapu (83. att.: 3). Iedzītņa šķēpu galu ilgākā saglabāšanās ir tieši latgaļu apdzīvotās teritorijas vīriešu bruņojuma viena no īpatnībām [LA, 243. lpp.].

Šķēps galvenokārt bija tuvciņas ierocis un tika izmantots duršanai. Nav šaubu, ka to lietoja arī

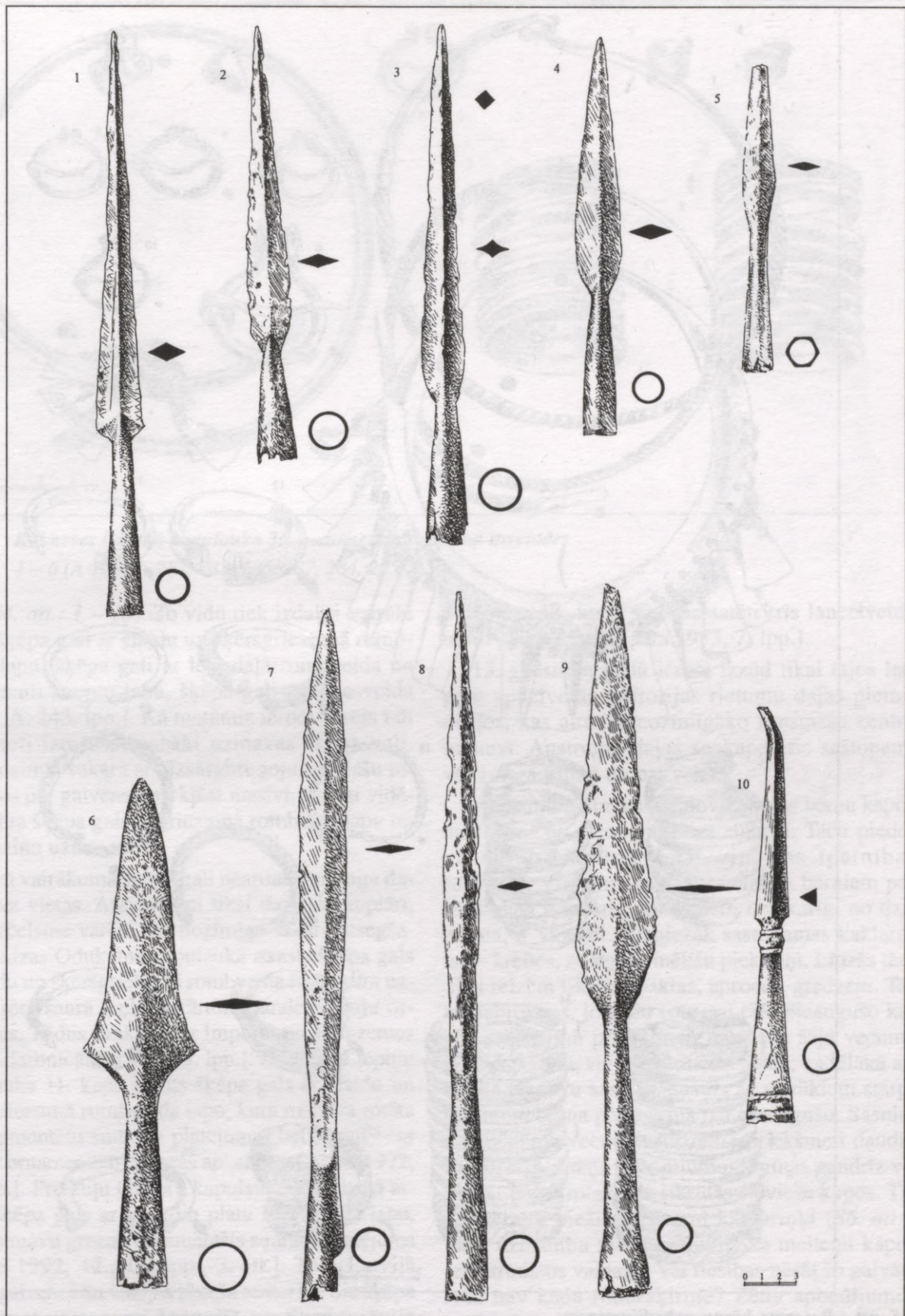
tālcīņai. Iedzītņa šķēpa galiem, kas izmantoti kā metamie ieroči, raksturīga daudz mazāka izmēra lapa (83. att.: 1,2). Tā ir vai nu lapasveida, vai nu arī lejasdaļā ar asākiem stūriem. Izplatīti bijuši harpūnveida šķēpa gali ar tordējumu uz kātiņa (83.att.: 4). Kā kapulauku lokālu īpatnību var atzīmēt, ka Rikopoles uzkalniņu kapulaukā visvairāk atrasti tieši šādi šķēpi.

10. – 13. gadsimtā valdošie bija uznavas šķēpa

83. att. Iedzītņa šķēpa gali

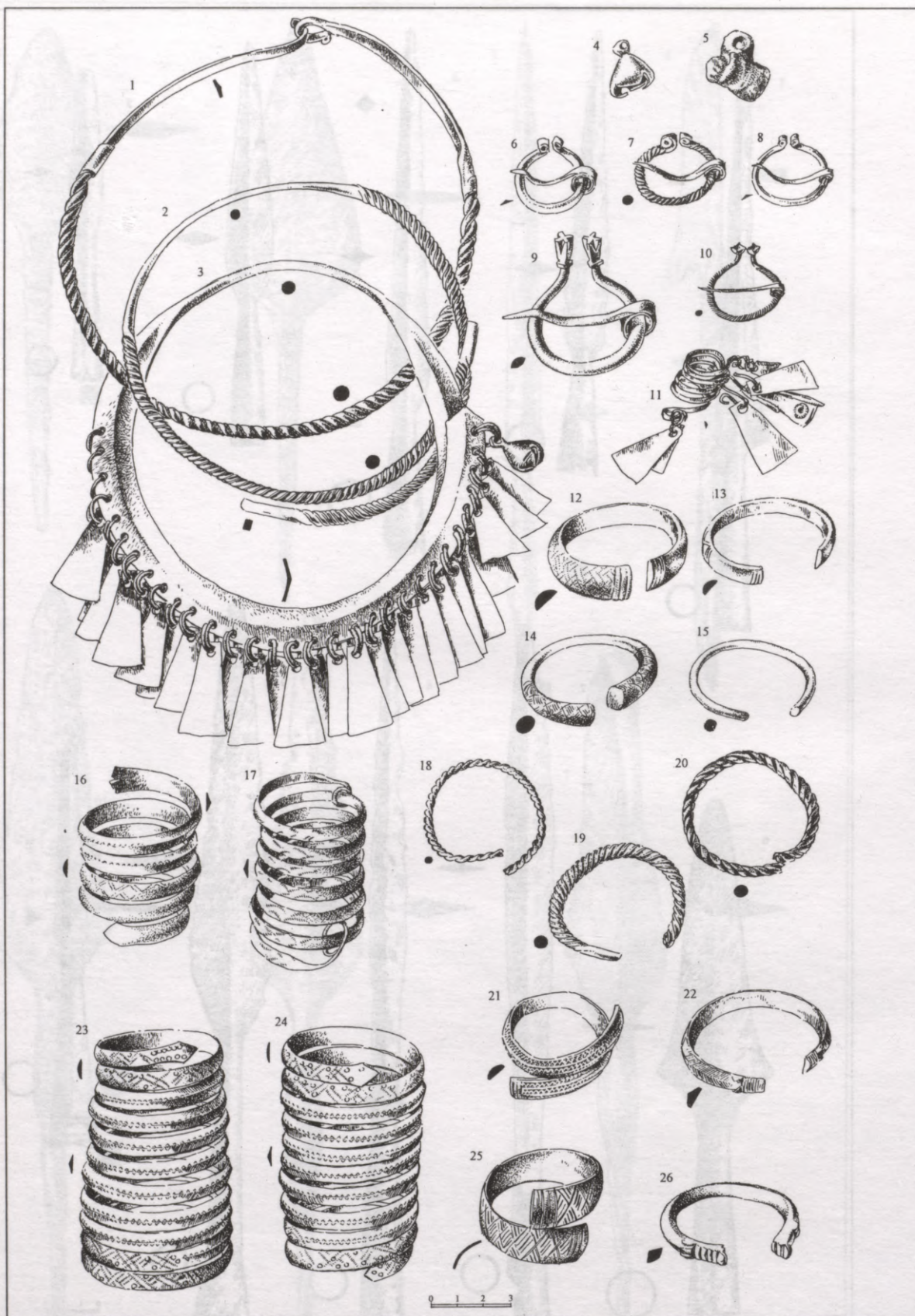
1 – Kaunatas Rikopole (A 7756: 1), 2 – 4,7 – Līvānu Jersika (A 10351: 1, 10365: 2, 10358: 5, 10356: 6),
5, 6 – Ludzas Odukalns (A 12000: 174, 173)

84. att. Uzmavas šķēpa gali

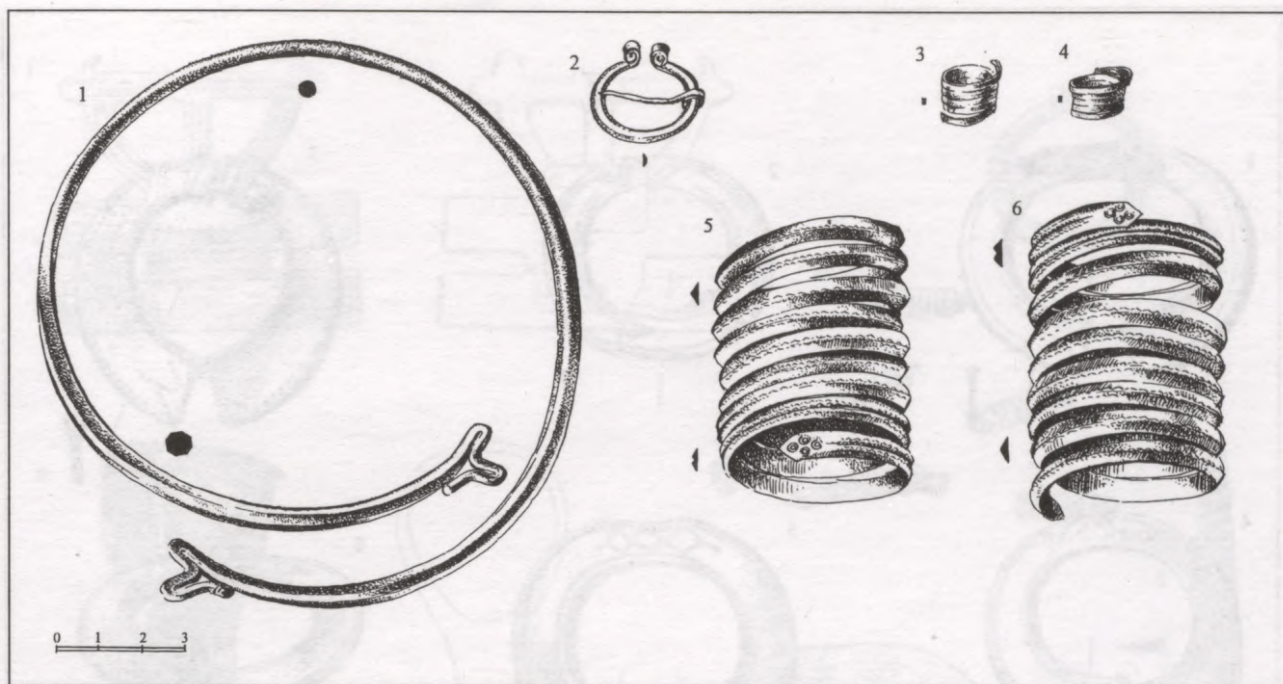
1 – Kalsnavas Daktiņi (A 1048), 2, 10 – Koknese (A 12694: 301, 12704: 173), 3 – Priekuļu Kampi (A 423), 4 – Raunas Lejasruņģi (A 10277: 1), 5 – Dzelzavas Strūgukalns (A 7373: 2), 6 – Andrupenes Škrabji (A 11636: 12), 7 – Višķu Maskava (A 10001: 15), 8 – Aizkalnes Maskevicišķi (A 7339: 16), 9 – Vecgulbenes Lazdukalns (A 8824: 2)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

85. att. Rotas no bērnu apbedījumiem

1, 18, 22 – Kaunatas Rikopole (A 7765: 2,8, 7764: 5), 2,3, 6 – 8, 12, 15, 19, 23 – 25 – Pildas Nukšas (CVVM 65319: 1,65282: 2,65285: 2,1,65287: 2,65348: 1,65417: 4,65299: 3,65282: 6, 9, 65344: 32), 4,5 – Livānu Jersika (A 10364: 2,3), 9, 10, 13, 20, 26 – Koknese (A 12764: 91, 135, 88, 12694: 199, 12704: 142), 11, 16 – Ludzas Odukalns (A 12000: 627, 10297: 3), 14 – Višķu Maskava (A 10219: 38), 17, 21 – Aglonas Kristapiņi (A 12508: 81, 7078: 3)

86. att. Kokneses līdzenā kapulauka 36. meitenes apbedījuma inventārs

1 – 6 (A 12694: 282, 283, 286, 287, 284, 285)

gali (84. att.: 1 – 10). To vidū tiek izdalīti vairāki tipi – šķēpa gali ar slaidu un šķēsgriezumā rombveida lapu, šķēpa gali ar lejasdaļā rombveida un pret smaili stieptu lapu, šķēpa gali ar lapasveida lapu [LA, 243. lpp.]. Kā metamie ieroči varēja būt izmantoti izmēros mazāki uzmavas šķēpa gali. 13. gadsimtā sakarā ar aizsargbruņojuma plašu ieviešanos par galvenajiem kļūst masīvi, īsa vai vidēja izmēra šķēpa gali ar griezumā rombisku lapu un skaldņainu uzmavu.

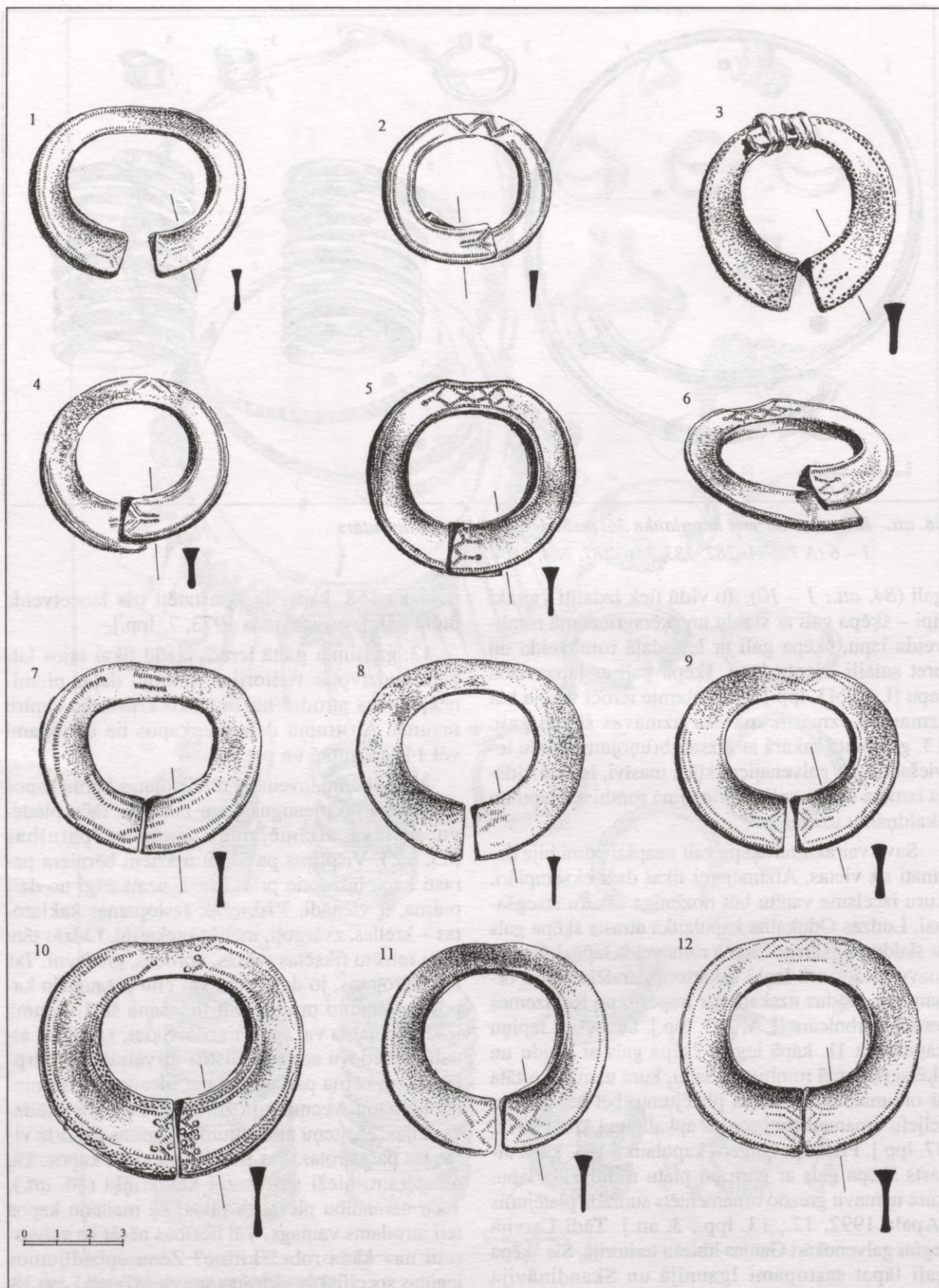
Savā vairākumā šķēpa gali neapšaubāmi bija darināti uz vietas. Atzīmējami tikai daži eksemplāri, kuru izcelsme varētu būt nozīmīga sakaru atsegšanai. Ludzas Odukalna kapulaukā atrasts šķēpa gals ar slaidu un šķēsgriezumā rombveida lapu, kura uzmavu rotā šaurā leņķī sakārtotu paralēlu līniju ornaments. Tādus uzskata par importu no Reinzemes ieroču darbnīcām [LA, 243. lpp.]. Drabešu Liepiņu kapulauka 11. kapā iegūts šķēpa gals ar slaidu un šķēsgriezumā rombveida lapu, kura uzmava rotāta ar ornamentētu sudraba platējumu, bet kātiņš – ar reljefu ornamentētu bronzas apkalumu [Apals 1972, 37. lpp.]. Priekuļu Ģūģeru kapulaukā 155. kapā atrasts šķēpa gals ar garu un platu rombveida lapu, kura uzmavu grezno ornamentēts sudraba platējums [Apala 1992, 12., 13. lpp., 3. att.]. Tādi Latvijā iegūti galvenokārt Gaujas lībiešu teritorijā. Šie šķēpa gali tāpat sastopami Igaunijā un Skandināvijā [Māģe – Lōugas 1993, p. 212 – 221].

Atšķirībā no dzīvesvietām mūs interesējošajos kapulaukos bultu gali iegūti ļoti reti. Kā viens no tādiem gadījumiem minams Drabešu Liepiņu ka-

pulauka 158. kaps. Te konstatēti trīs lancetveida bultu gali [Apals, Apala 1973, 7. lpp.].

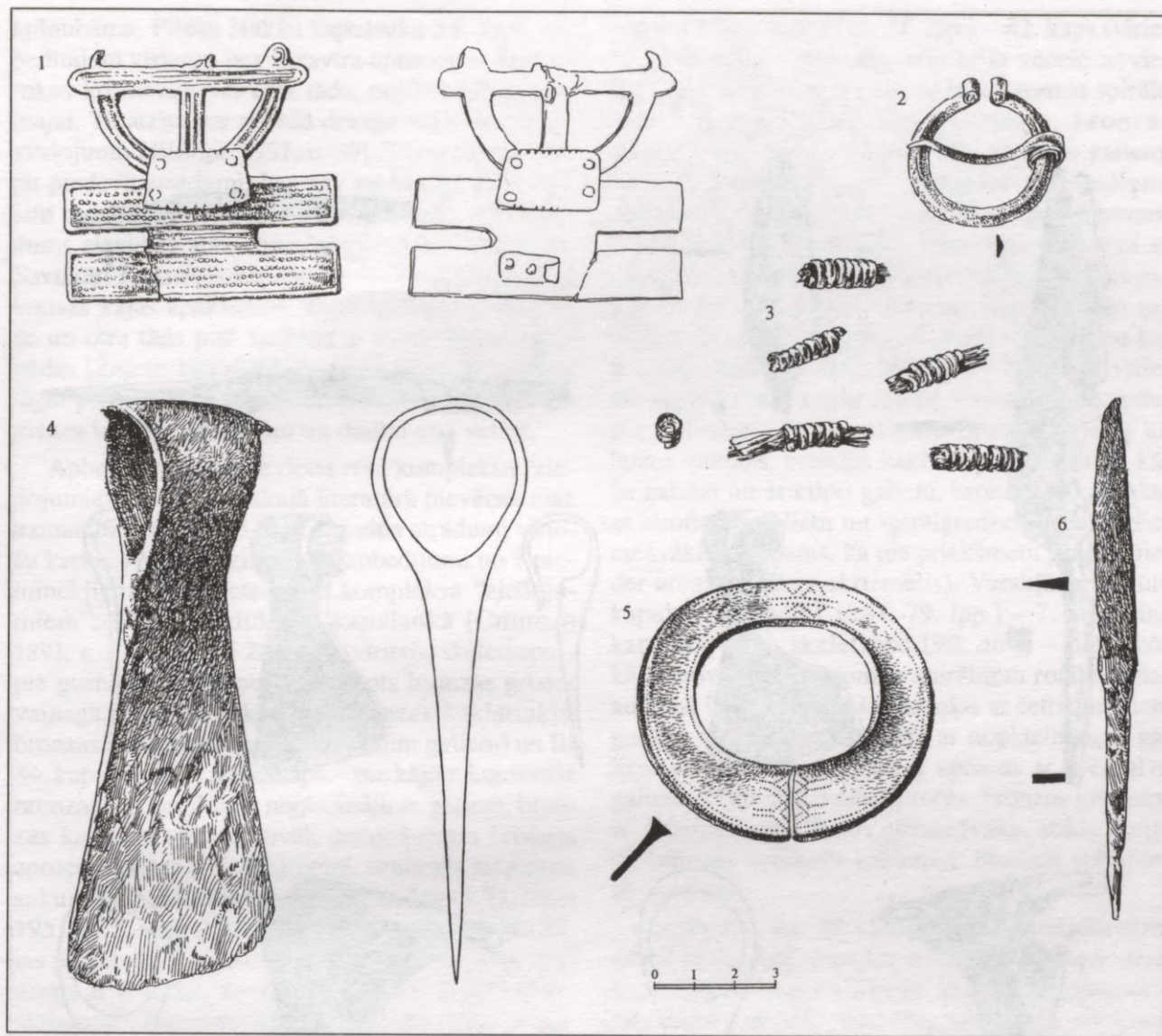
13. gadsimta gaitā ieroči izzūd tikai tajos latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļas pieminekļos, kas atrodas nozīmīgāko krustnešu centru tuvumā. Austrumu daļas senkapos tie sastopami vēl 14. gadsimtā un pat vēlāk.

Apbedījumu inventāra novietojums bērnu kapos neatšķiras no pieaugušajiem zināmā. Taču piedevu sastāvā atzīmējamas zināmas īpatnības (85. att.). Vispirms pavisam maziem bērniem parasti kapā līdzdotie priekšmeti, neatkarīgi no dzimuma, ir vienādi. Visbiežāk sastopamas kaklartas – krelles, zvārguļi, mēlišu piekariņi. Līdzās tām tikai reizēm fiksētas saktas, aproces, gredzeni. Tas arī saprotams, jo dažu rotu vai citu pieaugušo kapos sastopamo priekšmetu lietošana šajā vecumā ir neiespējama vai apgrūtināta. Šķiet, ka tālākā attīstībā piedevu sastāvs saistīts ar vairākiem starposmiem bērna pārtapšanā par pieaugušo. Sasniedzot zināmu vecumu, līdzdotie priekšmeti daudzveidojās. Meiteņu apbedījumos iegūtas gandrīz visas tās pašas rotas, kas fiksētas sievietes kapos. Tā, piemēram, bieži sastopami kaklariņķi (86. att.). Taču uzmanību piesaista fakts, ka meiteņu kapos reti atrodams vainags. Vai tiesības nēsāt šo galvasrotu nav kāda robežšķirtne? Zēnu apbedījumos iegūtas specifiskās vīriešu aproces (87. att.), pat ieroči (88. att.). Tomēr atsevišķi kapulauki savā starpā atšķiras. To nosaka gan pieminekļu hronoloģija, gan tā centra nozīmīgums, kura iedzīvotāji apbedīti konkrētajā pieminekļā. Zvirgzdenes Kivtu

87. att. Karavīra aproces no zēnu apbedījumiem

1, 2 – Aizkalnes Maskevicišķi (A 7236: 15, 9470: 1), 3, 4, 7 – 10, 12 – Pildas Nukšas (CVVM 65297: 1, 65287: 1, 65348: 4, 65299: 1, 65285: 3, 65296: 3, 65395: 1), 5, 6 – Višķu Maskava (A 10018: 1), 11 – Aglonas Kristapiņi (A 12643: 25)

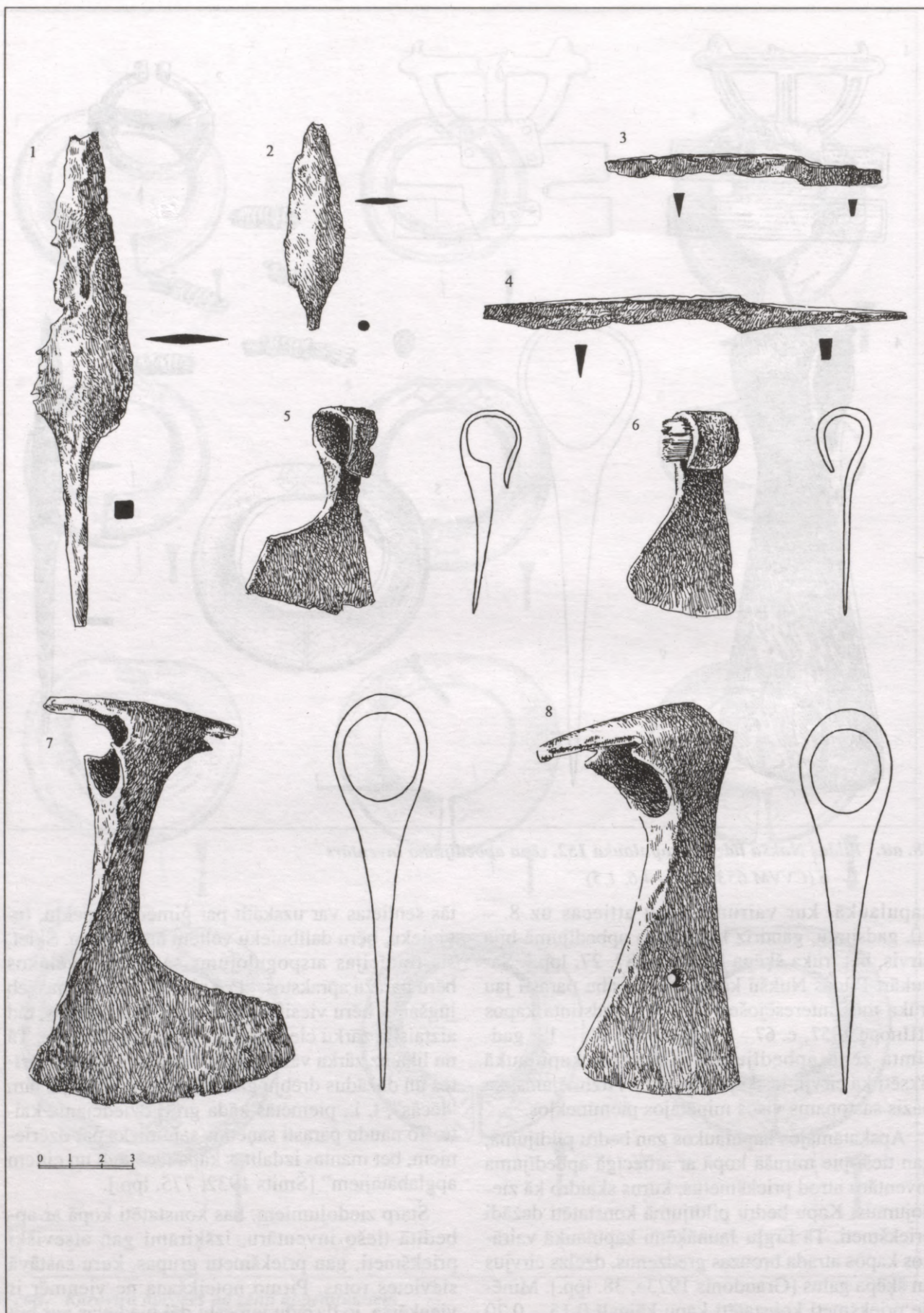
88. att. Pildas Nukšu līdzienā kapulauka 152. zēna apbedījuma inventārs
1 – 6 (CVVM 65399: 2 – 4,6, 1,5)

kapulaukā, kur vairums kapu attiecas uz 8. – 10. gadsimtu, gandrīz katrā zēna apbedījumā bija cirvis, bet trūka šķēpa [Šnore 1987, 27. lpp.]. Savukārt Pildas Nukšu kapulaukā to abu parasti jau trūka mūs interesējošos 10. – 11. gadsimta kapos [Шноре 1957, с. 67 – 94]. Attiecīgi 11. – 12. gadsimta zēnu apbedījumos Kokneses kapulaukā fiksēti kā cirvji, tā šķēpi (89. att.). Atzīmējams, ka nazis sastopams visos minētajos pieminekļos.

Apskatāmajos kapulaukos gan bedru pildījumā, gan tieši pie mirušā kopā ar attiecīgā apbedījuma inventāru atrod priekšmetus, kurus skaidro kā ziedojumus. Kapu bedru pildījumā konstatēti dažādi priekšmeti. Tā Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā vairākos kapos atrada bronzas gredzenus, dzelzs cirvjus un šķēpa galus [Graudonis 1973a, 38. lpp.]. Minētie priekšmeti konstatēti kapu kājgalī 0,15 – 0,20 m augstāk par attiecīgā apbedījuma inventāru. Acīmredzot tie bijuši novietoti virs šķirsta. Minē-

tās senlietas var uzskatīt par ģimenes locekļu, tuvinieku, bērnu dalībnieku veltēm aizgājējam. Šķiet, šīs tradīcijas atspoguļojums saskatāms vēlākos bērnu paražu aprakstos: “Pēc pirmās dziedāšanas jeb lūgšanas bērni viesi gāja pie nelaiķa atvadīties, tad aiztaisīja zārku cietī, un nu visiem bija jāziedo. Tā nu lika uz zārka vāka naudu, cimdus, zeķes, prievītes un dažādus drēbju gabalus. Kas neziedoja, tam “lēcās”, t. i., piemētās kāda grūti dziedājama kaitē. To naudu parasti saņēmis saimnieks par dzērieniem, bet mantas izdalītas kapa racējiem un citiem apglabātājiem” [Šmits 1932, 775. lpp.].

Starp ziedojumiem, kas konstatēti kopā ar apbedītā tiešo inventāru, izšķirami gan atsevišķi priekšmeti, gan priekšmetu grupas, kuru sastāvā sievietes rotas. Pirmo noteikšana ne vienmēr ir vienkārša, jo dažādu iemeslu dēļ piedevas var būt pārvietotas un neatrasties savā vietā. Tomēr atsevišķu priekšmetu ziedojumu esamība nav

89. att. Šķēpi, cirvjī, naži no Kokneses līdzenā kapulauka zēnu apbedījumiem

1 – 8 (A 12704: 149, 12764: 93, 94, 12704: 137, 12764: 92, 12694: 44, 125, 12704: 100)

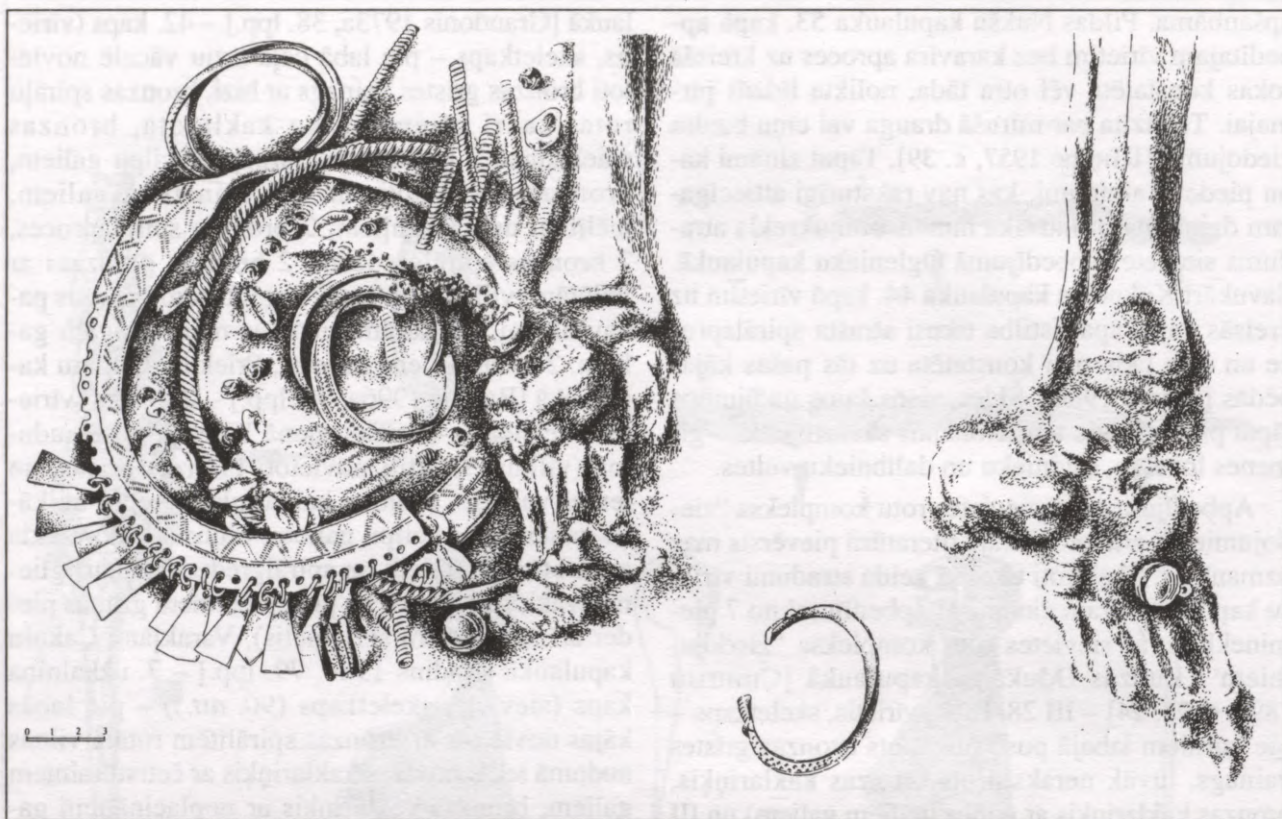
apšaubāma. Pildas Nukšu kapulauka 53. kapā apbedītajam vīrietim bez karavīra aroces uz kreisās rokas konstatēta vēl otra tāda, nolikta līdzās pirmajai. Tā atzīta par mirušā drauga vai cīņu biedra ziedojumu [Шнопе 1957, c. 39]. Tāpat zināmi kapu piedevu atradumi, kas nav raksturīgi attiecīgajam dzimumam. Jau tika minēts bruņukrekla atradums sievietes apbedījumā Oglenieku kapulaukā. Savukārt Kokneses kapulauka 44. kapā vīrietim uz kreisās kājas apakšstilba tikusi atrasta spirālaproce un otra tāda pati konstatēta uz tās pašas kājas pēdas [Žeiere 1986]. Šķiet, visos šajos gadījumos tāpat pielietojams tradicionālais skaidrojums – ģimenes locekļu, tuvinieku un dalībnieku veltes.

Apbedījumam ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem” arheoloģiskajā literatūrā pievērsts maz uzmanības. Skaidroti tikai šā veida atradumi vīriešu kapos. Autoram zināmi 11 apbedījumi no 7 pieminekļiem ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem”: Ludzas Odukalna kapulaukā [Спицын 1893, c. 21, 24] – III 28. kops (vīrietis, skeletkops – pie gurniem labajā pusē novietots bronzas grīstes vainags, tuvāk neraksturots bronzas kaklariņķis, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem) un III 84. kops (vīrietis, ugunskauss – pie kājām konstatēts bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, bronzas karavīra aroce, tuvāk neraksturotas bronzas aroces, saktas u. c. fragmenti, senlietas salauztas, sakusušas), Mārcienas Oliņu senkapos [Urtāns 1951] – 3. kops (vīrietis, skeletkops – pie labās kājas novietotas 2 bronzas spirālaproces, bronzas gredzens ar volūtām, kauri gliemežvāki, 2 sārta šifera skriemeļi), Kauguru Beitu kapulaukā [Cimermane 1963, 5. lpp.] – 2. kops (vīrietis, skeletkops – pie gurniem novietoti maciņā vai ietīti vilnas audumā stikla krellu un bronzas zvārguļu kaklarota, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti un spirālgredzens, iespējams, ka priekšmetu grupai vēl pieder kaula ķemmīte) un 3. kops (sieviete, skeletkops – pie labās kājas novietoti vilnas audumā ietīti bronzas kaklariņķis ar četrstūrainiem galiem, stikla krellu un bronzas zvārguļu kaklarota, dzelzs dzirkles un īlens), Drabešu Liepiņu kapulaukā [Apals 1968, 83. lpp.] – 6. kops (sieviete, skeletkops – zem galvas kriju vācelē ar tāšu dibenu novietoti 3 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, kuriem cauri izvērts bronzas grīstes vainags ar bīzi, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, vācele pārsegta ar villaini), 65. kops (vīrietis, skeletkops – pie kājām novietots bronzas kaklariņķis ar cilpu galiem, 2 bronzas lentveida aroces) un 163. kops (sieviete, skeletkops – apbedītajai zem muguras vācelē novietots bronzas grīstes vainags, 6 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un spirālgredzens), Ērgļu Jaunākēnu kapu-

laukā [Graudonis 1973a, 38. lpp.] – 42. kops (vīrietis, skeletkops – pie labā ceļa kriju vācelē novietoti bronzas grīstes vainags ar bīzi, bronzas spirāļu rota, kauri gliemežvāku kaklarota, bronzas spieķadata, 3 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, mēlītēm un zvārguļiem, 2 bronzas spirālaproces, 7 bronzas spirālgredzeni, 2 bronzas gredzeni ar volūtām, villaine ar 3 tajā iespraustām bronzas pakavsaktām, no kurām viena ar magonpogaļu galiem, 2 ar atrotītiem galiem), Priekuļu Ģūģeru kapulaukā [Radinš 1996a, 99. lpp.] – 22. kops (vīrietis, skeletkops – krūšu rajonā kreisajā pusē audumā (villaine?) ietīti novietoti bronzas grīstes un lentes vainags, bronzas kaklariņķi ar seglu un kāšu galiem un ar cilpu galiem, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un spirālgredzens, kauri gliemežvāki, iespējams, ka pie priekšmetu grupas pieder arī sārta šifera skriemelis), Varakļānu Cakulu kapulaukā [Radinš 1984, 79. lpp.] – 7. uzkalniņa kops (sieviete, skeletkops (90. att.)) – pie labās kājas novietots ar bronzas spirālītēm rotātā vilnas audumā ietīts bronzas kaklariņķis ar četrstūrainiem galiem, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un mēlītēm, 2 bronzas aroces ar zvērgalvu galiem, 2 bronzas dobās aroces, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti, kauri gliemežvāku, stikla krellu un bronzas zvārguļu kaklarota, bronzas spirālītes no vainaga).

Iespējams, ka vēl viens mūs interesējošs atradums iegūts Aizkalnes kapulaukā. Te 1. kapā vīrieša skeletapbedījuma kājgali konstatēta kompakta priekšmetu grupa, sastāvoša no rotātas villaines, bronzas lentes un grīstes vainaga, 3 bronzas pakavsaktām ar atrotītiem galiem, 2 bronzas spirālaprocēm, dzelzs īlena ar kaula rokturi. Diemžēl esošā informācija nav pietiekama, lai droši noraidītu izteikto dubultapbedījuma interpretāciju [Šnore 1940]. Vēl jāmin Aizkraukles Lejasžagaru kapulauka 28. kops. Te apbedītajai sievietei, kurai trūka galvaskausa, kamēr citi skeleta kauli bija saglabājušies labi, pie kreisajiem sāniem tāšu vācelē konstatēja bronzas kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un mēlītēm, 2 kaklariņķus ar cilpu galiem, daļu no stikla un dzintara krellu kaklarotas [Urtāns 1973, 70. lpp.]. Pēdējās otra daļa tika atrasta apbedītās krūšu rajonā. Acīmredzot rotas nav varēts novietot ierastajā vietā, tāpēc lietota to glabāšanās tvertne.

Minētie apbedījumi liecina, ka šā veida priekšmetu grupu atradumi sastopami visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tie zināmi kā līdzienos tā arī uzkalniņu kapulaukos. Starp apbedījumiem ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem” 6 vīriešu un 4 sieviešu skeletkapi un 1 vīrieša ugunskauss, Vairums no tiem (10) ir no līdzieniem senkapiem, kas

90. att. Varakļānu Cakulu kapulauka 7. uzkalniņa sievietes apbedījuma sievietes rotu kompleksa noguldījums

acīmredzot ir šā veida pieminekļu plašākas izpētes rezultāts. Hronoloģiski apskatāmie apbedījumi attiecas uz 11. – 13. gadsimtu. Latvijā šajā laikā sieviešu rotu kompleksa “ziedoju” zināmi arī sēļu apdzīvotajā teritorijā. Tādi konstatēti Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā [LA, 239. lpp.; Šnore 1997, 70., 72. lpp.] – 5. uzkalniņa 1. kops (vīrietis, skeletkops – pie kājām novietots audumā ietīts bronzas kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem, 2 bronzas spirālaproces, 2 bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem) un 3. uzkalniņa 7. kops (vīrietis, skeletkops – pie kājām tāss vācelē novietota bronzas aproce ar zvērgalvu galiem, 2 bronzas gredzeni).

Apskatot mūs interesējošo priekšmetu grupu novietojumu (91. att.), redzams, ka tās sastopamas pie kājām gan vīriešu (4), gan sieviešu (2) apbedījumos, visbiežāk labajā pusē. Vīriešu kapos tie tāpat konstatēti pie gurniem (2), uz krūtīm (1). Sieviešu kapos “ziedoju” vēl atrasti zem galvas (1), zem muguras (1). Priekšmeti tikuši ietīti audumā, ievietoti vācelē, maciņā. Vīriešu apbedījumos katrs no šiem veidiem konstatēts vienā gadījumā, bet sieviešu apbedījumos attiecīgi – divos, divos un nevienā gadījumā.

Salīdzinot savā starpā sievietes rotu kompleksa “ziedoju” sastāvu vīriešu un sieviešu kapos, jāatzīmē, ka šie līdzotie priekšmeti visumā ir viennādi. Vienīgi pirmajos trūkst darbarīku, kuri savu-

kārt zināmi otrajos. Vīriešu apbedījumos gan atrasti sātā šifera skriemeļi, taču to izmēros mazākie eksemplāri tikuši izmantoti kaklarotās. Vainagi sieviešu apbedījumos sastādīja 10,7% no visiem priekšmetiem mūs ieteresējošo priekšmetu grupās, bet vīriešu apbedījumos – 8,3%, kaklariņķi attiecīgi 42,9% un 25%, kauri gliemežvāku, kreļļu un zvārguļu kaklarotas – 7,1% un 8,3%, saktas – 7,1% un 10,4%, gredzeni – 7,1% un 27%. Šie skaitļi varētu nozīmēt, ka gan viena, gan otra dzimuma kapos “ziedoju” ir ar viennādu kompleksa avotu.

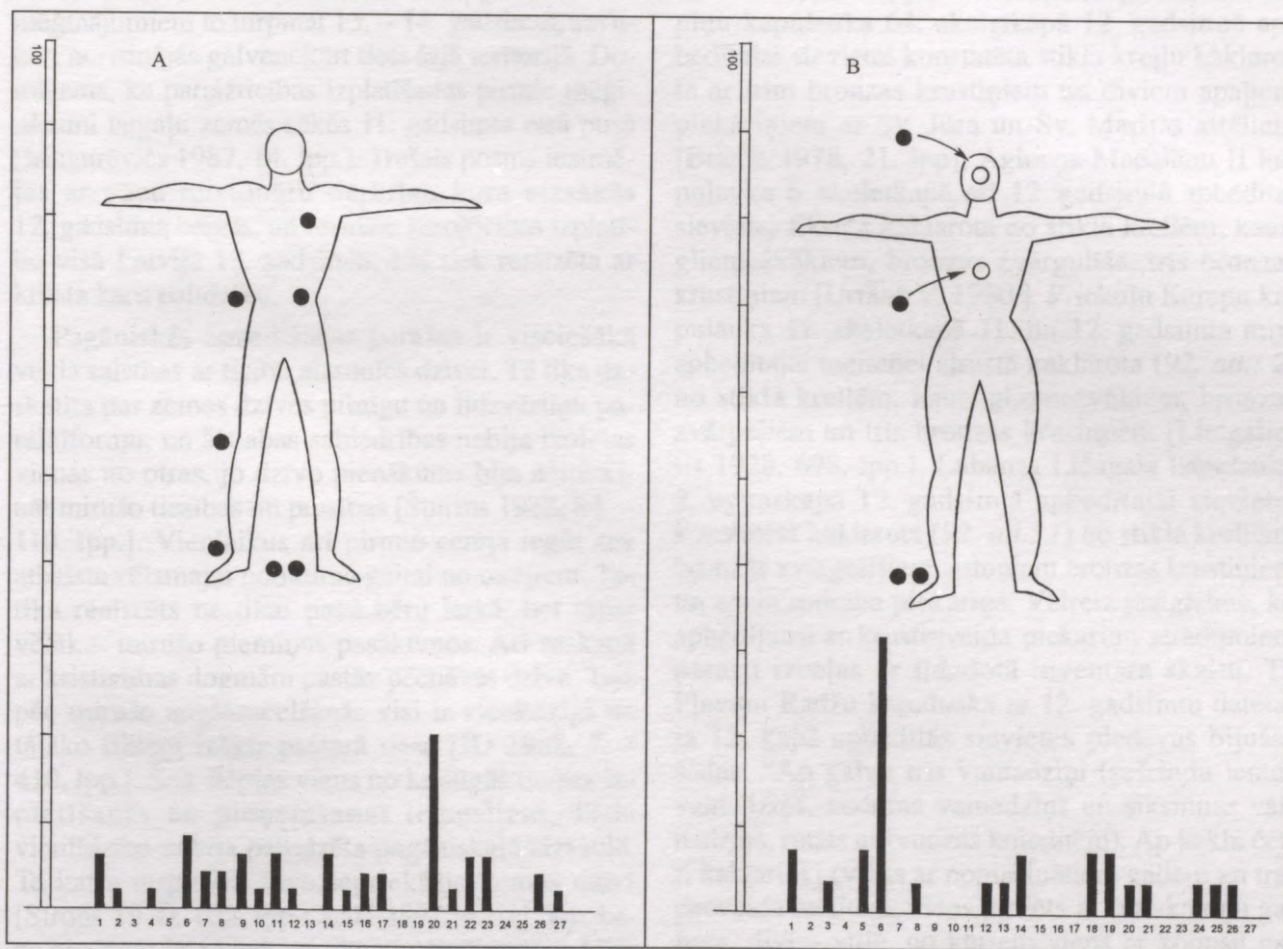
Kur meklējama sieviešu rotu kompleksa “ziedoju” izcelsme? Šā veida atradumi sieviešu apbedījumos nav skaidroti, kamēr vīriešu apbedījumos tos pieņemts uzskatīt par sievas vai kādas tuvinieces velti mirušajam [LA, 229. lpp.; Graudonis 1973a, 38. lpp.]. Arī sieviešu apbedījumos iespējami līdzīgi motīvi – meita mātei, māte meitai u. c. Iespējams arī citāds skaidrojums – minētie priekšmeti ir mirušās īpašums, kuras kādu iemeslu dēļ, piemēram, ļoti liels priekšmetu skaits, svētku rotas – ikdienas rotas, līdzdotas aizsaules dzīvei tādā veidā. Par to netieši liecina tas apstāklis, ka Beitu 3. kapā apbedītajai sievietei starp “ziedoju” rotām konstatēti darba rīki, kurus vienmēr uzskata par mirušās īpašumu. Arī vīriešu apbedījumos atrodami līdzīgi motīvi. Tā Beitu 2. kapā apbedītajam vīrietim mūs interesējošie priekšmeti atradušies maciņā pie jostas. Interesanti, ka ķemme

nav rets atradums vīriešu kapos un to visbiežāk atrod jostas rajonā.

Kā jau tika minēts, tad trijos gadījumos apskatāmie priekšmeti tikuši novietoti vācelē. Tā neapšaubāmi bija plaši pielietota tilpne, arī rotu glabāšanai. Kā meitenes un sievietes ieguva savas rotas? Tautasdziesma par to saka: Gulbis savas balta spalvas / Ezerā nomazgāja; / Bajārs savas daiļas meitas / Sudrabā kaldināja. [LTD 1929, 460. lpp., nr. 2412]; Pērc tautieti, ko vajaga, / Man saktītes nevajaga; / Man pašai mātes sakta, / Mātes kakla dālderīši. [LTD 1929, 463. lpp., nr. 2440]; Vaiņag, manu vainadziņu, / Vairāk zelta, ne sudraba; / To man pirka pieci svaiņi, / To deviņi bāleliņi. [LTD 1929, 455. lpp., nr. 2351]; Es brālīti vairs nebūšu / Tavu dubļu bridējiņa; / Lai brien tava līgaviņa, / Kam tu pirkī sudrabiņu. [LTD 1929, 366. lpp.,

nr. 1837]; Saderēju, atderēju / Ar tautieti neveiklīti; / Salauzīju, tad atdevu / Tautu dotu gredzentiņu. [LTD 1929, 470. lpp., nr. 3900]; Tēva, tēva es meitiņa, / Vairāk tēva, ne māmiņas; / Vairāk tēva sudrabiņa, / Ne māmiņas villainīšu. [LTD 1929, 464. lpp., nr. 2453]

Tātad te parādās gan tēvs, gan māte, gan brālis, gan māsas līgavainis vai vīrs, gan līgavainis vai vīrs. Rotas tiek darinātas no jauna un pirktas, kā arī saņemtas mantojumā. Teiktais varētu liecināt, ka pie labvēlīgas apstākļu sakritības šo rotu varēja sakrāties visai daudz. Tāpat jāatzīmē vēl viens iespējams skaidrojums sieviešu rotu kompleksa "ziedojumiem" – nenodots mantojums, nenodota dāvana, kas tad izdarīts apbedīšanas laikā. Interesanti, ka tautas dziesmas vāceli min sakarā ar pūru: Pa upīti atpeldēja / Jauna krieķa vācelīte. / Dies dos

91. att. Sievietes rotu kompleksa "ziedojumu" novietojums un sastāvs sieviešu (B) un vīriešu (A) apbedījumos
 1 – grīstes vainagi, 2 – lentes vainagi, 3 – citi vainagi, 4 – spirāļu rotas, 5 – kaklariņķi ar četrstūrīgiem galiem, 6 – kaklariņķi ar cilpu galiem, 7 – kaklariņķi ar noplacinātiem galiem, 8 – kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un piekariņiem, 9 – kaklariņķi ar segla un kāša galiem, 10 – citi kaklariņķi, 11 – kaklarotas no kauri gliemežvākiem, 12 – kaklarotas no krellēm un zvārguļiem, 13 – kaklarotas no kauri gliemežvākiem, krellēm un zvārguļiem, 14 – pakavsaktas ar atrotītiem galiem, 15 – pakavsaktas ar magoņgalvu galiem, 16 – spirālaproces, 17 – lentveida aproces, 18 – aproces ar zvērgalvu galiem, 19 – dobās aproces, 20 – spirālgredzeni, 21 – gredzeni ar vidusplāksnīti, 22 – gredzeni ar volūtām, 23 – šīfera skriemeļi, 24 – dzirkles, 25 – īleni, 26 – villaines, 27 – spieķadatas

man šoruden / Vācelītes pinējiņu. [LTD 1929, 371. lpp., nr. 1886]. Nozīmīgi, ka šādi ziedojumi sastopami vēl pat 15. gadsimtā. Tā Krāslavas Slutišķu kapsētā 103. kapā, kur apbedīta 14 – 16 gadus veca meitene ar bagātu inventāru, vidukļa rajonā konstatēta vācele vai lādīte ar tajā ievietotu lociņa važturi ar piekariņu un kreļļu rotu, riņķa saktu [Berga 1996b, 65. lpp.].

Mūsu rīcībā esošais materiāls liecina, ka gan vīriešu, gan sieviešu apbedījumus ar sieviešu rotu kompleksa “ziedojumiem” nav iespējams skaidrot vienādi. Pirmajos tos var saistīt ar ziedojumiem, kaut nav izslēdzami arī citi motīvi, taču otrajos šā-

di atradumi ticamāk uzskatāmi par tādā veidā aizsaules dzīvei līdzdotu mirušās īpašumu. Rotas bija būtiska sievietei piederošās mantas sastāvdaļa [Švābe 1921, 79. – 80. lpp.].

Nobeigumā jāatzīmē, ka apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem” ir ļoti reta parādība. Skaitliskā attiecība varētu būt no divsimt gadījumiem viens. Mūs interesējošie atradumi parādās 11. gadsimtā, t. i., laikā, kad latgaļu sabiedrībā ir izveidojušās un nostiprinās feodālās attiecības. Šajā laikā pazūd tā visumā izteiktā vienlīdzība, kas vērojama kapu inventārā 8. un 9., vēl arī 10. gadsimtā. Rodas jautājums, vai šos kapus nevar saistīt ar sabiedrības virsslāņa apbedījumiem.

V nodaļa

KRISTĪGĀ TICĪBA UN PAGĀNISKĀS APBEDĪŠANAS PARAŽAS

10. – 13. gadsimts ir kristīgās ticības sākotnējās izplatīšanas laiks Latvijā, un tajā darbojas dažādu valstu un konfesiju misionāri ar dažādām metodēm. Kristianizēšanas procesā tiek izdalīti trīs nosacīti periodi, kas savstarpēji sedzas [Mugurēvičs 1987, 25. lpp.]. Pirmais no tiem, kas raksturojas ar skandināvu rosību Latvijas rietumdaļā, tās austrumdaļu neskāra. Otrais posms, kas saistās ar senkrievu kņazu meslu kundzības tendenci 11. – 12. gadsimtā un mēģinājumiem to turpināt 13. – 14. gadsimtā, savukārt norisinājās galvenokārt tieši šajā teritorijā. Domājams, ka pareizticības izplatīšanas pirmie mēģinājumi latgaļu zemēs sākās 11. gadsimta otrā pusē [Mugurēvičs 1987, 14. lpp.]. Trešais posms iezīmējas ar vācu misionāru darbību, kura aizsākās 12. gadsimta beigās, un formālu katoļticības izplatību visā Latvijā 13. gadsimtā, kas tiek realizēta ar krusta karu palīdzību.

Pagāniskās apbedīšanas paražas ir visciešākā veidā saistītas ar ticību aizsaules dzīvei. Tā tika uzskatīta par zemes dzīves pilnīgu un līdzvērtīgu paralēlformu, un šīs abas sabiedrības nebija izolētas vienas no otras, jo dzīvo pienākums bija apmierināt mirušo tiesības un prasības [Šturms 1938, 84. – 110. lpp.]. Vienlaikus arī pirmie cerēja iegūt sev atbalstu vēlamajai notikumu gaitai no otrajiem. Tas tika realizēts ne tikai pašu bērnu laikā, bet tāpat vēlāk – mirušo piemiņas pasākumos. Arī saskaņā ar kristietības dogmām pastāv pēcnāves dzīve. Tajā pēc mirušo augšāmcelšanās visi ir vienlīdzīgi un tālāko likteni izšķir pastarā tiesa [JD 1988, 7. – 410. lpp.]. Šeit slēpjas viens no kristīgās ticības izplatīšanās un pieņemšanas iemesliem. Tāda vienlīdzība nebija paredzēta pagāniskajā aizsaulē. Te katrs turpināja savu iepriekšējo zemes dzīvi [Strods 1970, 102. lpp.; X3Π 1997, c. 51], kur kapa piedevas bija viens no tā nodrošinājumiem. Līdz ar to tieši izmaiņas apbedīšanas paražās ir viena no būtiskākām pazīmēm, kas var norādīt uz faktisko sabiedrības kristianizācijas pakāpi.

Par pareizticības pietiekami plašu izplatību Austrumlatvijā liecina Indriķa hronika, piemēram, nosaucot drošus minētās konfesijas 13. gadsimta centrus Jersikā un Koknesē [IH, 111., 129. lpp.]. Kā jau tika atzīmēts, pareizticība Latvijā ieviesās no

Senās Krievzemes. Arheoloģiskais materiāls rāda, ka kristietības simbolus – dažāda veida krustiņus, piekariņus ar svēto attēliem, enkolpionus latgaļu apdzīvotajā teritorijā sāk nēsāt 11. gadsimtā. Tie agrāk parādās pilskalnos – ar 11. gadsimtu – nekā kapulaukos – 11./12. gadsimtā, kur krustiņveida piekariņi sastopami galvenokārt ar piedevām bagātos sieviešu un bērnu apbedījumos [Mugurēvičs 1974, 231. lpp.]. Piemēram, Aglonas Kristapiņu kapulauka 64. skeletkapā 12. gadsimtā apbedītajai sievietei konstatēta stikla kreļļu kaklarota ar trim bronzas krustiņiem un diviem apaļiem piekariņiem ar Sv. Jura un Sv. Marijas attēliem [Briede 1978, 21. lpp.], Aglonas Madalānu II kapulauka 6. skeletkapā arī 12. gadsimtā apbedītai sievietei fiksēta kaklarota no stikla krellēm, kauri gliemežvākiem, bronzas zvārguliša, trīs bronzas krustiņiem [Urtāns V. 1980], Priekuļu Kampu kapulauka 11. skeletkapā 11. un 12. gadsimta mijā apbedītajai meitenei atrasta kaklarota (92. att.: 2) no stikla krellēm, kauri gliemežvākiem, bronzas zvārguļiem un trīs bronzas krustiņiem [Lietgalietis 1928, 698. lpp.], Lubānas Ličagala kapulauka 2. ugunskapā 12. gadsimtā apbedītajai sievietei konstatēta kaklarota (92. att.: 1) no stikla krellēm, bronzas zvārgulišiem, astoņiem bronzas krustiņiem un apaļa sudraba piekariņa. Vēlreiz jāatgādina, ka apbedījumi ar krustiņveida piekariņu atradumiem parasti izceļas ar līdzdotā inventāra skaitu. Tā Pļaviņu Radžu kapulaukā ar 12. gadsimtu datētajā 12. kapā apbedītās sievietes piedevas bijušas šādas: “Ap galvu trīs vainadziņi (sešrindu lentas vainadziņš, auduma vainadziņš un siksnīņas vainadziņš, rotāts ar bronzas kniedītēm). Ap kaklu četri kaklariņķi (viens ar noplacinātiem galiem un trapeceveida mēlītēm, viens tordēts ar četrskaldņu galiem, divi – vītē, no kuriem viens ar konusu galiem, otrs vidusdaļā notīts, cilpu galiem). Kaklariņķi aptīti ar lociņa važturi iekārtām važiņām, kurās piekariņi – zirdziņš, apaļais piekariņš u. c. Ap kaklu rota no stikla krellēm, kauri gliemežvākiem, zvārgulišiem un krustiņiem. Netālu no galvas labajā pusē bronzas zvaigžņu sakta. Rokas saliektas elkoņos, uz katras pa trim aprocēm, no katra tipa pa vienai (spirālaproces, vītās ar notītiem galiem, kā arī aprocē ar zvērgalvu galiem). Turklāt vēl šai

92. att. Kaklarotas no Lubānas Līčagala līdzenā kapulauka 2. sievietes un Priekuļu Kampu līdzenā kapulauka 11. meitenes apbedījuma inventāra

1 – (A 4964), 2 – (A 655 – 657)

kapā atrasti septiņi spirālgredzeni, viens vairoggredzens, bronzas rotadata, rombiska plāksnes sakta, važturis ar važiņām, zvārgulišiem un ķemmveida piekariņu.” [Mugurēvičs 1977, 107 lpp.]. Vīriešu kapos krustveida piekariņi sastopami ļoti reti. Kā tāds atzīmējams Līvānu Jersikas kapulauka 4. skeletkaps, kur 12. gadsimtā apbedītajam vīrietim pie labās rokas fiksēti divi krustiņi. Viens no tiem darināts no bronzas, bet otrs – no dzintara [Balodis 1940, 79. lpp., Kalējs 1940, lpp.]. Jāsaka gan, ka šo pazīmi nevar uzlūkot par drošu pierādījumu ticības noteikšanai. Krustiņveida piekariņi parasti nēsāti kopā ar citiem piekariņiem. Uzsākot to plašu izgatavošanu uz vietas 12. gadsimtā, tie piemēroti vietējām tradīcijām [Mugurēvičs 1974, 231. lpp.]. Tas rāda, ka krustiņveida piekariņiem ne

vienmēr bijis kāds sakars ar kristīgo ticību. Šajā sakarā jānorāda uz apgalvojumu, ka krustiņveida piekariņi konstatēti tur, kur atrasti svāriņi, atsvariņi, monētas, t. i., pie tirdzniecības ceļiem, un līdz ar to uzskatāmi par tirgotāju izplatītām rotām, nevis kristīgās ticības izplatītāju ievestiem simboliem [Šterns 1995, 11. lpp.]. Taču tas pieņemams ar zināmām atrunām. Pirmkārt, tirgotāji un kristīgās ticības izplatītāji bija ļoti cieši saistīti, pēdējie parasti pavadīja pirmos viņu tirdzniecības braucienos, otrkārt, krustiņveida piekariņu atradumu vietas Austrumlatvijā, uzrādot noteiktu koncentrēšanos gar tirdzniecības ceļiem, tomēr ir sastopamas plašāk [Mugurēvičs 1974, 228. lpp., 3. att.].

Lai izvērtētu pareizticības ietekmi uz apbedīšanas paražām apskatāmajos pieminekļos, salīdzinā-

jumam jāaplūko tās izmaiņas, kas vērojamas Senās Krievzemes senkapos kristīgās ticības rezultātā. Tur pareizticības iespaidā ugunskapus nomaina skeletkapi. Vispirms – 9. – 10. gadsimtā šis process norisinās pilsētu kapsētās, vēlāk – 11. – 12. gadsimtā arī lauku kapsētās [Рябинович 1978, c. 257]. Austrumslāviem raksturīgie uzkalniņu kapulauki vietām saglabājas līdz 14. gadsimtam, bet tie tagad satur skeletkapus pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs. Senkapos palielinās bezinventāra apbedījumu skaits, dominē rietumu orientācija, uz krūtīm sakrustotas rokas [Недошивина 1976, c. 49].

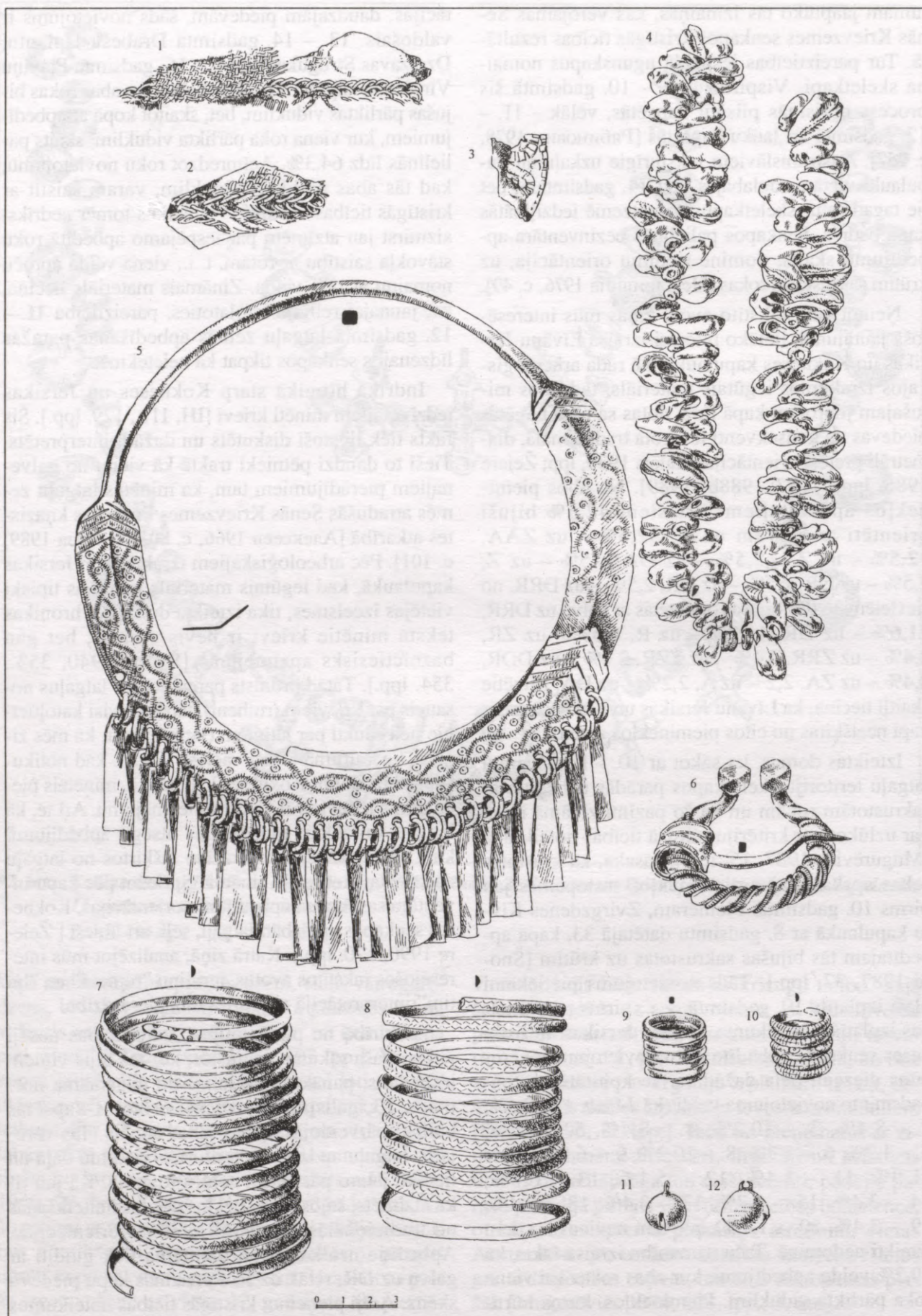
Nemot vērā rakstīto avotu ziņas mūs interesējošā jautājumā, lielāko interesi izraisa Līvānu Jersikas un Kokneses kapulauki. Kā rāda arheoloģiskajos izrakumos iegūtais materiāls, tad tajos mirušajam joprojām kapā līdzī dotas samērā bagātas piedevas un konsekvienti ievērota tradicionālā, diametrāli pretējā orientācija [Kalējs 1939, lpp; Žeiere 1986, lpp.; 1987; 1988b; 1989]. No abos pieminekļos apbedītajiem vīriešiem 42,5% bijuši orientēti ar galvām uz A, 32,5% – uz ZAA, 12,5% – uz ZA, 2,5% – uz DAA, 5% – uz Z, 2,5% – uz DR, 2,5% – uz DR, 2,5% – uz DRR, no sievietēm 36,9% bijušas orientētas ar galvu uz DRR, 21,6% – uz DR, 15,2% – uz R, 6,5% – uz ZR, 4,4% – uz ZRR, 4,4% – uz ZZR, 2,2% – uz DDR, 4,4% – uz ZA, 2,2 – uz A, 2,2% – uz DA. Minētie skaitļi liecina, ka Līvānu Jersikas un Kokneses senkapi neatšķiras no citos pieminekļos zināmā.

Izteiktas domas, ka sākot ar 10. – II. gadsimtu latgaļu teritorijā skeletkapos parādās apbedītie ar sakrustotām rokām un ka šo pazīmi zināmā mērā var uzlūkot par kritēriju mirušā ticības noteikšanā [Mugurēvičs 1987, 15. lpp.]. Jāsaka, ka krustotas rokas apskatāmajos pieminekļos sastopamas jau pirms 10. gadsimta. Piemēram, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā ar 8. gadsimtu datētajā 33. kapā apbedītajam tās bijušas sakrustotas uz krūtīm [Šnore 1987, 37. lpp.]. Tāds novietojums pietiekami plaši izplatīts 10. gadsimtā, t. i., pirms pareizticības izplatīšanās sākuma. Līvānu Jersikas un Kokneses senkapos apbedīto roku novietojumos vērojama diezgan liela dažādība. Te konstatēti astoņpadsmit to novietojuma veidi (kā 14. att. 1. – 8,4%, 2. – 8,4%, 3. – 10,2%, 4. – 8,4%, 5. – 1,7%, 6. – 1,7%, 6. – 1,7%, 8. – 10,2%, 9. – 6,8%, 10. – 11,9%, 11. – 3,4%, 12. – 5,1%, 13. – 6,8%, 14. – 3,4%, 15. – 1,7%, 17. – 3,4%, 18. – 3,4%, 19. – 3,4%, 20. – 1,7%), pie tam neviens no tiem izteikti nedominē. Taču uzmanību izraisa fakts, ka 49,2% veido apbedījumi, kur abas rokas vai viena roka pārlikta viduklim. Pieminekļos, kuros mirušie apbedīti saskaņā ar katoļticības tradīcijām un kuros notikusi atteikšanās no tradicionālās orien-

tācijas, daudzajām piedevām, šāds novietojums ir valdošais. 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu, Dzelzavas Strūgukalna, 14. – 16. gadsimta Pļaviņu Vīnakalna kapsētā 41,1% apbedījumu abas rokas bijušas pārliktas viduklim, bet, skaitot kopā ar apbedījumiem, kur viena roka pārlikta viduklim, skaits palielinās līdz 64,3%. Acīmredzot roku novietojumu, kad tās abas pārliktas viduklim, varam saistīt ar kristīgās ticības ietekmi. Vienlaikus tomēr nedrīkst aizmirst jau atzīmēto par iespējamo apbedītā roku stāvokļa saistību ar rotām, t. i., viena veida aproču nomainu ar otra veida. Zināmais materiāls liecina, ka, jaunajai reliģijai izplatoties, pareizticība 11. – 12. gadsimtā latgaļu zemēs apbedīšanas paražas līdzinājos senkapos tikpat kā neietekmē.

Indriķa hronikā starp Kokneses un Jersikas iedzīvotājiem minēti krievi [IH, 111., 129. lpp.]. Šis fakts tiek ilgstoši diskutēts un dažādi interpretēts. Tieši to daudzi pētnieki traktē kā vienu no galvenajiem pierādījumiem tam, ka minētās latgaļu zemes atradušās Senās Krievzemes Polockas kņazistes atkarībā [Алексеев 1966, c. 80, 81, Куза 1989, c. 101]. Pēc arheoloģiskajiem izrakumiem Jersikas kapulaukā, kad iegūtais materiāls izrādījās tipiski vietējas izcelsmes, tika izteikta doma, ka hronikas tekstā minētie krievi ir nevis etniskis, bet gan baznīctiesisks apzīmējums [Švābe 1940, 353., 354. lpp.]. Tātad hronists pareizticīgos latgaļus nosaucis par krieviem (rutheni), tāpat kā visi katoļticīgie tiek saukti par latīņiem (latīni), kaut, kā mēs zinām, tie vairumā bijuši vācieši. Tagad, kad notikuši plaši izrakumi Kokneses kapulaukā, minētais pieņēmums ieguvīis vēl vienu apliecinājumu. Arī te, kā tas jau vairākkārt minēts, nav atsegti apbedījumi, kuri pēc apbedīšanas paražām atšķirtos no latgaļu apdzīvotajā teritorijā zināmā. Spriežot pēc kapu inventāra sastāva un apbedījumu orientācijas, Kokneses senkapos apglabāti latgaļi, sēļi, arī libieši [Žeiere 1990, 170. lpp.]. Katrā ziņā, analizējot mūs interesējošos rakstītos avotus, terminu "rutheni" un "latīni" interpretācijā nepieciešama piesardzība.

Atšķirībā no pareizticības, katoļticības nesēji jau no paša sākuma centušies, kur tas bijis viņiem iespējams, panākt atteikšanos no pagānisma normām. 13. gadsimtā baznīcas ierīkotās kapsētās būtiski pārveidojās apbedīšanas rituāls. Tas vērojams latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā un lielāko jauno pārvaldes centru tuvumā. Kā jau tika atzīmēts, šajos pieminekļos notikusi atteikšanās no tradicionālās diametrāli pretējās orientācijas. Apbedītie neatkarīgi no dzimuma tiek guldīti ar galvu uz DR, retāk uz R, samazinās kapu piedevu skaits. Ārēji pieņemot kristīgās ticības noteikumus un tai pašā laikā saglabājot pagānismu, veidojas tāda kā dubultticība, kas lauku apvidos saglabājas

93. att. Aglonas Madalānu II līdzenā kapulauka 16. sievietes apbedījuma inventārs

1 – 12 – (A 12703: 53, 56, 55, 44, 45 – 47, 49, 48, 50, 51)

visus viduslaikus [Strods 1970, 90. – 96, 100. – 103. lpp.]. To apliecina arī fakts, ka kapsētās vēl sastopami ugunskapi. Piemēram, divi tādi konstatēti 13. – 14. gadsimta Drabešu Uplantu senkapos [Apala 1987, 94. lpp.]. Tas ir nedaudz vairāk par 2% no šajā pieminekļī izpētīto kapu skaita. Priekšstatam citēsim 84. kapa aprakstu: "... ugunsapbedījums, 50 cm dziļš, iezīmējas kā 0,4 x 1,2 m liels oglītēm un atsevišķiem kalcinētiem kauliem pārjaukts tumšas zemes plankums. Izsmēlot kapa bedri (0,2 m dziļi), atklājās divas atsevišķas kalcinēto kaulu grupas: lielākā – kapa bedres ziemeļrietumu galā, 0,8 m attālumā no tās – dienvidrietumu galā – mazākā. Vidū starp abām grupām atrada divas nedegušas maza bērna pirkstu falangas un galvaskausa fragmentu. Virs lielākās kalcinēto kaulu grupas uzgāja nedegūšu bronzas spirālgredzenu un nevāpēta ripas keramikas trauka lausku." [Apala 1987, 102. – 103. lpp.]

Pārdomu vērtā ir Indriķa hronikas ziņa par to, ka viens no ievērojamākajiem Gaujas lībiešiem – "it kā valdnieks un vecākais" [IH, 67. lpp.] – pēc savas nāves 1217. gadā, neskatoties uz to, ka bija kristietis, tika sadedzināts. Hronists par to raksta šādi: "Bet Kaupo, kam ar šķēpu bija caurdurti abi sāni, ticīgi atcerējās tā Kunga ciešanas, saņēma tā Kunga miesas sakramentus un, patiesi atzīdams kristīgo ticību, izlaida garu, pirms tam sadalījis savu īpašumu visām Līvzemē esošajām baznīcām. Un par viņu sēroja gan grāfs Alberts, gan abats un visi, kas bija kopā ar tiem. Un viņa miesa tika sadedzināta, kauli aizvesti uz Līvzemi un apglabāti Kubeslē." [IH, 225. lpp.]. Šķiet, ka sākotnēji – vismaz 13. gadsimta pirmajos gadu desmitos – pāreja uz katoļticību nenozīmēja atteikšanos no pagāniskajām apbedīšanas tradīcijām un šo procesu nevajadzētu pārspīlēt. Protams, aprakstītais gadījums ir arī lielisks piemērs tam, ka tālumā kritušā karavīra atgādāšana mājās pēc kremēšanas ir daudz vienkāršāka.

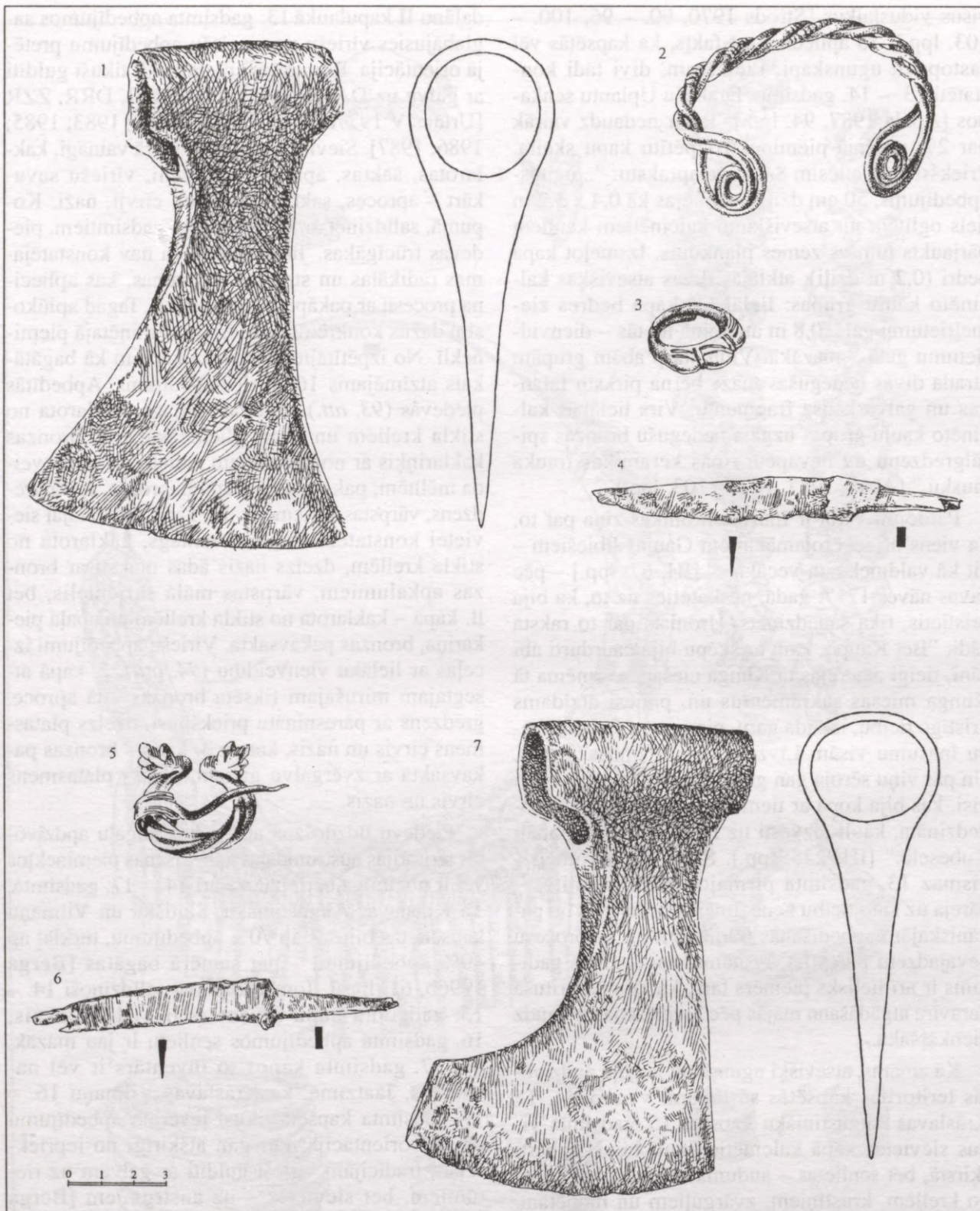
Kā zināms, atsevišķi ugunskapi latgaļu apdzīvotās teritorijas kapsētās sastopami visai vēlu. Tā Krāslavas Augustīnišķu kapsētā 15. gadsimta vidus sievietes kapā kalcinētie kauli bijuši sabērti šķirstā, bet senlietas – auduma vainags, kaklarota no krellēm, krustiņiem, zvārguļiem un monētām, pakavsakta, seši gredzeni – novietotas tādā kārtībā kā pie skeletkapiem, t. i., tā, kā tikušas nēsātas dzīvē [Berga 1986, 38. lpp.]. Nozīmīgi, ka šķirstā bijis ielikts arī ziedojums – divas lielas saktas, krustiņš un adata.

Jāpiebilst, ka visu 13. gadsimtu latgaļu apdzīvotajā teritorijā, savišķi tās austrumdaļā, turpināja izmantot daudzus no vecajiem kapulaukiem un pieturējās pie vecajām tradīcijām. Tā Aglonas Ma-

dalānu II kapulaukā 13. gadsimta apbedījumos saglabājusies vīriešu un sieviešu apbedījumu pretējā orientācija. Pirmie šajā pieminekļī tikuši guldīti ar galvu uz DAA, ZAA, otrie – uz R, DRR, ZZR [Urtāns V 1977a; 1978b; 1980; 1981; 1983; 1985; 1986; 1987]. Sieviešu kapu inventārā vainagi, kaklarotas, saktas, aproces, gredzeni, vīriešu savukārt – aproces, saktas, gredzeni, cirvjī, naži. Kopumā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimtiem, piedevas trūcīgākas. Taču to sastāvā nav konstatējamās radikālas un straujas pārmaiņas, kas apliecina procesu ar pakāpenisku attīstību. Tagad aplūkosim dažus konkrētus apbedījumus minētajā pieminekļī. No izpētītajiem sieviešu kapiem kā bagātākais atzīmējams 16. skeletapbedījums. Apbedītās piedevās (93. att.) auduma vainags, kaklarota no stikla krellēm un kauri gliemežvākiem, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapeceveida mēlītēm, pakavsakta, 2 spirālaproces, spirālgredzens, vārpstas skriemelis. 12. kapā apbedītajai sievietei konstatēts auduma vainags, kaklarota no stikla krellēm, dzelzs nazis ādas makstī ar bronzas apkalumiem, vārpstas māla skriemelis, bet 11. kapā – kaklarota no stikla krellēm un apaļa piekariņa, bronzas pakavsakta. Vīriešu apbedījumi izceļas ar lielāku vienveidību (94. att.). 2. kapā atsegtajam mirušajam fiksēta bronzas vītā aproce, gredzens ar paresninātu priekšpusi, dzelzs platsmens cirvis un nazis, kamēr 3. kapā – bronzas pakavsakta ar zvārgalvu galiem, dzelzs platsmens cirvis un nazis.

Piedevu līdzdošana atsevišķos latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumdaļas apbedīšanas pieminekļos vēl ir nozīmīga bērnu paraža arī 14. – 17. gadsimtā. Tā Krāslavas Augustīnišķu, Slutišķu un Vilmaņu kapsētā tās bijušas ap 70% apbedījumu, turklāt ap 40% apbedījumu – pat samērā bagātas [Berga 1996b, 61. lpp.]. Tomēr kopumā salīdzinoši 14. – 15. gadsimta kapu inventārs ir visbagātākais, 16. gadsimta apbedījumos senlietu ir jau mazāk, bet 17. gadsimta kapos to inventārs ir vēl nabadzīgs. Jāatzīmē, ka Krāslavas Vilmaņu 16. – 17. gadsimta kapsētā tikusi ievērota apbedījumu pretējā orientācija, kur gan atšķirīgi no iepriekšējām tradīcijām vīrieši guldīti ar galvām uz rietumiem, bet sievietes – uz austrumiem [Berga 1996b, 59., 61. lpp.].

Aplūkojot iespējamo kristietības ietekmi uz apbedīšanas paražām uzkalniņu kapulaukos, jāatzīmē, ka šajos pieminekļos lielāku skaitu veido apbedījumi, kuros abas rokas elkoņos saliektas un pārliktas viduklim. Tas varētu liecināt, ja minēto pazīmi tomēr var uzskatīt par drošu rādītāju ticības noteikšanā, par lielāku pareizticības ietekmi uzkalniņos apbedīto vidū. Kā parādīja veiktā

94. att. Aglonas Madalānu II līdzenā kapulauka 2. un 3. vīrieša apbedījuma inventārs

1 – 4 (A 12351: 12, 10, 11, 13), 5 – 7 (A 12351: 14, 16, 15)

apbedīšanas paražu analīze, tad citas atšķirības vai izmaiņas šajos pieminekļos nav konstatējamas. Katolītības misionāri uzkalniņu senkapu pamatizplatības rajonos savu darbību varēja uzsākt acīmredzot vēlāk kā citur, jo šī teritorija vācu rokās nonāca tikai 13. gadsimta beigās un 14. gadsimta sā-

kumā [Mugurēvičs 1973, 29. lpp.]. Rakstītos avotos ordeņa pilis Rēzeknē un Ludzā minētas 13. gadsimta beigās un 15. gadsimta sākumā, Viļākā – 15. gadsimta otrajā pusē. Kā zināms, tad uzkalniņu kapulauki vēl tikuši izmantoti vismaz 14. gadsimta pirmajā pusē.

VI nodaļa

SABIEDRĪBAS SOCIĀLĀS UN POLITISKĀS ATTĪSTĪBAS ASPEKTI

Jau pagājuši vairāk nekā simts gadu kopš pirmā mēģinājuma latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos iegūto materiālu izmantot apbedītā mantiskā un sociālā stāvokļa raksturošanai [Спицын 1893, c. 49]. Apskatot Ludzas Odukalna kapulaukā atsegto kapus, tie tika sakārtoti piecās grupās – bagātie (5%), pietiekami bagātie (23%), pietiekamie (42%), nabadzīgie (18%), ļoti nabadzīgie (2%). Šāds iedalījums, variējot to un ienesot tajā konkrētu sabiedrības slāņu nosaukumus, vēlāk izmantots vairākkārt [Шhope 1957, c. 40 – 46; Mugurēvičs 1977, 117. – 118. lpp; Šnore E. 1987, 31. – 33. lpp.]. Piemēram, Pildas Nukšu kapulauka apbedījumi sadalīti četrās kategorijās. To raksturojums ir šāds: “Apbedījumi visā visumā uzskatāmi un pārlicinoši liecina par to diferenciāciju, kas šai laikā bija raksturīga latgaļu sabiedrībai; tajā saskatāmi skaidri norobežoti iedzīvotāju slāņi ar dažādu materiālo un sociālo stāvokli. Procentuāli neievērojamās 1. kategorijas apbedījumos, iespējams, apglabāti tā senās Latgales ietekmīgā aristokrātu virsslāņa pārstāvji, no kuru vidus, starp citu, bija cēlušies arī feodālā rakstura piļu un pils novadu valdnieki – Latviešu Indriķa hronikas “seniores”. 2. kategorijas kapos acīmredzot bija apglabāti bajāri un dižciltīgie karavīri, kas ietilpa feodālajā karadraudzē. 3. kategorijas apbedījumi, spriežot pēc visa, raksturīgi tautas masu pārstāvjiem – zemkopjiem – karavīriem, no kuriem nāca arī pilsētu iedzīvotāji – amatnieki un pils apkalpe. Nukšu kapulaukā katra šīs kategorijas vīrieša – brīvā zemnieka – apbedījuma parastais pavadonis bija dzelzs cirvis. Beidzot, skaitliski nedaudzus 4. kategorijas kapus var uzskatīt par nebrīvo ļaužu vai vergu apbedījumiem.” [Шhope 1957, c. 98]. Citētais skaidrojums par kapa piedevu un apbedītā sociālā stāvokļa savstarpējo saistību kļuvis par vispārpieņemtu un sastopamu ne tikai arheologu darbos [Auns 1982, 48., 49. lpp.; LPSRV, 36. lpp.]. Autoraprāt, tomēr tajā nepieciešams veikt dažus precizējumus, jo līdz šim nav pietiekami izvērtēta, pirmkārt, apbedījumu hronoloģiskā aspekta, otrkārt, kapulauka lokalizācijas: centrs – perifērija, pils – ciems – viensēta, treškārt, aizsauls dzīvei mirušajam kapā līdzdoto piedevu vērtības nozīme. Vienlīdzības zīmes vilkšana starp apbedītā inventāru, viņa mantisko situāciju un sociālo stā-

vokli mirušā dzīves laikā ir pārāk vienkāršota pieeja mūs interesējošajam jautājumam.

Vispirms jāatzīmē, ka, lietojot sabiedrības sociālās attīstības līmeņu apzīmēšanai tagad arī Latvijas arheoloģiskajā literatūrā ieviestos lokālo grupu, dzimtas, vadonības, valsts sabiedrības jēdzienus [Vasks 1994, 61. – 62. lpp.], mūs interesējošo pieminēkļu pastāvēšana attiecināma uz pēdējiem diviem no tiem. Šajos kapulaukos apbedīto cilvēku ekonomiskā, reliģiskā, politiskā, sociālā dzīve laika gaitā nav stāvējusi sastingusi uz vietas, bet gan nepārtraukti mainījusies un attīstījusies, pie kam strauji. Līdz ar to 13. gadsimta sākumā rakstītos avotos fiksētie iedzīvotāju sociālā stāvokļa apzīmējumi – *rex, seniores, meliores, nobiles, amici* u. c. nevar būt tieši attiecināmi uz sabiedrību, kas latgaļu apdzīvotajā teritorijā pastāvējusi 10. gadsimtā. Vēl vairāk, tie arī 13. gadsimtā ir tikai piemēroti pastāvošajām vietējām realitātēm. Atcerēsimies Indriķa hronikas autora šaubas par to, ar kādu apzīmējumu apveltīt vienu no ievērojamākajiem Gaujas lībiešiem Kaupo – “it kā valdnieks un vecākais” (Cauponem nomine, qui quasi rex et senior Lyvonum de Thoreyda) [IH, 66., 67. lpp.]. Tas nebūt nav vienīgais piemērs.

Kā zināms, vadonības un valsts sabiedrību struktūras nebija vienādas. Tāpat neatkarīgi no piederības vienam vai otram attīstības līmenim atšķiras pat divi hronoloģiski vienlaicīgi kapulauki, jo tajos apbedītie cilvēki ir konkrētās apdzīvotās vietas, nevis sabiedrības kopumā, atspulgs. Kopainas iegūšana iespējama tikai uz ļoti plašas materiālu bāzes. Ja netiek ņemta vērā konkrētā sabiedrība, tad pats fakts – bagāts vai nabadzīgs tā vai cita apbedījuma inventārs – pats par sevi neko nenozīmē.

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā vadonības sabiedrība sāka veidoties vidējā dzelzs laikmetā [Vasks 1994, 71. lpp.]. Tā valsts sabiedrības līmenim varēja pietuvoties 10. gadsimtā. Šis process neapšaubāmi bija visas Ziemeļeiropas attīstības tendenču sastāvdaļa un nav atraujams no tām. Pāreja no vienas sabiedrības uz otru nav iedomājama bez kāda starpposma. Mūsu rīcībā esošie dati ļauj raksturot 9. gadsimta otro pusi – 10. gadsimta pirmo pusi kā zināmas stabilitātes un vienmērīgas

attīstības laiku. To, piemēram, apliecina iedzīvotāju apdzīvotības blīvuma palielināšanās – iepriekšējo kapulauku izmantošanas turpināšanās un jaunu apbedīšanas vietu rašanās. Taču daži iepriekšējie gadsimti no minētā atšķiras. Šajā laikā norisinājās līdzeno kapulauku izplatīšanās Austrumlatvijā, kas nebūt nebija miermīlīgs process. Nozīmīgi, ka daudzi no šiem pieminekļiem ierīkoti iepriekšējo periodu dzīvesvietu vietās. Interesanti, ka tieši 8. gadsimtam raksturīga paraža mirušajam vīrietim kapā līdzī dot divus šķēpa galus. 9. gadsimtā to skaits vienā apbedījumā visbiežāk samazinās līdz vienam, bet 10. gadsimtā šķēpa gali jau ir vēl retāka vīriešu kapa inventāra sastāvdaļa. Tas labi vērojams Aizkraukles Lejasbitēnu [Urtāns V. 1961a; 1962b; 1963; 1964], Zvirgzdenes Kivtu [Šnore 1987, 27. lpp.], Aglonas Kristapiņu [Briede 1978, 20. – 22. lpp.; 1979, 17. – 19. lpp.; 1980, 29. – 31. lpp.; 1982, 29. – 31. lpp.; Kuniga 1986, 80. – 83. lpp.; 1988, 89. – 92. lpp.], Pildas Nukšu [Шhope 1957, c. 29] u. c. kapulaukos. Citi ieroči – cirvis un vienasmens zobens jeb skramasaks – tādas izmaiņas nepiedzīvo. Varam tāpat piebilst, ka visumā 7. – 9. gadsimta kapi izceļas ar lielu līdzdo-to piedevu vienlīdzību. Tas konstatējams gan vīriešu, gan sieviešu apbedījumos.

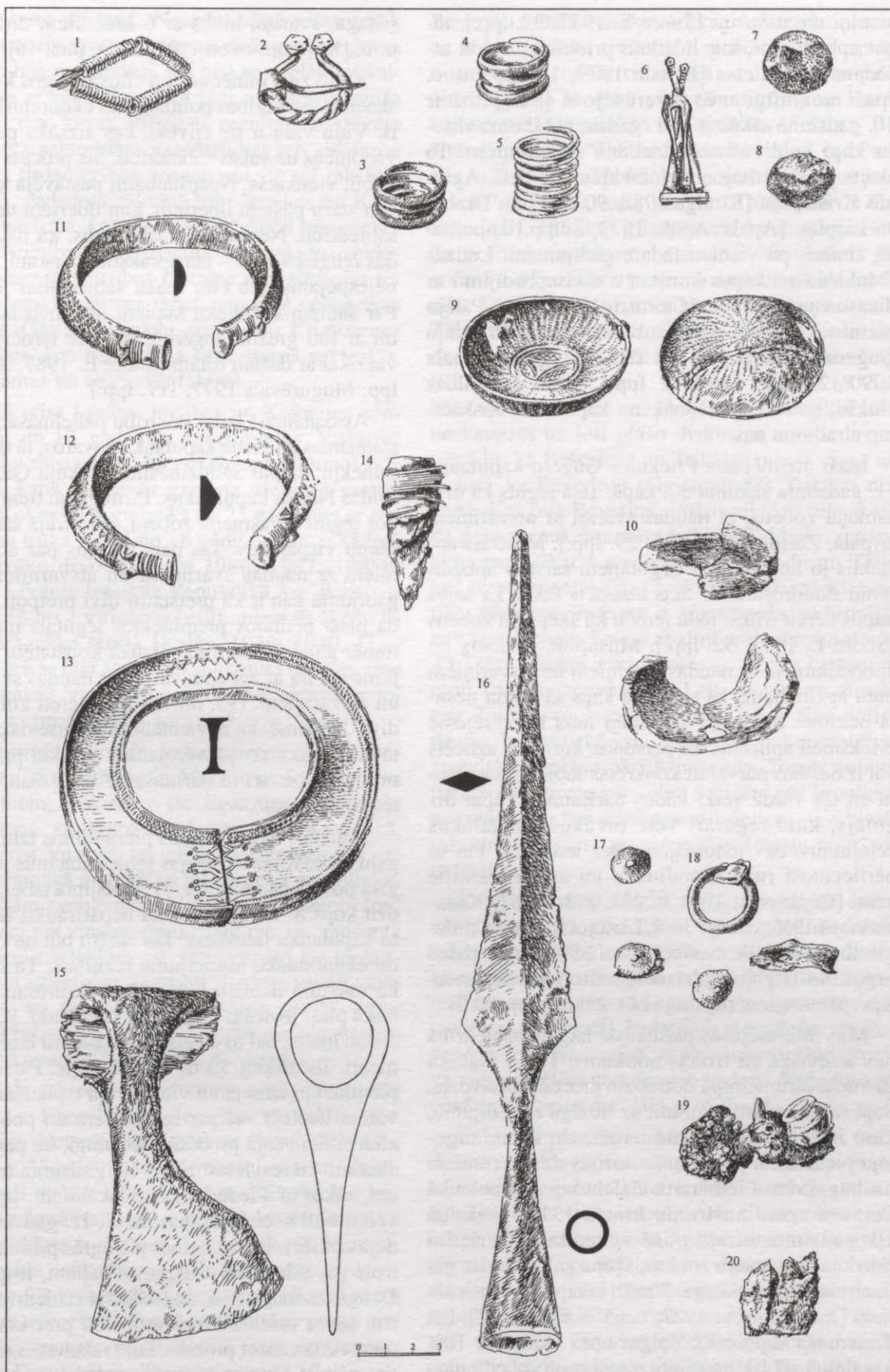
Kā pēc senlietām identificēt mūs interesējošo kapu vidū to, kas saistāms ar cilvēku, kuram bija noteicošā politiskā, ekonomiskā, reliģiskā vara? Šķiet, kā jau tas ticis atzīmēts, viens no tādiem priekšmetiem varēja būt pūcessakta [Urtāns V. 1961b, 57. lpp.]. Kā zināms tā sastopama 8. – 9. gadsimtā un tiek atrasta ļoti reti un tikai vīriešu apbedījumos. Tā Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā iegūta viena 8. gadsimta [Šnore E. 1987, 15. lpp.], Pļaviņu Kalniešu kapulaukā – divas 8. gadsimta [Urtāns V. 1962c, 40. lpp.], Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā – viena 9. gadsimta [Urtāns V. 1977b, 28. lpp.], Ludzas Odukalna kapulaukā (2. att.: 3) – viena 9. gadsimta [Спицын 1893, c. 31], Aglonas Kristapiņu kapulaukā – divas 9. gadsimta [Briede 1979, lpp.; 1980, 31. lpp.] pūcessaktas. Arī pārējais šo apbedījumu atradumu inventārs nerunā pretī izteiktajam pieņēmumam. Vērā ņemami rezultāti iegūti, analizējot Kivtu kapulauka materiālu. Te 8. gadsimta apbedījumu vidū, salīdzināšanai izmantojot priekšmetu iespējamo vērtību skalu, tieši izceļas 7. kaps ar mūs interesējošo rotu [Šnore E. 1987, 32. lpp.]. Jāsecina, ka nav pamata apšaubīt pūcessaktas valkātajā atšķirīgo stāvokli līdzbiedru vidū. Tas ļauj mums ar lielu ticamības pakāpi šos cilvēkus uzskatīt par sava laika sabiedrības vadoņiem.

Apskatot latgaļu apdzīvotās teritorijas vīriešu kapos sastopamās rotas, kā apbedītā piederību no-

teiktam rangam raksturojoša tikusi minēta karavīra aproce. Izteikts viedoklis, ka tā “atrasta gandrīz visos piedevām bagātos sabiedrības virsslāņa kapos, kur, domājams, apbedīti kopienu vecākie, karadraudzes locekļi un tirgotāji” [Daiga 1974, 175. lpp.]. Jā, karavīra aproce tiek iegūta ar inventāru bagātos kapos, bet ne tikai. Tās pielietojums bijis plašāks. Hronoloģiski no visām zināmajām karavīra aprocēm ap 23% attiecināmi uz 9. gadsimtu, ap 47% – uz 10. gadsimtu, ap 30% – uz 11. gadsimtu [Daiga 1974, 189. – 195. lpp.]. Minētās aproces nēsājuši arī bērni. Šajos gadījumos 5% no tām datējami ar 9. gadsimtu, 81% – ar 10. gadsimtu, 14% – ar 11. gadsimtu. Tie ir nozīmīgi skaitļi, kas apliecina apskatāmās rotas visplašāko izmantošanu tieši 10. gadsimtā.

Interesanti rezultāti iegūstami, salīdzinot savā starpā atsevišķus pieminekļus. No plaši pētītajiem kapulaukiem tikai vienīgi Aizkraukles Lejasbitēnos dominē 9. gadsimta karavīra aproces. Savukārt tādos pieminekļos kā Pildas Nukšas un Ludzas Odukalna attiecīgi 63% un 80% no apskatāmajām rotām datējamas ar 10. gadsimtu. Turpretī Ērgļu Jaunākēnos un Drabešu Liepiņās pārsvarā ir 11. gadsimta karavīra aproces. Pieminekļi savā starpā atšķiras arī šo rotu skaita ziņā. Visvairāk karavīra aproču iegūts Ludzas Odukalna kapulaukā – 68. Tālāk seko Pildas Nukšu kapulauks – 42, Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauks – 20, Drabešu Liepiņu kapulauks – 8, Ērgļu Jaunākēnu kapulauks – 6 [Daiga 1974, 174. lpp.]. Acīmredzot vismaz 10. gadsimtā šīs aproces pašas par sevi nav uzskatāmas par kāda ļoti īpaša sabiedriskā stāvokļa lieciniecēm. Šajā sakarā vēl tikai viena piezīme. Pildas Nukšu kapulaukā gandrīz katram 10. gadsimta zēnam un vairāk nekā 70% vīriešu bijušas karavīra aproces. Tai pašā laikā šo pieminekli var raksturot kā perifēru [Шhope 1957, c. 98], kas, neskaitot lielo skaitu mūs interesējošo rotu, ne ar ko citu neizceļas. 11. gadsimtā situācija varēja mainīties, t. i., karavīra aproce bija saglabājusies kā kādas kārtas pazīme vai pat ieguvusi jaunu nozīmi.

Mēs jau raksturojām 9. gadsimta otro pusi – 10. gadsimta pirmo pusi kā noslēgumu divu iepriekšējo gadsimtu attīstības procesam. Šajā laikā, šķiet, mainās militāro konfliktu skaits un raksturs – uzsvars uz esošās teritorijas apgūšanu un siroju-miem kā visātrāko bagātību iegūšanas veidu, nobriest lielas pārmaiņas. Ar 10. gadsimta otro pusi arvien straujāk sāk brukt iepriekšējās sabiedrības struktūra, veidojas lielākas atšķirības tās pārstāvju vidū, daudzveidojas un specializējas iedzīvotāju grupas. Teiktais pietiekami labi atspoguļojas kapu inventārā. Kopš 10. gadsimta zināmi t.s. tirgotāju kapi, kur apbedījumu inventārā fiksēti naudas

95. att. Jaunpiebalgas kapulauka 5. uzkalniņa vīrieša apbedījuma inventārs

1 – 20 – (A 840, 836, 838, 837, 839, 841, 841, 841, 841, 841, 835, 834, 833, 848, 846, 842 – 844, 847)

10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā

svariņi un atsvariņi [Šnore E. 1987, 32. lpp.], tāpat apbedījumi, kur līdzdoto priekšmetu vidū atrodamas zirglietas [Briede 1979, 18. lpp.] u. c. Īpaši nozīmīgi mūs interesējošā jautājumā ir 10. gadsimta sākuma – 11. gadsimta sākuma vīriešu kapi ar divasmeņu zobenu atradumiem. To skaits plaši pētītajos pieminekļos nav liels. Aglonas Kristapiņu [Kuniga 1988, 90. lpp.] un Drabešu Liepiņu [Apals, Apala 1973, 8. lpp.] kapulaukā zināms pa vienam tādām gadījumam. Ludzas Odukalna senkapos konstatēti divi apbedījumi ar divasmeņu zobeniem [Спицын 1893, с. 45]. Pārējo pieminekļu vidū neapšaubāmi izceļas Priekuļu Ģūģeru kapulauks ar trīs šādiem kapiem [Apala 1990^a, 23. lpp.; 1992, 12. lpp.]. Toties gan Pildas Nukšu, gan Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā apskatāmo atradumu nav.

Īpaši atzīmējams Priekules Ģūģeru kapulauka 11. gadsimta sākuma 30. kaps. Tajā iegūts kā divasmeņu zobens, tā naudas svariņi ar atsvariņiem [Apala, Zariņa 1991, 11. – 29. lpp.]. Minētais apstāklis jo nozīmīgs ar tirgotājiem saistīto apbedījumu skaidrošanā. Ir ticis atzīmēts fakts, ka šajos kapos nereti trūkst tādu ieroču kā šķēps un zobens [Šnore E. 1987, 32. lpp.]. Mūsaprāt, ne katrs no apbedījumiem ar naudas svariņiem un atsvariņiem būtu apzīmējams kā tirgotāja kaps šā vārda tiešajā nozīmē. Šķiet, ka sākotnēji mūs interesējošie priekšmeti apliecina arī personas, kurām ir uzticēts vai ir tiesības pārvaldīt konkrētas sabiedrības mantu un tās vārdā veikt kādus darījumus. Tāpat tirgotājs, kurš regulāri veic tuvākus vai tālākus ceļojumus, nav iedomājams bez ieročiem. Par to pārliecinoši runā skandināvu un arābu rakstītie avoti [Стурлусон 1980, с. 202, 283 – 287; Ковалевский 1956, с. 141, 144]. Lietojot tos pašus tirdzniecības un satiksmes ceļus, strādājot tajos pašos tirgos, arī latgaļu apdzīvotās teritorijās, šīs profesijas pārstāvjiem nevarēja būt atšķirīgi apstākļi.

Mūs interesējošās pārmaiņas latgaļu sabiedrībā nav atsevišķs un izolēts notikums. Tās ir plašāka Ziemeļaustrumeiropā notiekoša procesa sastāvdaļa. Šajā sakarā svarīgi norādīt uz līdzīgu apbedījumu, kuru inventārā sastopami ieroči, zirglietas, tirgotāju piederumi, esamību teritorijās uz austrumiem no latgaļiem. Piemēram, Zalahtovjes kapulaukā Peipusa ezera austrumu krastā 131. uzkalniņā 10. gadsimta otrajā pusē apbedītajam vīrietim līdzdots divasmeņu zobens, šķēpa gals, 2 bultu gali, cirvis, laužņi, pātaga, 2 naži, izkopts u. c. priekšmeti [Хвощинская 1977, с. 63 – 65, рис. 2], bet Timerovas kapulaukā Volgas upes vidustecē 100. uzkalniņā arī 10. gadsimta otrajā pusē apbedītajam vīrietim – divasmeņu zobens, šķēpa gali un bultas,

pātaga, svariņi, maks ar 6 kufiskiem dirhēmiem u. c. [Кирпичников 1992, с. 80, рис. 16].

Katrā ziņā minētajos un citos līdzīgos kapos skatāmi sabiedrības politiskie un ekonomiskie līderi. Viņu vidū ir tie cilvēki, kas aizsāka pāreju no vadonības uz valsts sabiedrību. Šis process nevarēja būt vienkāršs. Neapšaubāmi pastāvēja konflikti gan starp pašiem līderiem, gan līderiem un pārējo sabiedrību. Neskaidrs ir jautājums, kā rokās atradās reliģiskā vara – jau aprakstīto personu, kas nav neiespējams, jeb citu īpašu sabiedrības locekļu? Par šādiem svētnieku kapiem apzīmēti apbedījumi ar ļoti greznu apģērbu, bet bez ieročiem, bez vai tikai ar dažām rotām [Šnore E. 1987, 32. – 33. lpp.; Mugerēvičs 1977, 117. lpp.].

Apskatāmajā laikā atšķirību palielināšanās konstatējamas kā viena kapulauka ietvaros, tā divu pieminekļu starpā. Salīdzināsim Priekuļu Ģūģeru un Pildas Nukšu kapulaukus. Pirmajā no tiem trīs kapos iegūti divasmeņu zobeni, bet otrajā šādu atradumu vispār nav. Tas pats sakāms par apbedījumiem ar naudas svariņiem un atsvariņiem. Šajā gadījumā gan it kā pretstatīti divi pretpoli. Kā rāda plaši pētītajos pieminekļos iegūtais materiāls, tomēr gandrīz katrā kapulaukā konstatēts apbedījums vai nu ar zobenu, vai nu ar naudas svariņiem un atsvariņiem. (95. att.). Tāpat nereti zināmi abi divi. Jāatzīmē, ka nevienādības kā atsevišķu kapu, tā kapulauku starpā vērojamas ne tikai priekšmetu klāstā, bet arī to darināšanas un izmantotā materiāla kvalitātē.

Minētais nav vienīgais pierādījums tam, ka latgaļu apdzīvotās teritorijas sabiedrība mūs interesējošā posmā pārveidojas. 11. gadsimtā izbeigta daudzu kopš 8. un 9. gadsimta nepārtraukti izmantoto kapulauku lietošana. Tas varētu būt ne tikai kādu ekonomisku nosacījumu rezultāts. Tā ir plašāka rakstura daudzu sfēru pārstrukturēšanās. Šajā laikā plaši ieviešas uzkalniņu kapulauki. Kā jau ticis atzīmēts, tad to izcelsmē saskatāmi etniski momenti. Taču šķiet, ka tie nav vienīgie. Pārsteidz šo pieminekļu straujā un vienlaicīgā izplatīšanās, kas varētu liecināt vēl par reliģiskiem un politiskiem elementiem šajā procesā. Nozīmīgi, ka pārmaiņas skar arī dzīvesvietas. Kopš 10. gadsimta otrās pusēs, sākot ar Piedaugavas pilskalniem, tajos tiek veikti lieli nocietināšanas darbi. 11. gadsimtā veidojas pilsētveida apmetnes jeb agrās pilsētas. Kontrole pār ūdens un sauszemes ceļiem, it īpaši pār Daugavas maģistrāli, nodrošināja sabiedrības līderim lielas priekšrocības attiecībā pret konkurentiem. Acīmredzot process, kura rezultātā varēja rasties pirmie plašāku teritoriju valstiskie veidojumi, noslēdzās ne agrāk kā 11. gadsimta beigās un

12. gadsimta sākumā. Neapšaubāmi visstraujāk attīstība norisinājusies rajonos tieši gar Daugavas upi. Šeit bija tie apstākļi, kas bija nepieciešami valstiskuma aizsākumiem. Kā tādi minami ražojoša saimniecība, kuras attīstības rezultātā pastāvēja stratificēta sabiedrība, karadarbības jeb sirošanas iespējas, tirdzniecības nosacījumi. Te arī rakstītie avoti 13. gadsimta sākumā min Jersikas un Kokneses kņazistes, kuru iedzīvotāji daļēji bija pieņēmuši kristietību – pareizticību. Valstiskuma veidošanās procesa attīstības izpratne apskatāmajās teritorijās nav iespējama tāpat, neņemot vērā ārējos faktorus. Gan skandināvu, gan Senās Krievzemes aktivitātes, kas nereti bija savā starpā savijušās, atzīmējamās kā veicinošs faktors.

Aplūkosim Līvānu Jersikas un Kokneses senkapu 11. un 12. gadsimta apbedījumus. Vispirms uzmanību saista fakts, ka vīriešu apbedījumos līdz ar cirvi kapa piedevās gandrīz vienmēr sastop šķēpu. Kokneses kapulaukā no 21 gadījuma ar cirvi, šķēpa trūka 5, bet no 18 gadījumiem ar šķēpu, cirvja trūka divos [Žeiere 1986; 1987; 1988b; 1989]. Līvānu Jersikas kapulaukā šie skaitļi ir līdzīgi. Tā no 7 vīriešu apbedījumiem ar šķēpu tikai vienā trūka cirvja [Kalējs 1939; 1940, 11. – 29. lpp.]. Kas bija šajos kapos guldušie mirušie viņu dzīves laikā? Varbūt te apbedīti karadraudzes locekļi, t. i., profesionāli karavīri?

Bet pirms turpināšim iepazīšanos ar minēto senkapu analīzi un atbilžu meklēšanu uz izvirzītajiem jautājumiem, apskatīsim tās ziņas, kas par latgaļu sabiedrības struktūru atrodamas Indriķa hronikā. Tas ir darbs, kurā, kā tas jau daudzkārt atzīmēts, atrodas pilnīgākā un plašākā informācija par mūs interesējošām problēmām. Hronika, kaut ierobežoti, tomēr ļauj gūt zināmu priekšstatu par 13. gadsimta sākumā eksistējušām cilvēku grupām un to savstarpējām attiecībām. Diemžēl šīs ziņas vairāk attiecas tikai uz sabiedrības virsslāņa pārstāvjiem. Pēdējais raksturīgs visiem 13. gadsimta rakstītajiem avotiem kopumā [Auns 1982, 48. lpp.].

Latgaļu sabiedrības struktūras augšgalā atradās valdnieks. Hronikā gan Jersikas Visvaldis, gan Kokneses Vetseke apzīmēti ar "rex" [IH, 68., 78. lpp.]. Viņu vara bijusi mantojama un, šķiet, vairāk vai mazāk vienpersonīga. Nākošā, bet kopumā apskatāmajā laika posmā visnozīmīgākā virsslāņa kārtā ir vecākie. Viņu vidū pēc ieņemamā stāvokļa pastāvēja atšķirības, kas varēja būt visai lielas. Tā vienlīdzības zīme nav velkama starp ciema un zemes vecāko. Hronikā viņi saukti par "senior" – piemēram, "lettorum vero de Beverin seniores Dote et Paike" vai "seniores Leththorum, Russinus de castro Sotecle, Waridote de Autine, Talibaldus de Beverin" [IH, 118. lpp.]. Saistībā ar

Beverīnu minēti vairāki vecākie. Acīmredzot te runa ir par plašāku teritoriālu vienību ar tādu pašu nosaukumu, nevis tikai tieši ar konkrēto pili. Nozīmīgi, ka hronikā viens no minētajiem vecākajiem parādās saistībā ar vairākām vietām – jau citētais piemērs "Talibaldus de Beverin", tad "usque in Tricatuam Thalibaldum, senioreem illius provincie" [IH, 182. lpp.] un vēl "Thalibaldi de Tolowa" [IH, 186. lpp.]. Iespējams, ka te slēpjas kādu politisku notikumu attīstība. Vienlaikus jāatzīmē tomēr zināma pretruna apskatītajā informācijā. Tālibalds tāpat ir Trikātas novada vecākais. Tālava, kā apliecina hronika – "terram Lettorum de Tholowa" [IH, 216. lpp.] – un citi dokumenti [SLVA 1937, 80. lpp.], ir zeme. Līdz ar to viņš būtu uzskatāms par zemes vecāko. Taču līdz šim, neskatoties uz ļoti plašo diskusiju, nav izdevies pierādīt, ka Beverīnas un Trikātas pils ir viena un tā pati, ka Beverīnas pils atradies Trikātas novadā. Kas bija Beverīna – tikai pils jeb pils ar tāda paša nosaukuma novadu? Vai Tālibalds uzskatāms par Trikātas un Beverīnas novadu un Tālavas zemes vienlaicīgu vecāko? Atbilžu meklēšana tikai pēc viena šī avota ir apgrūtināša, jo hronists nav konsekvents lietoto apzīmējumu izmantošanā. Tā Tālava viņam ir arī novads – "terram Lettorum, et in Tricatuā convenerunt Letti de tota provincia, que Tolowa vocatur" [IH, 312. lpp.]. Nav noliedzams, ka politiskā vara arvien vairāk koncentrējās atsevišķu virsslāņa pārstāvju rokās. Tomēr nebūtu pareizi šo procesu pārspīlēt. Spriežot pēc hronikas, nevienam no tur minētajiem līderiem nav bijuši raksturīgi centieni apvienot visu latgaļu apdzīvoto teritoriju.

Zemju, novadu un citi vecākie veidojuši īsāka vai ilgāka laika savienības, kuru galvenie mērķi saistās ar kopēja ienaidnieka uzbrukumu atvairīšanu vai kopēju sirojumu uz kādu no kaimiņiem realizēšanu. Laupīšana ar karagājieniem palīdzību bija viens no visplašāk izplatītajiem bagātību iegūšanas veidiem. Savienībā iekļāvušies vecākie no savas vidus izvēlēja vadītāju jeb vadoni. Hronikā viņi dēvēti par "princeps" [IH, 176. lpp.].

Politiskā vara, kas atradās vecāko rokās, salīdzinot ar valdniekiem, diez vai vienmēr bija mantojama. Tāpat, domājams, ierobežotas bija vecāko iespējas lemt vienpersonīgi. Ne tikai politiskajā, bet jo vairāk ekonomiskajā sfērā viņiem vajadzēja rēķināties ar citu sabiedrības virsslāņa kārtu pārstāvju domām un interesēm. Hronikā satopami "nobiles" – dižciltīgie, "meliores" – labākie, "divites" – bagātie. Tas viss apliecina pietiekami sazarotu un daudzveidīgu virsslāņa struktūru. Taču šo personu konkrētās darbības iespēju un nozīmes atsegšanai materiālu trūkst.

Par nozīmīgu lēmumu pieņemšanu lēma konkrētas teritorijas politiskās un ekonomiskās dzīves līderu, bet, šķiet, ne tikai viņu sapulce. Iespējams, ka tajā reizēm pulcējās visi sabiedrības brīvie iedzīvotāji. Pēdējie neapšaubāmi veidoja lielāko iedzīvotāju daļu. Par viņiem hronists, tikpat kā neko nesaka. Diemžēl viņš nav paskaidrojis, kas piedalījās Imeras letgaļu lozēšanā par to, kuru ticību pieņemt: "Tad Alebrands, par tamlīdzīgām lietām maz raizēdamies, devās atpakaļ un pa ceļam sludināja letgaļiem, kas dzīvoja pie Imeras, Dieva vārdu par ticības pieņemšanu, īpaši tāpēc, ka visa Līvzeme un daudzi letgaļi jau esot pieņēmuši Dieva vārdu. Viņi priecājās par priesteru ierašanos, jo viņus visai bieži aplaupīja lietuvji un vienmēr apspieda līvi, un, cerēdami, ka vācieši viņiem palīdzēs un sniegs aizstāvību, ar prieku pieņēma Dieva vārdu. Taču vispirms viņi meta lozes, lai uzzinātu savu dievu prātu, vai viņiem kopā ar citiem, Tolovas letgaļiem, pakļauties Pleskavas krievu vai latīņu kristībai, jo krievi savā laikā bija ieradušies un kristījuši savus Tolovas letgaļus, kas viņiem aizvien maksāja meslus. Un loze krita par labu latīņiem, un tā viņi līdz ar Līvzemes baznīcu tika piešķaitīti rīdziniekiem. Alebrands kristīja dažus ciemus, atgriezās Rīgā un sniedza ziņojumu bīskapam." [IH, 109. lpp.]

Brīvajiem iedzīvotājiem pastāvēja noteiktas attiecības un saistības ar virsslāņa pārstāvjiem. To vecāko uzdevumā, kuri veica sabiedrības pārvaldes funkcijas, viņiem vajadzēja piedalīties nocietinājumu būvē, aizsardzības pasākumos militāru konfliktu gadījumā, sirojumos, tāpat maksāt zināmas nodevas u. c. Ar laiku šīs kolektīvās nepieciešamības pienākumus tās organizētāji arvien vairāk sāka izmantot savu interešu apmierināšanai.

Hronikā minēti radi un draugi – "cognati et amici". 1211. gada rudenī ugaunji un sakalieši "iebruca letu novados, iztramdīja viņus no meža slēptuvēm, sagūstīja un nogalināja daudzus Rūsiņa radus un draugus un, aplaupījuši Talibaidu Trikātā un apkārtējos novadus, sapulcējās pie Beverīnas pils" [IH, 159. lpp.]. Izteiktas domas, ka šādi tikusi apzīmēta karadraudze [Auns 1982, 51. lpp.]. Taču šķiet, ka te slēpjas plašāks vai pat cits jēdziens. Cik var spriest, tad šie radi un draugi nav atradušies vienā vietā kā militāra vienība, bet gan izklaidus plašā teritorijā. Minētais apstāklis liecina par labu pieņēmumam, ka ar "cognati et amici" tomēr apzīmēti cilvēki, kas atrodas noteiktā saistībā un realizē kādas noteiktas funkcijas vecākā uzdevumā [Bilkins 1940, 197. – 206. lpp.]. Tas, ka Satekles Rūsiņš nosauca Cēsu Bertoldu par "savu draugu, kas ir biedrs" (draugum suum id est consorium) [IH, 176., 177. lpp.], ne kādā veidā no-

liedz, ne apstiprina to, ka minētajam vecākajam bija karadraudze. Viņi abi kā kopēji cīņu biedri bija cīnījušies vienā vienībā. Interesanti, ka tālāk Satekles Rūsiņš atgādina Cēsu Bertoldam par "agrāko mieru un draudzību" [IH, 176., 177. lpp.]. Ja to var saprast kā atgādinājumu par noslēgtu savienību [IH, 393. lpp.], tad mums tomēr pavisam citā gaismā jāskatās uz hronista lietoto "amici". Mēs ar zināmu atrunu varam pieņemt, ka šos cilvēkus ar vecāko saistīja kāda noruna jeb līgums, ka viņi varēja veikt viņiem uzticētus pārvaldes pienākumus. Tāpat vispārzināms ir fakts par radniecības saišu nozīmi valdošo dzimtu vidū un starp tām. Šajā sakarā jānorāda, ka arī skandināvu sāgās "draugs", "draudzība" lietoti šajā abpusējās vienošanās – norunas nozīmē, bet ne saistībā ar karadraudzi [Ступлосон 1980, c. 176, 514, 515, 568]. Vēl jāatzīmē, ka tautasdziesmās "draugs", "draudze" tiek lietoti kā visai plašs jēdziens neradnieciska kopuma apzīmēšanā, neaprobežojoties tikai ar karadraudzi [Švābe 1921, 182. – 188. lpp.].

Ar iepriekš teikto autors nenoraida iespēju, ka ievērojamākajiem zemju vecākiem vai kņazistu valdniekiem bija karadraudze. Visticamāk, ka tādas, bet nelielas, profesionālu karavīru vienības eksistēja. Taču nozīmīgāko militāro spēku kā zemes aizsardzībā, tā sirojumos veidoja brīvie cilvēki. Piemēram, rakstot par 1219. gada rudens letgaļu sirojumiem Senajā Krievzemē, hronists saka, ka "viņi pameta savus arkļus, dzīvoja krievu zemē un, uzglūnēdami tiem laukos, mežos un ciemos, ķēra tos rokā un nogalināja, un nedeva tiem mieru, un atņēma tiem zirgus, lopus, sievietes [IH, 243. lpp.]". Minētā karadarbība, kā redzams, nav vērsta uz kādas teritorijas iekarošanu, bet, kā jau tas ticis atzīmēts – uz bagātības palielināšanu.

Runājot par nebrīvajiem cilvēkiem, tieši sirojumi bija viens no veidiem, kā papildinājās šī iedzīvotāju kategorija. Vēl minami parāds un sods. Šķiet, ka nebrīvo cilvēku skaits nebija liels. Galvenais iemesls, kas to nosacīja, bija tas, ka nepastāvēja saimnieciskā nepieciešamība pēc tiem. Toties karagūstekņus un citus nebrīvos varēja izdevīgi pārdot verdzībā. Verga cena atkarībā no dažādiem nosacījumiem bija 100 – 300 g sudraba. Šķiet, tie dreļļi, kurus paturēja, tika pietiekami plaši iesaistīti vietējā dzīvē. Šiem nebrīvajiem cilvēkiem varēja būt pat savs īpašums [Auns 1982, 48. lpp.].

Visi sirojumi hronikā aprakstīti apmēram vienādi: "Sagūstīja un nogalināja cilvēkus, un ieguva daudz kara laupījuma" [IH, 287. lpp.]; "Tālibalda dēli salaupīja trīs līvu mārciņas sudraba, neskaitot drēbes, zirgus un daudz cita kara laupījuma" [IH, 191. lpp.]; "nogalināja visus, kas bija vīriešu dzimuma, aizrāva sievietes un bērnus

gūstā" [IH, 201. lpp.]. Tātad vīriešus bieži necentās pat ņemt gūstā, vienīgi tos, par kuriem varēja saņemt izpirkšanas maksu. Sievietes turpretī vienmēr minētas kā kara laupījums. Arī tautasdziesmas saka: Ej karā, bāleliņi, / Ņem karā līgaviņu: / Kara meitas smalki mala, / Balti drēbes balināja! [LT 1984, 116. lpp., nr. 22371]; Vai Dieviņi, vai Dieviņi, / Krievi nāca šai zemē; / Daža laba mātes meita / Paliks krieva līgaviņa [LTD 1932, 246. lpp., nr. 1584]; Malu, malu, bīdelēju / Bāliņam kara maizi; / Krievu kaltas dzirnaviņas, / Leišu meita malējiņa. [LT 1984, 207. lpp., nr. 22638]; Man māmiņa maltu cēla, / Es balinu zobentiņu: / Man krieviete maizi cepa, / Astru sietu sijādama [LTD 1932, 242. lpp., nr. 1540]. Minētie fakti nav mazsvarīgi atsevišķu kapu inventāru skaidrošanā.

Turpināsim senkapos iegūtā materiāla analīzi. Vispirms jāatzīmē, ka, spriežot pēc atsevišķa kapa izveidošanā patērēto līdzekļu daudzuma, līdzeno kapulauku apbedījumi savā starpā neatšķiras. Vienīgais rādītājs, pēc kura tos iespējams savā starpā salīdzināt, ir mirušajam līdzdotais inventārs. Attiecībā uz uzkalniņu kapulaukiem jāsaka, ka, protams, virs apbedītā izveidotais smilšu uzbērums nozīmē lielāku darba patēriņu un līdz ar to līdzekļu izlietojumu. Tomēr mums nav pamata apgalvot, ka vienos apbedīti sabiedrības vienas daļas pārstāvji, bet otros apbedīti sabiedrības otras daļas pārstāvji. Uzkalniņu kapulauku izplatības pamatrajonos tie ir galvenais, ja ne vienīgais apbedīšanas veids. To rašanās un pastāvēšana šeit vismazāk skaidrojama ar sabiedrības sociālo struktūru. Starp uzbērumiem, kā jau tas ticis atzīmēts, nav būtisku atšķirību izmēros un uzbūvē. Vienīgā īpatnība, kas atzīmējama, ir Kuciņu kapulaukā ar 13. un 14. gadsimta miju datētajā 23. uzkalniņā konstatētā degušo koku konstrukcija. Iespējams, ka līdzīgas bijušas arī citos pieminekļos [Radiņš 1993, 32. lpp.]. Arī uzkalniņu kapulaukos noteicošais rādītājs apbedītā cilvēka sociālā stāvokļa raksturošanai viņa dzīves laikā ir mirušajam līdzdotās piedevas. Pie tam, salīdzinot, piemēram, ar Senās Krievzemes uzkalniņu kapulaukiem, latgaļu apdzīvotās teritorijas pieminekļos pēc tā materiāla, kas ir mūsu rīcībā, nav iespējams izdalīt t. s. karadraudzes uzkalniņus, kuros apbedīti virsslāņa pārstāvji. Kā zināms, šie uzbērumi pārējo vidū izceļas ar lielākiem izmēriem, tajos apbedītajiem vīriešiem piedevās ir ieroči un tādas rotas kā aproces un kaklariņķi [Седов 1982, с. 248 – 256]. Minētajā inventārā esošie priekšmeti bieži ir ļoti grezni, ievesti no citām zemēm, daļa skandināviskas izcelsmes. Spriežot pēc latgaļu uzkalniņu kapulaukos iegūtajām piedevām, šie principi nav piemērojami, analizējot mūs interesējošos pieminekļus.

Jāatzīmē, ka tādas no t. s. karadraudzes uzkalniņiem raksturīgām pazīmēm kā, piemēram, greznie ieroči – šķēpa gali ar sudrabu rotātu uznavu, zobena maksts sudraba apkalumi u. c. priekšmeti, vērojami Gaujas lībiešu pieminekļos. Kā zināms, salīdzinot latgaļu apdzīvoto teritoriju ar Daugavas lejteces un Gaujas lībiešu zemēm, pēdējās nav noliedzama spēcīga skandināvu ietekme. Tai pašā laikā nav pamata apgalvot, ka te konstatējama viņu ilglaicīga vai pastāvīga dzīvošana, kas savukārt fiksēts Senās Krievzemes teritorijā.

Mūsu rīcībā ir kapu piedevas, un pēc tām jāatrod Vetseke, Visvaldis, Tālibalds, Rūsiņš un citi vārdā saukti un nenosaukti valdnieki, vecākie, brīvie un nebrīvie ļaudis, viņu sievas, bērni. Autoraprāt, tieši sieviešu apbedījumu interpretācijā nepieciešama liela piesardzība un uzmanība. Kopumā, salīdzinot vīriešu un sieviešu kapus, pēdējos būs vienmēr lielāks priekšmetu skaits nekā pirmajos. Nozīmīgi, ka piedevu daudzums ir zināmā saistībā ar apbedījuma hronoloģiju. Tas skaidrojams ne tikai ar sociālekonomiskajām, bet arī ar "modes" izmaiņām. Pildas Nukšu kapulaukā 10. gadsimta sieviešu apbedījumos piedevu skaits daudz retāk nekā 11. gadsimta apbedījumos pārsniedz desmit. Vēl jāatzīmē, ka, ņemot par pamatu tikai kvantitatīvos rādītājus, vienam gadsimtam pieskaitāmo ar inventāru bagāto abu dzimumu kapu skaits nesakrīt. Šāda vienkāršota salīdzināšana slēpj sevī kādu būtisku kļūdu. Tā neatsedz līdzdotu priekšmetu vērtību. Piemēram, skaitliskā izteiksmē sievietes apbedījums ar četriem gredzeniem un sievietes apbedījums ar vainagu, kaklariņķi, saktu un aproci ir vienādi, jo kā vienā tā otrā gadījumā kapa inventārā četri priekšmeti. Tāpēc diez vai ir pareizi, kā tas droši mēģināts [Auns 1982, 48., 49. lpp.], visus ar inventāru skaitliski bagātos kapus pieskaitīt vienai augstākai kategorijai, jo sevišķi vēl, nerēķinoties ar hronoloģiju.

No autoram zināmajiem 13. gadsimta sākuma mūs interesējošajiem apbedījumiem viens no ar piedevām visizcilāk apveltītajiem ir Kauguru Beitu kapulauka 3. kaps [Cimermane 1963, 5. lpp.]. Tajā apbedītajai sievietei, kura bijusi guldīta blūķa zārkā, konstatēts 6 rindu bronzas spirāļu lentveida vainags, bronzas lociņa važturis ar tajā piestiprinātām 6 važiņām ar zvārguļu, mēlišu un monē-tveida piekariņiem, kauri gliemežvāku kaklarota, 4 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, 1 bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapeceveida mēlišu piekariņiem, 4 bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, 2 bronzas spirālaproces, 4 bronzas spirālgredzeni, 2 bronzas gredzeni ar vidusplāksnīti, sārtā šifera skriemelis. Vēl mirušajai fiksētas 4 villaines, no kurām 2 bijušas nerotātas,

tāpat konstatētas linu krekla paliekas, vilnas jostas un kāda rakstaina auduma fragmenti. Tālāk jāmin ziedojums – vilnas audumā ietītie bronzas kaklariņķis ar četrstūrīgiem galiem, stikla kreļļu un bronzas zvārguļu kaklarota, dzelzs dzirkles un īlens. Priekšmetu uzskaitījums ir iespaidīgs, bet vai šādos apbedījumos meklējama Jersikas valdnieka Visvalža sieva un viņai pielīdzināmās sabiedrības virsslāņa pārstāves? Šķiet, līdzās līdzdotā inventāra skaitliskai bagātībai viņu sociālā stāvokļa atšķirībām vajadzētu izpausties apģērba un rotu kvalitātē, tāpat vēl arī ievestu lietu esamībā. Un vēl kas! Aprakstītajā sievietes kapā iegūti darbarīki. Tos mēs varam uzskatīt par reāliem, ikdienas darbā lietotiem, vai par zināmiem simboliem, ar bagātības demonstrēšanu saistītiem priekšmetiem.

Nevar noliegt, ka tāda simboliskās nozīmes iespēja pastāv. Tā kuršu zemēs, bet vīriešu kapos, reizēm sastop, piemēram, ļoti lielu izkapšu skaitu. Lībagu Sāraju senkapu 8. ugunskapā to bija veselas piecas [Asaris 1990, 32. lpp.]. Šajā gadījumā tad būtu pieļaujams arī šis simboliskais skaidrojums. Tomēr mēs nedrīkstam aizmirst tās atšķirības, kas pastāvēja kuršu un latgaļu apdzīvoto teritoriju sociālekonomiskajā dzīvē. Atgriežoties pie Kauguru Beitu kapulauka 3. kapa, domājams, ka tajā apbedītā sieviete nav uzskatāma par sabiedrības paša augstākā pakāpiena pārstāvi, kaut, protams, pieder pie bagātajiem.

Latviešu tautas pasakās ķēniņu meitas parasti nezina, kas ir darbs: “Tad viņš atnesa viņai ratiņu ar lielu linu kodaļu, lai vērpj. Kādu brītiņu vērpjot, viņai jau sāka asinis tecēt gar pirkstiem, jo pie tēva viņa tādu darbu nebija strādājusi.” [LTP, 500. lpp.] Grūti iedomāties, ka valdnieka sieva 13. gadsimta sākumā pati visu dienu vērpja vai gāja strādāt tīrumā. Tas, protams, nenozīmē, ka viņa nemācēja un nevarēja nodarboties ar rokdarbiem. Laikā, kad daudzas lietas, to skaitā apģērbu, gatavoja mājas kārtībā, arī valdnieka sieva varēja pārzināt un vadīt šos darbus. Kā zināms, viduslaikos rokdarbi ir viens no nodarbes jeb laika pavadīšanas veidiem augsta stāvokļa sievietēm. Tomēr jāuzsver, ka ceļa starposmā no pagāniskās uz kristīgo pasauli, spriežot pēc skandināvu rakstītiem avotiem, virsslāņa sieviešu loma bija pietiekama liela un neaprobežojās ar kādu vienu mājsaimniecības sfēru. Tāpēc līdzās apbedījumu inventārā esošo priekšmetu vērtības izvērtēšanai ne mazāk svarīga ir piedevu daudzveidības analīze. Šajā sakarā aplūkosim Kokneses kapulauka sieviešu apbedījumos iegūto materiālu.

Tiešām, to vidū konstatējami kapi ar bagātām piedevām, kuru sastāvā nav darbarīku. Interesanti, ka tieši tajos kāda no rotām sastopama daudz lielākā skaitā kā parasti. Piemēram, 8. kapā – vainags, kaklariņķis, rotadata, 6 aproces; 9. kapā –

vainags, kaklarota, 3 kaklariņķi, sakta, 2 aproces, 5 gredzeni; 16. kapā – 4 kaklariņķi, sakta, 2 aproces, 3 gredzeni; 28. kapā – sakta, 4 aproces, 4 gredzeni; 59. kapā – vainags, 5 kaklariņķi, sakta, 2 aproces, 4 gredzeni. Tomēr jāatzīst, ka dažos gadījumos minētajā pieminekļi darbarīku trūkst arī apbedījumos, kuri neizceļas ar rotu bagātību. Taču tādi ir tikai daži: 15. kapā – sakta, 2 gredzeni; 17. kapā – kaklariņķis, 2 aproces, 2 gredzeni; 102. kapā – 2 kaklariņķi. Nozīmīgi, ka 71. kapā, kur iegūti parasti sieviešu apbedījumiem raksturīgi darbarīki – īlens, sirpis, dzirkles, netika konstatētas nekādas rotas. Šķiet, ka 12. gadsimta – 13. gadsimta sākuma sabiedrības virsslāņa apbedījumi atrodami starp kapiem, kur mirušai līdzdots plaša sortimenta inventārs, kurā kāda no rotām pārstāvēta lielākā skaitā nekā parasti, bet kurā trūkst darbarīku. Pēdējais apstāklis tomēr pats par sevi nav drošs rādītājs. Tā darbarīki parasti nav sastopami meiteņu apbedījumos. Tāpēc nepieciešama kompleksa analīze un darbarīki jāapskata saistībā ar pārējām piedevām, ņemot vērā attiecīgā pieminekļa lokālās īpatnības un hronoloģiju. Piemēram, Līvānu Jersikas kapulaukā iegūtais materiāls uzrāda, ka te darbarīki, salīdzinot ar Kokneses kapulauku, sastopami retāk. Diemžēl, kā zināms, izrakumu apjoms ir neliels un nepietiekams plašāku secinājumu izdarīšanai. Jāatzīmē, ka Līvānu Jersikas kapulaukā starp izpētītajiem sieviešu apbedījumiem nav tādu, kuros būtu iegūts liels skaits kaklariņķu. Darbarīki tāpat nav raksturīgi Ērgļu Jaunākēnu kapulaukam [Graudonis 1973a, 37. lpp.]. Šī pieminekļa īpatnība vēl ir tā, ka sieviešu apbedījumi savā vairumā neizceļas arī ar līdzdoto rotu bagātību. Ar salīdzinoši izcilāku kapa inventāru tur ir tikai daži kapi. Domājams, ka tas skaidrojams ne vien ar lokālām īpatnībām, bet arī ar tās apdzīvotās vietas, kurās pārstāvji apbedīti minētajā kapulaukā, nozīmi.

Lai salīdzinātu apbedījumus savā starpā pēc tajos līdzdoto piedevu vērtības, nepieciešams noskaidrot tā vai cita priekšmeta cenu. To ir visai grūti izdarīt, jo trūkst vietējo datu [Urtāns V. 1977b, 91. lpp.]. Šādai vērtību skalai vajadzētu apvienot kā kvantitatīvos, tā kvalitatīvos rādītājus. Tāpat tai būtu jāatbilst vietējām realitātēm, jo noteiktu priekšmetu cenas dažādās zemēs bija atšķirīgas.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas apbedīšanas pieminekļu materiāls tik spilgti kā jau citētais un citi rakstītie avoti neapliecina, ka sirojumu rezultātā kā karalaupījums tikušas ņemtas sievietes un bērni. Mūs interesējošos pieminekļos gandrīz nemaz nav iegūti nevietējas izcelsmes rotu kompleksi. Kā zināms, tieši tajos vislabāk izpaužas etniskās atšķirības. Piemēram, slāvu sieviešu rotas nebija tādas pašas kā latgaļu sieviešu rotas. Varam uzskatīt, ka sievietes un bērnus centās izpirkt, ka tos varēja pār-

dot tālāk, ka iekļaušanās vietējā sabiedrībā nozīmēja arī pilnīgu materiālās kultūras pārņemšanu.

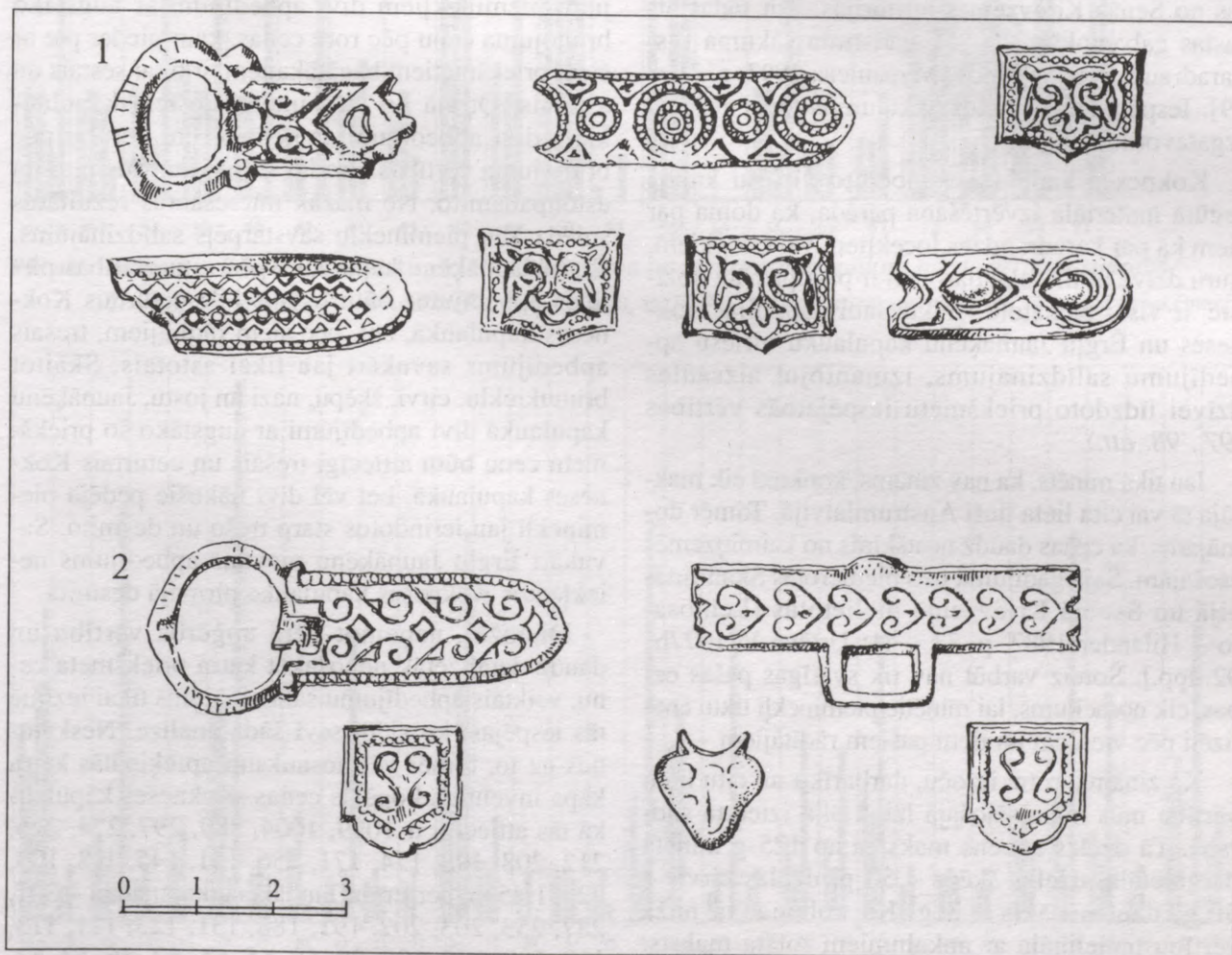
Runājot par vīriešu apbedījumiem, jāatzīmē, ka vairums no vīriešiem apbedīti ar ieročiem, kas liecina par tiem kā par brīviem cilvēkiem un karavīriem. Ar nebrīvajiem sabiedrības locekļiem parasti saista bezpiedevu apbedījumus. Kā jau tas tika atzīmēts, kopumā šādu kā sieviešu, tā vīriešu kapu ir visai maz. Apliecinājumam vēl daži konkrēti skaitļi. Pildas Nukšu kapulaukā no visiem 218 tur atsegtajiem 9. – 12. gadsimta kapiem tikai 10 vīriešu un 2 sieviešu apbedījumi bija vai nu vispār bez piedevām, vai tajos bija viens – divi nenozīmīgi priekšmeti [Шhope 1957, c. 41, 43]. Katrā ziņā nebrīvo cilvēku izdalīšanas iespējas pēc kapu inventāra ir ierobežotas, jo arī šai iedzīvotāju kategorijai, sevišķi sieviešu apbedījumos, acīmredzot tomēr tika dotas līdzīgas piedevas.

Jau tika pieminēts jautājums par karadraudzi. Tiešām, salīdzinot Līvānu Jersikas un Kokneses kapulauku vīriešu apbedījumu inventārus ar citos pieminekļos iegūtajiem, konstatējamās noteiktas atšķirības. Hronoloģiski vienlaicīgajā 11. – 12. gadsimta Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā fiksēts daudz

mazāks rotu skaits, reti vienā kapā vienlaikus sastopams šķēps, cirvis, nazis, trūkst greznu jostu [Graudonis 1971; 1972c]. Šķiet, te mēs vērojam latgaļu sabiedrības brīvos cilvēkus.

Tāpat kā sieviešu apbedījumos minētajā piemīnēklī daži no vīriešu apbedījumiem ievērojami atšķiras no pārējiem. Kā viens no tādiem minams 28. kops. Tajā 11. gadsimta otrajā pusē apbedītajam vīrietim konstatēti šādi priekšmeti – karavīra aproce, 2 aproces ar zvērgalvu galiem, pakavsakta, 2 gredzeni, svāriņi ar atsvariņiem, atslēga, slēdzene, šķiļamdzelzis, nazis, šķēps, cirvis. Nav mazsvarīgi, ka tikai vēl vienā Jaunākēnu kapulaukā apbedīto vīriešu kapā iegūta atslēga, slēdzene, pie tam arī kopā ar atsvariņiem.

Salīdzinot Kokneses kapulaukā vīrieši pēc savām piedevām kopumā ir gan bagātāki, gan savā starpā vienādāki. Atšķirības viņu starpā nosakāmas pēc cita sortimenta priekšmetiem. Atzīmējama vēl viena interesanta nevienādība. Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā nevienam no tur apbedītajiem vīriešiem apgērbs nav bijis sasprausts vairāk kā ar vienu saktu. Turpretī Kokneses kapulaukā ap 35% gadījumu šo rotu bijis vairāk. Tas

96. att. Jostas apkalumi no Aglonas Kristapiņu līdzenā kapulauka 277. un Ludzas Odukalna līdzenā kapulauka 5. vīrieša apbedījuma inventāra 1 – (A 12768: 5), 2 – (A 10294: 6)

neapšaubāmi norāda uz greznāku un, šķiet, arī daudzveidīgāku apģērbu.

Par to liecina arī jostas. Kokneses kapulaukā tās, ar apkalumiem rotātas, konstatētas vairāk nekā 50% no visiem vīriešu apbedījumiem, bet Jaunākēnu kapulaukā savukārt šādu gadījumu skaits nerasniedz 20%. Greznās jostas neapšaubāmi bija viena no sabiedrības virsslāņa pazīmēm apģērbā. Tās bija karadraudzes locekļu neatņemams piederums. Pastāv, piemēram, uzskats, ka Senajā Krievzemē greznās jostas ieviešas tieši līdz ar profesionālas militāras kārtas izdalīšanos [Гупало, Ивакин 1981, c. 109, 110, Мышева 1994, c. 4, 5, 22]. Kā zināms, stepju klejotāju karavīriem sudraba apkalumu skaits uz jostas bijis tiešā saistībā ar viņu sabiedrisko stāvokli – jo vairāk apkalumu, jo tas augstāks. Nav mazsvarīgi, ka arī latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos iegūtas jostas, kuru apkalumos saskatāmas paralēles ar Eirāzijas stepēs sastopamo. Tādi iegūti Aglonas Kristapiņu kapulauka 277. kapa un Ludzas Odukalna kapulauka 5. kapa 11. gadsimta apbedījumā (96. att.). Apkalumi gan nav izgatavoti no sudraba, bet no bronzas un pēc tam pārklāti ar alvojumu. Minētās jostas varētu būt ievestas no Senās Krievzemes teritorijas. Tur tādas atrastas galvenokārt 9. – 11. gadsimta sākuma t. s. karadraudzes uzkalniņos [Мышева 1997, c. 71 – 79]. Iespējams, ka tādos apkalumus tāpat mācēja izgatavot latgaļi paši.

Kokneses kapulaukā apbedīto vīriešu kapos iegūtā materiāla izvērtēšana parāda, ka doma par tiem kā par karadraudzes locekļiem vai cilvēkiem, kuru dzīvē militārajai darbībai ir pastiprināta nozīme, ir visai pamatota. Teikto labi papildina Kokneses un Ērgļu Jaunākēnu kapulauku vīriešu apbedījumu salīdzinājums, izmantojot aizsaules dzīvei līdzdoto priekšmetu iespējamās vērtības (97., 98. att.).

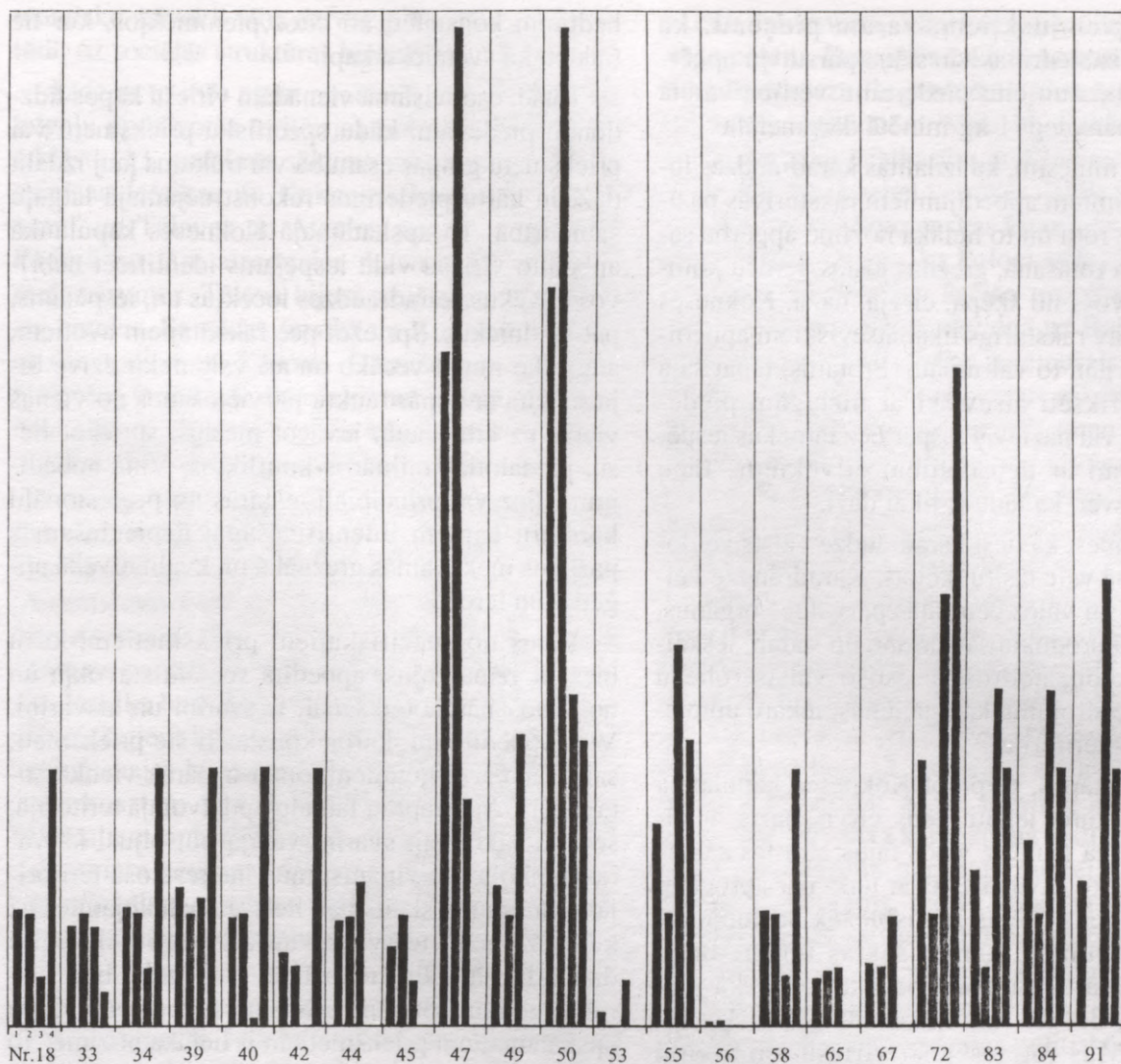
Jau tika minēts, ka nav zināms, konkrēti cik maksāja tā vai cita lieta tieši Austrumlatvijā. Tomēr domājams, ka cenas daudz neatšķīrās no kaimiņzemēs esošajām. Šajā gadījumā tiks piemērotas Skandināvijā un Senajā Krievzemē pielietotās [Lehtosalo – Hilander 1982, p. 37 – 41; Urtāns V. 1977b, 92. lpp.]. Šoreiz varbūt nav tik svarīgas pašas cenas, cik nosacījums, lai minētie pieminekļi tiktu analizēti pēc vieniem un tiem pašiem rādītājiem.

Kā zināms, rotu, ieroču, darbarīku un citu lietu vērtība mūs interesējošajā laikā bija izteikta sudrabā. Tā dzelzs zobens maksāja ap 125 g minētā dārgmetāla, dzelzs šķēps – 50 g, dzelzs cirvis – 50 g, dzelzs nazis – 3 g. Kā zobena, tā naža vērtību palielināja ar apkalumiem rotāta maksts. Nereti tā varēja būt ievērojami dārgāka pat par pašu ieroci. Maksts cena mūsu aprēķinos nav izman-

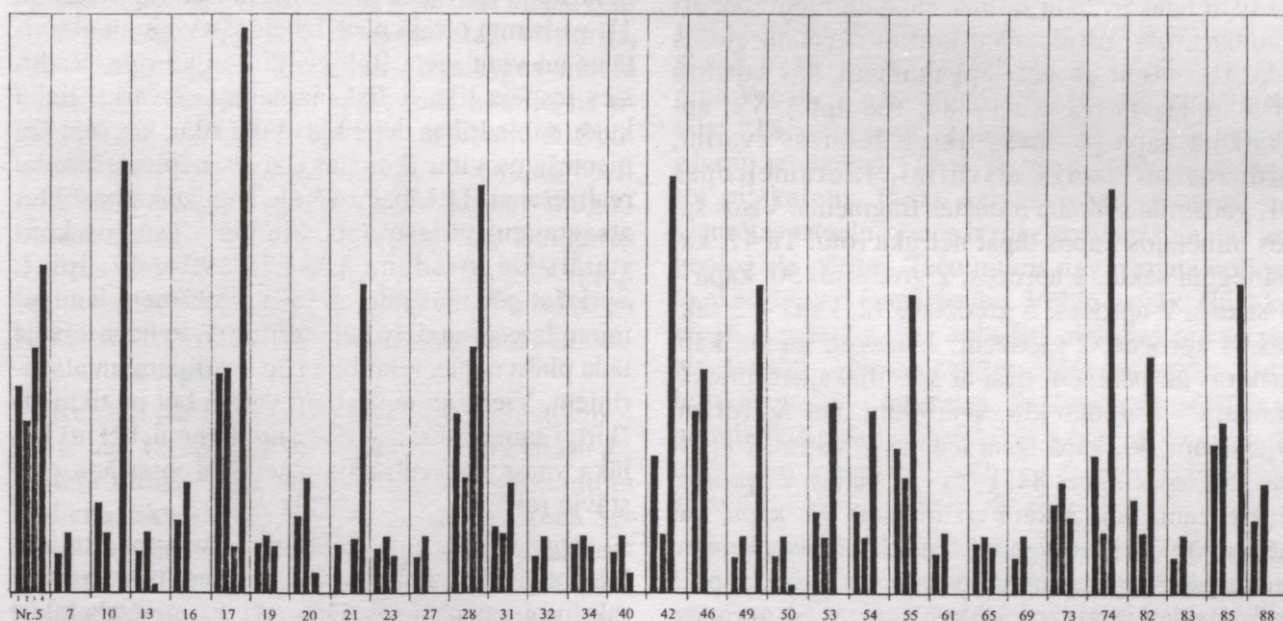
tojama, jo iegūtais materiāls nav pietiekams to izvērtēšanai. Tā paša iemesla dēļ netiks noteiktas apģērba cenas. Attiecībā uz jostu, tā kā tās esamība vai neesamība ir nozīmīgs rādītājs, to gan uzskaitīsim, bet ar vienādu nosacīti pieņemtu vērtību – 50 g sudraba. Dārgas bijušas zirglietas un jātnieka piederumi. Kāpšļi maksājuši 125 g, laužņi 11 g, pieši 20 g sudraba. Minēsim vēl dažas mūs interesējošu priekšmetu cenas. Šķīlamdzelža vērtība bijusi 3 g, atslēgas, slēdzenes, ķemmes pa 6 g katrai, svairiņu kārbiņu – 30 g, bronzas gredzena – 3 g, bronzas saktas – 15 g, bronzas aproces – 30 g sudraba. Ļoti daudz maksājis bruņukrekls – 820 g. Tas parāda, ka izgatavošanā darbietilpīgi priekšmeti tikuši vērtēti augstu. Šeit atrodamas netiešas norādes par principiem, pēc kādiem vajadzētu aprēķināt Austrumlatvijā uz vietas gatavoto apģērbu. Neapšaubāmi ar bronzu rotātajam audumam vajadzēja būt pietiekami dārgam.

Tātad, sarindojot Kokneses un Ērgļu Jaunākēnu kapulauku vīriešu skeletkaps pēc tajos atrasto priekšmetu cenām, jāatzīmē, ka ne vienmēr pēc rotām vērtīgākais apbedījums ir tāds arī attiecībā uz ieročiem vai citām lietām. Tā pirmajā no minētajiem pieminekļiem divi apbedījumi ar augstāko bruņojuma cenu pēc rotu cenas, kaut pieder pie ar šiem priekšmetiem bagātākajiem, ir tikai sestais un astotais. Otrajā no mūs interesējošiem kapulaukiem divi apbedījumi ar lielāko rotu vērtību pēc bruņojuma vērtības atrodas starp vienpadsmito un astoņpadsmito. Ne mazāk interesantus rezultātus sniedz abu pieminekļu savstarpējs salīdzinājums. Ērgļu Jaunākēnu kapulauka pēc rotu vērtības pirmais apbedījums būtu trešais līdz ceturtais Kokneses kapulaukā, bet, pēc šiem rādītājiem, trešais apbedījums savukārt jau tikai astotais. Skaitot bruņukreklu, cirvi, šķēpu, nazi un jostu, Jaunākēnu kapulauka divi apbedījumi ar augstāko šo priekšmetu cenu būtu attiecīgi trešais un ceturtais Kokneses kapulaukā, bet vēl divi nākošie pēdējā pieminekļi jau ierindotos starp trešo un desmito. Savukārt Ērgļu Jaunākēnu piektais apbedījums neiekļautos Kokneses kapulauka pirmajā desmitā.

Diemžēl, neņemot vērā apģērba vērtību un daudz detalizētāk nenosakot katra priekšmeta cenu, veiktais apbedījumu salīdzinājums tikai iezīmē tās iespējas, ko slēpj sevī šāda analīze. Neskatoties uz to, tomēr vēl nosauksim aprēķinātās katra kapa inventāra kopējās cenas. Kokneses kapulaukā tās attiecīgi ir 1099, 1004, 389, 297, 274, 226, 212, 208, 198, 174, 171, 156, 151, 145, 118, 103, 92, 71, 15, 3, bet Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā – 307, 287, 253, 203, 202, 191, 188, 131, 123, 121, 113, 110, 109, 100, 100, 89, 68, 65, 65, 62, 56, 53, 53, 50, 50, 50, 50, 50 g sudraba. Izmantojot datus arī

97. att. Kokneses līdzenā kapulauka vīriešu apbedījumu inventāru salīdzinājums pēc to vērtības sudrabā
1 – kopējā vērtība, 2 – bruņukrekli, cirvi, šķēpi, naži, 3 – sakas, aproces, gredzeni, 4 – citi priekšmeti

98. att. Ērgļu Jaunākēnu līdzenā kapulauka vīriešu apbedījumu inventāru salīdzinājums pēc to vērtības sudrabā
1 – kopējā vērtība, 2 – cirvi, šķēpi, naži, 3 – sakas, aproces, gredzeni, 4 – citi priekšmeti

no citiem pieminekļiem, varam pieņemt, ka nozīmīgāko sabiedrības virsslāņa pārstāvju apģērba, rotu, ieroču un citu piederumu vērtība varēja ievērojami pārsniegt 1 kg minētā dārgmetāla.

Atkārtoti minēsim, ka izdalītās karadraudzes locekļu iespējamiem apbedījumiem raksturīgās pazīmes – daudz rotu un to lielāka nozīme apģērba saņemšanā un rotāšanā, greznas jostas, ieroču komplekss sastāvošs no šķēpa, cirvja, naža, Kokneses kapulaukā nav raksturīgs tikai atsevišķiem apbedījumiem, bet gan to vairumam. Protams, tāpat šajā pieminekļi fiksēti atsevišķi arniecīgām piedevām – saktu vai nazi, vai vispār bez tām, kas iespējams saistāmi ar nebrīvajiem cilvēkiem. Taču vēlreiz jāuzsver, ka tādu ir tikai daži.

Atcerēsimies, ka tieši karadraudze valsts veidošanās sākumā veic tās funkcijas. Karadraudze veido tos vēl visai vājos centrālās pārvaldes orgānus, veic saražotā produkta savākšanu un sadali, ieskaitot tirdzniecību, nodrošina esošo valsts robežu drošību, veic sirojumu karagājienus, iekaro un pievieno jaunas teritorijas.

Pēc šīs atkāpes, turpinot Kokneses kapulauka apbedījumu, kuros iegūti šķēps, cirvis, nazis, analīzi, jāsecina, ka gandrīz visos tajos atrastas saktas un gredzeni, ko savukārt nevar teikt par aprocēm. Interesanti, ka pēdējās ir visbiežāk sastopamās zēnu apbedījumos, kamēr saktas un gredzeni viņiem savukārt sastopami ne tikai retāk kā pieaugušajiem, bet arī mazākā skaitā atsevišķā apbedījumā. Mūs interesējošo vīriešu kapu vidū atzīmējami divi – 47. un 50., kuros iegūti bruņukreklu fragmenti [Žeiere 1988a, 168. lpp.]. Tāpat uzmanību saista 72. kaps, kur mirušajam līdzīdota ne tikai ādas josta ar bronzas apkalumiem, bet arī vairākas, pāri pleciem un krūtīm šķērsām ejošas ādas siksnas ar bronzas apkalumiem, kas saistītas ar 5 sprādzēm [Žeiere 1988a, 168. lpp.]. Vēl apskatāmā kapa piedevās fiksēti bronzas svāriņi, bronzas un dzelzs atsvariņi, Rietumeiropas 11. gadsimta sudraba monētas fragments. Visos šajos minētajos kapos tāpat netrūka rotu. Tā 47. kapā iegūta sakta, 2 aproces, 2 gredzeni, 50. kapā – 3 saktas, 2 aproces, 5 gredzeni, 72. kapā – 2 saktas, 4 aproces, 2 gredzeni. Jāuzsver, ka šie kapi atšķiras no pārējiem tieši ar specifiskajiem priekšmetiem – bruņukreklu, svāriņiem, bet ne rotām. Piemēram, 49. kapā tāpat iegūtas 2 saktas, 2 aproces, 5 gredzeni, bet 84. kapā – 3 saktas, 2 aproces, 3 gredzeni. Šajā sakarā atzīmējams 91. kaps, kur atšķirībā no visiem iepriekš aprakstītajiem kapiem trūka gan šķēpa, gan cirvja un naža. Taču tai pašā laikā tajā bija grezna josta, 2 saktas, 4 aproces, 4 gredzeni. Kā jau tika minēts, līdzīgi vīriešu ap-

bedījumi konstatēti arī citos pieminekļos, kur tie traktēti kā svētnieku kapi.

Tātad, esot visumā vienādām vīriešu kapos līdzdotām piedevām, kādu specifisku priekšmetu vai priekšmetu grupas esamība vai trūkums ļauj izdalīt dažādu kārtu piederīgos rekonstruējamajā latgaļu sabiedrībā. Tā apskatāmajā Kokneses kapulaukā apbedīto vīriešu vidū iespējams identificēt nebrīvos cilvēkus, karadraudzes locekļus un, iespējams, pat valdniekus. Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, augstāko rangū vecāko un arī valdnieku dzīve bija saistīta ar nepārtrauktu pārvietošanos no vienas vietas uz citu vietu, ievācot meslus, spriežot tiesu, piedaloties militāros konfliktos. Viņu apbedījums diez vai principiāli atšķīrās no profesionālu karavīru kapiem. Identificēšanai nepieciešamās pazīmes meklējamas greznākā un kvalitatīvākā apģērbā un ieročos.

Viens no specifiskajiem priekšmetiem, kuru bieži ir izmantojuši apbedītā sociālā stāvokļa un nodarbošanās noteikšanai, ir svāriņi un atsvariņi. Visu apbedījumu, kuros konstatēti šie priekšmeti, saistīšana ar tirgotājiem tomēr ir pārāk vienkāršota pieeja. Autoraprāt, latgaļu apdzīvotajā teritorijā, sevišķi sākotnēji, svāriņi varēja būt bijuši kā varas simbols. Kā zināms, mūs interesējošā teritorijā šo atradumu skaits nav liels. Ja palūkojamies uz kuršu zemēm, te svāriņi un atsvariņi tiek iegūti daudz biežāk. Tas nenozīmē, ka viņiem bija vairāk tirgotāju, bet gan norāda uz saimniecību, kurā apskatāmajiem priekšmetiem ir lielāka nozīme. To radīja kuršu sabiedrības ekonomiskā orientācija uz jūras karagājieniem un cita veida sirojumiem, jo sevišķi pēc tam, kad sakarā ar Skandināvijas kristianizāciju un valstu tālākās veidošanās procesiem 11. gadsimta otrajā pusē izbeidzās vikingu aktivitātes un viņu vieta Baltijas jūrā bija brīva. Radusies iespēja tika lieliski izmantota, svāriņi lielai kuršu sabiedrības daļai kļuva par rīku, kas bija nepieciešams viņu ikdienas dzīves nepieciešamību realizēšanai. Tā Lībagu Sārāju kapulaukā no 29 tur atsegtajiem vīriešu apbedījumiem astoņos konstatēti šie atradumi [Asaris 1994, 17. lpp.]. Spriežot pēc mūs interesējošo priekšmetu ieguvumiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā, te nepastāvēja tāda plaša nepieciešamība pēc svāriņiem un atsvariņiem. Viens no iemesliem varētu būt ne tikai atšķirīgi saimnieciskās dzīves nosacījumi, bet arī lielāka varas koncentrācija atsevišķu virsslāņa pārstāvju rokās.

Atgriežoties pie jautājuma par apbedītajiem līdzdotajiem ziedojumiem kā sabiedrības virsslāni raksturojošas pazīmes, jānorāda, ka minētais fakts, protams, daļēji liecina par šī sabiedrības locekļa

mantisko stāvokli viņa dzīves laikā, taču nevar norādīt uz sociālās struktūras hierarhijas pakāpi.

Līdz ar to mēs esam nonākuši pie viedokļa par latgaļu apdzīvotās teritorijas politisko iedalījumu izklāsta. 13. gadsimta sākuma rakstītajos avotos te minētas Jersikas un Kokneses kņazistes – “regnum” un Tālavas un Atzeles zemes – “terram”. Pēdējā no tām atradusies Austrumlatvijas ziemeļaustrumos. Tālava bijusi situēta uz rietumiem no Atzeles. Savukārt Jersika un Koknese pletušās uz dienvidiem no Tālavas. Diemžēl par mūs interesējošās teritorijas dienvidrietumu daļu ziņu faktiski trūkst. Vienotas, visas latgaļu zemes apvienojošas valstiskas organizācijas nebija.

Vēsturnieku vidū plaši izplatīts uzskats par Koknesi un Jersiku kā Senās Krievzemes Polockas kņazistes atbalstpunktiem un sastāvdaļām [Аннинский 1938, c. 455 – 459, 471 – 485, 487 – 490; Алексеев 1966, c. 169 – 173]. Kā zināms, par vienu no galvenajiem pierādījumiem tikusi izmantota Indriķa hronikas informācija par šajos centros dzīvojošajiem krieviem. Atkārtoti jāuzsver, ka arheoloģiskajos izrakumos Jersikas un Kokneses kapulaukos tam nav ticis atrasts apstiprinājums. Minētajiem apbedīšanas pieminekļiem atbilstošo dzīvesvietu pētījumu materiāls, kaut uzrāda zināmas atšķirības, tomēr arī neļauj to šādi traktēt. Hronists apzīmējumu “rutheni” [IH, 111., 129. lpp.] lietojis kā baznīcietisku, nevis etnisku terminu. Tāpat arvien noteiktāk tiek noraidīti visi pamatojumi, kas saista Jersikas valdnieka Visvalža un Kokneses valdnieka Vetsekes ģenealoģiju ar kādām no Senās Krievzemes kņazu dzimtām [Назарова 1986, c. 183, 184; 1995, c. 182 – 196].

Nevar noliegt, ka pastāvēja Polockas kņazu centieni nostiprināties latgaļu apdzīvotajā teritorijā, kas varēja novest pie kādas īslaicīgas meslu kundzības. Jāatzīmē, ka šo interesi noteica ne tikai minētie mesli, bet arī centieni kontrolēt Daugavas sauszemes un ūdens ceļu – vienu no nozīmīgākajām Austrumeiropas satiksmes maģistrālēm. Indriķa hronikā gan stāstīts par Daugavas lejteces lībiešu mesliem Polockai [H, 145. lpp.], bet nekas tāds nav minēts attiecībā uz Jersiku un Koknesi. Trūkst arī kādu citu to apliecināšu rakstīto avotu ziņu.

Runājot par lībiešu mesliem, pastāv jautājums – vai te nav vērojama kāda skandināvu aktivitāšu rezultātā radusies un vēlāk Polockas pārmantota tradīcija. Skandināviem bija ievērojama loma Senās Krievzemes valstiskumu formu izveidē [Петрухин 1995, c. 83 – 154]. Tā vērojama arī Polockas gadījumā. Tikai 10. gadsimta beigās tur norisinās būtiskas pārmaiņas. Šai laikā Polocka no neliela kriviču apdzīvota punkta pāraug par kvalitāti-

vi citu dzīvesvietu – liela valstiska veidojuma galveno centru. Domājams, ka liela nozīme šajā procesā bija kņaza Rogvoloda, “kurš bija atnācis no aizjūras”, aktivitātēm. Visu 11. gadsimtu Polocka cīnās par savu neatkarību ar Kijevas lielkņaziem. 12. gadsimtā tā sairst vairākās daļās, un beigu beigās pati nonāk Smolenskas kņazistes atkarībā. Šis īsais apskats liecina, ka Polockas kņazistei tās pastāvēšanas laikā bija ārējas problēmas, kas tās iespējamās aktivitātes virzienā uz Baltijas jūru ierobežoja. Tas nevarēja būt noteicošais virziens. Interesanti, ka Senās Krievzemes rakstītie avoti saglabājuši informāciju tikai par vienu lielu Polockas kampaņu, kas saistīta ar Daugavas lejteci dzīvojušām tautībām. Tas ir Vseslaviču 1106. gada karagājiens uz zemgaļu zemēm, kurā polockieši cieta smagu sakāvi [ПБЛ, c. 185].

Varam pieņemt, ka Polockas kņazistes aktivitātes vismaz 12. gadsimtā latgaļu apdzīvotajā teritorijā samazinājās, taču to pašu nevar attiecināt uz Senās Krievzemes Novgorodas – Pleskavas zemi. Tās intereses saistījās ar Tālavu un Atzeli. Šajā gadījumā tieši 12. gadsimts iezīmējas ar pastiprinātu karadarbību. Šķiet, mesli te nebija pastāvīga norma. Uzvarēta karagājiena gadījumā tie kļuva par miera līguma garantu, zaudēta karagājiena gadījumā, protams, meslu atkarība nesaglabājās. Tāpat sirojumā nevarēja būt bijuši tikai vienpusēji – arī latgaļi tādus veica uz kaimiņu zemēm.

Kapulauku novietojums ir visai maz izmantots latgaļu apdzīvotās teritorijas politiskās kartes veidošanā. Līdzšinējie centieni tās radīšanā galvenokārt balstījušies uz rakstītajiem avotiem un dzīvesvietu – iespējamo centru – lokalizāciju. Taču, autoraprāt, tieši senkapu atrašanās analīze paver jaunas iespējas apskatāmā jautājuma risināšanā, tai skaitā šo pašu centru atrašanās. Šajā sakarā jāatgādina Vecākajā Atskaņu hronikā par latgaļiem teiktais: “Tā vienkopus tie neved dzīvi, / Bet mežos savrup iebūvējas.” [AH, 9. lpp.] Diemžēl, atskaitot pilskalnus, tādas dzīvesvietas kā ciemi un viensētas latgaļu zemēs ir maz apzinātas un nav arheoloģiski pētītas. Taču mums nav pamata noliegt to eksistēšanas iespējamību. Vēl jo vairāk, šķiet ka vienā kapulaukā tika apbedīti plašākas apkārtnes iedzīvotāji. Mūsu rīcībā esošais materiāls tādu iespēju pieļauj. Jāatceras, ka veiktā apbedīšanas pieminekļu analīze pierādīja kādu kā līdzeno, tā uzkalniņu kapulauku īpatnību – apbedījumi tajos kārtoti it kā vairākās grupās.

Apvienojot vienā latgaļu apdzīvotās teritorijas senkapu izplatības un politiskās struktūras kartes, vērojama to zināma nesakrītība. Mūs interesējošie pieminekļi reizēm grupējas, it kā neievērojot saskaņā ar rakstītajiem avotiem noteikto valstu,

zemju un novadu robežas. To pašu apliecina arī pilskalnu ar ripas keramikas atradumiem (99. att.), kas ir drošs hronoloģisks rādītājs, izvietojums. Protams, iespējamais šo pieminekļu skaits ir lielāks, jo arheoloģiski pētīta ir tikai neliela daļa no pilskalniem, bet kā savrupatradumi iegūtie materiāli nevar būt pietiekami pilnīgas situācijas konstatācijai. Taču izveidotā apvienotā pilskalnu un senkapu karte ļauj kaut nedaudz, bet tomēr precizēt esošo priekšstatu par latgaļu apdzīvotās teritorijas politisko struktūru.

Spriežot pēc rakstīto avotu ziņām, noteiktajām Kokneses kņazistes robežām un kapulauku izplatības šajā teritorijā, tās valdnieku nozīmei vajadzētu balstīties uz pamatiem, kas nav saistīti ar kņazistes iedzīvotāju skaita vai zemju lieluma. Šie rādītāji neapšaubāmi ir necili. Diemžēl arī Indriķa hronikas ziņas šajā gadījumā maz ko noskaidro. Zināms, ka Kokneses Vetseke pēc lībiešu Lielvārdes un Aizkraukles piļu nonākšanas bīskapa Alberta rokās pats 1207. gadā ieradās pie viņa Rīgā un, piedāvājot “pusi no savas zemes un pils” [IH, 101. lpp.], kļuva par vasali. Tas viņu neglābj no konfliktiem ar jaunatnācējiem. 1208. gadā bīskapa Alberta vasalis Lielvārdes Daniels ieņem Kokneses pili un sagūsta Vetseki. Bīskaps Alberts gan panāk pēdējā atbrīvošanu, taču jau novieto viņa pili “divdesmit darbīgu vīru ar ieročiem un zirgiem, bruņiniekus un stopniekus, kā arī mūrniekus” [IH, 111. lpp.]. Vetseke iznīcina šo garnizonu un lūdz Polockas Vladimīru ierasties un iznīcināt Rīgu, kur palicis maz aizstāvju, jo “labākos viņš esot nogalinājis, bet pārējie esot ar bīskapu aizbraukuši” [IH, 113. lpp.]. Kad noskaidrojās, ka Alberts tomēr nav aizbraucis, bet vāc karaspēku, Vetseke nodedzināja savu pili un “devās projām uz Krievzemi, lai nekad vairs neatgrieztos savā valstī” [IH, 113. lpp.]. Šķiet, ar to ir par maz, lai varētu apgalvot, ka Vetsekem būtu bijušas kādas Polockas dotas pilnvaras realizēt tās politiku, piemēram, meslu vākšanu no lībiešiem. Protams, nav šaubu, ka hronists daudz ko noklusē vai pasniedz bīskapam Albertam izdevīgā gaismā.

Aplūkosim iespēju, ka uzkalniņu kapulauku izplatības rajoni iezīmē kādu noteiktu valstisku teritoriju. Ir izteiktas domas, ka starp Tālavu, Atzeli un Jersiku varējusi atrasties latgaļu zeme Lotigola [Mugurēvičs 1973, 29. lpp.]. Šā pieņēmuma pamatā ir Novgorodas hronikā minētā ziņa par to, ka pēc 1242. gada sakāves Ledus kaujā livonieši atsakās par labu novgorodiešiem no Votu zemes, Pleskavas un Lotigolas kā iekarotām ar zobenu [SLVA 1940, 237. lpp.]. Diemžēl līgums, kas, iespējams, varētu konkretizēt šo pēdējo no minētajām teritorijām, nav zināms. Šķiet, ka ar to jāsa-

prot kādus jauniekarojumus, jo Tālava un Atzele jau 1224. gadā tika sadalītas starp bīskapu un ordeni [SLVA 1937, 79., 80. lpp.]. Tam tai pašā laikā bija piekrituši arī novgorodieši un pleskavieši, kuriem ar livoniešiem parakstītais miera līgums garantēja viņu ierastos meslus no šīm zemēm [IH, 309. lpp.]. Ka šādas teritorijas varēja būt, apliecina kāds 1226. gada dokuments. Saskaņā ar to ordenim ir tiesības no Letijā iekarotajām zemēm, nedaloties ar bīskapu Albertu, iegūt sev tik lielu teritoriju, cik bīskaps savukārt izlēņojis Kokneses Teodoriham Varkā [SLVA 1937, 107. – 108. lpp.]. Pēdējā tiek lokalizēta Lubānas ezera dienvidu galā [Mugurēvičs 1973, 218. lpp., 1. att.]. Nav zināms, ar kuru no latgaļu politiskajām struktūrām Varka bijusi saistīta. Tāpat ir neskaidrs jautājums par to, kā un kad tā nokļuvusi bīskapa valdījumā. Varka nav minēta 1224. gada Tālavas un Atzeles dalīšanas dokumentā [SLVA 1937, 80. lpp.]. Vienlaikus, spriežot pēc tā, ka 1224. gadā bīskaps Alberts pēc Jersikas Visvalža lūguma izlēņo pusi no Jersikas valsts, atskaitot Autīni, Ikšķiles Konrādam [SLVA 1937, 80., 81. lpp.], šī mūs interesējošā teritorija nevarēja atrasties šajā lēnī. Taču kāda tās saistība ar Jersiku ir iespējama.

Minētie dokumenti liecina, ka pēc Kokneses, Jersikas, Tālavas un Atzeles pakļaušanas un sadalīšanas Austrumlatvijā vēl bija palikušas neiekarotas teritorijas. Kā zināms, livoniešu intereses sniedzās vēl tālāk. 1240. gada rudenī viņi ieņēma Izborsku un Pleskavu, ziemā – Votu zemi. No tām, kā jau tika minēts, viņi līdz ar Lotigolu vēlāk bija spiesti atteikties. Šajā sakarā jāmin, ka Pleskavas tiešā tuvumā un pašā pilsētā zināmi vairāki latgaļu 11. – 12. gadsimta kapulauki [Ершова 1991, с. 124 – 133]. Jau ticis atzīmēts: “Pleskavas ezeru krievu dokumenti dēvē par Tālavas ezeru, tajā ietek Tailovka, Talva, Tolvica un vēl citas līdzīgu nosaukumu upes. Ezera austrumkrastā ir grupa Tālavas salu. Uz rietumiem no Izborskas 16. gadsimtā bija Tālavas pagasts, Izborskas ziemeļrietumu torni sauc par Tālavas torni.” [Urtāns V. 1968, 78. lpp.] Nozīmīgi, ka saskaņā ar 14. gadsimta rakstītajām ziņām Опоchnas upe ietek Lotigolā (Латыгола) [Плоткин 1991, с. 41]. Tā ir Veļikajas upes kreisā krasta pieteka Vjadas labā krasta pieteka.

Autoraprāt, nav noraidāma iespēja 1242. gada līgumā minēto Lotigolu lokalizēt uz dienvidrietumiem no Pleskavas Veļikajas upes baseinā. Maz ticama ir hipotēze par tās atrašanos uz austrumiem no Lubānas ezera, t. i., starp Jersiku un Atzeli.

1224. gada dokumentā par jauniekarojumiem Austrumlatvijā minēta Letija (Lettia), bet nevis Lotigola. Jādomā, ka te mēs sastopamies ar divām tradīcijām latgaļu apdzīvotās teritorijas apzīmēša-

99. att. Latgaļu valstisko veidojumu robežas 13. gadsimta sākumā (pēc: LA, 276. lpp., 176. att.), 10. – 13. gadsimta sākuma senkapu (pēc: LA, 178. lpp., 90. att.) un pilskalnu ar ripas keramikas atradumiem izplatība

nā. Indriķa hronikā atrodamas abas formas: “Lethigallia, Leththigallia” – Letgale un “Leththia, Letthia, Lettia” – Letija [IH, 438. lpp.]. Pirmā no tām fiksēta, runājot tikai par notikumiem 1207. un 1208. gadā, bet pēc tam lietota tikai otra forma. Ar Letgali, spriežot pēc minētā rakstītā avota konteksta, apzīmēta plaša teritorija. Domājams, nebūtu pareizi ar to saprast, kā tas darīts, kādus konkrētus latgaļu apdzīvotās teritorijas pierobežas apgabali – Cēsis, Imera, Idumeja ar jauktu etnisku sastāvu [Mugurēvičs 1993, 374. lpp.].

Protams, lielākais ir vienmēr attiecināms uz ma-

zāko. Jāpievienojas hipotēzei, ka Indriķa hronikas autors izmantojis lībiešu valodā lietoto formu Letija, vienlaikus zinot arī nosaukumu Letgale [Feldhūns 1993, 38., 39. lpp.]. To netieši apliecina fakts, ka hronists, pirmoreiz minot letus kā etnisku vienību, uzskata par vajadzīgu paskaidrot, ka leti patiesībā saucas letgaļi – “Lethos, qui proprie dicuntur Lethigalli; Lethi vel Lethigalli” [IH, 84., 85. lpp.] Šajā sakarā vēl atzīmējams, ka citētais darbs tapis īsā laikā un situācijā, kad jau varēja būt izveidojusies noteikta tradīcija vietējo nosaukumu lietošanā.

Letija tās teritoriālajā izpratnē nebija konstants lielums. Līdz ar jaunu apgabalu iekarošanu tās apmēri konkretizējās. Piemēram, 1211. gada dokumentā Letijas jēdziens ietver to Jersikas valsts daļu, ko savā starpā sadalīja bīskaps un ordenis [LVA 1937, 47. lpp.], 1224. gada dokumentā – Tālavu un Atzeli [SLVA 1937, 79., 80. lpp.], 1226. gada dokumentā – jauniekarojamas zemes [SLVA 1937, 107., 108. lpp.]. Minētais ar lībiešu valodas starpniecību pārņemtais Austrumlatvijas un tās iedzīvotāju apzīmējums kopš 13. gadsimta sākuma kļūst vispārpieņemts latīņu un vācu valodā rakstītajos tekstos. Turpretī Senās Krievzemes rakstītajos avotos tiek lietots otrs apzīmējums – Lotigola, iespējams pašnosaukums vai to austrumbaltu, kuru zemēs ieplūda slāvi, lietotais. Nevar neminēt arī iespēju, ka latgaļu apdzīvotās teritorijas nosaukumos somu un slāvu valodās atspoguļojas latgaļu veidošanās gaitas sarežģītie etniskie procesi. Katrā ziņā nepieciešams vēlreiz uzsvērt, ka nosaukumu Letija un Lotigola saturs 13. gadsimta laikā mainījās un konkretizējās.

Mūs interesējošā jautājumā nozīmīgu informāciju satur t. s. Polockas Konstantīna dāvinājums, kura teksts nav saglabājies, un daži ar to saistīti dokumenti. Viens no tiem sastādīts 1263. gadā. Šajā miera līgumā starp polockiešiem un livoniešiem pirmie apsolās ievērot kņaza Konstantīna novēlējumu, kā arī atdot Lotigolas zemi [Лотыгольская земля], bet otrie savukārt – atteikties no visām pretenzijām uz Polockas zemi [LUB, Nr. 3036]. Minētais dāvinājums apstiprināts ar pāvesta Urbāna bulļu 1264. gadā [LUB, Nr. 380]. Kādā citā 1341. gada dokumentā, atbildot uz Rīgas arhibīskapa sūdzību, Livonijas ordeņa mestrs paskaidro, ka ordenim kopā ar Rēzeknes pili, ko tam piešķīris Polockas kņazs Konstantīns, pieder arī Lubānas ezers [LUB, Nr. 2884]. Ir izteiktas šaubas par dāvinājuma īstenumu, saskatot tajā viltojumu [Švābe 1940, 386. lpp.]. Tomēr jebkurā gadījumā nosaukumiem un teritorijām vajadzēja atbilst esošajām realitātēm.

No apskatītajiem dokumentiem izriet, ka Rēzeknes pils ar tās novadiem un Lotigolas zeme ir atšķirīgas teritorijas. Šajā sakarā jānorāda uz toponīmu “Лотыгаль” un “Лотыгово” izplatību Daugavas upes vidustecē un iespējamo šās teritorijas piedalīšanos latgaļu etnoģenēzē [Radiņš 1994, 23. lpp.]. Tās mums ļauj izteikt hipotēzi par konkrētas teritorijas ar nosaukumu Lotigola eksistēšanu arī tieši Polockas kņazistes zemēs. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka plaši skaidrojumi jēdzienu nosaukumi ir ļoti izdevīgi divdomīgu dokumentu vajadzībām.

Autoraprāt, ir kāds fakts, kas apliecina t. s. Konstantīna dāvinājuma un 1263. gada līguma rea-

litāti – hronoloģiski sakrītošas Livonijas ordeņa aktivitātes Austrumlatvijas austrumu daļā. Šeit parādās pirmais tā atbalsta punkts: ”Kā pirmais šāds vācu atbalsta punkts novadā radās Volkenbergā – Padebeškalnā (Mākoņkalnā) pie Rēznas ezera. Ziņas par to 13. gadsimta 60. un 70. gadu rakstītajos avotos ir netiešas, jo runa ir tikai par šīs pils pārvaldnieku – komturu, tāpēc komturejas izzušana te tiek skaidrota ar Dinaburgas pils uzcelšanu 13. gadsimta 70. gados. Lai gan V. Neimaņa izrakumi nedeva atbildi par pils hronoloģiju, šķiet, nav šaubu, ka vācieši savu nocietinājumu cēlušī senā pilskalnā. No mūra un koka nocietinājumiem Mākoņkalnā celtā pils, izvirzoties komturejas un fogtejas centriem Dinaburgā un Rēzeknē, zaudēja savu administratīvo nozīmi. Par pils sākotnējo lomu vācu iekarotajā teritorijā 13. gadsimta otrajā pusē stāsta kāda 19. gadsimta vidū pierakstīta teika, kas vēsta: pēc Volkenbergas pils valdnieka nāves palikušas trīs meitas, starp tām sadalīti pils plašie īpašumi, kuru robežās radušās Rēzekne, Ludza un Viļaka. Šo piļu vārdi panaivi tiek atvasināti no valdnieka meitu vārdiem Rozes (Rositen), Lūcijas (Ludza, Lucin), un Marijas (Marienhauzen – Viļaka), taču visumā sākotnējo vācu iekarojumu dalījumam atsevišķos novados varēja būt arī zināms vēsturisks pamats. Volkenbergas vārdu mantojusi muiža, kas minēta 16. gadsimta beigu revīzijās. Kādā 1599. gada revīzijas norakstā šī saistība pat fiksēta dokumentā – Volkenbergas muiža ar visvecāko pili (cum arce vertustissime).” [Mugurēvičs 1985, 56., 67. lpp.].

Jāatzīmē, ka trūkst liecību par to, ka šis process noticis aktīvu militāru darbību rezultātā. 13. gadsimta otrajā pusē mūs interesējošā teritorijā latgaļu kapulaukos un pilskaklnos nav vērojamas būtiskas pārmaiņas, kādas, piemēram, norisinājās Daugavas upes lejtecē pēc tās iekarošanas. Šķiet, ka ordeņa darbība te tiešām balstās uz kādiem no visām pusēm atzītiem līgumiem. Tā 13. gadsimta otrajā pusē vācieši izmanto latgaļu celto Rēzeknes koka pili, pie tam lietojot to kopā ar vietējiem iedzīvotājiem. Rēzeknes mūra pils celšanas sākums nav precīzi zināms. Uzskata, ka tas noticis starp 1264. un 1324. gadu, kur 14. gadsimta sākums ir vistīcamākais laiks [Mugurēvičs 1985, 54. lpp.].

Uzmanību saista jautājums par ordeņa pirmā atbalsta punkta novietojumu. Volkenbergas pils situēta starp divām latgaļu pieminēkļu grupām, no kurām viena atrodas uz ziemeļaustrumiem, bet otra uz dienvidrietumiem no Rēznas ezera. Iespējams, ka šo izvēli nav noteikuši tikai šie apsvērumi. Vai te atradies arī nozīmīgs latgaļu centrs, ar šodienas zināšanām grūti atbildēt. Nav šaubu, ka tāds atradies Rēznas ezera austrumkrastā.

Atgriežoties pie problēmas, vai uzkalniņu kapulauku izplatības pamatrajoni iezīmē kādu noteiktu politisku struktūru, vispirms nepieciešams noskaidrot Jersikas valsts austrumu robežas. Rakstītos avotos atrodams tikai viens nozīmīgs pieturas punkts. 1230. gadā bīskaps Nikolajs apliecina, ka Jersikas Visvaldis dāvinājis Daugavgrīvas klosterim kādu Vilkusalu (Wolfenholm) un zemi pie Daugavas upes starp Līksnas (Lixnam) un Recizas (Reciza) upi un Kafera (Caffera) ezeru [SLVA 1937, 138., 139. lpp.]. Droši identificējama Līksnas upe. Diemžēl pārējo nosaukumu atpazīšanā domas ir dalījušās. Tā Kafera ezerā saskatīts gan Stropu ezers [SLVA 1937, 138. lpp.], gan Kosas ezers [Šturms 1947, S. 1 – 14]. Neatkarīgi no visiem pieņemama konkrētā risinājuma par minētajiem hidronīmiem varam diezgan droši pieņemt, ka Jersikas Visvalža zemes aizsniedzās līdz šodienas Daugavpilij. Tē Daugavas upes abos krastos ir situēta hronoloģiski atbilstoša vairāku kapulauku grupa.

Rakstīto avotu ziņas, neskatoties uz to salīdzinoši lielo pietiekamību, diemžēl rada vairāk jautājumu nekā sniedz atbilžu. Kā zināms, pēc 1209. gada sakāves Jersikas Visvaldis bija spiests pakļauties bīskapam Albertam. Tai pašā gadā, kā teikts noslēgtajā līgumā, viņš, "klāt esot jo daudziem dižciltīgiem, garīdzniekiem, bruņiniekiem, tirgotājiem, vāciem, krieviem un lībjiem, Jersikas pilsētu, kas viņam pieder par dzimtu līdz ar novadu un visiem pie šīs pilsētas piederīgiem labumiem, nodeva kā likumīgu dāvinājumu svētās Dievmātes un jaunavas baznīcai, bet tos savus meslu devējus, kas saņēmuši ticību no mums (bīskapam Alberta), atbrīvoja un nodeva mums (bīskapam Albertam) līdz ar viņu mesliem un novadu, proti, Autīnes pilsētu, Cesvaini un citas ticībai piegrieztās" [Švābe 1936, 17. lpp.]. Pēc vasaļa uzticības zvēresta Jersikas Visvaldis saņēma no bīskapa Alberta "Jersikas pilsētu ar piederīgo novadu un labumiem kā lēni ar trim karogiem" [Švābe 1936, 17. lpp.]. Pilnīgi iespējams, ka tomēr kļūdās tie pētnieki, kuri velk vienlīdzības zīmi starp Jersiku un tās zemi, un zemēm – meslu devējām [Švābe 1936, 22., 23. lpp.; Auns 1982, 56. lpp.]. Spriežot pēc citētā dokumenta, tās ir jānodala, kas savukārt ļauj no nedaudz cita skatu punkta aplūkot šā valstiskā veidojuma struktūru. Tātad ir Jersika ar tās zemi, kas pieder Visvaldim kā dzimtas īpašums, un ir zemes – meslu devējas, kuru pakļautības pakāpju nosacījumi nebūt nav vienādi. Mēs kā tādas zinām Autīni un Cesvaini, tāpat zinām, ka eksistē arī vēl citas, diemžēl vārdā nenosauktas. Nevar būt šaubu, ka Visvalža ietekmes zona neaprobežojas tikai ar 1209. gada līgumā minētajām teritorijām uz ziemeļiem un ziemeļrietumiem no Jersikas. Tādām

zemēm – meslu devējām vajadzēja būt arī, piemēram, uz austrumiem no Jersikas.

Jersikas Visvaldis sava īpašuma zemes saņēma kā lēni ar trīs karogiem, kur katrs no tiem nozīmēja kādu konkrētu teritoriju [Švābe, 1936, 21. – 22. lpp.]. Zinot, ka parasti šādās situācijās tika atdota tikai puse no īpašuma, var domāt, ka tikpat, kaut tas attiecīgajā dokumentā nav teikts, viņš zaudēja. Kā jau tika minēts, kā tādas nevajadzētu skatīt Autīni un Cesvaini. Domājams, šo zaudēto trīs karogu vārdi atrodami 1211. gada līgumā starp bīskapu un ordeni. Šajā pakļauto zemju pārdales dokumentā teikts: "(...) vienojušies par to, lai zemi, ko sauc par Letiju (Lettia), sadalītu trīs daļās ar lozi, nolēma, uzrakstot attiecīgās trīs kartes, nošķirt trīs vienādas daļas un pēc tam, kad šīs kartes sagatavotas, noteikt caur kāda negrāmatnieka roku ar lozi, kas vienai vai otrai pusei piekrīt. Tādā kārtā divas kartes tika piešķirtas kunga bīskapa daļai, no kurām viena aptvēra pili Asoti (Aszute), pili Lepeni (Lepene) un Bebernines (Bebernine) robežās esošos ciemus, kas kādreiz piederēja Jersikas kņazam, ar visiem atsevišķiem piederumiem; otrā aptvēra pili Autīni (Autenine), Aleni (Alene) ar viņu piederumiem, Kristus bruņiniekiem kā trešā viņiem piederīgā daļa tika piešķirta viena karte, kas aptvēra pili Gerdeni (Zerdene), Negesti (Negeste), Cesvaini (Sessowe) ar viņu piederumiem. Bet no bīskapa daļas Alenes pils tika pievienota Krusta bruņinieku daļai kā atlīdzība par diviem ciemiem, ko bīskaps bija viņiem parādā." [Švābe 1936, 25. lpp.] Tātad ir ļoti ticams, ka 1209. gadā Jersikas Visvaldis no savas dzimtas īpašumiem zaudē Asoti, Lepeni, Beberninu. Vismaz daļa no pārējām, ja ne visas, apskatītajā dokumentā nenosauktās teritorijas jāsaista ar zemēm – meslu maksātājām.

Acīmredzot šīs dalīšanas līgumu slēdzējpusē ne vienmēr īsti reāli apzinājās jauniegūto teritoriju robežas un struktūru. Līdz ar to dokumentu precizēšanu nedrīkst uztvert tikai kā bīskapa un ordeņa stratēģisko interešu realizāciju. 1213. gadā, no jauna pārdalot Letijas zemes, to apliecinošajā dokumentā līdz ar Autīni, Gerdeni, Negesti, Cesvaini, Aleni parādās jauns nosaukums – Mārciena (Marxne). Vēl tekstā runāts par tuvāk nepaskaidrotām apdzīvotām vietām teritorijā starp Aiviekstes un Daugavas upi [SLVA 1937, 56., 57. lpp.].

Rakstītos avotos nav tieši nosauktas tās trīs zemes, kuras saskaņā ar 1209. gada miera līgumu no bīskapa Alberta saņēma atpakaļ Jersikas Visvaldis. Šī jautājuma izpratni vēl sarežģītāku padara kāds 1224. gada dokuments. Lūk, kas tajā teikts: "Alberts, no Dieva žēlastības Rīgas bīskaps, visus šī raksta saņēmējus sveicina ar dievu. Darām zināmu jums visiem, ka uz Jersikas kņaza lūguma pusi

no Jersikas pils ar visiem pie šīs pils piederīgiem labumiem, izņemot Autīni, mēs piešķiram Konrādam, Ikšķiles bruņiniekam, kā feodālu beneficiju, bet ar tādu norunu, ja viens no viņiem nomirst agrāk, neatstādams mantinieku, tad viss šis benefīcijs piekrīt otram. Bet ja kāds no minētajiem labumiem pašreiz atrastos kāda cita valdījumā, to mēs atbrīvosim līdz nākamajām Lieldienām vai labprātīgi vienosimies ar minēto kņazu un bruņinieku Konrādu. Bez tam Cesvaines pils novads dos joprojām mums desmitās tiesas labību pēc mēra, ko dod Ikšķilē. Paši viņi pienācīgi rūpēsies par baznīcas nodevām.” [Švābe 1936, 27. lpp.] Citēto dokumentu var skaidrot divējādi. Pirmkārt, bīskaps izlēno Ikšķiles Konrādam to Jersikas daļu, kas bija tā rīcībā saskaņā ar 1209. gada līgumu. Par to it kā liecina Autīnes un Cesvaines pieminēšana un arī viņa gatavība atbrīvot vārdā nenosauktus īpašumus, ja tie atrastos kādas trešās personas rīcībā. Otrkārt, bīskaps izlēno pusi no tobrīd Visvaldim piederošās daļas, kas tomēr būtu zināmā pretrunā ar iepriekš citētā dokumenta tekstu. Nozīmīgs faktors ir nosacījums, ka šīs lēnis pienākas otram, ja pirmais mirst bez mantinieka. Atkarībā no teksta interpretācijas vienā gadījumā Jersikas Visvaldim tā ir iespēja atgūt kādreiz zaudētus valdījumus, bet otrā gadījumā – iespēja Ikšķiles Konrādam pievienot bīskapa teritorijām daļu no bez mantinieka palikušajiem īpašumiem. Tomēr, pat norisinoties pēdējam scenārijam, tas vēl nenozīmēja visu Jersikas Visvalža īpašumu pārņemšanu.

Priekšroka vairāk dota uzskatam, ka 1224. gada akts ir bīskapa Alberta spiediena rezultāts, lai atbrīvotos no neuzticamā latgaļu vasaļa [Švābe 1936, 27. lpp.; Auns 1981, 42. lpp.]. Ziņu par kādām nopietnām Jersikas Visvalža neveiksmēm šai laikā trūkst. Tiesa, Indriķa hronikā stāstīts par ar bīskapu saskaņotu Kokneses bruņinieku uzbrukumu Jersikai 1214. gadā un tāda atkārtojumu 1215. gadā [IH, 189., 195. lpp.]. Taču šos notikumus no aprakstītā akta šķir desmit gadu. Skaidrību šai jautājumā neienes arī 1239. gada dāvinājums, ar kuru bīskaps Nikolajs ar vasaļu piekrišanu dāvina ordenim Jersikas pils pusi ar visiem lauku piederumiem, tiesībām uz desmito tiesu, lai tas Jersikas vietā uzceltu mūra pili [SLVA 1940, 222., 223. lpp.]. Pie tam ordenis uzņemas segt pils uzturēšanas izdevumus un mantinieku lēņu tiesību izpirkšanas divas trešdaļas. Tekstā skaidri runāts par vairākiem vārdā nenosauktiem mantiniekiem. Tātad visticamāk Jersikas Visvaldim tomēr ir bijuši mantinieki.

Ir vēl viens dokuments, kas tiek izmantots, lai pamatotu, ka Ikšķiles Konrāds un viņa pēcnācēji ir bijuši turpmākie noteicēji Jersikā [Auns 1981, 43. lpp.]. 1348. gadā Nikolajs Ikšķils nopērk no sa-

va tēvoča Heinriha Ikšķila jau viņa tēvam piederējušus valdījumus, to skaitā Dignājas (Duben) pili, Lepenes (Lepene) zemi, Preiļu (Preylen) zemi, Jersiku (Gerzike) [LGU, Nr. 69]. Pēdējā nav tuvāk paskaidrota. Kā zināms Lepene jau minēta, bīskapam Albertam un ordenim dalot zemes Letijā 1211. gadā, kur tā lozējot iekrīt bīskapa daļā. Jersikā pēc 1239. gada ir pietiekami sarežģīta situācija ar vairākiem mantiniekiem, un nevar apgalvot, ka Ikšķiles Konrāds to visu būtu varējis iegūt. Kā apliecinājumu tam vēl var minēt faktu, ka 1256. gadā tiek parakstīts jauns dokuments, saskaņā ar kuru ordenim pienākas vairs tikai Jersikas pils vietas trešdaļa ar piederošajām zemēm, desmito tiesu un visām laicīgām tiesībām. Drīzāk 1348. gada Heinriha Ikšķila zemju pirkšanas akts liecina par labu pieņēmumu, ka 1224. gadā Ikšķiles Konrādam bīskaps Alberts izlēno savas 1209. gadā iegūtās Jersikas zemes.

Mūs interesējošais dokuments hronoloģiski sakrīt ar 1224. gada Tālavas un Atzeles sadalīšanu. Pilnīgi iespējams, ka tas varēja būtiski skart arī Jersikas Visvalža ietekmes un interešu zonu. Lai iegūtu viņa atbalstu, jo mums nav iemesla apšaubīt šī valdnieka nozīmīgumu, bīskaps Alberts varēja piedāvāt jeb tikpat labi Jersikas Visvaldis ierosināt šādu abām pusēm pieņemamu darījumu, cerot tikai uz sev labvēlīgu rezultātu nākotnē.

Kādas zemes saturēja Jersikas Visvalža 1209. gada lēnis ar trim karogiem? Viena no tām varēja būt pati Jersika tās šaurākajā izpratnē. Atzīmējama ir Jersikas centra savrupā situācija. Kā rāda kapulauku izvietojums, tas nav atradies kaut cik plašākas apdzīvotas teritorijas tiešā tuvumā. Šķiet, pie Jersikas jāpieskaita kādas nelielas platības arī Daugavas upes kreisajā krastā ar Dignāju. Tam par labu runā vairāku hronoloģiski atbilstošu kapulauku atrašanās šajā rajonā, tomēr konkrētas robežas iezīmēt visai grūti. Visticamākā iespēja ir meklēt vēl divu atlikušo karogu zemes uz austrumiem no Dubnas upes un tās pietekas Feimankas, kur vērojama izteikta atbilstošu pieminekļu koncentrēšanās.

Kaut rakstītajos avotos minēto zemju, to centru, citu apdzīvotu vietu identificēšanai pētnieki veltījuši daudz uzmanības, tomēr tikai atsevišķos gadījumos ir izdevies rast vairāk vai mazāk vienotu un visiem pieņemamu risinājumu. Tā, piemēram, neskatoties uz to, ka pēdējās publikācijās 1211. gada dokumentā minētie ciemi Bebernines robežās lokalizēti Daugavas kreisajā krastā, šodienas Bebrene tuvumā [Шhope 1961, c. 138; Murgurēvičs 1973, 28. lpp.; Auns 1982, 52., 53. lpp.], šis jautājums paliek līdz galam nenoskaidrots. Jānorāda uz vairākiem apstākļiem, kas ir pretrunā ar minēto pieņēmumu. Mūs interesējošā rakstītajā

avotā skaidri norādīts, ka runa ir par zemju dalīšanu Letijā, taču Bebrene atrodas Sēlijā. Nav pamata domāt, ka tas vienkārši izskaidrojams ar vietējo apstākļu nezināšanu. Par to liecina citi dokumenti. Indriķa hronikā, aprakstot 1208. gada notikumus, minēta Sēlpils un tās ieņemšana [IH, 107., 109. lpp.]. Pāvests Inocentījs IV 1254. gadā ar savu bullu apstiprina ordeņa tiesības uz piecām Sēlijas pilīm – Alekti (Allecten), Kalvi (Calve), Sēleni (Selen), Medeni (Medene), Nīcgali (Nitzegale) un visiem to ciemiem [SLVA 1940, 366., 367. lpp.]. Visai labi varētu būt atpazīstama pēdējā, kuras nosaukums saglabājies kā Daugavas upes labajā tā kreisajā krastā. Tātad pastāv iespēja, ka uz dienvidiem no Eglaines upes varēja atrasties Nīcgales pilsnovads [Biļkins 1992, 20. lpp.], kas tad ir pretrunā ar Bebernines novietojumu šeit. 14. gadsimta dokumentos atrodamas norādes, ka robeža starp Sēliju un Livoniju iet pa Daugavas straumes vidu [Biļkins 1992, 8., 9. lpp.].

Diemžēl šajā 1211. gada Letijas sadalīšanas aktā trūkst paskaidrojuma, ka Bebernine ir pils. Tas neliedz iespēju to interpretēt, piemēram, kā upi vai ezeru. Tāpēc noliegums, kas balstīts uz pieņēmumu par pils esamību vai neesamību tai vai citā vietā, nevar būt pietiekams pamatojums pastāvošo hipotēžu noliegšanā. Šāda veida nosaukumi ir ļoti plaši sastopami, tāpēc vēl jo vairāk palielina esošās neskaidrības. Beidzot nemaz tik fantastisks nav pieņēmums, ka Bebernine ir tā pati Indriķa hronikā minētā Beverīna [Stepiņš 1993, 25. lpp.].

Varbūt aprakstītā jautājuma atrisināšanā var palīdzēt tai pašā dokumentā minēto Asotes un Lepenes pils lokalizācija. Par pirmo domstarpību nav. Pētnieki vienprātīgi to novietojusi Daugavas labajā krastā netālu no šodienas Jēkabpils Asotes pilskalnā. Tik vienkārši vairs nav ar otro. Te pastāv vairāki viedokļi. Saskaņā ar vienu no tiem Lepene tiek novietota Ungurmuižā (Lemehnen), kur gan trūkst atbilstoša pieminekļa. Tāpēc pagaidām vairāk pieņemama šķiet tās lokalizācija uz dienvidiem no šodienas Atašienas tāda paša nosaukuma pilskalnā [Шнопе 1961, c. 135]. Ja tas tā, tad Lepenes zeme atradās starp Mārsnes, Atašas un Marašas upi un uz dienvidiem no Neretas upes varēja aizsniegties līdz Daugavai.

Atgriežoties pie Bebernines ciemu lokalizācijas jautājumā, ka Ungurmuiža atrodas Silabeburu ezeļa krastā, ka uz ziemeļiem no šodienas Jēkabpils Aiviekstē ietek Braslavas (Bebbernitz) upe [LGU, Nr. 397]. Līdz ar to ir iespējama to atrašanās tieši Asotes un Lepenes zemju tuvumā.

Varbūt nozīmīga informācija par 1211. gada Letijas sadalīšanas dokumentā minētajām zemēm

iegūstama no to savstarpējās salīdzināšanas. Mēs zinām, ka vienu no trim vienlīdz lielajām daļām veido Asote, Lepene un ciemi Bebernines robežās, otro – Autīne un Alene, bet trešo – Gerdene, Negeste, Cesvaine. Tāpat līgumā teikts, ka Alene ir divu ciemu vērtā. Līdz ar to Autīni varam saprast kā visai ievērojamu vērtību. To apliecina arī 1213. gada Letijas zemju pārdale.

Autīnes pili identificē ar Sārumkalna pilskalnu šodienas Priekuļu tuvumā [Mugurēvičs 1993, 375. lpp.], kaut arī tam piekrist ne visi pētnieki [Stepiņš 1993, 39. lpp.]. Savukārt Alenes meklējumi noslēgušies ar tās novietojumu Daugavas labajā krastā šodienas Pļaviņu tuvumā Oliņkalna pilskalnā [Mugurēvičs, 1977, 47. – 49. lpp.]. Cesvaines pils tiek lokalizēta tāda paša nosaukuma pilskalnā šodienas Cesvainē [Brastiņš 1930, 154., 155. lpp.], bet Negastes pils – Viesienas Dārznīcas kalna pilskalnā [Brastiņš 1930, 142., 143. lpp.; Мугуревич 1965, c. 16] šodienas Lauteres tuvumā. Gerdene tiek meklēta uz ziemeļrietumiem no šodienas Jēkabpils. Te atrodas Gardaunas ezers, bet tā krastos nav hronoloģiski atbilstoša pieminekļa. Ir mēģinājums Gerdenes centru novietot Sāvienas pilskalnā pie Aizdriķņu ezera [Мугуревич 1965, c. 17]. Taču mūsu rīcībā esošais materiāls šā pieminekļa datējumu pagaidām neļauj attiecināt uz 13. gadsimta sākumu.

Spriežot pēc vēlā dzelzs laikmeta kapulauku un pilskalnu ar ripas keramikas atradumiem izvietojuma, ņemot vērā rakstīto avotu ziņas par to vai citu zemju savstarpējām attiecībām, jāsecina, ka ar Autīni tās plašākajā nozīmē jāsaprot plaša teritorija Gaujas upes kreisajā krastā uz ziemeļaustrumiem no Līgatnes upes. Bez jau pieminētā Priekules Sārumkalna te vēl atrodas Raunas Tanīskalna pilskalns. Tas situēts Raunas upes labajā krastā šodienas Raunā. To iespējams identificēt ar Indriķa hronikā minēto Rūsiņa Soteklas (Sotecele) pili [Stepiņš 1993, 38. lpp.; Mugurēvičs 1993, 374., 375. lpp.]. Hronists, runājot par letu vecākajiem, viņu nosauc līdzās Autīnes Varidotim un Beverīnas Tālibaldim [IH, 119. lpp.].

Beverīnas pils vieta, neskatoties uz tās vairākkārtīgo un it kā pietiekami detalizēto aprakstu Indriķa hronikā, tomēr joprojām rosina pētniekus arvien atgriezties pie tās lokalizācijas, jo vienota viedokļa trūkst [Stepiņš 1993, 18. – 25. lpp.; Mugurēvičs 1993, 376., 377. lpp.; Auns 1996, 109. – 123. lpp.]. Paskatīsimies uz šo jautājumu no to datu viedokļa, ko var sniegt pieminekļu kopējā situācija. Tā vērtējot, atkārtoti uzmanību pievērš Kauguru Pekaskalna pilskalns, kas, kā zināms, jau ticis atzīmēts par Beverīnu. Tas atbilstoši atrodas

savrupi starp Imeru, Trikātu un Autīni. Šajā sakarā jānorāda, ka nav pamata Beverīnu identificēt ar Trikātu, ja nu vienīgi gadījumā, kad pēdējā rakstītos avotos minēta tikai novada nozīmē, kas maz ticams [Auns 1996, 112., 113. lpp.]. Tāpat par to liecina viens daudzkārt izmantots fakts – Beverīna tiek nodēzināta 1216. gadā un tās vārds vēlāk vairs nav sastopams, bet Trikātā vēl 1225. gadā sapulcējās Tālavas latgaļi, lai tiktos ar pāvesta legātu bīskapu Guljimo [IH, 217., 313. lpp.].

Neatbildēts ir jautājums – vai Imera bija Tālavas sastāvdaļa un kādas bija tās saistības ar Trikātu? Spriežot pēc Indriķa hronikas, kurā teikts, ka pie Imeras dzīvojošie latgaļi 1208. gadā “meta lozes, lai uzzinātu savu dievu prātu, vai viņiem kopā ar citiem Tolovas letgaļiem pakļauties Pleskavas krievu vai latīņu kristietībai, jo krievi savā laikā bija ieradusies un kristījuši savus Tolovas letgaļus, kas viņiem arvien maksājuši meslus” [IH, 109. lpp.], viņiem bijušas tiesības patstāvīgi izlemt šo tik būtisko lietu. Jāatgādina, ka Tālibalds un viņa dēli šai laikā ir pareizticīgie. Tā nonākam pie secinājuma par vismaz relatīvu, ja ne pilnīgu Imeras neatkarību no Tālavas un Trikātas.

Pastāv viedoklis, balstīts uz nule citēto hroniku, ka Indriķis bija beverīniešu sludinātājs un līdz ar to Beverīnai vajadzētu atrasties Imerā [Auns 1996, 118. lpp.]. Tiešām mūs interesējošā rakstītā avotā Beverīnas aplenkuma aprakstā sacīts, ka “viņi nogalināja piecus no tiem, atņēma tiem zirgus un skriešus atgriezās pilī pie sava priesterā” un ka “arī viņu priesteris, daudz nedomādams par igauņu uzbrukumiem, uzkāpa uz pils aizsargsienas” [IH, 121. lpp.]. Taču, šķiet, nav pamata uzskatīt, ka beverīniešu kristīšana būtu notikusi vienlaikus ar imeriešu kristīšanu. Indriķa hronikā par pēdējo teikts: “Alebrands kristīja dažus ciemus, atgriezās Rīgā un sniedza ziņojumu bīskapam. Tas, priecādamies kopā ar viņu un allaž censdamies rūpēties par baznīcu, aizsūtīja savu audzēkni Heinrichu, kas bija saņēmis svēto ordināciju, ar šo pašu Alebrandu atpakaļ uz turieni. Pabeidzis šajā novadā kristīšanu, Alebrands atgriezās, bet otrs, uzcēlis baznīcu un saņēmis par to beneficiju, apmetās pie viņiem uz dzīvi un, par spīti jo daudzām briesmām, nemitējās izklāstīt nākamās dzīves svētlaimi.” [IH, 109. lpp.] Nozīmīgi, ka runa ir tikai par ciemu kristīšanu, bet pils netiek minēta. Vienlaikus nav apšaubāma imeriešu kopdarbība ar ticību saistītā jautājuma risināšanā un, pastāvot centram – pilij, diez vai tās vārds paliktu nenosaukts. Atgriežoties pie 1208. gada Beverīnas aplenkšanas apraksta, uzmanību saista šis teksts: “Leti atbildēja, viņi priecājosies un slavējot Dievu par to, ka, nule saņēmuši kristietību, redzot, kā Dievs viņus aizstāv.” [IH,

121. lpp.] Autoraprāt, te fiksēta liecība par to, ka beverīnieši pieņēmuši kristietību tieši cīņas laikā, t. i., nedaudz vēlāk par imeriešiem. Tas varēja tāpat nozīmēt Tālibalda ietekmes samazināšanos Beverīnā. Šajā aspektā jo interesants ir fakts, ka Indriķa hronika par Beverīnas letu vecākiem 1211. gadā nosauc Doti un Paiki [IH, 161. lpp.].

Tālibalds tiek uzskatīts gan par visas Tālavas, gan tikai Trikātas valdnieku. [Auns 1993, 119. lpp.] Lai kā tur būtu, bet Indriķa hronikā tikai vienu reizi viņa vārds minēts tiešā saistībā ar Beverīnu. Runājot par notikumiem pirms pils pirmās aplenkšanas, hronists raksta, ka “letu vecākie – Rūsiņš no Sotekles pils, Varidots no Autīnes un Tālibalds no Beverīnas, kā arī Bertolds, ordeņa brālis no Cēsīm, aizsūtīja savus ziņnešus pie Ugaunijas igauņiem, lai pieprasītu gandarījumu par visām no tiem piedzētajām pārestībām” [IH, 119. lpp.]. Turpmākajos notikumos, pēc Indriķa ziņām: “ugauņi (...), apļaujiuši Tālibaldu Trikātā; sasniedza Trikātu, kur sagūstīja Tālibaldu, šī novada vecāko, un viņa dēlu Varibulu; atnāca Tolovas Tālibalda dēli Ramēķis un viņa brāļi; vakarā viņi nokļuva Trikātā un atrada Tālibaldu, kas no meža slēptuvēm bija atgriezies pie pirtīm.” [IH, 159, 183, 187, 198. lpp.] Uzmanību izraisa apstāklis, ka Tālibalda vārds nav sastopams to vecāko vidū, kas organizē un dodas karagājienos uz igauņu zemēm. “Tad Beverīnas leti, noskumuši par savu ļaunu nāvi, kurus igauņi bija nokāvuši un sadedzinājuši, sūtīja pie visiem apkārtnes letiem, aicinādami viņus būt gataviem doties ceļā, lai, tiklīdz Dievs to atļausot, atriebtos ienaidniekiem. Un tā notikās, ka Rūsiņš, drošsirdīgākais no letiem, un Varidots ar visiem letiem, kas bija viņu zemēs, lielā skaitā sanāca pie Beverīnas pils... Bet leti nometās pie Burtņieku ezera, sadalīja savā starpā visu kara laupījumu un priecīgi atgriezās Beverīnā. Sastapuši te ordeņa brāli Bertoldu, kā arī savu priesteri ar vairākiem bīskapa bruņiniekiem un stopniekiem, viņi tiem no visa pasniedza dāvanas.” [IH, 123. lpp.] Šķiet, citētais teksts apstiprina tās īpašās attiecības, kas pastāvēja starp beverīniešiem un bīskapu, un ordeņa pārstāvjiem, kas ir gan kristīgās ticības pieņemšanas, gan, iespējams, vēl kādu mums nezināmu notikumu rezultāts. Kā karadarbības organizētāji no Beverīnas puses tiek minēti jau iepriekš atzīmētie tās vecākie Dote un Paike. Viņi 1211. gadā “devās uz Rīgu, lūgtin lūdzās palīdzību pret sakaliešiem” [IH, 161. lpp.]. Hronists saka: “Tad cēlās krustneši ar ordeņa brāļiem, bīskapa brālis Teoderihs, Kaupo ar visiem līviem un Cēsu Bertolds ar letiem un, savākuši Metsepolē lielu karaspēku, pavarzījās līdz jūrai un veica triju dienu gājumu gar jūru, tad pagriezās pret sakaliešu novadu.” [IH, 161. lpp.]

Vēlreiz jāuzsver, ka igauņi un sakalieši, iebrukdami latgaļu novados, pirms otrreiz aplenca Beverīnu, bija aplaupījuši Tālibaldu Trikātā, tomēr par viņa aktivitātēm šajā sakarā nekas nav zināms. Tas skaidrots, ka "trikātieši bija arī beverīnieši" [Abuls 1924, 59. lpp.], kas, kā jau minēts, ir pretrunā ar rakstīto avotu ziņām. Atšķirībā no Tālibalda, piemēram, visos šajos konfliktos ļoti aktīvi piedalās Sotekles Rūsiņš. Viņu savstarpējās attiecības nav skaidras, bet nav pamata domāt, ka otrais atradās pirmā pakļautībā. Tāpat trūkst ziņu par Tālibalda dēlu piedalīšanos minētajos konfliktos. Tiesa, viņi piedalās 1214. gada krustnešu, libiešu un latgaļu sirojumā igauņu piejūras novados. Tālibalda dēli "salaupīja trīs līvu mārciņas sudraba, neskaitot drēbes, zirgus un daudz cita kara laupījuma, kuru visu aizveda uz Beverīnu" [IH, 191. lpp.]. Taču tas notika pēc tam, kad viņi bija pārgājuši katoļticībā un kļuvuši par bīskapa vasaļiem. Varam pieņemt, ka Tālibalds līdz pat savai nāvei 1215. gadā paturēja pareizticību un saglabāja savas saistības ar tās ieviesējiem, izvairoties no pārāk ciešām attiecībām ar katoļticības izplatītājiem. Tāpat, šķiet, nevajadzētu pārspīlēt viņa ietekmi un nozīmi.

Apskatītais materiāls ļauj uzskatīt, ka Beverīna nav atradusies Imerā. Tā ģeogrāfiskā nozīmē piederēja Tālavai, bet maz ticams, ka bija tieša Trikātas pilsnovada administratīvā sastāvdaļa. Katrā ziņā kopš 1208. gada Beverīna atradās katoļticības nesēju ietekmes zonā. Līdz ar to visai labi izprotami Indriķa hronikā aprakstītie 1216. gada notikumi: "Krievi kā parasti atnāca uz Tolovas letu zemi, lai ievāktu nodevas un, tās savākuši, nodedzināja Beverīnas pili." [IH, 127. lpp.] Tātad tika iznīcināts tas centrs, kas sadarbojās un atbalstīja krustnešus. Ne velti ordeņa mestrs Bertolds tūlīt aizturēja meslotājus.

Nevar noliegt, ka daudz piekritēju ir Beverīnas meklējumiem Gaujas upes labajā krastā [Stepiņš 1993, 27. – 34. lpp; Auns 1996, 115. lpp.]. Tā, piemēram, saskatīta Vaidavas pilskalnā, Kokmuižas Cimpēnkalna pilskalnā. Šis pieņēmums galvenokārt balstās uz Indriķa hronikā aprakstīto igauņu 1210. gada Cēsu aplenkumu. Hronists saka: "Tai pašā dienā igauņi, uzzinājuši par līvu un letu lielo pulcēšanos ar Kaupo un viņa draugiem, atkāpās no Cēsu pils, pārgāja pār Gauju un nakti atpūtās, gulēdami pie ezera, kas atrodas pie Beverīnas ceļa. Bet Cēsu brāļi un Kaupo ar līviem un letiem viņiem no rīta sekoja, apmetās pie tā paša ezera brokastot un izsūtīja pa priekšu karaspēka izlūkus un sargus, no kuriem daži atgriezušies ziņoja, ka igauņi aizgūtnēm bēgot pār Imeru." [IH, 141. lpp.] Šis teksts analizēts tik daudz reižu, ka, šķiet, ir jāpējas uzzināt ko jaunu ir izsmeltas. Tāpēc

jāuzsver tikai tas, ka nav pamata uzskatīt, ka igauņi atkāpās pa Beverīnas ceļu, jo Indriķis skaidri norāda, ka viņi apstājušies nakšņot pie Beverīnas ceļa. Līdz ar to jautājums par to, kurā Gaujas krastā meklējama šī tik stridīgā pils, paliek atklāts. Autoraprāt, nevienam no minētajiem Gaujas labā krasta pilskalniem nav nekādu būtisku priekšrocību attiecībā pret Kauguru Pekaskalna pilskalnu. Pēdējam par labu, ņemot vērā ordeņa intereses, runā arī tā novietojums tieši pie Gaujas ceļa.

Visticamāk, ka bīskapa un ordeņa noslēgtie līgumi par Austrumlatvijas zemju sadalīšanu visai nepilnīgi atspoguļo esošās latgaļu valstiskās struktūras un to iekšējās saistības. Tie vairāk ir kādas konkrētas situācijas minēto iekarotāju savstarpējo attiecību rezultāts, kas balstīts uz tā brīža viņu zināšanām un vajadzībām. Varam pieņemt, ka līgumos reizēm pat sastopamies ar vēlamos nevis reālo. Par to liecina apstākļi, ka bieži nepieciešami atkārtoti līgumi, kuri, salīdzinot ar iepriekšējiem, satur plašāku un konkrētāku informāciju. Tas neapšaubāmi jāņem vērā, runājot par vēl vienu nozīmīgu Austrumlatvijas zemju dalīšanas dokumentu.

1224. gadā bīskaps Alberts un mestrs Folkvīns noslēdz līgumu, saskaņā ar kuru tiek pārdalīta Tālava un sadalīta Atzele. Tā teksts skan šādi: "Svētās un nedalāmās Trīsvienības vārdā. Mēs, Alberts, no Dieva žēlastības Rīgas bīskaps, gribam, lai visiem tagadējiem un nākošajiem Kristus ticīgajiem būtu zināms, ka zemi, ko sauc par Tālavu, saskaņā ar pāvesta kunga rīkojumu, kas dots mums un Kristus bruņiniekiem attiecībā uz Līvzemi (Livonia) un Letiju (Letthia), sekojot gudru vīru padomam, sadalām ar minētiem brāļiem šādi: ciemu, kas atrodas pie Vijas (Viwam) upes, tā vīra īpašumu robežās, kuru sauc par Ramēķi (Rameke), un visu, kas pirms šīs dalīšanas bija mūsu valdījumā līdz pat Burtniekiem (Astyerve), ar baznīcām, desmito tiesu un visiem laicīgiem ienākumiem viņi valdīs līdz ar civilo tiesas varu. Bet lozējot mūsu divkārsajā daļā ar visām tiesībām ietilpst: Gibbe, Jovnate, Jeie, Ale, Zlavka, Saueke, Virevele, Zurvegale, Metsene, Gulbana, Jazva, Prebalge. Ko līdz šim minētie brāļi bija pirkuma vai dāvinājuma ceļā ieguvuši aprakstītās robežās no zvejām, biškokiem, pļavām vai tīrumiem, turpmāk būs mūsu. Tāpat viss tas, kas mums piederēja viņu tiesā, tagad brīvi pieder viņiem. Bez tam zeme, ko sauc par Atzeli (Agzele), iepriekš teiktā kārtībā pieder viņiem, kamēr mums pašiem paliek Berezne (Berezne), Purnava (Pornuvve), Abelene (Abelen) un Abrene (Abren). Bet, lai vēlāk kāds ar neapdomīgu rīcību nemēģinātu šo mūsu dalījumu apstrīdēt, esam likuši izgatavot šo mūsu grāmatu un apstiprināt to ar zīmogiem un vārdiem, kas bija klāt, kad tas

notika: mūsu cienījamais brālis Hermanis, Leales bīskaps, Johannes, Rīgas lielākās baznīcas prāvests, bruņinieki: Daniēls no Lielvārdes, Johannes no Bikkšovedas, Engelberts no Tīzenhūzenes, mūsu gaitnieks Engelberts un daudzi citi.” [Švābe 1936, 366., 367. lpp.]

Nozīmīgi, ka pirms citētā dokumenta tapšanas tika noslēgts miers ar Novgorodu un Pleskavu. Saskaņā ar Indriķa hroniku “(...) krievi norīkoja sūtņus uz Rīgu un lūdza mieru. Rīdzinieki viņus pieņēma un atjaunoja viņiem meslus, ko krievi bija saņēmuši Tolovā. Bet Tolovas letus bīskaps sadalīja ar saviem ordeņa brāļiem: divas daļas viņš paņēma sev, trešo atstāja ordeņa brāļiem.” [IH, 309. lpp.] Kā redzams, tad šajā rakstītajā avotā nekas nav teikts par Atzeli. Šajā sakarā jāizsaka vairāki pieņēmumi, kas, domājams, tomēr nav viens otru izslēdzoši. Varam pieņemt, ka Atzeles dalīšana bija ietekmes zonu noteikšana teritorijās, kur gan bīskapa, gan ordeņa reālā vara vēl nepastāvēja vai bija ļoti vāja. Tāpat visai iespējams, ka Tālavas jēdziens atšķirīgos dokumentos ir atšķirīgs. Pirmkārt, tas pastāvēja kā ģeogrāfisks jēdziens lielāka apgabala apzīmēšanai. Tā izveidošanos iespējams attiecināt uz 1. gadu tūkstoša beigām, kad latgaļi apguva šīs sev jaunās zemes. Tāpēc der vēlreiz atcerēties jau atzīmēto nosaukuma “Tālava” sastopamību šodienas Krievijas ziemeļrietumos Pleskavas un Izboriskas pilsētu apkārtnē. Otrkārt, tas pastāvēja kā konkrētas vienības jēdziens, kas bija vairāk tās iekarotāju noteikts un varēja pat neatbilst latgaļu politiskās struktūras realitātēm. Tā par to liecina fakts, ka 1224. gada Tālavas pārdales līgumā, piemēram, nav minēta Trikāta. Jāsecina, ka aprakstītajā dokumentā Tālavas jēdziens lietots tieši šajā otrajā izpratnē. Vēl tikai jāpiebilst, ka pastāv arī uzskats, saskaņā ar kuru līgumā, lai gan runa par dalīšanu, faktiski notiek “robežu noapaļošana un starpgabalu apmaiņa” [Švābe 1936, 370. lpp.].

Tagad aplūkosim, ko mūs interesējošajā jomā var uzzināt no pieminekļu izplatības analīzes. Gaujas labais krasts virzienā uz Burtņieku ezeru, t. i., teritorija, par kuru līgumā runā kā par jauno ordeņa īpašumu, atzīmējams kā maz apdzīvots. Tālāk upes pretējā krastā kā neliels centrs izdalās Trikāta ar vairākiem kapulaukiem. Neiedziļinoties problēmā, kur konkrēti atradās Gibbke, Jovnate, Zlavka, Saueke un citas bīskapa daļai piederošās dzīvesvietas, jānorāda, ka to novietojums kopumā atbilst lielai apbedīšanas pieminekļu grupai ar Galgauskas Krapas pilskalnu centrā. Virzienā no Trikātas uz to robežu iezīmē neapdzīvotais Palsas kreisais krasts. Arī otrpus upei līdz Gaujai ir tikai daži kapulauki visai attālu viens no otra. Tik izteiktas robežas nav konstatējamas starp Krapas pieminekļu

grupu un uz dienvidrietumiem no tās esošajiem kapulaukiem ap Cesvaines pilskalnu. Vēl šajā virzienā uzmanību saista uz dienvidiem no pirmās izdalāmā apdzīvotā vieta Aiviekstes labajā krastā starp Kujas un Liedes upi. Šos kapulaukus un Meirānu Visagala pilskalnu kā no Krapas, tā Cesvaines pieminekļu grupas šķir izteikta neapdzīvotas zemes josla. Pilnīgi iespējams, ka te lokalizējama kāda no Jersikas zemēm. Atgriežoties pie bīskapa jaunieguvumu robežām pēc Tālavas pārdalīšanas, tās tāpat pietiekami skaidri iezīmējas ziemeļaustrumu virzienā. Kapulauku novietojums te atļauj nošķirt Krapas grupu no pieminekļiem, kas kārtojas ap Alūksnes ezeru. Nav šaubu, ka pēdējie jāsaista ar Atzeli un ordeņa ieguvumu, kam varēja būt atsevišķs apzīmējums. Šī nosaukuma zemes teritorijas, spriežot pēc zināmajiem bīskapa īpašumiem, meklējamas arī uz dienvidaustrumiem no Alūksnes ezera. Dīvaini, ka tās šķir ļoti plašs neapdzīvots rajons starp Pededzi un Balvupi. Šķiet, arī šajā gadījumā jādod priekšroka Atzelei kā ģeogrāfiskam apzīmējumam. Diemžēl, bet politiskā struktūra un centri paliek neminēti. Jāsaka, ka tieši ar to 1224. gada dokuments par Tālavu un Atzeli būtiski atšķiras, piemēram, no Letijas 1211. gada dalīšanas līguma.

Mums ir pamats uzskatīt, ka ar Bērzeni, Abeleni, Purnavu un Abreni jāsaprot kādas lielākas strukturālas vienības – varbūt pat zemes. Atkal pievēršoties pieminekļu izplatībai, vispirms uzmanību saista vairāki kapulauki, Bērzpils Pilskalns un Bērzpils Bērzes pilskalns Ičas upes labajā krastā uz ziemeļaustrumiem no Lubānas ezera. Tā, kā jau tas vairākkārt ticis atzīmēts [Мырчевич 1965, c. 15], ir ļoti piemērota apdzīvota vieta Bērzenes lokalizācijai. Tāpat var piekrist Abelenes novietojumam Obeļevas ezera tuvumā [Mugurēvičs 1973, 28. lpp., 1. att.], kur atrodas atbilstoši kapulauki un Alotāja kalna pilskalns. Purnavas vārds saskatīts Liepnas pagasta Purnavas ciema nosaukumā [Švābe 1936, 374. lpp.]. Tās centrs savukārt ir ticis identificēts ar Viļaku [Krasnais 1937, 7. lpp.]. Taču kapulauku izplatība parāda pieminekļu grupu uz dienvidiem no Viļakas ezera. Tē atrodas arī hronoloģiski atbilstošais Mistra kalna pilskalns. Nav noliedzama iespēja tieši šos pieminekļus saistīt ar Purnavu. Ir vēl viena uzmanības vērta grupa. Tā atrodas Balvupes kreisajā krastā starp iespējamo Bērzeni un Purnavu. Šķiet, šie pieminekļi nepieder ne vienai, ne otrai no tām. Iespējams, ja Atzeles dalīšanā arī ievērots princips 2/3 pret 1/3 par labu bīskapam, ka te meklējama otrā ordenim pienākošā zeme. Attiecībā uz Abreni, autoraprāt, nav pieņemams tās novietojums tiešā Abelenes tuvumā [Mugurēvičs 1973, 28. lpp.,

1. att.]. Tā kā nav arī pamata to meklēt vēl dziļāk uz dienvidiem, piemēram, Ludzas ezera apkārtnē, tad Abrenes lokalizācijai vispiemērotākā vieta ir uz austrumiem no Kuhvas upes. Kā tās iespējamais centrs ticis minēts Augšpils [Krasnais 1937, 6., 7. lpp.].

Nozīmīgi, ka pieminekļu novietojums Austrumlatvijas rietumu un austrumu daļās atšķiras. Pirmajā no tām hronoloģiski atbilstošie pilskalni it kā kārtojas netālu no robežām, ko iezīmē Aiviekstes un Pededzes upe, un tie ir vismaz vairāku, ja ne kapulauku grupu iekļauti. Tikmēr otrajā šo hronoloģiski

atbilstošo pilskalnu skaits ir daudz lielāks un tie atrodas starp kapulaukiem visā teritorijā. Līdz ar to Austrumlatvijas austrumu daļā daudz grūtāk izdalīt tai vai citai kapulauku grupai atbilstošos galvenos centrus. Minētās nevienādības, šķiet, nav skaidrojamas tikai ar kādu vienu apstākli.

Noslēgumā, atbildot uz sākotnēji izvirzīto jautājumu – vai uzkalniņu kapulauku izplatības pamatrajoni iezīmē kādu noteiktu un vienotu valstisku struktūru, jāsecina, ka rakstīto avotu ziņas to neapstiprina.

VII nodaļa

ETNISKĀS PROBLĒMAS

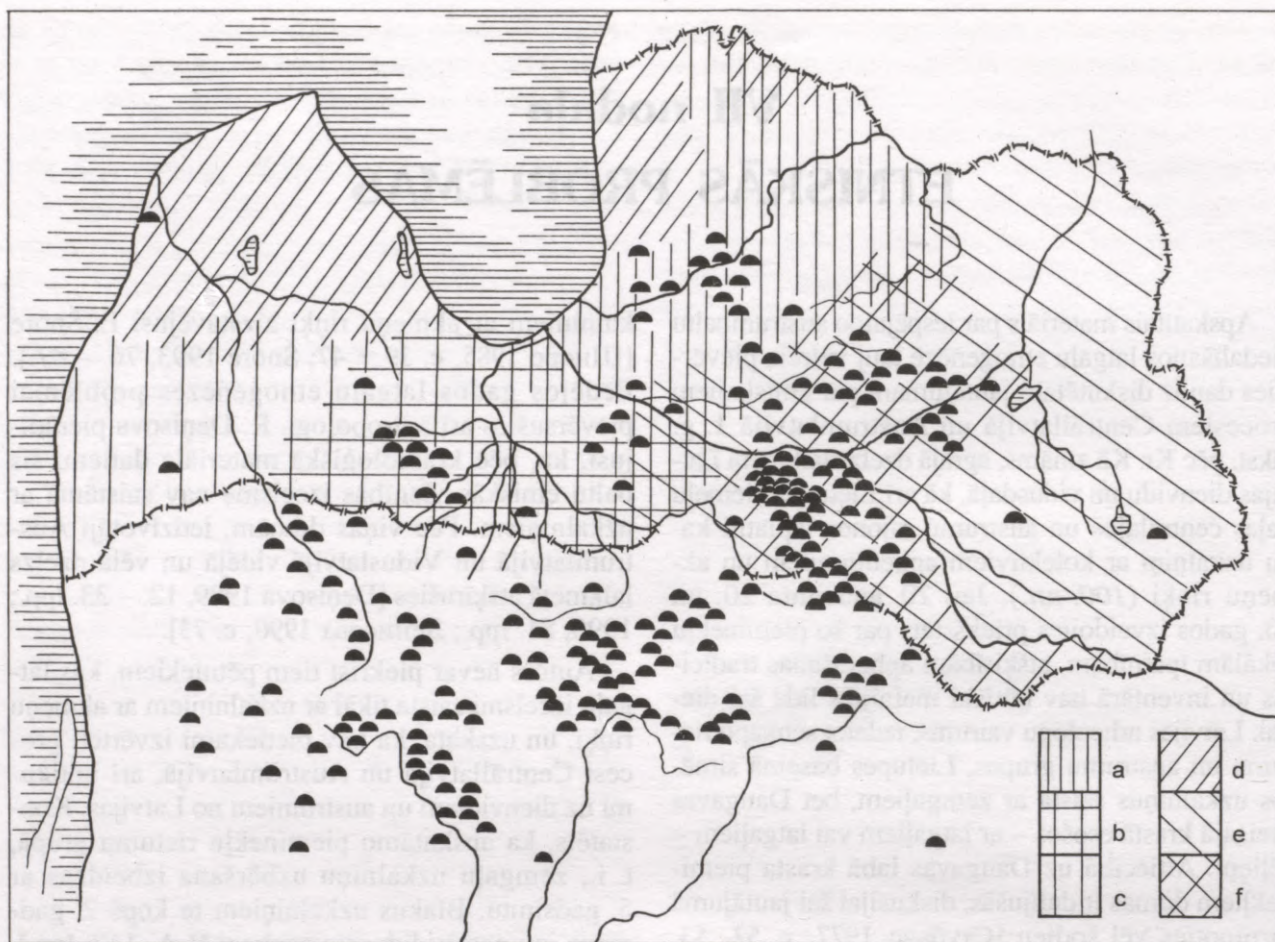
Apskatītais materiāls par iespējamo austrumbaltu piedalīšanos latgaļu etnoģenēzē ļauj vēlreiz pievērsties daudz diskutētam jautājumam par etniskajiem procesiem Centrāllatvijā un Austrumlatvijā 1. g. tūkst. pēc Kr. Kā zināms, agrajā dzelzs laikmetā Latvijas dienvidu un vidusdaļā, kā arī Lietuvas ziemeļu daļas centrālajos un austrumu rajonos izplatīti kapu uzkalniņi ar kolektīviem apbedījumiem un akmeņu riņķi (100. att.). Jau 20. gadsimta 20. un 30. gados izveidojies priekšstats par šo pieminekļu lokālām īpatnībām, atšķirībām apbedīšanas tradīcijās un inventārā nav būtiski mainījies līdz šai dienai. Latvijas arheologu vairums, izdalot senkapu rietumu un austrumu grupas, Lielupes baseinā situētos uzkalniņus saista ar zemgaļiem, bet Daugavas kreisajā krastā esošos – ar latgaļiem vai latgaļiem – sēļiem. Attiecībā uz Daugavas labā krasta pieminekļiem domas ir dalījušās, diskusijai šai jautājumā turpinoties vēl šodien [Стубавс 1977, c. 52, 53, Шноре 1977, c. 49, 50, Атгазис 1980, c. 93].

Neskatoties uz izteiktu pētnieku vienotību jautājumā par uzkalniņu austrumu grupas piederību latgaļiem vai latgaļiem – sēļiem, jau 20. gadsimta 20. gadu beigās izskanēja doma, kas noliedza šo pieminekļu saistību ar latgaļiem. F. Jākobsons izvirzīja ideju, ka šī baltu etniskā vienība ir ienākusi Latvijā tikai 7. – 8. gadsimtā. Savus uzskatus viņš pamatoja ar to, ka nav iespējama latgaļu līdzekļu kapulaukos zināmo jauno formu senlietu attīstība no uzkalniņu kapulaukos zināmajām agrā dzelzs laikmeta senlietām [Jākobsons 1929, 2. – 10. lpp.]. Tam piekrita arī E. Šturms, kā papildu argumentu atzīmējot austrumu grupas uzkalniņu teritorijas sakritību ar kāpjošās intonācijas, kuru uzskata par sēļu valodas īpatnību, apgabalu [Šturms 1939, 38062 – 38065 sl.]. H. Moora, apskatot šo uzkalniņu grupu kā kopīgu latgaļiem – sēļiem, uzskatīja, ka pastāv zināma saistība starp agrā un vidējā dzelzs laikmeta senlietām [Moora 1952, 75. – 81. lpp.]. Savukārt K. Ancītis un A. Jansons atkārtoti pievērsa uzmanību sēlisko izlokšņu saistībai ar uzkalniņu izplatību, atzīmējot, ka, iespējams, Aiviekstes baseinā uzkalniņu un līdzekļu vienlaicīgā pastāvēšanā atspoguļojas sēļu un latgaļu kopdzīve [Ancītis, Jansons 1963, 54. – 56. lpp.]. Konsekventi latgaļu izcelsmi no uz-

kalniņiem ar akmeņu riņķi aizstāvējusi E. Šnore [Шноре 1985, c. 39 – 47; Šnore 1993, 76. – 87.]. Pēdējos gados latgaļu etnoģenēzes problēmai pievērsušies arī antropologi. R. Deņisova pierādījusi, ka, pēc kranioloģiskā materiāla datiem, šīs baltu etniskās vienības izcelsme nav saistāma ar uzkalniņiem. Pēc viņas domām, iedzīvotāji Austrumlatvijā un Viduslatvijā vidējā un vēlā dzelzs laikmetā atšķīrušies [Deņisova 1989, 12. – 33. lpp.; 1990, 81. lpp.; Денисова 1990, c. 73].

Autors nevar piekrist tiem pētniekiem, kas latgaļu izcelsmi saista tikai ar uzkalniņiem ar akmeņu riņķi, un uzskata, ka nav pietiekami izvērtēti procesi Centrāllatvijā un Austrumlatvijā, arī notikumi uz dienvidiem un austrumiem no Latvijas. Konstatēts, ka apskatāmo pieminekļu rietumu grupā, t. i., zemgaļu uzkalniņu uzbēršana izbeidzas ar 5. gadsimtu. Blakus uzkalniņiem te kopš 2. gadsimta jau pastāv līdzekļu senkapi [LA, 147. lpp.]. Austrumu grupā apbedījumu ierakšana kolektīvajos uzkalniņos ar akmeņu riņķi izbeidzas 6. gadsimtā, bet tie te izmainītā veidā, piemēram, Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā, tomēr saglabājas līdz pat 13. gadsimtam [LA, 149., 226. – 229. lpp.]. Lietuvas teritorijā šis process sākas ātrāk, un tur uzkalniņus ar akmeņu riņķi, sākot ar 3. – 4. gadsimtu, pakāpeniski nomaina līdzekļu senkapi. Jauno apbedīšanas veidu vieni pētnieki saista ar izmaiņām sociālekonomiskajā sfērā [Таутавичюс 1980, c. 80], otri, nenoliedzot minēto iemeslu, ar etniskiem procesiem [Moora 1952, 109. lpp.], trešie – ar līdzās dzīvojošo cilšu iespaidu [Волкайте – Куликаускиене 1985, c. 34]. Jāatzīmē, ka 5. – 7. gadsimtā atšķirībā no iepriekšējā perioda daudz spilgtāk iezīmējas atšķirības to etnisko vienību starpā, kas apdzīvo uzkalniņu ar akmeņu riņķi izplatības apgabalus.

Domājams, ka līdzekļu kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā izveidojās 5./6. – 7. gadsimtā Daugavas labā krasta rajonos uz rietumiem no Aiviekstes upes ietekas un minētās upes lejtecē. Šis process nav uzskatāms par tiešu pāreju no aplūkotajiem uzkalniņiem uz līdzekļiem kapulaukiem. Nenoliedzot nevienu no minētajiem motīviem šā procesa skaidrošanā, jāpievērš uzmanība iespējamai zemgaļu, kuršu un to Centrālīetuvās iedzīvotāju, kas

100. att. Uzkalniņu kapulauku ar uzbērumiem ar kolektīviem apbedījumiem un akmeņu riņķi pie pamatnes izplatības karte (pēc: Amēzuc 1980, c. 91, puc. 1)

a – vidus dialekta Vidzemes izloksnes, b – vidus dialekta zemgaliskās izloksnes, c – vidus dialekta kursiskās izloksnes, d – lībiskais dialekts, e – augšzemnieku dialekta nesēliskās izloksnes, f – augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes

savus mirušos apskatāmajā laikā apglabā līdzēnos senkapos, lomai.

Pētnieku kā latgaļu atzītājā Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā jūtams zemgaļu iespaids, vēl vairāk, acīmredzot daļa no tur apbedītajiem ir zemgaļi. Šos pieminēkļus vieno arī izteiktā apbedījumu kārtošana rindās (100. att.), kas latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu līdzēnajos kapulaukos nav tik ļoti novērota. Līdzīga aina vērojama Ķeipenes Saliņu un Ķeipenes Ūsiņu kapulaukā. Daugavas lejtece kreisajā krastā zināms zemgaļu 5. – 7. gadsimta Katlakalna Pļavniekkalna kapulauks. Dažus kilometrus uz austrumiem no tā, Doles salā, Lejašivutu senkapos, konstatēts 7. gadsimta zemgaļu apbedījums [Амэзис 1980, c. 93]. Šīs baltu etniskās vienības klātbūtne jūtama arī Gaujas baseina pieminēkļos, kas nevarētu būt tikai iepriekšējā perioda uzkalniņu ar akmeņu riņķi nosacīta. 6. – 9. gadsimta Jaunpiebalgas Ezerbrīcu līdzēnajos senkapos iegūti arī ar zemgaļiem saistāmi atradumi [Toropina 1990, 149. lpp.].

Pastāv pamatots uzskats, ka pie zemgaļiem pārēja no uzkalniņu uz līdzēnajiem kapulaukiem notikusi viņu kaimiņu kuršu iespaidā [Амэзис 1980, c. 93]. Tiešām agrākie šie zemgaļu apbedīšanas pieminēkļi zināmi viņu izplatības rietumu daļā. Piemēram, tāds 2. – 6. gadsimta līdzēnais kapulauks Rubas Rūsīšos. Tāpat fiksētas, neskaitot ģeogrāfisko, vairākas citas kuršu klātbūtni apliecinošas norādes. Minēsim divas no tām. Pirmkārt, šķiet, ka uzkalniņu kapulaukos pie uzbērumu iezīmējošā akmeņu riņķa ārpusē konstatētās akmens “piebūves – žogi” ne vienmēr attiecināmi uz minēto pieminēkļu pastāvēšanas beigu posmu, bet ir sastopami arī agrāk. Kā zināms, kuršiem 1. – 7. gadsimtā bija raksturīgi līdzēnie skeletkapi, kur apbedījumus ieskauj akmeņu riņķi. “Piebūves – žogi” zināmi arī 2. – 7. gadsimta Vidzemes uzkalniņu kapulaukos [LA, 149. lpp.]. Otrkārt, līdz ar līdzēnajiem kapulaukiem pie zemgaļiem 4. – 5. gadsimtā ieviešas dzelzs izkaptis, kuras pie kuršiem zināmas vismaz no 3. gadsimta [LA, 110. lpp.].

Kuršu aktivitātes, kuras, iespējams, aizsniegušas pat Daugavas labo krastu, varēja izraisīt notikumi Nemunas un Vislas upes lejtece. Nemunas lejtece 1. gadsimtā pēc Kr. izveidojās līdzenie kapulauki, bet bez akmeņu riņķiem, kā pie kuršiem [Таугавичюс 1980, c. 81]. Gotu, kuri šai pašā laikā ieceļoja Vislas lejtece, tālāko pārvietošanos uz Dņepras un Dņestras upes lejteci varēja izraisīt kādas pārvietošanās baltu vidū [Шукин 1995, c. 114 – 115]. Nozīmīgi, ka šai laikā norisinās arī sarmatu virzība uz rietumiem pāri Karpatiem, kuras rezultātā Zarubeņicas kultūras nesēji bija spiesti pamest Viduspiedņepri. Viņu pārstāvji nokļuva diezgan tālu uz ziemeļiem, un nav šaubu, ka bez vēlo zarubeņiciešu līdzdalības nav varējuši notikt Dņepras – Dvinas kultūras pārvēršanās par Tušemļas – Bancerovas kultūru.

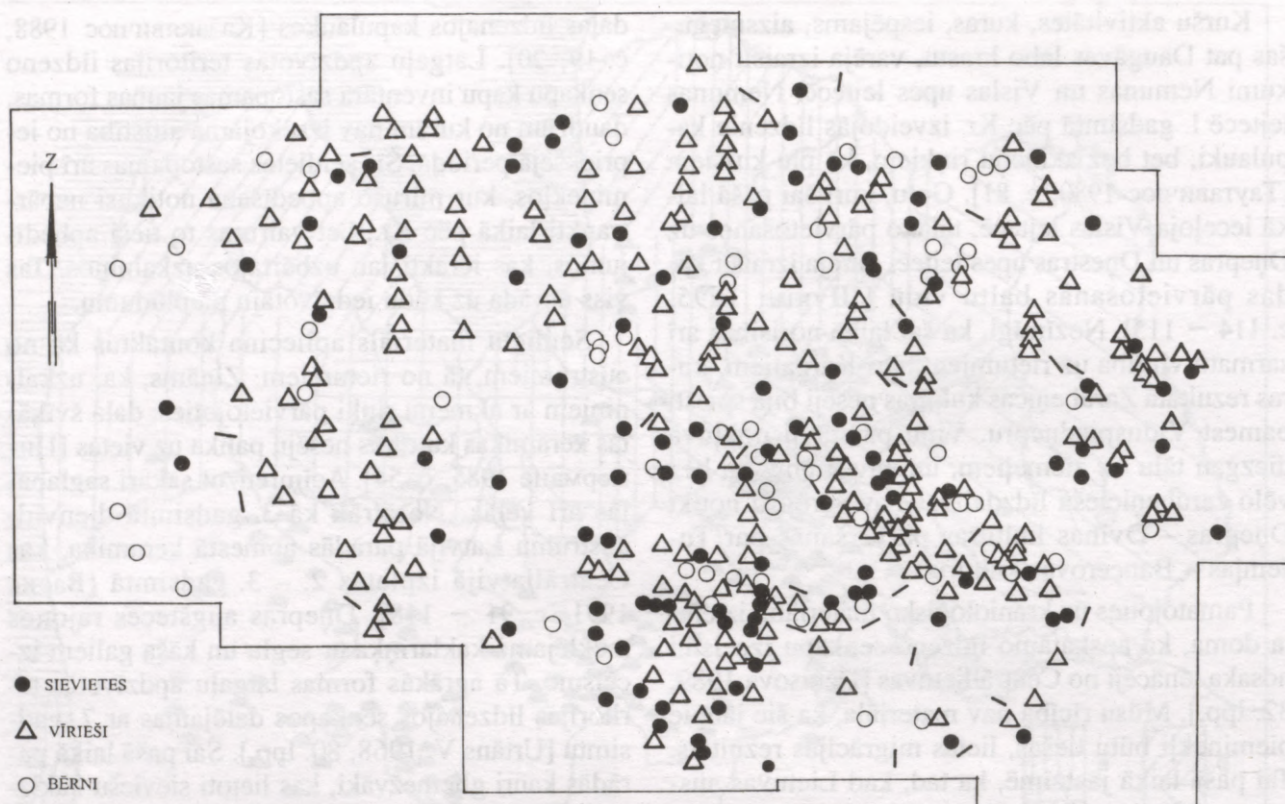
Pamatojoties uz kranioloģisko materiālu, izteikta doma, ka apskatāmo līdzeno senkapu izcelsmi nosaka ienācēji no Centrālīetuvas [Deņisova 1989, 32. lpp.]. Mūsu rīcībā nav materiāla, ka šie jaunie pieminekļi būtu tiešas, lielas migrācijas rezultāts. Tai pašā laikā jāatzīmē, ka tad, kad Lietuvas austrumu daļā 4. gadsimta beigās un 5. gadsimta sākumā švīkātās keramikas kultūru nomainīja Austrumlietuvu uzkalniņu kultūra, 5. – 8. gadsimtā konstatēta tās virzība uz rietumiem [LE, p. 154], kas varēja pastiprināt jau zināmo Centrālīetuvu līdzeno kapulauku virzību uz ziemeļiem [Волкайте-Куликаускиене 1985, c. 31, 32], veicinot viņu iesaisti Latvijā. Minams vēl kāds fakts. Jaunajos latgaļu apdzīvotās teritorijas līdzenajos kapulaukos dominē šķēpa gala novietojums pie apbedītā kājām, kamēr iepriekšējā perioda uzkalniņos ar akmeņu riņķi to atrod pie galvas. Uzbērumos minētais paradums parādās tajos apbedījumos, kas ieraksti agrāk uzbērtajos uzkalniņos. Aizkraukles Lejasbitēnu līdzenajā kapulaukā ap 81% vīriešu apbedījumu, kuros konstatēts šķēps, tas bija novietots pie kājām, bet 19% – pie galvas [Urtāns V. 1961a; 1962b; 1963; 1964]. Šie apbedījumi koncentrēti katrs savā kapulauka daļā – pirmie ziemeļrietumos, bet otrie dienvidaustrumos ap iespējamajiem uzkalniņiem. Apbedījumos, kuros šķēps novietots pie galvas, vīriešu apģērbs sasprausts ar rotadatām, apbedījumos, kuros šķēps novietots pie kājām – ar saktām (102. un 103. att.). Ābeļu Boķu uzkalniņu senkapos tikai 8. uzkalniņā, kas hronoloģiski ir visvēlākais [Ванкина 1985, c. 45], pirmais veids nedaudz dominē pār otro – attiecīgi 54% un 46%. Lietuvā, kur visā teritorijā dominē šķēpa novietojums pie apbedītā galvas, tie kapa kājgalī zināmi dažos 4. gadsimta beigās – 5. gadsimta sākuma Austrumlietuvu uzkalniņu senkapos un atsevišķos apbedījumos Centrālīetuvu ziemeļu

daļas līdzenajos kapulaukos [Казакявичюс 1988, c. 19, 20]. Latgaļu apdzīvotās teritorijas līdzeno senkapu kapu inventārā sastopamas jaunas formas, daudzām no kurām nav izsekojama attīstība no iepriekšējā perioda. Šīs senlietas sastopamas arī pieminekļos, kur mirušo apbedīšana notikusi nepārtraukti laikā pēc Kr., bet vairums to tieši apbedījumos, kas ieraksti jau uzbērtajos uzkalniņos. Tas viss norāda uz kādu iedzīvotāju pieplūdumu.

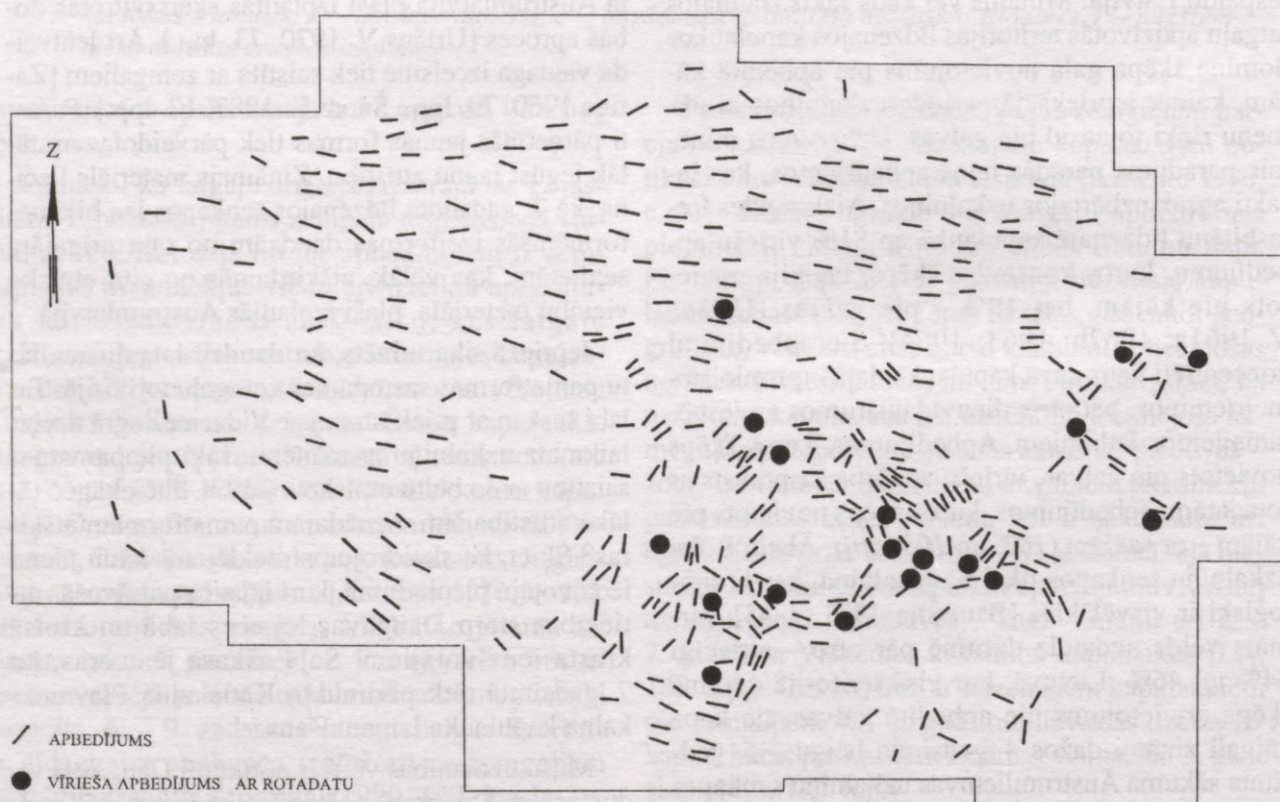
Senlietu materiāls apliecina kontaktus kā no austrumiem, tā no rietumiem. Zināms, ka, uzkalniņiem ar akmeņu riņķi pārvietojoties, daļa švīkātās keramikas kultūras nesēju palika uz vietas [Цимермане 1985, c. 54]. Acīmredzot sakari saglabājās arī vēlāk. Ne ātrāk kā 3. gadsimtā dienvidaustrumu Latvijā parādās apmestā keramika, kas Centrālīetuvijā izplatās 2. – 3. gadsimtā [Бакс 1991, c. 91 – 118]. Dņepras augšteces rajonos meklējama kaklariņķa ar seglu un kāša galiem izcelsme. Tā agrākās formas latgaļu apdzīvotās teritorijas līdzenajos senkapos datējamas ar 7. gadsimtu [Urtāns V. 1968, 80. lpp.]. Šai pašā laikā parādās kauri gliemežvāki, kas lietoti sieviešu kaklrotās. Vairāk tomēr senlietu formās konstatējams iespaids no dienvidrietumiem [Moora 1952, 109. lpp.]. Piemēram, zemgaļu teritorijā 5. – 6. gadsimtā meklējami manšetveida aproces pirmsākumi [Атгазис 1980, c. 98, 99]. Pastāv uzskats, ka no šķērsrievotām aprocēm ar segmentveida griezumam, ko plaši pazina zemgaļi, attīstījušās 7. – 10. gadsimtā Austrumlatvijā plaši izplatītās šķērssvītrotās dobās aproces [Urtāns V. 1970, 73. lpp.]. Arī lentveida vainaga izcelsme tiek saistīta ar zemgaļiem [Zariņa 1960, 79. lpp.; Šnore E. 1987, 17. lpp.]. Parasti pārņemtās jaunās formas tiek pārveidotas un tālāk iegūst jaunu attīstību. Zināmais materiāls liecina, ka 7. gadsimta līdzenajos senkapos jau bija noformējušās izejformas daudzām no raksturīgajām senlietām, kas vēlāk, atšķirdamās no citu etnisko vienību materiāla, plaši izplatījās Austrumlatvijā.

Iepriekš tika minēts, ka daudzu latgaļu senlietu pamatformas sastopamas zemgaļu teritorijā. Tas labi saskan ar priekšstatu par Vidzemes agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi pie pamatnes saistību ar šo baltu etnisko vienību. Taču kāpēc tālākā attīstība šīm vienādajām pamatformām atšķiras? Šķiet, ka skaidrojums meklējams kādu jaunu iedzīvotāju pieplūdumā, kuri izjauca pastāvošās attiecības starp Daugavas lejteces labā un kreisā krasta iedzīvotājiem. Šajā sakarā jāatceras, ka 7. gadsimtā tiek pārtraukta Katlakalna Pļavniekkalna kapulauka izmantošana.

Mūsu uzmanības vērti ir notikumi Daugavas vidustecē un Dņepras augštecē un vidustecē. 5. gadsimtā pārtrauc eksistēt švīkātās keramikas un

101. att. Apbedījumu izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (pēc: Urtāns V. 1961a, 1962b, 1963, 1964)

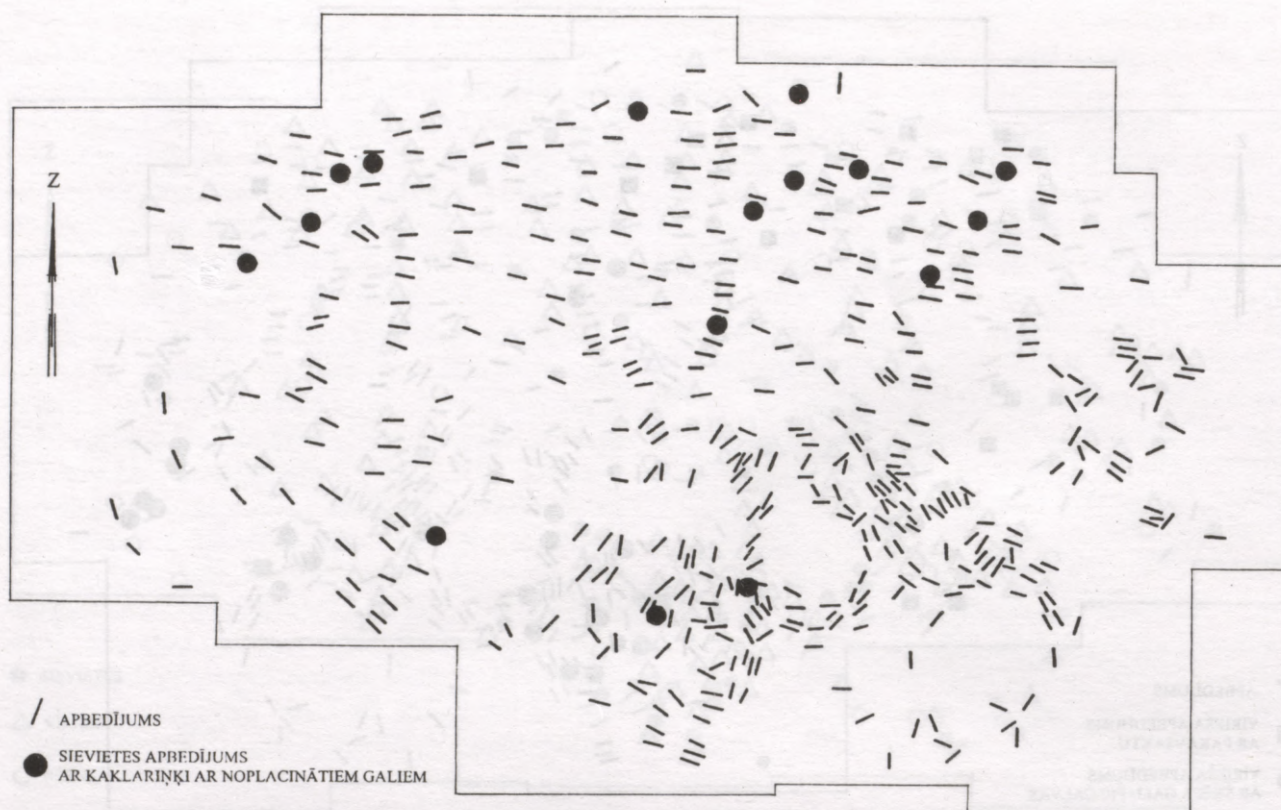
102. att. Vīriešu apbedījumu ar rotadatu izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

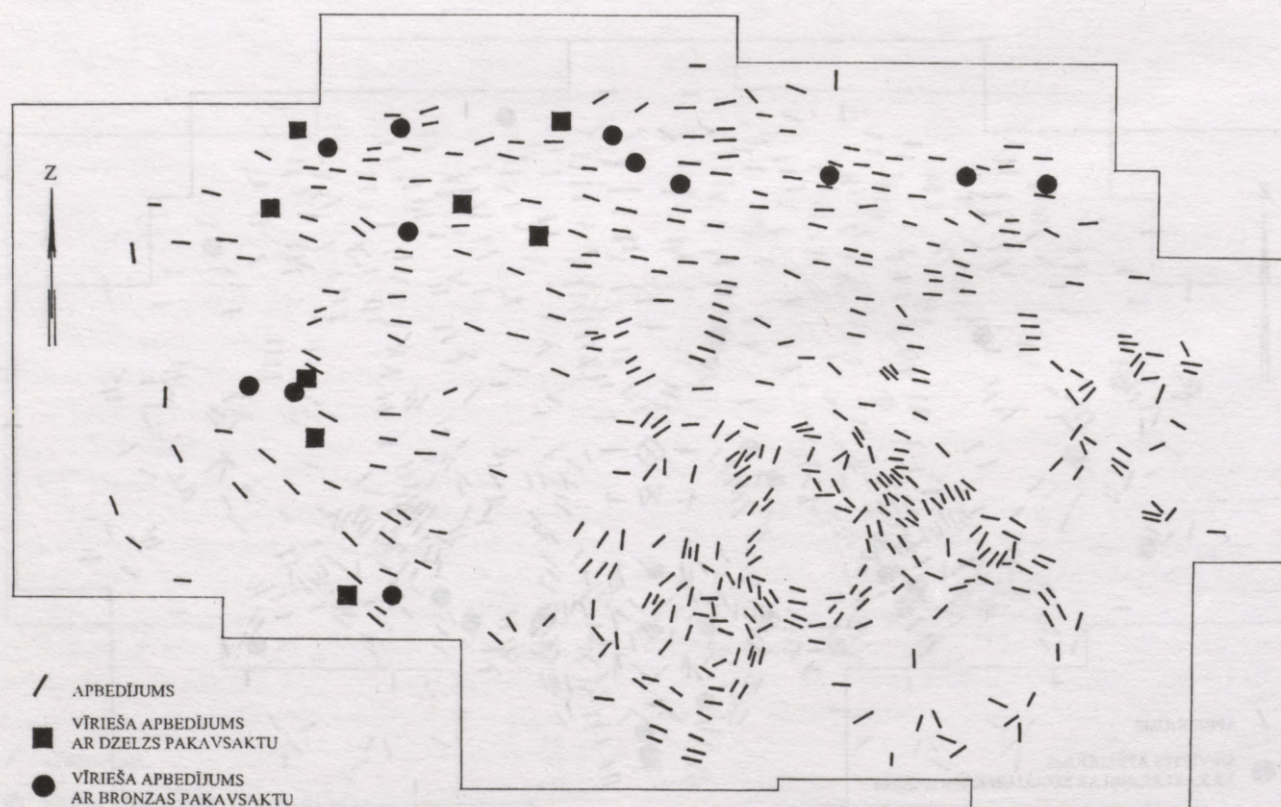
103. att. Vīriešu apbedījumu ar pakavsaktu un vīriešu apbedījumu ar šķēpa galu pie galvas izvietojums Aizkraukles Lejasbītēnu kapulaukā

104. att. Sieviešu apbedījumu ar kaklariņķi ar seglu un kāšu galiem izvietojums Aizkraukles Lejasbītēnu kapulaukā

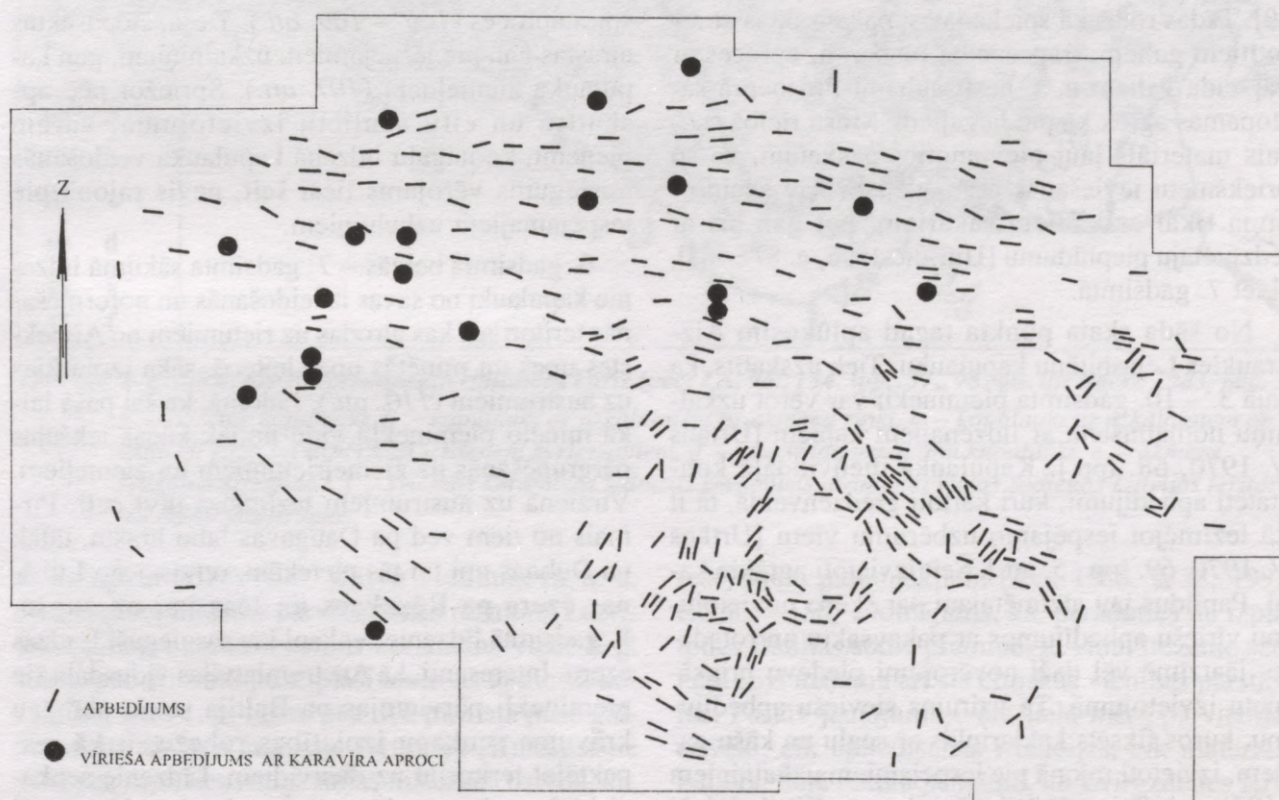
105. att. Sieviešu apbedījumu ar kaklariņķi ar noplacinātiem galiem izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

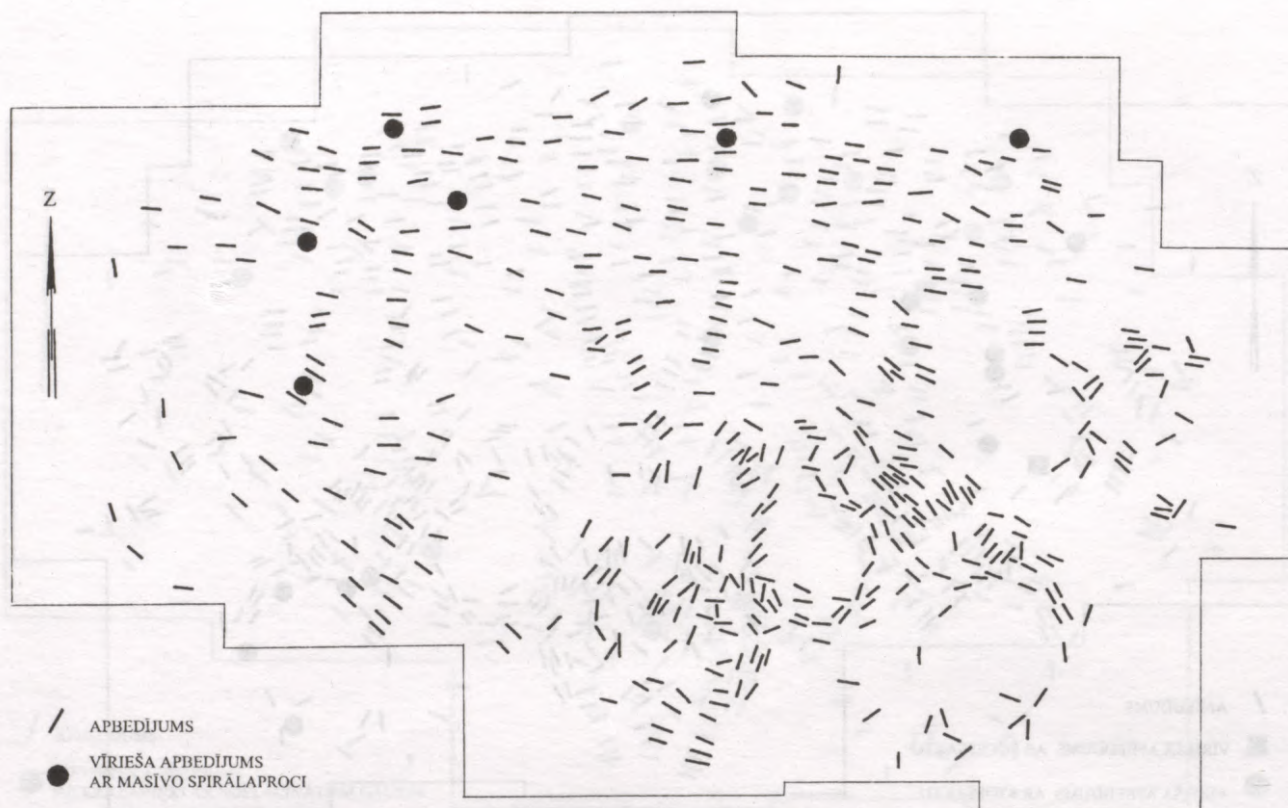
106. att. Vīriešu apbedījumu ar dzelzs pakavsaktu un vīriešu apbedījumu ar bronzas pakavsaktu izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

107. att. Vīriešu apbedījumu ar pūcessaktu un vīriešu apbedījumu ar stopsaktu izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

108. att. Vīriešu apbedījumu ar karavīra aproci izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

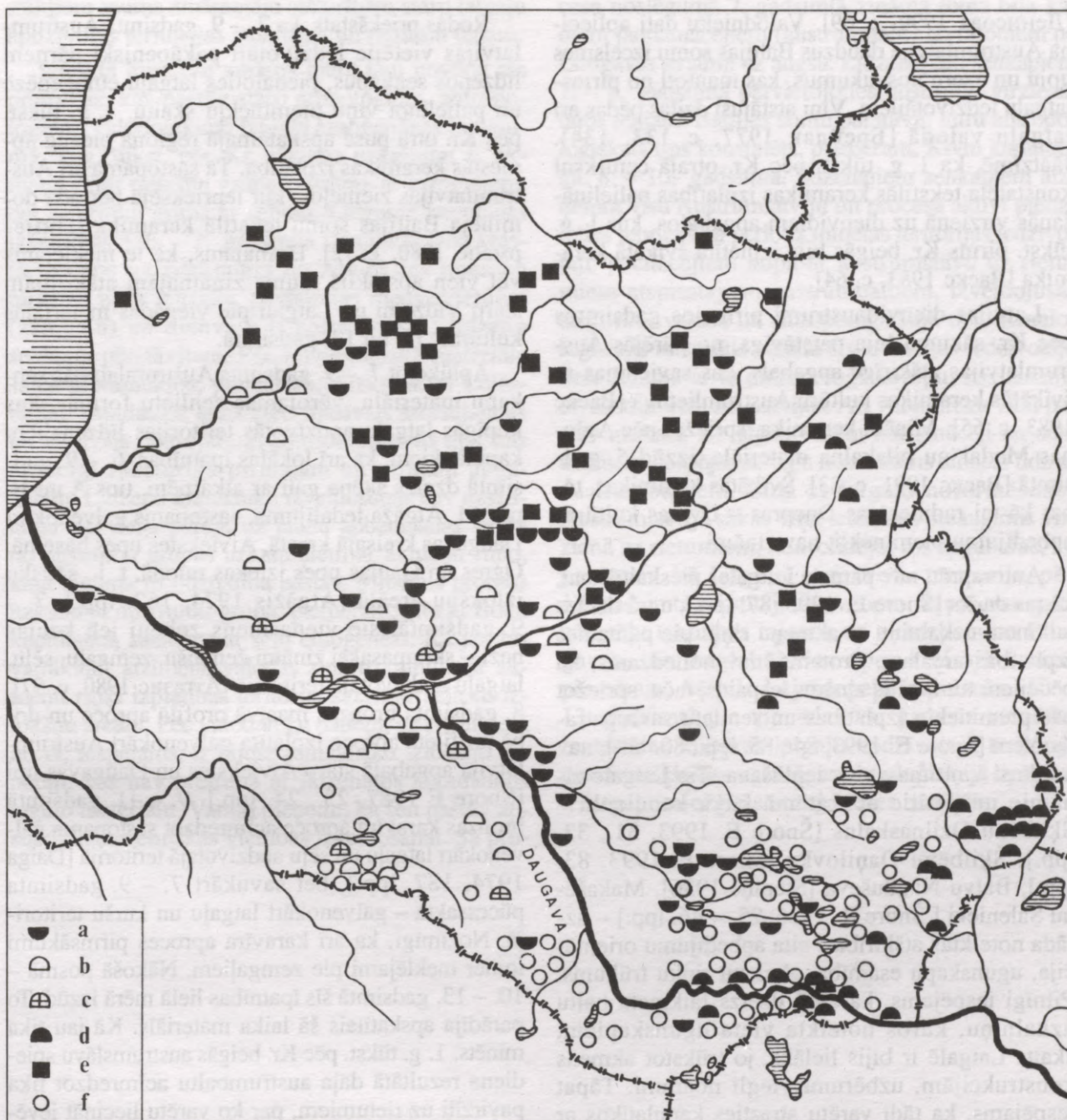
109. att. Vīriešu apbedījumu ar masīvo spirālaproci izvietojums Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā

Kijevas kultūra. To vietā izveidojās Tušemļas – Bancerovas un Koločinas kultūra. Šie procesi neapšaubāmi bija saistīti ar to vai citu iedzīvotāju grupu pārvietošanos [Мядзведзеу 1996, c. 59 – 60]. Tādas rotas kā spieķadatas, pakavsaktas ar atrotītiem galiem, trapecveida piekariņi, aproces ar vāļveida galiem u. c. neapšaubāmi Piedņeprā sastopamas agrāk kā pie latgaļiem. Mūsu rīcībā esošais materiāls ļauj pievienoties uzskatam, ka šo priekšmetu ieviešanās pie pēdējiem nav skaidrojama tikai ar kādiem sakariem, bet gan arī ar iedzīvotāju pieplūdumu [Циглис 1996, c. 87 – 88], šķiet 7. gadsimtā.

No šāda skata punkta tagad aplūkosim Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauku. Tiek uzskatīts, ka šajā 3. – 10. gadsimta pieminēklī var vērot uzkalniņu nomainīšanu ar līdzenajiem kapiem [Urtāns V. 1970, 68. lpp.]. Kapulauka dienviddaļā konstatēti apbedījumi, kuri kārtoti gredzenveidā, tā it kā iezīmējot iespējamo uzbērumu vietu [Urtāns V. 1970, 69. lpp., 5. att.]. Šeit izvietoti agrākie kapi. Papildus jau atzīmētajam par šķēpa novietojumu vīriešu apbedījumos ar pakavsaktu un rotadatu, jāatzīmē vēl daži novērojumi piedevu priekšmetu izvietojumā. Tā vairums sieviešu apbedījumu, kuros fiksēts kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem, izvietoti rajonā pie iespējamiem uzkalniņiem (104. att.). Tai pašā laikā šeit konstatēti tikai daži apbedījumi, kuros starp piedevām ir kaklariņķis ar

noplacinātiem galiem (105. att.). Lielākais skaits šo rotu atrasts kapulauka ziemeļdaļā. Tāpat tieši tur vīriešu apbedījumos iegūtas dzelzs un bronzas pakavsaktas, pūcessaktas, karavīra aproces, masīvās spirālaproces (106. – 109. att.). Tiesa, stopasaktas atrastas gan pie iespējamiem uzkalniņiem, gan kapulauka ziemeļdaļā (107. att.). Spriežot pēc apskatīto un citu senlietu izvietojuma, varam pieņemt, ka latgaļu līdzenā kapulauka veidošanās noslēgums vērojams tieši šeit, nevis rajonā pie iespējamajiem uzkalniņiem.

6. gadsimta beigās – 7. gadsimta sākumā līdzenie kapulauki no savas izveidošanās un noformēšanās teritorijas, kas atrodas uz rietumiem no Aiviekstes upes un minētās upes lejtecē, sāka izplatīties uz austrumiem (110. att.). Jādomā, ka šai pašā laikā minēto pieminēkļu vidū notiek kādas iekšējas pārgrupēšanās uz ziemeļrietumiem un ziemeļiem. Virzienā uz austrumiem iezīmējas divi ceļi. Pirmais no tiem ved pa Daugavas labo krastu, tālāk pa Dubnas upi un tās pietekām, otrais – no Lubānas ezera pa Rēzeknes un Ičas upi uz augšu. 8. gadsimtā līdzenie senkapi jau sasnieguši Ludzas ezeru. Interesanti, ka Austrumlatvijas vidusdaļā šie pieminēkļi pārvietojas pa Baltija somu akmeņu krāvuma senkapu izplatības robežu, it kā respektējot teritoriju uz dienvidiem. Līdzenie senkapi blakus akmeņu krāvuma senkapiem konstatēti Makašēnu Saleniekos, Sakstagala Lielpuderos,

110. att. 1. g. tūkst. pēc Kr. pieminekļu izplatības karte (pēc: LA, 98., 134. lpp., 37., 98. att. un Backe 1983, puc. 3)

a – līdzenie kapulauki, b – kapulauki ar uzkalniņiem ar akmeņu riņķi, c – kapulauki ar uzkalniņiem ar akmeņu riņķi un uzbērumā ieraktiem skeletkapiem, d – cita veida uzkalniņu kapulauki, e – akmeņu krāvuma kapulauki, f – švikātās keramikas kultūras keramikas atradumu vietas šodienas Latvijas teritorijas dienvidaustrumos

Sakstagala Aizezeros, Balvu Nauduševā u. c. Acīmredzot minētās pārvietošanās rezultātā Latvijas ziemeļos somu tekstilās keramikas vietā 1. g. tūkst. pēc Kr. otrā pusē plaši ieviešas apmestā keramika, kura 1. g. tūkst. pēc. Kr. pirmajā pusē galvenokārt zināma zemgaļu teritorijā [Цимермане 1980, c. 72]. Dienvidigaunijas materiāls uzrāda, ka, ja 5. – 7. gadsimtā dominē sakari ar Centrāllietuvu un caur zemgaļu teritoriju ar rietumu baltiem, tad 7. – 8. gadsimtā pieaug kontakti ar mūs inte-

resējošiem pieminekļiem [Аун 1985, c. 38, 1992, c. 156 – 158]. Domājams, ka, parādoties un izplatoties Baltijas somu pieminekļu vidū, līdzenie senkapi sevī uzņēma arī šīs etniskās vienības pārstāvjus. Pastāv jautājums – cik lielā mērā pārvietoja cilvēki, cik apbedīšanas tradīcijas, cik materiālā kultūra. Šajā sakarā jāatzīmē, ka Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā starp I fāzes (700. – 800. g.) apbedījumiem konstatēts antropoloģiskais tips ar noplašinātu sejas daļu, kas raksturīga Baltijas somiem

[Денисова 1990, с. 69]. Valodnieku dati apliecina Austrumlatvijā daudzus Baltijas somu izcelsmes upju un ezeru nosaukumus, kas mantoti no pirmslatgaļu iedzīvotājiem. Viņi atstājuši dziļas pēdas arī latgaļu valodā [Брейдак 1977, с. 133, 134]. Jāatzīmē, ka 1. g. tūkst. pēc Kr. otrajā ceturksnī konstatēta tekstilās keramikas izplatības palielināšanās virzienā uz dienvidiem apgabalos, kur 1. g. tūkst. pirms Kr. beigās bija izplatīta švikātā keramika [Backs 1983, с. 64].

Latvijas dienvidaustrumi pirmajos gadsimtos pēc Kr. sākumā bija patstāvīgs, no pārējās Austrumlatvijas atšķirīgs apgabals, kas savienojas ar švikātās keramikas kultūru Austrumlietuvā [Backs 1983, с. 65]. Minētā keramika, spriežot pēc Aglonas Madalānu pilskalna materiāla, izzūd 5. gadsimtā [Backs 1991, с. 83]. Švikātās keramikas, tāpat kā tai radniecīgas Dņepras – Dvinas kultūras apbedījumu pieminekļi, nav zināmi.

Autoraprāt, nav pamata Latgales pieskaitīšanai, kā tas darīts [Šnore E. 1993, 87. lpp.], agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi pie pamatnes izplatības areālam. Protams, nav noliedzams, ka pēdējiem tur ir bijis zināms iespaids, taču, spriežot pēc pieminekļu izplatības un senlietu savrupatradumiem [Šnore E. 1993, 84., 85. lpp., 80. att.], nav notikusi viņu masveida ieplūšana. Tie Latgalē zināmie un pētītie apskatāmā laika kapulauki – Šķilbēnu Dzilnaskalns [Šnore E. 1993, 31., 32. lpp.], Šķilbēnu Daņilovka [Šnore E. 1993, 83. lpp.], Balvu Nauduševa [Stepiņš 1936], Makašēnu Salenieki [Šnore R. 1936, 25. – 46. lpp.] – uzrāda noteiktas atšķirības: cita apbedījumu orientācija, ugunskaņu esamība, akmeņu riņķu trūkums. Pilnīgi iespējams, ka agrā dzelzs laikmeta baltu uzkalniņu, kuros noteikta vieta ugunskaņiem, skaits Latgalē ir bijis lielāks, jo trūkstot akmens konstrukcijām, uzbūrumi viegli noarami. Tāpat iespējams, ka tādi varētu atrasties kapulaukos ar vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņiem.

Acīmredzot, līdzenajiem kapulaukiem ienākot Austrumlatvijā, švikātās un tekstilās keramikas kultūru pēcnācēji turpina apdzīvot šo apgabalu. Procesi, kas notika uz austrumiem un dienvidiem no viņu teritorijas 1. g. tūkst. pēc Kr. vidū – Tušēnlas-Bancerovas un Austrumlietuvu uzkalniņu senkapu kultūras veidošanās, nevarēja veicināt kādu iedzīvotāju aizplūšanu, bet pat otrādi – varēja izraisīt kādu jaunu iedzīvotāju pieplūdumu. Šajā sakarā turpmākajā pētniecībā vajadzētu pievērst uzmanību iespējamiem austrumbaltu keramikas atradumiem 1. g. tūkst. pēc Kr. vidus un otrās puses dzīvesvietās. Tā konstatēta, piemēram, jau minētajā Šķaunes Kausas pilskalnā.

Rodas priekšstats, ka 7. – 9. gadsimtā Austrumlatvijas vietējie iedzīvotāji pakāpeniski pārņem līdzenos senkapus, piedaloties latgaļu etnoģenēzē un palielinot viņu pieminekļu skaitu. 1. g. tūkst. pēc Kr. otrā pusē apskatāmajā reģionā pieaug apmetās keramikas izplatība. Tā sastopama arī Austrumlatvijas ziemeļos, kur iepriekšējā periodā dominēja Baltijas somu tekstilā keramika [Цимепмане 1980, с. 72]. Domājams, ka te meklējams vēl vien apstākļi mums zināmajām atšķirībām starp Vidzemi un Latgali pie vienādas materiālās kultūras 11. un 12. gadsimtā.

Aplūkojot 7. – 9. gadsimta Austrumlatvijas senkapu materiālu, vērojamas senlietu formas, kas kopīgas latgaļu apdzīvotās teritorijas līdzenajiem kapulaukiem, kā arī lokālas īpatnības. 6. – 9. gadsimtā dzelzs šķēpa gali ar atkarpēm, tips A un B, pēc M. Atgāža iedalījuma, sastopams galvenokārt Daugavas kreisajā krastā, Aiviekstes upes baseinā, Ogres un Gaujas upes iztekas rajonā, t. i., sēlisko izlokšņu areālā [Atgāzis 1974, 162. lpp.]. 7. – 9. gadsimtā īsie vienasmens zobeni jeb kaujas naži – skramasaksi zināmi žemaišu, zemgaļu, sēļu, latgaļu apdzīvotajā teritorijā [Атгазис 1980, с. 97]. 8. gadsimta bronzas masīvā profilā aprobece un dobā profilētā aprobece izplatīta galvenokārt Austrumlatvijā apgabalā starp Aiviekstes un Daugavas upi [Šnore E. 1987, 23., 24. lpp.]. 9. – 11. gadsimtā bronzas karavīra aprobece acīmredzot sastopama galvenokārt latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā [Daiga 1974, 187. lpp.], bet savukārt 7. – 9. gadsimta pūcessakta – galvenokārt latgaļu un kuršu teritorijā. Nozīmīgi, ka arī karavīra aprobece pirmsākumi tomēr meklējami pie zemgaļiem. Nākošā posmā – 10. – 13. gadsimtā šīs īpatnības lielā mērā izzūd. To parādīja apskatītais šā laika materiāls. Kā jau tika minēts, 1. g. tūkst. pēc Kr. beigās austrumslāvu spiediena rezultātā daļa austrumbaltu acīmredzot tika pārvirzīti uz rietumiem, par ko varētu liecināt ievērojamais kapulauku pieaugums Austrumlatvijā, ugunskaņi tajos, latgaļu uzkalniņu senkapu izveidošanās. Līdz tam latgaļu apdzīvotās teritorijas apvienošanā dominēja virziens no rietumiem uz austrumiem, taču tagad pretēja kustība.

Un vēl – Daugavas vidusteces baseinā sastopami toponīmi “Латыголь”, “Латыговка”, kas varētu liecināt par to, ka latgaļu vārdu varēja Austrumlatvijā ienest jau minētie austrumbalti. Viņu teritorijā zināmi baltu izcelsmes hidronīmi – “Индрия”, “Истра”, “Неретва”, “Осына”, “Яшна”, “Олыста”, kuriem atbilstoši sastopami arī Austrumlatvijā [Breidaks 1972, 18. lpp.; Сепреева 1975, с. 85; Ермолович 1985, с. 70]. Iespējams, aplūkotajā problēmā arī meklējams viens no ap-

stākļiem mums zināmajām atšķirībām starp latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu un rietumu daļām.

Izteiktā hipotēze zināmā mērā ļauj novērst tās pretrunas, kas pastāv starp arheologiem, antropologiem, valodniekiem latgaļu etnoģenēzes jautājumā. 1. g. tūkst. pēc Kr. sākuma uzkalniņu ar akmeņu riņķi rietumu grupa saistāma ar zemgaļiem, bet austrumu grupa ar sēļiem. Līdzēnie kapulauki izveidojās 5./6. – 7. gadsimtā Daugavas labā krasta rajonos uz rietumiem no Aiviekstes upes un minētās upes lejtecēs, piedaloties dienvidrietumu (zemgaļu) un dienvidu (Centrāllietuva) līdzēno senkapu pārstāvjiem. Pēc kranioģiskā materiāla šajos pieminekļos, piemēram, Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā, konstatēts masīvais šaursejainais un masīvais platsejainais antropoloģiskais tips, kas attiecīgi raksturīgs pirmajam un otrajam apgabalam. Līdzēno kapulauku izveidošanās nav uzskatāma par tiešu pāreju uz jaunu apbedīšanas veidu no austrumu grupas uzkalniņiem ar akmeņu riņķi, kaut zināma to līdzdalība pastāv. Minētais process uzkalniņu austrumu grupā, piemēram, Ābeļu Boķu kapulaukā, saistāms ar sēļu etnoģenēzi. Kā jau tas vairākkārt atzīmēts, valodas ziņā uzkalniņu ar akmeņu riņķi izplatības teritorija sakrīt ar sēlisko izlokšņu areālu. Pēc valodnieku datiem, uz rietumiem no tā, iespējams, ir bijuši zemgalisku izlokšņu runātāji, kas nav pretrunā ar līdzēnajos kapulaukos iegūto materiālu. Varam pieņemt, ka šeit pastāv apstākļi kādas etniskas vienības izveidošanai. Šā pro-

cesa noslēgumā 7. gadsimtā zināma loma bija kādiem jaunatnācējiem (austrumbalti) no rajoniem pa Daugavas straumi uz augšu. Līdzēnajiem senkapiem 7. – 8. gadsimtā pārvietojoties austrumu virzienā, tajos iekļauti Baltijas somu pārstāvji, kuru antropoloģiskais tips konstatēts, piemēram, Kivtu kapulaukā. 8. – 10. gadsimtā, līdzēnajiem senkapiem aizņemot visu Austrumlatviju un procesā aktīvi piedaloties iepriekšējā perioda minētās teritorijas iedzīvotāju pēcnācējiem kopā ar austrumslāvu uz rietumiem atspiestajiem austrumbaltiem, izveidojušās atšķirības valodā un antropoloģiskajā tipā. Kranioģiskais materiāls uzrāda šīs teritorijas iedzīvotāju lielu līdzību ar to antropoloģisko tipu, kas zināms uz austrumiem no Latvijas. Arī valodnieku vidū pastāv uzskats, ka latgaļi varētu būt ienācēji no austrumiem. Iespējams, viņu nosaukums atnācis līdz ar austrumbaltiem. Līdz ar latgaļu noformēšanos Austrumlatvijā sākas viņu ietekmes pieaugums virzienā uz rietumiem, konsolidējot tos apgabalus, ko pazīstam kā latgaļu apdzīvoto teritoriju pēc 13. gadsimta rakstītajiem avotiem. Šī procesa gaitā zūd sēļu īpatnības rajonos uz ziemeļiem no Daugavas, tām saglabājoties upes kreisajā krastā, piemēram, Sēlpils Lejasdopeļu kapulauks. 10. – 13. gadsimtā pie vienādas vai gandrīz vienādas materiālās kultūras latgaļu apdzīvotajā teritorijā pastāv atšķirības valodā, antropoloģiskajā tipā, kas ir latgaļu sarežģītās etnoģenēzes rezultāts.

NOBEIGUMS

Šajā darbā analizētais 10. – 13. gadsimta latgaļu apdzīvotās teritorijas senkapu materiāls ļāvis ne tikai raksturot šo pieminekļu veidus, izplatību, novietojumu, ārējās pazīmes, apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāru un hronoloģiju, bet arī devis iespēju risināt etniskās, sabiedriskās un politiskās vēstures jautājumus.

Apskatāmajā laikā minētā etniskā vienība savus mirušos apveda līdzēnajos un uzkalniņu kapulaukos. Pēdējie latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā ieviešas, sākot ar 10. gadsimta beigām. Iespējams, ka uzkalniņu kapulauku izveidē noteikta loma bijusi tiem austrumbaltiem, kas, austrumslāvu spiesti, tika pārvirzīti uz rietumiem. Tāpat nevar noliegt skandināvu izraisīto politisko, ekonomisko, etnisko, garīgo, to skaitā apbedīšanas tradīciju, pārmaiņu apgabalos gar tirdzniecības ceļiem no Baltijas uz Melno un Kaspijas jūru zināmu ietekmi uz šo procesu. Konstatēts, ka visā plašajā latgaļu apdzīvotajā teritorijā eksistē savdabīgas un noteikti ievērotas apbedīšanas paražas, kuras izveidojušās un nostiprinājušās iepriekšējā periodā. Atšķirības starp līdzēnajiem un uzkalniņu kapulaukiem izpaužas tikai pēdējo smilšu uzbērumā virs apbedītā un ar to saistītos pasākumos, t. i., parādībā, kas padara darbietilpīgāku un sarežģītāku bērņu gaitu.

Aplūkoto pieminekļu raksturīga pazīme ir samērā bagāts līdzdots kapu inventārs. Kā latgaļu līdzēnajos, tā uzkalniņu kapulaukos to veido apbedītā svētku tērps un rotas, vīriešu apbedījumos arī darbarīki un ieroči, sieviešu apbedījumos – darbarīki. Piedevās nav novērojamas principiālas atšķirības starp sieviešu skeletkapiem un ugunskapiem, starp vīriešu skeletkapiem, ugunskapiem un simboliskajiem apbedījumiem. Taču tādas pastāv bērņu kapu inventārā. Te piedevu sastāva izmaiņas saistās ar vairākiem starpposmiem viņu pārtapšanā par pieaugušo.

Veiktais apbedījuma inventāra novietojuma kapos izvērtējums devis iespēju noskaidrot gan atsevišķu priekšmetu atrašanās vietu daudzveidību, gan to savstarpējo saistību. Iegūto statistisko rezultātu uzrādītās likumsakarības ir izmantotas ar piedevām saistīto bērņu tradīciju atsegšanā.

Pierādīts, ka trūkst liecību par to, ka pareizticība

11. – 12. gadsimtā, izplatoties latgaļu zemēs, tur būtu izmainījusi apbedīšanas paražas. Savukārt atšķirīga ir katoļticības ietekme. 13. gadsimtā šīs konfesijas baznīcas ierīkotajās kapsētās apbedīšanas rituāls ir būtiski pārveidots. Tas vērojams latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā un lielāko pārvaldes centru tuvumā.

Apskatītais materiāls parāda, ka ar 10. gadsimta otro pusi arvien straujāk sāk brukt iepriekšējā latgaļu sabiedrības struktūra. Veidojās lielākas atšķirības tās pārstāvju vidū, daudzveidojās un specializējās iedzīvotāju grupas. Tas pietiekami labi atspoguļojas kapu inventārā. Taču te nav iespējams vilkt tiešu vienlīdzības zīmi – t. i., jo vairāk piedevu, jo bagātāks un augstākas kārtas pārstāvis. Nepieciešams izvērtēt gan apbedījumu hronoloģisko aspektu, gan lokalizāciju: centrs – perifērija, gan līdzdoto priekšmetu vērtību. Tā vīriešu kapos pie visumā vienādām līdzdotām piedevām kādu specifisku priekšmetu vai priekšmetu grupas esamība vai trūkums ļauj izdalīt dažādu kārtu piederīgos rekonstruējamajā latgaļu sabiedrībā. Iegūtās liecības dod iespēju runāt par karadraudzes apbedījumiem.

Izveidotā latgaļu apdzīvotās teritorijas hronoloģiski vienlaicīgo senkapu un pilskalnu, un politisko struktūru karte uzrāda zināmu nesakritību. Minētie pieminekļi reizēm grupējas, it kā neievērojot saskaņā ar rakstītajiem avotiem noteiktās valstu, zemju un novadu robežas. Tāpat atšķiras pilskalnu un senkapu novietojums pieminekļu rietumu un austrumu grupā, kur pēdējā pie lielāka pilskalnu skaita un pieminekļu blīvuma ir grūtāk izdalīt tā vai cita novada galveno centru. Spriežot pēc rakstīto avotu ziņām, domājams, ka uzkalniņu kapulauku izplatības pamatrajoni nav saistāmi ar kādu vienu noteiktu un vienotu valstisku struktūru.

Esošās arheoloģiskās liecības ir pietiekamas hipotēzes izstrādei, kas novērš tās pretrunas, kuras pastāv latgaļu etnogenēzes jautājumā starp antropologiem, valodniekiem un arheologiem. Minētā etniskā vienība veidojusies sarežģītas attīstības rezultātā, kurā piedalījās kā vietējās iedzīvotāju grupas, tā jaunatnācēji. Varam uzskatīt, ka 10. – 13. gadsimtā pie vienādas vai gandrīz vienādas materiālās kultūras latgaļu apdzīvotajā teritorijā pastāv atšķirības valodā un antropoloģiskajā tipā.

BURIAL FIELDS OF THE 10TH – 13TH CENTURY IN LATGALLIAN TERRITORY IN CONTEXT OF THE ETHNIC, SOCIAL, AND POLITICAL HISTORY OF THE EASTERN LATVIA

SUMMARY

INTRODUCTION

The Latgallians were one of the ethnic groups of the Balts that actively took part in the formation of the Latvian nation. It is not possible to understand many of prehistorical problems of the Balts and their neighbours without having a comprehensive idea of the above mentioned tribe alliance, which later turned into a nation.

The name of Latgallians "летьгола" was for the first time mentioned in written at the turn of the 11th and 12th centuries in the Old Russian Nestor's chronicle (The History of the Last Years) that uses the "Primary Chronicle" and other earlier sources. They were called "Lethigalli", "Letti", "Letten" in the chronicles and documents written in the 13th century in the present territory of Latvia. It is possible that these ethnonyms have had different meanings and reflect different ethnic events.

In the 10th – 13th centuries, the territory inhabited by the Latgallians covered today's Latgale and the eastern part of Vidzeme, and it was politically divided and obviously ethnically inhomogeneous. According to the archaeological material and written sources, qualitative changes took place in the above mentioned period – a feudal society was gradually forming.

The monuments of the Latgallian territory are among the most investigated archaeological objects in Latvia. However, despite of the importance and the number of the obtained material, there are only a few general works. Many questions, for example, the origin of the Latgallians and their distribution, the influence of the Latgallian material culture on other ethnic groups, the common and the distinctive features of the Latgallians and the Selonians, have not been totally answered or must be concretised. The scientific topicality of the present subject is determined by the fact, that burial monuments are of central interest, when answers to these questions have to be found.

The chronological borderlines were drawn with regard to the wide archaeological research of the

10th – 13th century burial places and the importance of the above mentioned period, which is notable by the interruption of an independent development of the region due to the intrusion of conquerors from Eastern and Western Europe and the beginning of Christianisation.

Chapter I REVIEW OF RESEARCH HISTORY AND LITERATURE

The territory inhabited by the Latgallians in the 10th – 13th centuries features the flat and barrow burial fields. Research of the burial fields as well as the archaeological research in Latvia can in general be divided in three periods: from the beginning of the 19th century till 1918, from 1918 till 1945, and after 1945. These periods differ one from another in the amount of archaeological excavations, research objectives and methods. Today we are approaching a new period. It would be characteristic of decrease in the number of the archaeological excavations on the one hand and quantitative and qualitative increase of the analysis and processing of the obtained material on the other hand.

The first period of the research was remarkable by material accumulation and classification, and excavation methods development and improvement. During the second period, the Latvian national archaeology formed and developed. The theory of the bringing of culture was fought, and its supporters lost the battle at the end of the day. This period was also known for expansion of the national romanticism ideas, systematic and comprehensive research of the archaeological monuments, some test and protective excavations, compilation of the obtained material and introduction of new concepts. The third period can be characterised by increase in the number and amount of excavations, as well as by a considerable progress in material compilation and generalisation, which occasionally was limited by the dogmas of the marxism-leninism.

Chapter II

FLAT BURIAL FIELDS

The number of the known Latgallian burial fields reaches 200. Excavations have been done on around 80 of them, and 2000 graves have been uncovered. These burial fields encompass the territory from Aizkraukle and Cesis in the west to Trikata and Aluksne in the north, to Zilupe in the east, and the River Daugava in the south.

A single burial field covers a large territory and usually consists of several hundred burial units. The Ludzas Odūkalns burial field covers 4 700 m² and contains around 400 graves, the Pildas Nukši burial field, respectively, 3 000 m² and 218 graves, the Aglonas Kristapini burial field, respectively, 2 000 m² and 302 graves, Zvirgzdenes Kivti burial field covers 3 500 m² and has 175 burials, Drabešu Liepini burial field, respectively, 4 770 m² and 168 burials.

Three burial types can be distinguished – inhumation graves, cremation graves and symbolic graves. The first ones are in the majority. Inhumation graves make up more than 90% of the burials in one monument. Most often, people were buried in rectangular grave pits, sometimes also in oval-shaped pits. The outline of the pits can be clearly distinguished due to the darker soil, which is often mixed with coal and ashes. The grave pits can be up to 3 m long, 1.5 m wide, and 1 m deep. Usually they are 1.9 – 2.2 m long, 0.6 – 0.8 m wide, and 0.3 – 0.6 m deep. The difference among men, women, and children grave pits lies in the length of the pit because of the difference of the body size.

Cremation rituals played a big role in the burial traditions. It can be judged not only from the soil, which is mixed with coal, coal, and ashes, from burnt stones at the bottom of the grave pits, but also from fireplaces nearby separate burials and in separate places in the territory of a burial field.

The inhumations were buried on rinds, boards, in hollow logs or sometimes plank coffins. The deads were usually placed in the grave on their back in straight position. The head was turned to one or the other side. The position of the hands was different. There are no proves, that men or women positions could have been different. However, several particularities can be observed chronologically. In the 10th – 11th centuries, the most widespread positions were with hands raised against the head, placed on the breast or across the waist. In the 12th century the tradition began to change. The hands were not raised anymore. In the 13th century, such burials could be found even less often. As to the leg positions, they are quite the same all over – both legs were usually placed in a parallel posi-

tion. Diametrically opposite men and women positioning in the graves is characteristic to inhumation burials. Men were buried head towards the east, while women – towards the west. However, some deviations can be observed.

Cremation graves were found in 23 Latgallian flat burial fields. In most cases, the cremation took place outside the territory of the monument. Only at Ludzas Odūkalns burial field cases of cremation done at the place of the burial have been found. The number of cremation graves in a single monument rarely exceeds 10%. They are scattered and are not gathered in any particular place of the burial field. More than 40 per cent of the cremation graves do not differ in shapes, sizes and orientation from inhumations. Rind layers, boards and hollow log coffins have been found in cremation graves just the same way as in inhumation graves. Antiquities and calcinated bones could also be placed in a small box. Calcinated bones were most often located at one or other end, or in the middle of the pits; sometimes they were scattered all around the pit. Also the diametrically opposite orientation for men and women graves can be observed. If calcinated bones are found at one end of the grave, we can consider it to be the place of the head and can determine the sex of the buried person by the position in regard to the cardinal points. Grave goods were placed above or beside the pile of bones, sometimes, however, in the order typical to inhumation graves. In the first placement, the antiquities were usually broken and burnt, what is not the case with the second and the third placements. Most of the rest of cremation graves have round grave pits 0.25 – 1 m x 0.25 – 0.9 m. They are filled with ashes, coal, and calcinated bones, broken and burnt antiquities that have no particular placement order.

Cremation burials in the flat burial fields of the Latgallian territory were spread from the 8th till the 15th centuries. Their variety is not so much chronologically determined as by the different origins. Since a part of cremation graves are women burials, it is believed that the women buried such way must have been married Lithuanian or Slavonic wives. The burials could be also of Liiv origin, especially at the borders of Latgale. However, there is no doubt that the cremation graves with pit shape and orientation resembling the inhumation graves are those of the Latgallians. It should be mentioned that cremation made it easier to bring home the remains of the warriors deceased or killed far away.

There are certain difficulties to identify symbolic graves (i.e., graves with antiquities positioned in the regular order and no signs of skeleton bones), since skeletons can completely dis-

appear under influence of different forces. In all known cases, grave goods have been found and an orientation typical to men burials can be observed.

There are several theories about the formation of symbolic graves. They are thought to be symbolic graves for soldiers killed in battle far from home, supplementary graves to the basic burials, or are even considered to be a way of bribing the death. The existing material proves that the theory of supplementary graves is the least justifiable.

Chapter III BARROW BURIAL FIELDS

The number of the known Latgallian burial fields reaches 50. More than 4000 mounds were found in these burial sites. Archaeological excavations have been done in 15 burial fields, and over 200 barrows have been researched. The burial fields reach Liepkalni and Jaunpiebalga to the west; Plani, Lake Auguliena, and Balvi to the north; Zilupe to the east; Dagda and Graveri to the south. They are not equally distributed. Most barrow burial fields are situated in the eastern part of the Latgallian territory. They are different in size. The number of barrows in one burial field can fluctuate from tens to hundreds.

Barrows in burial fields usually are situated close to each other. Sometimes they even form separate groups. Mounds are round or slightly oval-shaped. Their diameter usually is 5 – 7 m, height – 0.3 – 0.8 m. They rarely exceed 10 m in diameter and 1 m in height. The mounds are made from sand. No stone structures were used. According to research, the recesses at the top of the mounds, which are usually considered to be a typical trait and to be connected with burial traditions, are actually signs of treasure hunters. Coal can be found in different layers, but the bottoms of the mounds consist of a 5-10 cm thick layer of grey mixture of soil, coal and ashes. It can be partly explained by the original upper layer of soil, and partly with the cremation rituals. Wooden constructions have been sometimes found on the grey layer. Such a construction was found in Makašenu Kucini barrow No. 23. It was made of 4 logs, which produced a 4.5 x 5 m rectangular, whose corners pointed north, south, west and east. The logs were heavily burnt. This is not the only evidence for the opinion that cremation rituals had no less meaning in barrow burial fields than in flat burial fields.

The mounds sometimes are surrounded by ditches, which are not always easily distinguishable at the first glance. Their width comes to 0.8 – 1.4 m, and depth – to 0.15 – 0.35 m. Ditches are not equally marked. They are now and then interrupted. The

ditches have not been simply used to excavate sand for the needs of mound-building, but should be taken as part of rituals. Ditches symbolically separated the worlds of the dead and the living. Instead of the ditches, round or oval-shaped pits in length of 0.9 – 2.5 m and in depth of 0.15 – 0.40 m can be found at some burial fields. Both pits and ditches were filled with a mixture of soil and fine coal.

Mounds usually contain one or, less likely, two burials in 0.2 – 1 m deep pits. Their size, shape, and filling do not differ from those met in flat burial fields. In the same way, grave types and burial orientation are similar. The only difference between the flat burial fields and the barrow burial fields lies in the mounds and the traditions connected with them.

The tradition of the barrow burial fields dates from the end of the 10th century. The Eastern Balts who under the influence of the Eastern Slavs were compelled to move westwards, are likely to have played a significant role in their formation. Taking into account the identical or similar material and spiritual culture, a combination of both burial fields types – the barrow and the flat, – is easily imaginable. It is also possible that this process was influenced by some additional factors. In this regard, we must mention also the following: warriors and merchants – at the beginning mostly Scandinavian –, who in the 9th century established a trade system along the rivers of Eastern Europe connecting the Baltic Sea with the Caspian Sea and the Black Sea, buried their deads in barrow burial fields. One of the water roads from the Varangians to the Greeks is connected with the River Velikaya. The most important centre at its banks was Pskov. Several Latgallian flat burial fields of the 10th – 11th centuries nearby this city are known. As it is evident, the rise of trade contacts to Scandinavian led to considerable economic, politic and ethnic changes in a large area, and also in the territory inhabited by the Latgallians. The Latgallians abandoned barrow burial fields by the beginning of the 14th century.

Relations between the chronologically simultaneous barrow and flat burial fields, which were made use of on Latgallian lands, still remain an issue to research. The existing material lets us assume that they may have coexisted at the same time and place. However, it should be mentioned that, at the end of the 11th century, part of flat burial fields fell into oblivion.

Chapter IV GRAVE GOODS

Grave goods from both barrow and flat burial fields consist of festive clothing and decorations,

tools and weapons in men burials, household tools in women burials. In this aspect, no difference between women inhumation graves and cremation graves or between men inhumation, cremation and symbolic graves can be traced. Typically, the grave goods are rather plentiful, though in approximately 5 – 10 per cent of burials no grave goods have been found.

The obtained material lets conclude that women wore wreaths, woollen shawls, possibly jackets, skirts, shirts, puttees and footwear. Wreaths take a special place among the grave goods. As it is known, girls wore wreaths, but wives wore kerchiefs or caps. Nevertheless, only wreaths have been found in Latgallian burial fields. They were given even to elder women. However, this does not mean that wives would have not worn proper head coverings. Obviously, according to Latgallian burial traditions, women had to arrive in the other world with wreaths. This head ornament had several types – ribbon-like, twist-like, cloth etc.

A typical women clothing piece was woollen shawl. It had not only practical but also decorative use. Woollen shawls in 60 to 90 cm width and 110 to 130 cm length were usually made of dark blue woollen cloth. At the beginning, they were only slightly decorated; however, in the 11th – 12th centuries, ornaments of bronze wires covered almost their entire surface. The decorativeness of those shawls diminish around the 13th century. They are often replaced with the decoration of glass and pewter beads, and colourful yarn thread embroidery. There is not much evidence about shirts, skirts and puttees. Shirts might have been tunic-like with long sleeves, without collar and with front slit. Both sewed and unsewed skirts were worn. They were held by a belt, usually woven. One-piece or double-piece footwear had a soft sole. Toecaps were usually decorated with tinklers and spirals.

Clothing was pinned together with decorative pins and fibulas. Usage of pins actually diminished at the beginning of the researched period. Decorative pins were replaced by penannular brooches, which were used already since the 8th century. The most popular type was the penannular brooch with spiral ends. Fibulas with other end types have not been found so often. Also star-shaped brooches should be mentioned. Ring fibulas have been used since the end of the 12th century. However, they were not yet able to replace the penannular brooches in the 13th century. The latter still kept the dominating position.

The most typical neck ornaments were neckrings. Sometimes even several neckrings given to one person have been found among the grave

goods. There are several neckring types. The main five types are: neckrings with flattened ends, neckrings with saddle and hook ends, neckrings with tetragonal ends, neckrings with loop ends, and neckrings with cone ends. They were worn till the 13th century and were gradually replaced by strings of beads and cowrie beads. Different pendants (tinklers, crosses, coins, etc.) sometimes supplement those neck ornaments. Also chains with animal teeth, clapper, and tinkler ornaments, and with a bent chainholder should be mentioned.

Bracelet placement seems to have certain coherence. In women burials, bracelets have been usually found around both wrists, – always in the same number. Bracelets around only one wrist are rarely found. Spiral bracelets were probably the most popular. Besides the spiral bracelets, also such with animal heads were introduced in the 11th century. In the 12th – 13th centuries, they gradually replaced the original bracelets. Less popular were twisted bracelets, which were made of three or more wires, ribbon-like bracelets and hollow bracelets. By the end of the 13th century, bracelets become much more elementary and even tend not to be worn at all. Nevertheless, this is the time when a new type of bracelets emerge – shield-shaped bracelets that were used in the 13th – 14th centuries.

An indispensable part of women ornaments rings were. They were worn on the fingers of both hands. Even 10 rings could be worn at the same time. The principles of symmetry were not so strictly observed as in the case of bracelets. Spiral rings were among the most used. They were often found together with rings with a middle-plate. Also rings with volutes, plaited or twisted front, etc., were used. In the 13th century, shield-shaped rings and rings with thickened or pseudo-torquet front were also spread.

In women burials, the most common tools were spindle whorls, shears, sickles, awls, etc. Most often they were placed at the feet, but, nevertheless, a big diversity of placement positions. When several tools have been found, they mostly were placed together in groups.

Men wore caps, capes, shirts, jackets, trousers, puttees, leather footwear or footwear made of other materials. Clothing remains in men burials are even poorer than those found in women burials. Most often, the evidence is a small oxidised cloth fragment that sticks to a grave good – ax, spear, fibula, bracelet, etc.

Men definitely wore decorations, too. Just as in case of women ornaments, some of them had both practical and decorative functions, while some were used only for their beauty. The ornaments may have had also some symbolic meaning.

Clothing was usually fixed together with penannular brooches. They were used to fix shirts, jackets and capes. Mens' penannular brooches – in comparison with women's fibulas – had a greater variety of shapes and richer ornamentation. Also the sizes were different. Mens' penannular brooches, especially those meant for outdoor clothes, were conspicuous for their size and massiveness. It should be mentioned that there were some shapes that were characteristic for mens' ornaments only. Massive penannular brooch with tetragonal or polygonal ends and hexagon or rhombic cross-section of the bow is only one of possible examples. These rich decorations were used in the 10th century and possibly at the beginning of the 11th century. There have been found also several massive penannular brooches with spiral ends. In the 11th century, penannular brooches with poppy-head ends spread widely. Also penannular brooches with animal head ends were spread, as well as with club-shaped and with faceted ends. As it is notorious, ring fibulas gradually replaced other types in the 13th century. Ring fibulas were not suitable for fixing outdoor clothes, therefore they were mainly used for shirts.

Two periods can be distinguished in bracelet use. The first period lasted from the end of the 9th century till the beginning of the 11th century (in common, the 10th century), when warrior bracelets and massive bracelets with hemispheric cross-section or other ends were wide-spread. In the second period, which lasted from the end of the 11th century till the beginning of the 13th century, traditional bracelets were superseded by bracelets with animal heads and twisted bracelets. In comparison to women, men earlier abandoned this kind of decorations – in the 13th century.

Rings were worn on fingers of both hands, or, alternatively, solely on the fingers of one hand. In the 13th century, they cannot be met so often anymore, and also the tradition to wear several rings at the same time gradually becomes uncommon. Nevertheless, rings remain an important mens' decoration piece worn on fingers of the right hand. They are of the same types as women's.

An important part of grave goods were tools and, especially, weapons. Besides the mentioned ones, knives become popular. They could be met already in the 9th century, however, knives are more often found in burials of the 10th century. We should also mention the fact that knives still play an significant role, when other grave goods loose importance. After the 13th century, it is the only object given to men as grave goods. Besides regular and household knives, battle knives or daggers sometimes were given to the deads. Both occasion-

ally were sheathed. Knives were usually worn on one's left and were fixed at the belt.

Belts were used to fasten many different things: combs, locks, keys, purses, etc. During excavations, scales, weights and coins have been found in purses.

As to the tools, also axes were widely spread. Axe is a universal tool that can also be made use of as a weapon, too. Spears were also widely used, while double-edged swords, have not been found so often – only in some men burials of the 10th – 11th centuries.

Grave goods and their disposition in children burials do not differ from those in adult burials. However, there are also some particularities. Grave goods for very small children are the same indifferent to their sex. Neck ornaments – strings of beads, tinklers, clappers, etc., are most common. Fibulas, bracelets and rings have been rarely found, maybe due to uneasiness of wearing such ornaments.

Contents of grave goods found in children graves depend on their age. From a certain age, the grave goods vary more and more. Girls were given exactly the same grave goods as women. Thus, neckrings are among most common ornaments. However, we should mention that wreaths are very seldom discovered in girl burials. Is there any borderline beyond which female persons were allowed to wear a wreath? Among grave goods given for boys all specific men bracelets and even weapons can be found.

Some antiquities discovered in the Latgallian ancient burial fields, i.e., in pit filling and right beside the deads, together with the grave goods, could be explained as offerings. The most interest is paid to women's decorations found both in men and women burials. The obtained material shows that there cannot be a common explanation for this. In the former burials, the above mentioned women decoration groups might have been offerings (however, other explanations are also possible), while in the latter burials they might have been the belongings of the late person.

Chapter V CHRISTIANITY AND PAGAN BURIAL TRADITIONS

The period between 10th and 13th centuries is the beginning of Christianity in the territory of Latvia. Missionaries of different communions served in Latvia using different methods. Three main periods can be distinguished in the process of introducing Christianity in Latvia. They partly overlap each ot-

her. The first period comprises the Scandinavian intrusion into the lands of the Curonians, that did not affect the Latgallian territories. The second period is significant with the collection of tributes by the Princes of Old Russia in the 11th – 13th centuries and attempts to continue this practice in the 13th – 14th centuries, and it took place mainly in Latgallian territories. The third period is characteristic with the activities of the German missionaries at the end of the 12th century, and formal introducing of the Catholicism in the 13th century with the help of crusades.

Written sources prove the expansion of the orthodoxy in Latgallian territories. The Chronicle of Henry of Livonia lists certain centres of the orthodox creed in Jersika and Koknese. According to the material obtained in burial fields, very valuable grave goods are given with the deads in these places and the traditional diametrically opposite orientation was strictly observed. Thus, there is no evidence that Latgallian burial traditions would have changed because of the expansion of the Orthodoxy in the 11th – 12th centuries.

Catholic missionaries, on the contrary, tried to rout out the pagan traditions from the very beginning. Burial rituals considerably changed in the graveyards around churches in the 13th century. Changes can be observed especially in the western part of the Latgallian territories and around the biggest new administrative centres. One of the most significant changes was the burial orientation. The deads, both men and women, were buried with their heads to the west. In the same way, the number of grave goods decreased. Apparently accepting the Christianity and Christian traditions, but internally still keeping to the pagan traditions, the so-called double-faith established, and it endured in the countryside into throughout the Middle Ages. We should mention that in the 13th century, in Latgallian territory many of the ancient burial fields were still continued along with the old traditions.

Chapter VI

ASPECTS OF SOCIAL AND POLITICAL DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

In the 10th century, the Latgallian society reached the stage of development of the state. This is also the time when the number and characteristics of the military conflicts change. The emphasis is put on investigating the existing territories and pillages as the quickest way to get wealth. Thus, big changes took place. Starting from the end of the 10th century, the former social structure

of the Latgallians collapses. Social groups arose and the differences increased, thus making the contrast even harder. This clearly reflects itself in the grave goods. Since the 10th century, the so-called merchant burials with money scales and weights among the grave goods come into view. It also should be mentioned that in the 10th century and at the beginning of the 11th century, there are men burials with double-edged swords.

From written sources dated from the beginning of the 13th century, it can be judged that there was a ruler at the top of the Latgallian society. His power was more or less inheritable and sovereign. To the upper class belonged also the headmen. Social differences among them were fairly big. Not only in political, but even more in the economic life they had to count with the mind and interest of the rich and powerful. The majority of inhabitants was formed of the free men. They had certain relations with the upper class people. Also enslaved people were known.

There is no doubt that grave goods contain information about the wealth and the social status of the deads during their lifetime. However, no one can draw parallels here – i.e. the more grave goods, the richer and gentler class the person represents. It is important to analyse the chronological aspect of the burial, its localisation (centre – periphery), and the value of the grave goods.

The existing materials on men burials prove that it is definitely possible to differentiate persons belonging to one or another social group of the Latgallian society by lack or existence of certain objects or group of objects among grave goods. Thus, comparing men burials in the burial fields of Livanu Jersika and Koknese (the 11th – 12th centuries) with other chronologically simultaneous burial fields, it is evident that the those of Livanu Jersika and Koknese almost always have a spear besides an axe. This is not the only particularity. In the Ergli Jaunakeni burial field there is a smaller number of decorations and richly ornamented belts. It is possible that in Koknese and Livanu Jersika burial fields, people connected with military service – warriors and their leaders – were buried. Here, some specific features should be mentioned again: a number of decorations, richly decorated belts, sets of weapons consisting of axes, spears and knives. Thus, the persons, which belonged to the upper classes, can be identified by more expensive clothing and weapons.

The analysis of burial fields location have so far not been completely considered, when a political map of the Latgallians were laid down. Activities so far were usually based on written sources

ces and localization of settlements – the possible centres. It is known that there were Jersika and Koknese princedoms, and also lands of Talava and Atzele. There has not been any common state organisation for all Latgallian lands.

When maps of Latgallian burial fields and Latgallian political structures are combined, certain divergences can be observed. Thus, as it can be concluded from written sources and burial fields, the authority of Koknese princedom sovereign must have been founded on other factors than the number of its inhabitants or its area.

Theories exist that there might have been the Latgallian land Lotigola amid Talava, Atzele, and Jersika. Its territory corresponds with the distribution of barrow burial fields. It is possible that the above mentioned monuments are connected with a certain state structure. The analysis of borders of Latgallian state-like structures, the distribution of the monuments, and written sources, however, do not confirm this.

Chapter VII

ETHNIC PROBLEMS

The present hypothesis eliminates contradictions among archaeologists, anthropologists and linguists on the Latgallian ethnic genesis. The western group of barrows with a stone ring dated from the beginning of the first millenium A.D. can be attributed to the Semigallians, while the eastern group – to the Selonians. Flat burial fields emerge in the 5th – 7th centuries in the regions on the right bank of the River Daugava to the west from the River Aiviekste and in lower reaches of the River Aiviekste. Representatives of flat burial fields culture from south-west (the Semigallians and the Curonians) and south (Central Lithuania) take part in their formation. According to craniology materials from the mentioned monuments, e.g. Aizkraukle Lejsbiteni burial field, massive narrow-faced and massive wide-faced anthropological types were found, which, accordingly, are characteristic for the first and for the latter territories. Formation of flat burial fields cannot be considered to be a direct transition from the eastern group barrows with a stone ring to a new burial type, though some similarities can be traced. The mentioned process in the eastern group, e.g. Abelū Boki burial field, is connected with the ethnic genesis of the Selonians. As it was mentioned, the territory of the barrows

with a stone ring overlaps with the area of the Selonian dialects. According to the data obtained by linguists, the Semigallian dialects might have been spoken in the west from the above mentioned area. This is also not in contradiction with the material obtained in the flat burial fields. We can assume that the conditions were favourable for forming a certain ethnic entity. At the end of this process (in the 7th century), a particular role was played by newcomers (the eastern Balts) from the upper course of the River Daugava. With the expansion of flat burial fields to the east, in the 7th – 8th centuries the Baltic Finns fell under this sway. A relevant anthropological type has been found in Zvirgzdenes Kivti burial field. In the 8th – 10th centuries, when flat burial fields covered the whole Eastern Latvia and the descendants of the inhabitants of the territories mentioned before together with the Eastern Balts, which were forced to move westwards under pressure of the Slavs, actively took part in this process, changes in language and the anthropological type took place. The craniology materials prove great similarity between the anthropological type of the described territory and that known to have belonged to the territory in the east from Latvia. In linguistics, also a theory exists, that the Latgallians might have come from the East. Their name might have arrived together with the Eastern Balts. After the settlement of the Latgallians in Eastern Latvia, their influence increased westwards and they consolidated territories, which are known as theirs according to the written sources of the 13th century. During the process, the Selonian peculiarities are lost in the territories to the north from the River Daugava, but still survive on the left bank of the river. In the 10th – 13th centuries, the material culture in the territory inhabited by the Latgallians is homogeneous, but still there are differences in language and the anthropological type, which are the result of the complex ethnic genesis of the Latgallians.

CONCLUSION

The material analysed in this work made possible not only to observe and codify the types of the monuments, their distribution, locality, appearance, burial traditions, grave goods, and their chronology, but also made it possible to solve problems concerning the ethnic, social and political history of the Latgallians.

МОГИЛЬНИКИ 10 – 13 ВЕКОВ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТГАЛОВ И ЭТНИЧЕСКАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ВОСТОЧНОЙ ЛАТВИИ

РЕЗЮМЕ

ВВЕДЕНИЕ

Латгалы являлись одной из тех балтских единиц, которые существенно участвовали в процессе образования латышского народа. Без всеобъемлющего представления об объединении упомянутых племен невозможно понимание многих проблем древней истории балтов и их соседей.

Название латгалов “летьгола” – впервые упоминается в письменных источниках на рубеже 11 и 12 веков в хронике Древней Руси “Повесть временных лет”, источником которой являлась “Начальная летопись” и другие более ранние источники. В хрониках и документах, которые составлены на территории сегодняшней Латвии в 13 веке, они называются “Lethigalli”, “Letti”, “Letten”. Возможно эти этнонимы не употреблялись с одинаковым значением, а отражают какие – либо сложные этнические процессы.

Территория, обжитая латгалами в 10 – 13 веках (сегодняшняя восточная часть Видземе и Латгале в Восточной Латвии), не была политически объединенной и, думается, также этнически неоднородной. Как свидетельствуют материалы археологических исследований и письменные источники, то в упомянутое время здесь происходили качественные перемены – постепенно формировалось феодальное общество.

Памятники на территории латгалов являются одними из наиболее археологически исследованных объектов в Латвии. Но, несмотря на многочисленность и значимость добытого материала, все же обобщающих работ весьма мало. Многие вопросы, как например происхождение и распространение латгалов, влияние латгальской материальной культуры на другие этнические группы, общее и различное у латгалов и селов, еще до конца не решены или требуют уточнения. В процессе изучения этих проблем большое значение

надо отвести именно погребальным памятникам. Хронологические границы исследования определены обширными археологическими изысканиями могильников 10 – 13 веков, значительностью этого периода в связи с прерыванием самостоятельного развития региона в результате агрессии восточноевропейских и западноевропейских завоевателей и распространением христианства.

Глава I

“ОБЗОР ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЙ И ЛИТЕРАТУРЫ”

На территории обжитой латгалами в 10 – 13 веках известны грунтовые и курганные могильники. Вся история археологических исследований в Латвии, в том числе и могильников, делится на три периода: первый – с начала 19 века до 1918 года, второй – с 1918 – 1945 годы, третий – после 1945 года, которые отличаются по объему археологических раскопок, выдвигаемым целям, методологии. Сегодня мы находимся в начале нового – четвертого периода. Можно прогнозировать, что в нем, с одной стороны, уменьшится численность археологических раскопок, а с другой стороны, увеличится количественно и качественно обработка и анализ уже ранее добытого материала.

Первый период исследований обозначается накоплением и группированием материала, разработкой и усовершенствованием методики раскопок. Второй период характерен образованием и укреплением латышской национальной археологии, борьбой против теории “культуртрегеров”, в результате которой ее приверженцы потеряли свои позиции, широким распространением идей национального романтизма, систематическим и всеобъемлющим обследованием археологических памятников, небольшими раскопками проверочного и защитного характера, обобщением

добытого материала и выдвижением новых концепций. Третий период обозначается значительным увеличением численности объема археологических раскопок, существенным прогрессом в собирании и обобщении материала, которое все же иногда было ограничено догмами марксизма-ленинизма.

Глава II

“ГРУНТОВЫЕ МОГИЛЬНИКИ”

Число известных латгальских грунтовых могильников превышает 200. На 80 из них проводились раскопки и раскрыто около 2000 захоронений. В западном направлении эти могильники достигают Айзкраукле, Цесис, в северном – Триката, Алуksне, в восточном – Зилупе, а восточную границу обозначает река Даугава.

Отдельный памятник занимает весьма обширную территорию и нередко содержит несколько сотен захоронений. Так на могильнике Лудзас Одукалнс на территории в 4700 м² раскрыто около 400 захоронений, на могильнике Пилдас Нукшас соответственно – 3000 м², 218, на могильнике Аглонас Кристани – 2000 м², 302, на могильнике Звиргденес Кивты – 3500 м², 175, на могильнике Драбешу Лиепиняс – 4770 м², 168.

Встречаются три вида захоронений – трупоположение, трупосожжение и символические захоронения, среди которых доминируют первые. Их численность обычно превышает 90% от числа всех раскрытых захоронений.

При трупоположениях умершие погребены в четырехугольные, реже овальные погребальные ямы. Их контуры почти всегда хорошо выделяются как темная, золистая, часто с углем смешанная земля. Погребальные ямы достигают 3 м в длину, 1,5 м в ширину, 1 м в глубину. Обычно длина их 1,9 м – 2,2 м, ширина – 0,6 – 0,8 м, глубина – 0,3 – 0,6 м. Отличия между мужскими, женскими и детскими погребальными ямами только в их длине, что связано с разницей в росте умерших.

Большое значение в погребальных обычаях имели огненные ритуалы. Об этом свидетельствуют не только обугленная земля в погребальных ямах, уголь и пепел, обгоревшие камни на дне ям, но и места кострищ, которые найдены как у отдельных погребений, так и зафиксирована их концентрация в определенном месте на периферии могильника.

В трупоположениях мертвых клали на кору, дощатую подстилку, в колоды, реже в гроб из досок. Положение умершего обычно на спине

в вытянутом положении. Голова повернута в одну или другую сторону. Положение рук весьма разнообразно. Среди них не выделяются характерные только мужчинам или женщинам. Все же можно отметить некоторые закономерности исходя из хронологии. В 10 – 11 веках доминирующими являются способы, когда обе руки приподняты к голове, помещены на груди, переложены через туловище. Традиции начинают меняться в 12 веке, когда положений с приподнятыми к голове руками становится меньше, а в 13 веке таких погребений еще меньше. Положение ног крайне однообразно – они обычно помещены параллельно.

Для трупоположений характерна диаметрально противоположная ориентация мужских и женских погребений. Первых клали головой на восток, а вторых на запад. Встречаются также отклонения.

Трупосожжения найдены в 23 грунтовых могильниках на территории обжитой латгалами. Почти всегда кремация происходила на территории вне могильника. Только на могильнике Лудзас Одукалнс, возможно, она проводилась прямо на месте захоронения. Численность трупосожжений в одном памятнике редко превышает 10% от всех захоронений. Они находятся вразброс среди других погребений и не концентрируются в определенном месте могильника. В более чем 40% трупосожжений форма погребальных ям, размеры их и ориентация не отличаются от погребений с трупоположениями. В них также констатирован настил погребальной ямы корой, дощатые подстилки, колоды, а иногда предметы инвентаря и кальцинированные кости могут быть помещены в небольшой ящик. Кальцинированные кости обычно фиксируются в концах или посередине погребальной ямы, реже они рассыпаны по всей яме. Здесь также, в какой – то мере, соблюдается противоположная ориентация мужских и женских погребений. Если кучка кальцинированных костей находится в конце погребальной ямы, то она размещена соответственно возможному месту головы, исходя из рода умершего в трупоположениях. Погребальный инвентарь обычно положен над кучкой кальцинированных костей или рядом с ней, нередко в последовательности, характерной для трупоположений. В первом случае древности, нередко обгоревшие и сломанные, что не характерно для второго и третьего случая. У большинства остальных трупосожжений констатированы погребальные ямы округлой формы, размеры которых 0,25 х – 1 х 0,25 –

0,9 м. Они наполнены золой, углем, кальцинированными костями, поломанными и горевшими древностями, в расположении которых чаще всего нет никакой системы.

На территории обжитой латгалами в грунтовых могильниках трупосожжения встречаются с 8 – 15 век. Разнообразие их определяет не столько хронология, сколько различные причины их происхождения. Так как часть из трупосожжений женские, то высказано мнение, что таким образом похоронены женщины литовского или славянского происхождения. Возможны и погребения ливов, особенно в пограничных районах ливов с латгалами. Но не может быть сомнений, что по крайней мере трупосожжения, в которых форма погребальной ямы и ориентация совпадает с зафиксированной в трупоположениях, связаны с латгалами. Также способ кремации более подходящий в случаях, когда необходимо доставить на родину для похорон останки павшего на чужбине воина.

В определении символических погребений, т. е. где в погребальной яме найденный инвентарь размещен в обычном порядке для трупоположений, но отсутствуют кости, существуют известные трудности, так как в силу разных обстоятельств кости скелета могут полностью исчезнуть. Во всех таких известных случаях обнаружен только мужской погребальный инвентарь с характерной для мужских погребений ориентацией. Существует несколько взглядов, объясняющих символические погребения. Их считают, во-первых, символическими погребениями вдалеке павших или умерших воинов, во-вторых, дополнительной могилой вдобавок к основному погребению. И наконец, символическое погребение связывают с желанием таким образом “откупиться” от смерти. Существующий материал свидетельствует о том, что выше упомянутый второй случай менее вероятен.

Глава III

“КУРГАННЫЕ МОГИЛЬНИКИ”

Число известных латгальских курганных могильников превышает 50. В них зафиксировано более чем 4000 насыпей. Археологические раскопки проводились в 15 из них и исследовано более чем 200 курганов. В западном направлении эти памятники достигают Лиепкалне, Яунпиебалга, в северном – Плани, озеро Аугулиена, Балвы, в восточном – Зилупе, а в южном – Дагда, Граверы. Их размещение неравномерно. Большинство курганов нахо-

дится в восточной части обжитой латгалами территории. Численность насыпей в могильниках может быть очень разной – от нескольких десятков до нескольких сотен в одном памятнике.

На территории могильника насыпи обычно находятся вплотную друг к другу. Насыпи курганов круглые или немного овальные. Их диаметр обычно – 5 – 7 м, высота – 0,3 – 0,8 м. Насыпи редко превышают 10 м в диаметре и 1 м высоты. Они образованы из песка. Для них не характерны какие – либо каменные конструкции. Как доказывают исследования, то небольшое углубление на вершине насыпи, не является типичным признаком этих памятников, связанным с погребальным ритуалом, а объясняется разрушениями кладоискателей. В насыпи на разных уровнях находят угольки, а на основании – толщиной в 0,05 – 0,10 м – слой серой земли со следами угля и золы. Это можно объяснить частично слоем почвы, частично огненными ритуалами. На этом сером слое земли возможны деревянные конструкции. Такие найдены в кургане № 23 могильника Макашену Куцини. Конструкция состояла из четырех бревен, размерами 4,6 х 5,0 м. Углы этого четырехугольника обозначали стороны света. Бревна сильно обгорели. Это не единственное доказательство тому, что значение огненных ритуалов на курганных могильниках не меньше, чем на грунтовых могильниках. Например, иногда на слое серой земли обнаружены места костров.

Курганы нередко опоясаны ровиком, который снаружи не всегда виден, а может проявиться в ходе раскопок. Его ширина 0,8 – 1,4 м, глубина – 0,15 – 0,35 м. Ровик не везде одинаково хорошо выражен, в нем наблюдаются перерывы. Ровик нельзя считать только местом источника песка для насыпи, а он имеет и известное ритуальное значение. Ровик как бы отделял мир живых и мертвых. Иногда вместо ровика вокруг кургана обнаруживают круглые или продолговатые ямы длиной 0,9 – 2,5 м, глубиной 0,15 – 0,40 м. Как ровики, так и ямы наполнены смешанной землей с мелкими угольками.

Курганы обычно содержат одно, в редких случаях два погребения на 0,2 – 1 м углубленных в материк погребальных ямах, которые по размерам, форме, наполнению не отличаются от известных в грунтовых могильниках. Также схожи и виды могил, расположение и ориентация умершего. Таким образом, единственным отличием между курганными и грунтовыми могильниками является только насыпь

над погребенным и мероприятия, связанные с этим процессом. Начало обозреваемых памятников относится к концу 10 века. Возможно, что в их формировании какая-то определенная роль была у тех восточных балтов, которые под нажимом восточных славян продвинулись на запад. Объединение курганных могильников и грунтовых могильников, при одинаковой или почти одинаковой материальной и духовной культуре, вполне возможно. Но в этом процессе могут быть какие-то дополнительные мотивы. Так надо отметить, что в течение 9 века вдоль Восточно-Европейских рек образовалась система торговых путей, которые соединяли Балтийское море с Каспийским и Черным морями. Ими пользовались воины-торговцы, которые хоронили своих умерших на курганных могильниках. Среди них в начальном этапе доминировали скандинавы. Одно из ответвлений пути от варягов в греки шло по реке Великой, на берегах которой находился важнейший торговый центр – Псков. Вблизи этого города известно несколько грунтовых могильников латгалов 10–11 веков. Торговая деятельность скандинавов привела к существенным переменам в экономической и этнической ситуации на очень обширных территориях и нельзя отрицать влияния этих перемен и на территорию обжитую латгалами. Курганными могильниками латгалы перестали пользоваться в первой половине 14 века.

Интересной и до конца нерешенной проблемой является вопрос об одновременном использовании грунтовых и курганных могильников на территориях основного распространения последних. Доступный материал дает возможность высказать мнение о возможности единовременного существования обоих видов. Но в то же время надо отметить, что в конце 11 века перестает существовать часть грунтовых могильников предыдущего периода.

Глава IV

“ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ИНВЕНТАРЬ”

Как в латгальских грунтовых, так и курганных могильниках погребальный инвентарь состоит из праздничной одежды и украшений погребенного, а в мужских погребениях кроме того – орудия труда и оружие, в женских – орудия труда. Нет принципиальных различий в погребальном инвентаре между женскими трупоположениями и трупосожжениями, а также между мужскими трупоположениями,

трупосожжениями и символическими погребениями. Характерным признаком для рассматриваемых памятников является сравнительно богатый погребальный инвентарь – его не хватает, примерно, в 5–10% от всех погребений на одном могильнике.

Добытый археологический материал дает возможность заключить, что женщины носили венки, наплечное покрывало – “виллайне”, возможно, кофту, юбку, рубаху, обмотки ног, обувь. Особое место среди этих предметов занимает венок. Как известно, девушки традиционно носили венки, а женщины головной платок или шапку. Но у латгальских женщин констатированы только венки, которые найдены и в погребениях пожилых женщин. Это не значит, что женщины не носили свои головные уборы. Очевидно, в соответствии с погребальными традициями как замужние, так и незамужние женщины должны были прибыть в потусторонний мир, украшенные венком. У последнего несколько видов – лентообразный, жгутовый, матерчатый.

Как характернейшую часть женской одежды надо отметить наплечное покрывало – “виллайне”. Оно имело не только практическое значение, но и служило украшением. “Виллайне”, размеры которой около 60–90 x 110–130 см, обычно изготовлена из темно-синей шерстяной ткани. Изначально она скромно украшена, но в 11–12 веках орнамент из бронзовых колечек уже нередко покрывает всю поверхность “виллайне”. С 13 века постепенно уменьшаются и исчезают бронзовые украшения – их сменяет вышивка из стеклянных и оловянных бус и цветной шерсти. Свидетельств о рубахах, юбках и обмотках ног сохранилось весьма мало. Приемлемо, что рубахи были туникообразными с длинными рукавами, без воротника, с разрезом спереди. Юбки носились как шитые, так и нешитые. На талии юбку удерживал пояс, в основном тканый. Обувь была цельной или двухдетальной, с мягкой подошвой, а носки нередко украшались бубенчиками и спиральками.

Одежда скреплялась булавками и фибулами. Использование первых заканчивается в основном в начале обозреваемого периода. Булавки сменяются подковообразными фибулами, которые встречаются с 8 века. Более излюбленной была подковообразная фибула со спиральными концами. Фибулы с концами других видов в женских погребениях встречаются крайне редко. Из этих украшений еще отметим звездообразные фибулы. С конца 12 века встречаются и кругообразные фибулы,

но они в 13 веке еще не сменяют подковообразные фибулы, которые сохраняют доминирующее положение в скреплении одежды.

Характернейшим женским шейным украшением являлась шейная гривна. У погребенных они найдены не только по одной, но и по несколько сразу. Встречаются несколько видов – в основном пять: шейная гривна с уплощенными концами, шейная гривна с костыле- и седловидными концами, шейная гривна с четырехгранными концами, шейная гривна с петлеобразными концами и шейная гривна с коническими концами. Употребление их доходит до 13 века, когда шейные гривны постепенно сменяются связками бус и раковин каури, которые использовались и до этого. Эти шейные украшения нередко дополняются различными подвесками – бубенчиками, крестиками, монетами и др. Еще надо упомянуть к дугообразному цепедержателю прикрепленные цепочки с подвесками.

В размещении браслетов можно проследить закономерности. Обычно у погребенных женщин они наблюдаются на обеих руках, причем, одинаковые и в одинаковом количестве. Очень редко браслеты встречаются только на одной руке. Из этих украшений излюбленными были спиральные браслеты. Наряду с ними в 11 веке внедряются браслеты с звериноголовыми концами. Последние в 12–13 веках постепенно заменяют спиральные браслеты. Из не так часто встречаемых браслетов отметим витые, лентообразные и полые браслеты. Во второй половине 13 века браслеты становятся примитивными и начинают исчезать. Но в это время появляется и один новый вид браслетов – щитообразные, которыми пользуются в 13–14 веках.

Обычным украшением женщин являлся перстень. В погребениях их находят на пальцах обеих рук и число перстней может достигать десяти. Принцип симметрии здесь соблюдался в меньшей мере, чем при ношении браслетов. Наиболее распространенными были спиральные перстни. Их часто находят вместе с перстнями с пластинчатой средней частью. Еще носились перстни с волютами, с плетеной или витой передней частью и др. В 13 веке получают распространение щитовидные перстни, перстни с утолщенной передней частью или имитированной тордированной передней частью.

В женских погребениях из орудий труда констатированы веретенные пряслицы, ножницы, серпы, шила и др. Чаще всего их находят у изножья, хотя они могут быть раз-

мещены и в других местах. Если орудий труда несколько предметов, то они уложены вместе в одну группу.

Мужчины носили шапки, накидки, рубахи, кафтаны, штаны. На ноги наматывали обмотки и обували обувь из кожи или других материалов. В мужских погребениях остатков ткани сохранилось еще меньше, чем в женских – чаще всего это маленькие кусочки материи, найденные на погребальном инвентаре.

Неотъемлемой частью мужской одежды также являлись украшения. Как и у женщин одни из них выполняли практические функции, а другие являлись только украшениями. Возможно, что украшения имели и какое-то символическое значение.

Для скрепления одежды главным образом использовались подковообразные фибулы. Они употреблялись для заковки рубах, кафтанов, накидок. По сравнению с женскими, среди мужских подковообразных фибул наблюдается большее разнообразие форм и богатство орнамента. Также есть разница в размерах фибул. Мужские подковообразные фибулы, особенно предназначенные для заправки верхней одежды, отличаются величиной и массивностью. Некоторые из них использовались только мужчинами. Как таковые упоминаемы массивные фибулы с четырехугольными или многогранными концами и в разрезе шестигранной, реже ромбовидной дужкой. Эти роскошные украшения использовались главным образом в 10 веке и возможно в начале 11 века. В отдельных случаях известны очень массивные экземпляры подковообразных фибул со спиральными концами. В 11 веке шире распространились подковообразные фибулы с маковидными головками на концах. Также довольно часто обнаруживаются подковообразные фибулы с звериноголовыми концами. Имеются и с ромбовидно – пирамидальными головками на концах и с утолщенными концами. Как известно, эти украшения в 13 веке сменяются кругообразными фибулами, которые весьма мало пригодны для скрепления мужской верхней одежды. Поэтому они использовались главным образом для сколки рубах.

В использовании браслетов выделяются два периода. С первого – по конец 9 и начало 11 века, но главным образом в 10 веке, доминируют браслеты воина и массивные браслеты с утолщенными концами. Во втором периоде, который охватывает вторую половину 11 века по первую половину 13 века, они сменяются браслетами с звериноголовыми концами, а

позже к ним присоединяются и витые браслеты. По сравнению с женщинами, мужчины в 13 веке быстро утратили традицию пользоваться этими украшениями.

Перстни носились как на обеих руках, так и только на правой или левой. В 13 веке они уже встречаются не так часто и традиция носить несколько перстней исчезает. Все же они сохраняются как значимое мужское украшение на пальцах правой руки. Виды колец у мужчин те же, что и у женщин.

Важной частью погребального инвентаря являлись орудия труда и, особенно, оружие. Нож, который встречается в погребениях 9 века, более широкое употребление получает с 10 века. Значимо, что когда исчезает остальной погребальный инвентарь, нож не теряет своей роли. После 13 века они часто являются единственным предметом, который находят в мужских погребениях. Кроме обычных или хозяйственных ножей нередко находят и боевые ножи или кинжалы. Как первые, так и вторые могут быть помещены в ножны. Ножи обычно носились у пояса на левой стороне.

Пояс годился для подвешивания многих различных предметов. Таким образом носились расчески, замки и ключи, кошельки и др. В последних иногда выявлены весы, гири, монеты.

В мужских погребениях редко находят конскую упряжь. Среди нее отмечаемы удила, колокольчики, шпоры, стремяна.

Из орудий труда часто обнаруживают топор. Это универсальное орудие, которое также использовалось как оружие. Из последних часто встречается копье. В свою очередь, двулезвийный меч является редкой находкой. Их найдено всего несколько экземпляров в мужских погребениях 10 – первой половине 11 веков.

Размещение погребального инвентаря в детских погребениях не отличается от взрослых, но наблюдаются некоторые особенности в его составе. Так, если погребен совсем маленький ребенок, то предметы кладутся одинаковые вне зависимости от пола. Чаше встречаются ожерелья – бусы, бубенчики, трапезиевидные подвески. Наряду с ними только иногда находят фибулы, браслеты, перстни. Это объяснимо, так как пользование некоторыми украшениями или в погребениях взрослых зафиксированными предметами для ребенка невозможно или затруднено.

Состав погребального инвентаря дает возможность проследить несколько стадий в

становлении ребенка взрослым человеком. Достигая определенного возраста, предметы погребального инвентаря становятся более разнообразными. В погребениях девочек добыты почти все те же украшения, что и в женских. Часто встречаются шейные гривны, но очень редко венки. Может быть право носить это украшение определено каким-то рубежом в жизни подростка. В погребениях мальчиков найдены все специфически мужские браслеты и даже оружие.

В латгальских могильниках, как в наполнении погребальной ямы, так и вместе с погребальным инвентарем находят предметы, объясняемые как пожертвования. Среди них большой интерес вызывают группы женских украшений, которые найдены как в мужских, так и в женских погребениях. Нам известный материал свидетельствует о том, что это явление необъяснимо только одной причиной. Группы из женских украшений в мужских погребениях можно связать с жертвованиями, хотя нельзя исключить и другие мотивы, а во втором случае эти находки, вероятно, надо считать имуществом умершей.

Глава V

“ХРИСТИАНСТВО И ЯЗЫЧЕСКИЙ ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД”

10 – 13 века являются первоначальным периодом распространения христианства на территории Латвии. Здесь действовали миссионеры разных конфессий из разных стран и методы их деятельности отличались. В процессе христианизации выделяются три периода, которые частично перекрываются. Первый, который характеризуется деятельностью скандинавов на территории куршей, земли латгалов не затронул. Второй период связан с попытками князей Древней Руси брать дань в 11 – 12 веках и продолжаться то же в 13 – 14 веках, непосредственно относится к латгалам. Третий период обозначается деятельностью немецких миссионеров, которая началась в конце 12 века, и формальным распространением католичества в 13 веке при помощи крестовых войн.

О распространении православия на обжитой латгалами территории свидетельствуют письменные источники. Ливонская хроника упоминает достоверно известные центры этой конфессии в Ерсике и Кокнесе. Как показывает добытый археологический материал им соответствующих могильников, то умершим здесь в могилу все еще давался сравнительно

богатый погребальный инвентарь и последовательно соблюдалась ориентация погребений. В нашем распоряжении нет свидетельств, что с распространением православия на латгальских землях в 11 – 12 веках, здесь изменились погребальные традиции.

Тоже самое нельзя сказать о влиянии католичества. Внедрители его уже с самого начала, где это было возможно, старались добиться отречения от языческих традиций. В 13 веке на кладбищах, сооруженных церковью, существенно изменился погребальный ритуал. Это наблюдается на западе территории, обжитой латгалами и вблизи крупнейших новых управленческих центров. В этих памятниках произошло изменение ориентации погребенных – в независимости от рода они уложены головой на запад. Также сократилась численность предметов погребального инвентаря. Внешне, принимая христианство и в то же время сохраняя язычество, создавалась определенная двойная вера, которая в сельской местности сохранилась на все средневековье. Надо отметить, что в 13 веке на обжитой латгалами территории, особенно на востоке, продолжали пользоваться и многими старыми могильниками и там полностью придерживались старых традиций.

Глава VI

“АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА”

Латгальское общество к уровню развития государства могло подойти в 10 веке. В это время меняется характер и численность военных конфликтов. Главное значение придается освоению уже имеющихся территорий и набеги как самый быстрый способ обогащения. Вместе с этим зреют большие перемены. С началом второй половины 10 века все быстрее рушится предыдущая структура латгальского общества. Увеличиваются различия между ее отдельными членами, появляются новые социальные группы. Сказанное достаточно хорошо отражается в погребальном инвентаре. С 10 века находят так называемые погребения купцов, в которых констатированы денежные весы и гирьки. С этого же времени известны погребения с конской упряжью. Значимо, что в 10 – начале 11 века встречаются мужские захоронения с двулезвийным мечом.

Судя по письменным источникам, на верхней ступени латгальского общества в 13 веке находился правитель. Его власть была наслед-

ственной и в известной мере единоличной. Следующая ступень знати – старейшины, среди которых были различия в зависимости от занимаемого ими положения. Они должны были также считаться не только в политической, но и в экономической сфере с мнением и интересами других верхних слоев – “знати” и “богатых”. Большую часть латгальского общества составляли свободные люди, у которых были определенные связи и отношения с представителями верхнего слоя. Известны также несвободные люди.

Вне сомнения погребальный инвентарь содержит информацию об имущественном и социальном положении умершего при жизни. Все же нельзя заключить – чем многочисленней инвентарь, тем богаче и сановитей погребенный человек. Нужно оценить как хронологию погребения, так и локализацию могильника – центр – периферия, городище – село – хутор и материальную ценность погребального инвентаря.

Доступный археологический материал свидетельствует о том, что по наличию или отсутствию каких-то специфических предметов в мужском довольно однообразном погребальном инвентаре, можно определить принадлежность умершего к конкретному слою реконструируемого латгальского общества. Так, если сравнить мужские погребения 11 – 12 веков могильников Ерсика и Кокнесе с другими хронологически одновременными памятниками, увидим, что в двух первых почти всегда выявляют вместе с топором – копье. Это не единственное своеобразие. В хронологически соответствующем могильнике Эрглю Яунакены, зафиксировано меньшее число украшений, недостаток богатых поясов. Вполне возможно, что на могильниках Кокнесе и Ерсика погребены люди, которые имели отношение к военной деятельности – дружинники и их руководители.

Повторно надо упомянуть выделенные приметы – много украшений и большее их значение в скреплении и украшении одежды, богатые пояса, комплект оружия, состоящий из топора, меча, ножа. Таким образом, представителей верхнего слоя общества можно определить по более богатой и качественной одежде и оружию.

Расположение могильников весьма мало использовано для создания политической карты обжитой латгалами территории. Предыдущие попытки в ее создании основывались главным образом на письменные источники и локализацию поселений как возможные

центры. Известно, что существовали княжества Ерсика и Кокнесе и земли Талава и Атзеле. Единого государства, объединяющего все латгальские земли, не было. Объединяя в одну, карты распространения могильников латгальской территории и политической структуры, наблюдается какое-то несовпадение. Так, анализируя размеры княжества Кокнесе по письменным источникам и распространению могильников на этой территории, надо заключить, что значимость правителя не основывалась на величину земли или многочисленность населения, а на какую-то другую основу.

Существует мнение, что между Талавой, Атзеле и Ерсикой могла находиться земля латгалов Латыгола. Эта территория совпадает с основными районами распространения курганных могильников. Таким образом существует возможность, что упомянутые памятники связаны с определенной государственной структурой. Анализ границ латгальских государственных образований, распространение памятников и письменных источников это не подтверждает.

Глава VII

“ЭТНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ”

Высказанная нами гипотеза дает возможность в какой-то мере преодолеть те противоречия, которые существуют между археологами, антропологами и лингвистами в вопросе об этногенезе латгалов. Западная группа курганов с каменными венцами начала 1 тыс. н. э. принадлежит земгалам, а восточная группа – селам. Грунтовые могильники образовались в 5/6 – 7 вв. в районах правобережья Даугавы к западу от Айвиексте и в низовье упомянутой реки при участии представителей юго-западных (земгалы и курши) и южных (центральная Литва) грунтовых могильников. В краниологическом материале с этих памятников (Айзкрауклес Леясбитены) выявлен массивный узколицый и массивный широколицый антропологический тип, который характерен для первой и второй областей. Образование грунтовых могильников нельзя считать прямым переходом к новым погребальным традициям от восточной группы курганов с каменным венцом, хотя какая-то их причастность наблюдается. Упомянутый процесс в восточной группе курганов (например, Абелю Боки) связан с этногенезом селов. Как уже неоднократно отмечалось, ареал распространения курганов с каменным

венцом совпадает с ареалом селонских говоров. По данным лингвистики, на запад от него, возможно, жили носители земгальских говоров, что не противоречит материалам с грунтовых могильников. Можно считать, что здесь были условия для образования этнической общности.

В окончании этого процесса в 7 в. некоторую роль сыграли пришельцы (восточные балты), которые пришли по течению Даугавы. В 7 – 8 веках, когда ареал грунтовых могильников распространился на восток, под их влияние попали и представители балтийских финнов, антропологический тип которых констатирован, например, в могильнике Звиргзденес Кивты. В 8 – 10 веках грунтовые могильники занимают всю Восточную Латвию. В этом процессе активно участвуют также потомки жителей упомянутой территории вместе с восточными балтами отодвинутыми на запад восточными славянами. Таким образом развились различия в языке и антропологическом типе. Краниологический материал указывает на большое сходство обитателей этой территории с антропологическим типом, известным на востоке от Латвии. Среди лингвистов существует точка зрения, что латгалы могут быть пришельцами с востока. Возможно, их название было принесено вместе с восточными балтами. С формированием латгалов в восточной Латвии началось усиление их влияния на запад, постепенно охватывая области, которые мы знаем как территорию латгалов по письменным источникам 13 в. В результате этого процесса исчезают особенности селов в районах к северу от Даугавы, но сохраняются на левом берегу реки. В 10 – 13 вв. при одинаковой (или почти одинаковой) материальной культуре на территории латгалов существуют различия в языке и физическом облике жителей, что является результатом сложного процесса этногенеза латгалов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализируемый в работе материал могильников 10 – 13 веков обжитой латгалами территории дал возможность не только характеризовать виды этих памятников, их распространенность, месторасположение, внешние признаки, погребальные традиции, погребальный инвентарь и хронологию, но и использовать полученные результаты для решения вопросов этнической, социальной и политической истории латгалов.

AVOTU UN LITERATŪRAS NORĀDES

Saīsinājumi

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. – R., 1957. –
 IMM – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1920. – 1939.
 LPSR ZAV – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – R., 1946 – 1990.
 LS – Latvijas Saule. Mākslas un senatnes mēnešraksts. – R., 1923. – 1931.
 LVĪO – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. R., 1991. –
 LVM AA – Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs.
 Mat. – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem. – R., 1972. –
 Sb. GEF – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1861 – 1923. – Dorpat, 1861 – 1924.
 Sb. Rig. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873 – 1934. – R., 1874. – 1936.
 SM – Senatne un Māksla. – R., 1936. – 1940.
 Tēz. – Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem. – R., 1959. – 1971.
 Verh. Estn – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – Dorpat, 1840 – 1924 Bd. 1 – 23.
 VIAA – Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvs
 КСИА – Краткие сообщения Института археологии. – Москва, 1939 –
 МИАЛ – Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. – Р., 1957 – 1961.
 СА – Советская археология. – Москва, 1957 –
- Abuls 1924 – Abuls P. Kur atradās Beverīna? Vēsturisks apcerējums. – R., 1924. – 75 lpp.
 AH – Atskaņu hronika. – R., 1936. – 298 lpp.
 Ancītis, Jansons 1963 – Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // AE. – R., 1963. – 5. laid. – 25. – 68. lpp.
 Apala 1987 – Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // AE. – R., 1987. – 15. laid. – 94. – 109. lpp.
 Apala 1990a – Apala Z. Ģūģeru kapulauka pētniecība // Mat. 1988. un 1989. – R., 1990. – 20. – 24. lpp.
 Apala. 1990b – Apala Z. Varbūt bagātākais kapulauks // Dabas un vēstures kalendārs 1991. gadam. – R., 1990. – 247. – 251. lpp.
 Apala 1992 – Apala Z. Ģūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte // Mat. 1990. un 1991. – R., 1992. – 8. – 15. lpp.
 Apala, Zariņa 1991 – Apala Z., Zariņa A. Dižciltīga latgaļu apbedījums Ģūģeru kapulaukā // LVIŽ. – 1991. – Nr. 1. – 11. – 29. lpp.
 Apals 1971 – Apals J. Pārskats par 1971. gada izrakumiem Liepiņu kapulaukā // VI AA 1: 250.

- Apals 1972 – Apals J. 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās // Mat. 1971. – R., 1972. – 34. – 39. lpp.
- Apals 1972/1973 – Apals J. Pārskats par 1972./73. gada izrakumiem Liepiņu kapulaukā // Vi AA 1: 272
- Apals 1976 – Apals J. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Gaujas nacionālā parka teritorijā // Mat. 1975. – R., 1976. – 9. – 12. lpp.
- Apals 1978 – Apals J. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Gaujas nacionālajā parkā un Cēsu rajonā 1977. gadā // Mat. 1977. – R., 1978. – 6. – 8. lpp.
- Apals 1986 – Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. – R., 1986. – 128. lpp.
- Apals, Apala 1973 – Apals J., Apala Z. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // Mat. 1972. – R., 1973. – 7. – 10. lpp.
- Apals, Apala 1980 – Apala J., Apala Z. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Cēsu rajonā // Mat. 1979. – R., 1980. – 14. – 16. lpp.
- Apals, Apala 1992 – Apals J., Apala Z. Die Kontakte der Lettgallen des Gauja – Raumes mit Skandinavien // Die Kontakte zwischen Ostbalticum und Scandinavien im fruhen Mittelalter: Acta universitates Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia. 9. – Uppsala, 1992. – S. 9 – 17.
- Apals, Apala 1991 – Apals J., Apala Z. Arheoloģiskie pētījumi Cēsu novadā no 1965. līdz 1990. gadam. Izstādes katalogs. – Cēsis, 1991. – 61. lpp.
- Asaris 1990 – Asaris J. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sārāju senkapos // Mat. 1988. un 1989. – R., 1990. – 30. – 34. lpp.
- Asaris 1994 – Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sārāju senkapos // Mat. 1992. un 1993. – R., 1994. – 15. – 18. lpp.
- Atgāzis 1964 – Atgāzis M. Latgaļu 9. – 12. gs. cirvji // AE. – R., 1964. – 6. laid. – 105. – 125. lpp.
- Atgāzis 1974 – Atgāzis M. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. – R., 1974. – 11. laid. – 154. – 173. lpp.
- Atgāzis 1984 – Atgāzis M. Pētījumi Alsviķu ciema Asaru senkapos un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Alūksnes apkārtnē // Mat. 1982. un 1983. – R., 1984. – 21. – 25. lpp.
- Atgāzis 1994 – Atgāzis M. Dreņģeru – Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8. – 9. gs. zemgaļu apbedījumos // AE. – R., 1994. – 17. laid. – 29. – 40. lpp.
- Atgāzis 1997 – Atgāzis M. Āvas cirvji Latvijā // AE. – R., 1997. – 19. laid. – 53. – 63. lpp.
- Auns 1981 – Auns M. Senās Latgales cīņa pret vācu feodāļu agresiju 13. gadsimtā // LPSRZAV. – 1981. – Nr. 4. – 34. – 44. lpp.
- Auns 1982 – Auns M. Senās Latgales politiskā struktūra 12. gs. – 13. gs. sākumā // LPSRZAV. – 1982. – Nr. 9. – 47. – 56. lpp.
- Auns 1996 – Auns M. Jauna versija par Beverīnu // LVIŽ. – 1996. – Nr. 3. – 109. – 123. lpp.
- Balodis 1925a – Balodis F. Ludzas – Rāznas apvidus senvietas // IMM. – 1925. – Nr. 11. – 479. – 487. lpp.
- Balodis 1925b – Balodis F. Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē // LS. – 1925. – Nr. – 34. – 355. – 364. lpp.
- Balodis 1925c – Balodis F. Pārskats par 1925. gada izrakumiem Pasienas kapulaukā // LVM AA 71.
- Balodis 1925d – Balodis F. Pārskats par 1925. gada izrakumiem Latišonku kapulaukā // LVM AA 73.
- Balodis 1926a – Balodis F. Vēlais dzelzs laikmets // Latvijas archailoģija. – R., 1926. – 86. – 90. lpp.

- Balodis 1926b – Balodis F. Pārskats par 1926. gada izrakumiem Skripšķinas kapulaukā // LVM AA 69.
- Balodis 1926c – Balodis F. Pārskats par 1926. gada izrakumiem Pakruļu kapulaukā // LVM AA 69.
- Balodis 1926d – Balodis F. Pārskats par 1926. gada izrakumiem Suškovas kapulaukā // LVM AA 68.
- Balodis 1926e – Pārskats par 1926. gada izrakumiem Volkazeru kapulaukā // LVM AA 66.
- Balodis 1935 – Balodis F. Latviešu – krievu senā robeža // Ludzas apriņķis senāk un tagad. Ludza, 1935. – 152. – 162. lpp.
- Balodis 1938 – Balodis F. Latviešu vēsture. – R., 1938. – 215 lpp.
- Balodis 1940 – Balodis F. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – R., 1940. – 103 lpp.
- Bahr 1850 – Bahr F.K. Die Graber der Liven. Ein Beitrag zur Alterthumskunde und Geschichte. – Dresden, 1850. – 74 S.
- Berga 1984 – Berga T. Tartakas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1982. un 1983. – R., 1984. – 31. – 34. lpp.
- Berga 1986 – Berga T. Augustinišķu kapsēta // Mat. 1984. un 1985. – R., 1986. – 34. – 39. lpp.
- Berga 1988 – Berga T. Slutišķu viduslaiku kapsēta un apmetne. // Mat. 1986. un 1987. – R., 1988. – 40. – 44. lpp.
- Berga 1996a – Berga T. Saliekamie svāriņi Latvijā (10. – 13. gs.) // AE – R., 1996. – 18. laid. – 49. – 61. lpp.
- Berga 1996b – Berga T. Daugavas augšteces 14. – 17. gadsimta senkapī // Daugavas raksti. No Koškovciem līdz Daugavpīlij. – R., 1996. – 57. – 68. lpp.
- Berga 1997 – Berga T. Kaklarotas Krāslavas Augustinišķu senkapos (14. gs. – 16. gs. sākums) // AE – R., 1997. – 19. laid. – 119. – 129. lpp.
- Biļkins 1940 – Biļkins V. Mūsu dižciltīgie brīvības cīņu laikā // LVIŽ. – 1940. – Nr. 2 (14). – 197. – 206. lpp.
- Biļkins 1992 – Biļkins V. Sēlija un Dienvidkursā. – Minneapolis, 1992. – 219 lpp.
- Brastiņš 1928 – Brastiņš E. Latvijas pilskalni. Latgale. – R., 1928. – 166 lpp.
- Brastiņš 1930 – Brastiņš E. Latvijas pilskalni. Vidzeme. – R., 1930. – 210 lpp.
- Breidaks 1972 – Breidaks A. Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi // Mat. 1971. – R., 1972. – 17. – 20. lpp.
- Briede 1978 – Briede I. Jauni pētījumi Kristapiņu kapulaukā 1977. gadā // Mat. 1977. – R., 1978. – 20. – 22. lpp.
- Briede 1979 – Briede I. Kristapiņu kapulauks // Mat. 1978. – R., 1979. – 17. – 19. lpp.
- Briede 1980 – Briede I. Kristapiņu kapulauks un apmetne // Mat. 1979. – R., 1980. – 29. – 31. lpp.
- Briede 1982 – Briede I. Izrakumi Kristapiņu kapulaukā 1980. gadā. // Mat. 1980./81. – R., 1982. – 52. – 54. lpp.
- Briede 1984 – Briede I. 11. gadsimta apkalta ādas josta // Muzeji un kultūras pieminekļi. – R., 1984. – 19. lpp.
- Buchholz 1888 – Buchholz A. Über Ausgrabungen auf dem Römershof – Ascheradenschen Gräberfelde // Sb. Rig. 1887. – R., 1888. – S. 44 – 49.
- Buchholz 1896 – Buchholz 1896 A. Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands im Auftrage der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. – R., 1896. – 65 S.
- Buchholtz, Spreckelson 1914 – Buchholz A., Spreckelson A. Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913 // Балтийский сборник исследований по археологии и истории. Труды Балтийского Предварительного

- Комитета по устройству ХУІ Археологического съезда в Пскове 1914 г. – Р., 1914. – С. 296 – 415.
- Carlsson 1988 – Carlsson A. Vikingatida ringspännen från Gotland // Stockholm Studies Archaeology. 8. – Stockholm, 1988. – 275 s.
- Caune A., Caune C. 1976 – Caune A., Caune C. Latvijas PSR arheoloģija (1940–1974). Literatūras rādītājs. – R., 1976. – 291 lpp.
- Ceplīte 1974 – Atsvariņi 10. – 13. gs. kapu inventārā // AE. – R., 1974. – 11. laid. – 198. – 211. lpp.
- Cimermāne 1962 – Pārskats par 1962. gada izrakumiem Beitu senkapos // LVM AA 333.
- Cimermāne 1963 – Cimermāne I. 1963. Izrakumi Valmieras raj. Beitu kapulaukā // Tēz. – 1962. – R., 1963. – 4. – 5. lpp.
- Cimermāne 1971 – Cimermāne I. Pārskats par 1971. gada izrakumiem Jaunbemberu senkapos // LVM AA 337.
- Cimermāne 1972 – Cimermāne I. Izrakumi Jaunbemberu kapulaukā // Mat. 1971. – R., 1972. – 58. – 60. lpp.
- Daiga 1969 – Daiga J. Arheoloģiskie izrakumi Alūksnes rajona Annas c. pad. Bundzēnos // Tēz. 1968. – R., 1969. – 30. – 32. lpp.
- Daiga 1974 – Daiga J. Karavīra aprobe // AE. – R., 1974. 11. laid. – 174. – 197. lpp.
- Deņisova 1989 – Deņisova R. Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m. ē. 1. gadu tūkstošā // LPSRZAV. – 1989. – Nr. 12. – 20. – 36. lpp.
- Deņisova 1990 – Deņisova R. Latgaļu etniskās vēstures jautājumi // Mat. 1988 un 1989. – R., 1990. – 79. – 81. lpp.
- Ebert 1913 – Ebert M. Die Baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland // Praehistorische Zeitschrift. – Leipzig, 1913. – Bd. 5. – S. 498 – 559.
- Elksnīte 1930 – Elksnīte E. Gredzens // LTD. – R., 1930. – 6. sēj. – 263. – 300. lpp.
- Elksnīte 1935 – Elksnīte E. Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi // Filologu biedrības raksti. – 1935. – 15. laid. – 3. – 24. lpp.
- Gerhards 1993 – Gerhards G. Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūve 5. – 14. gadsimtā un dažādi etniskās vēstures jautājumi // LVĪŽ. – 1993. – Nr. 1. – 9. – 21. lpp.
- Elsner 1990 – Elsner H. Wikinger Museum Haithabu: Schaufenster einer frühen Stadt. – Neumünster, 1990. – 128 S.
- Feldhūns 1993 – Feldhūns Ā. Tulkotāja priekšvārds // IH. – R., 1993. – 33. – 42. lpp.
- Girgensohn 1886 – Girgensohn J. Bericht über Ausgrabungen in Fehren, Lauternsee, Golgowsky, Segewold, Kronenberg und Weissensee. // Sb. Rig. 1885. – R., 1886. – S. 68 – 75, 92 – 93
- Graudonis 1971 – Graudonis J. Pārskats par 1971. gada izrakumiem Jaunākēnu kapulaukā // LVM AA 456.
- Graudonis 1972a – Graudonis J. Izrakumi Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā 1971. gadā // Mat. 1971. – R., 1972. – 72. – 76. lpp.
- Graudonis 1972b – Graudonis J. Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1971. gadā // Mat. 1971. – R., 1972. – 76. – 81. lpp.
- Graudonis 1972c – Graudonis J. Pārskats par 1972. gada izrakumiem Jaunākēnu kapulaukā // LVM AA 457.
- Graudonis 1973a – Graudonis J. Ērgļu Jaunākēnu kapulauks // Mat. 1972. – R., 1973. – 34. – 39. lpp.
- Graudonis 1973b – Graudonis J. Daugavpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1972. gadā // Mat. 1972. – R., 1973. – 42. – 44. lpp.
- Grāvere 1995 – Grāvere R. Sēļu problēma antropoloģijā // Latvijas ZA Vēstis. R., 1995. – Nr. ¾. – 1. – 13. lpp.

- Grāvere 1996 – Grāvere R. 1. g.t. beigu un 2. g.t. sākuma baltu cilšu odontoloģiskie tipi un to izmaiņas laika gaitā // LVIŽ. – 1996. – Nr. 3. – 5. – 24. lpp.
- IH – Indriķa hronika. – R., 1993. – 451 lpp.
- Jansson 1995 – Jansson I. Dress pins of East Baltic type made on Gotland // Archaeology East and west of the Baltic. Papers from the Second Estonian – Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna. May 1991: Theses and papers in Archaeology N. S. A 7. – Stockholm, 1995. – P. 83 – 90.
- Jākobsons 1928 – Jākobsons F. Pārskats par 1928. gada izrakumiem Kristapiņu kapulaukā // LVM AA 80.
- Jākobsons 1929 – Jākobsons F. Senlatviešu ienākšana Latvijā // Senatne. – 1929. – Nr. 1. – 2. – 10. lpp.
- JD 1988 – Jaunā derība un psalmi. 300 gadu jubilejas izdevums. – R., 1988. – 590 lpp.
- Kalējs 1939 – Kalējs O. Pārskats par 1039. gada izrakumiem Jersikas kapulaukā // LVM AA 206.
- Kalējs 1940 – Kalējs O. Jersikas senkapi // SM. – 1940. – Nr. 2. – 11. – 29. lpp.
- Kazakevičius 1996 – Kazakevičius V. IX – XIII a. baltų kalavijai. – Vilnius, 1996. – 173 p.
- Krasnais 1937 – Krasnais V. Latviskā Jaunlatgale. – R., 1937. – 30 lpp.
- Kruse 1840 – Kruse F. Vorläufiger Bericht über zwei antiquarische Reisen durch die Ostsee-provinzen in den Jahren 1838 und 1839 // Verh Estn. – 1840. – Bd. 1, Heft 1. – S. 73 – 78.
- Kruse 1842 – Kruse F. Necrolivonica oder Alterhümer Liv-, Est- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee – Gouvernements. – Dorpat – Leipzig, 1842. – 26 S.
- Kuniga 1986 – Kuniga I. Kristapiņu kapulauks // Mat. 1984. un 1985. – R., 1986. – 80. – 83. lpp.
- Kuniga 1988 – Kuniga I. Kristapiņu kapulauks // Mat. 1986. un 1987. – R., 1988. – 89. – 92. lpp.
- LT 1984 – Latviešu tautasdziesmas. – R., 1984. – 5. sēj. 2. d. – 864 lpp.
- LA – Latvijas PSR arheoloģija. – R., 1974. – 376 lpp.
- LTD 1929 – Latvju tautas dainas. – R., 1929. – 3. sēj. – 774 lpp.
- LTD 1930 – Latvju tautas dainas. – R., 1930. – 6. sēj. – 735 lpp.
- LTD 1931 – Latvju tautas dainas. – R., 1931. – 7. sēj. – 741 lpp.
- LTD 1932 – Latvju tautas dainas. – R., 1932. – 10. sēj. – 897 lpp.
- LAA 1978 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – Vilnius, 1978. – t. IV. – 160 p.
- LPSRV – Latvijas PSR vēsture. – R., 1986. – 1. sēj. – 399 lpp.
- LTP – Trīs vēja mežgli. Latviešu tautas pasakas. – R., 1988. – 590 lpp.
- LE – Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – 254 p.
- LGU – Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 – 1500). Hrsg. von Hermann v. Bruiningk und Nicolaus Busch. – R., 1908. – 799 S.
- LUB – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten. BD. 1 – 3. – Reval, 1853 – 1859. – Bd. 4 – 12. – Riga – Moskau. – 1867 – 1914.
- Lehmann 1873 – Lehmann E. Bericht über die Gräberaufdeckungen bei Stirnien im Herbst 1872 // Sb. GEG 1873. – Dorpat, 1873. – S. 106 – 115.
- Lehtosalo – Hilander 1982 – Lehtosalo – Hilander P. L. The Finnish Viking Age Society. Luistari III. Suomen Muinais Muistoyhdistyksen Aikakanskirja 82: 3. – Helsinki, 1982. – 82 p.
- Lietgalietis 1928 – Lietgalietis. Arheoloģiskie izrakumi Kampu senajās kapenēs pie Cēsīm // LS/ – 1928. – Nr. 63/64. – 696. – 699. lpp.

- Māgi – Lōugas 1993 – Māgi – Lōugas M. On the Relations between the Countries around the Baltic as Indicated by the Background of Viking Age Spearhead Ornament // Fornvännen. – 1993. – Nr. 88. – P. 212–221.
- Mežale 1986 – Mežale B. Akmens un tās paralēltēlu funkcijas apbedīšanas ieražu dziesmās // LPSRZAV. – 1986. – Nr. 10. – 99. – 109. lpp.
- Moora 1952 – Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – R., 1952. – 168 lpp.
- Mugurēvičs 1973 – Mugurēvičs E. Vidus- un Austrumlatvija 13. – 14. gs. (Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā) // AE. – R., 1973. – 10. laid. – 27. – 39. lpp.
- Mugurēvičs 1974 – Mugurēvičs E. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE. – R., 1974. – 11. laid. – 220. – 239. lpp.
- Mugurēvičs 1977 – Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3. – 5. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – R., 1977. – 143 lpp.
- Mugurēvičs 1985 – Mugurēvičs E. Rēzeknes pils un tās novads 9. – 17. gs. (Sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos // LPSRZAV. – 1985. – Nr. 3. – 48. – 71. lpp.
- Mugurēvičs 1987 – Mugurēvičs E. Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11. – 12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums // LPSRZAV. – 1987. – Nr. 5. – 10. – 27. lpp.
- Mugurēvičs 1993 – Komentāri // IH. – R., 1993. – 333. – 416. lpp.
- Nore 1921 – Nore A. Pārskats par 1921. gada izrakumiem Kalnapaukšu kapulaukā // LVM AA 95.
- Nore 1922 – Nore A. Pārskats par 1922. gada izrakumiem Ušuru senkapos // LVM AA 97.
- Ošs 1939 – Ošs K. Pārskats par 1939. gada izrakumiem Radžu kapulaukā // LVM AA 156.
- Ozola 1954 – Ozola K. Pārskats par 1954. gada izrakumiem Jaunpiebalgas senkapos // LVM AA 327.
- Ozoliņš 1924 – Ozoliņš F. Pārskats par 1924. gada izrakumiem Ainavu kapulaukā // LVM AA 134.
- Radiņš 1978 – Radiņš A. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ogres un Gulbenes rajonā, izrakumi Gūtiņu pilskalnā Preiļu rajonā 1977. gadā // Mat. 1977. – R., 1978. – 60. – 62. lpp.
- Radiņš 1979a – Radiņš A. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Daugavpils un Rēzeknes rajonā 1978. gadā // Mat. 1978. – R., 1979. – 65. – 66. lpp.
- Radiņš 1979b – Radiņš A. Pārskats par 1979. gada izrakumiem Salnaskroga kapulaukā // LVM AA 501.
- Radiņš 1980 – Radiņš A. Arheoloģiskie izrakumi Gūtiņu pilskalnā un Salnaskroga kapulaukā 1979. gadā // Mat. 1979. – R., 1980. – 84. – 86. lpp.
- Radiņš 1982 – Radiņš A. Arheoloģiskie izrakumi Patmaļnieku un Pakruļu kapulaukos // Mat. 1980./81. – R., 1982. – 108. – 110. lpp.
- Radiņš 1983a – Radiņš A. Par uzkalniņu senkapu izplatību, situāciju un ārējām pazīmēm latgaļu teritorijā 2. g. t. pirmajā pusē // Latvijas PSR vēstures problēmas. – R., 1983. – 53. – 57. lpp.
- Radiņš 1983b – Radiņš A. Pārskats par 1983. gada izrakumiem Cakulu kapulaukā // LVM AA 542.
- Radiņš 1984 – Radiņš A. Izrakumi Kuciņu un Cakulu senkapos // Mat. 1982. un 1983. – R., 1984. – 76. – 79. lpp.
- Radiņš 1985 – Radiņš A. Apbedīšanas paražas uzkalniņu senkapos latgaļu teritorijā II gadsimta pirmajā pusē (Pēc Rēzeknes rajona materiāla) // Feodālisms baltijas reģionā. – R., 1985. – 5. – 16. lpp.

- Radiņš 1986 – Radiņš A. Izrakumi Batņu senkapos // Mat. 1984. un 1985. – R., 1986. – 97. – 99. lpp.
- Radiņš 1993 – Radiņš A. 10. – 13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas etniskās vēstures jautājumi // LVIŽ. – 1993. – Nr. 4. – 13. – 41. lpp.
- Radiņš 1994 – Radiņš A. 10. – 13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas etniskās vēstures jautājumi // LVIŽ. – 1994. – Nr. 1. – 9. – 30. lpp.
- Radiņš 1996a – Radiņš A. Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem” latgaļu apdzīvotajā teritorijā 11. – 13. gs. // AE. – R., 1996. – 18. laid. – 98. – 103. lpp.
- Radiņš 1996b – Radiņš A. Par iespējam pēc kapulauka materiāla izziņāt latgaļu sabiedrības struktūru vēlajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1996. – Nr. 3. – 25. – 44. lpp.
- Riekstiņš 1921 – Riekstiņš H. Pārskats par 1921. gada izrakumiem Kalnapaukšu kapulaukā // LVM AA 95.
- Riekstiņš 1931a – Riekstiņš H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Maskevicišķu kapulaukā // LVM AA 81.
- Riekstiņš 1931b – Riekstiņš H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Veresaukas kapulaukā // LVM AA 65.
- Riekstiņš 1931c – Riekstiņš H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Bērmuižas senkapos // LVM AA 136.
- Riekstiņš 1931d – Riekstiņš H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Puncuļevas kapulaukā // LVM AA 221^a.
- Riekstiņš 1931e – Riekstiņš H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Patkules senkapos // LVM AA 117.
- Riekstiņš 1935 – Riekstiņš H. Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas paražas dzelzs laikmetā. – 1935., – 67. lpp.
- Riekstiņš 1939 – Riekstiņš H. Izrakumi Liepkalnes pagasta “Ķesteros” // SM. – 1939. – Nr. 2. – 65. – 75. lpp.
- RK – Katalog der Ausstellung zum X archaologischen Kongress in Riga 1896. – R., 1896. – 340 S.
- Sedovs 1992 – Sedovs V. Balti senatnē. – R., 1992. – 157 lpp.
- Siatkovskis 1988 – Siatkovskis J. Izrakumi Ozolkalna senkapos un Pāvulkalna viduslaiku kapsētā // Mat. 1986. un 1987. – R., 1988. – 124. – 126.
- SLVA 1937 – Senās Latvijas vēstures avoti. – R., 1937. – 1. burtn. – 214 lpp.
- SVLA 1940 – Senās Latvijas vēstures avoti. – R., 1940. – 2. burtn. – 201 lpp.
- Stepiņš 1936 – Stepinš P. Pārskats par 1936. gada izrakumiem Nauduševas kapulaukā // LVM AA 222.
- Stepiņš 1937 – Stepinš P. Pārskats par 1937. gada izrakumiem Lejasruņģu kapulaukā // LVM AA 242.
- Stepiņš 1939 – Stepinš P. Pārskats par 1939. gada izrakumiem Stirnu senkapos // LVM AA 215.
- Stepiņš 1993 – Stepinš P. Beverīna. – Valmiera, 1993. – 40 lpp.
- Strods 1970 – Strods H. Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats // AE. – R., 1970. – 9. laid. – 89. – 112. lpp.
- Šmits 1932 – Šmits P. Miršana un bēres // LTD/ – R., 1932. – 10. sēj. – 769. – 788. lpp.
- Šnore E. 1935 – Šnore E. Pārskats par 1935. gada izrakumiem Greivuļu senkapos // LVM AA 287.
- Šnore E. 1936a – Šnore E. Kara kapi Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā // SM. – 1936. – Nr. 2 – 62. – 71. lpp.

- Šnore E. 1936b – Šnore E. Pieminekļu Valdes 1935. g. ieguvumu izstāde pilī // IMM. – 1936. – Nr. 2. – 186., 187. lpp.
- Šnore E. 1940 – Šnore E. Pārskats par 1940. gada izrakumiem Aizkalnes kapulaukā // LVM AA 648.
- Šnore E. 1951/1952 – Šnore E. Pārskats par 1951. un 1952. gada izrakumiem Šķilbēnu kapulaukos // VI AA 1: 12
- Šnore E. 1954 – Šnore E. Pārskats par 1954. gada izrakumiem Zilupes stacijas un Ciblas uzkalniņu kapulaukos // VI AA 1: 23.
- Šnore E. 1957 – Šnore E. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcija // LPSRZAV. – 1957. – Nr. 4. – 169. – 172. lpp.
- Šnore E. 1967 – Šnore E. Doles Vampeniešu kapulauki // Tēz. 1966. – R., 1965. – 38. – 40. lpp.
- Šnore E. 1987 – Šnore E. Kivtu kapulauks. – R., 1987. – 85 lpp.
- Šnore E. 1994 – Šnore E. Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem Latvijā // AE. – R., 1994. – 17. laid. – 105. – 107. lpp.
- Šnore E. 1997 – Šnore E. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. // AE. – R., 1997. – 19. laid. – 64. – 81. lpp.
- Šnore, Berga 1992 – Šnore E., Berga T. Viesienas Mešāru kapulauks un tajā atrastie atsvariņi // LVIŽ. – 1992. – Nr. 4. – 9. – 15. lpp.
- Šnore R. 1928a – Šnore R. Pārskats par 1928. gada izrakumiem Kristapiņu kapulaukā // LVM AA 79.
- Šnore R. 1928b – Šnore R. Pārskats par 1928. gada izrakumiem Releņģu kapulaukā // LVM AA 78.
- Šnore R. 1932 – Šnore R. Pārskats par 1932. gada izrakumiem Cirnavas kapulaukā // LVM AA 224.
- Šnore R. 1933 – Šnore R. Pārskats par 1933. gada izrakumiem Vēverāju kapulaukā // LVM AA 231
- Šnore R. 1936 – Šnore R. Izrakumi Salenieku "Kara kapos" Makašānu pagastā // SM. – 1936. – Nr. 2. – 25. – 46. lpp.
- Šterns 1995 – Šterns I. Pareizticība Senlatvijā // Latvijas vēsture. – 1995. – Nr. 4 (9). – 9. – 12. lpp.
- Štokmanis 1920 – Štokmanis A. Pārskats par 1920. gada izrakumiem Greivuļu kapulaukā // LVM AA 64.
- Šturms 1927 – Šturms E. Pārskats par 1927. gada izrakumiem Līčagala kapulaukā // LVM AA 102.
- Šturms 1928 – Šturms E. Pārskats par 1928. gada izrakumiem Ainavu kapulaukā // LVM AA 13.
- Šturms 1930 – Šturms E. Pārskats par 1930. gada izrakumiem Strūgukalna senkapos // LVM AA 11.
- Šturms 1932 – Šturms E. 1931. gada ieguvumi arhailoģijā // IMM. – 1932. – Nr. 1. – 1. – 12. lpp.
- Šturms 1938 – Šturms E. Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru parašām 13. un 14. gs. // Tautas vēsturei. – R., 1938. – 84. – 110. lpp.
- Šturms 1939 – Šturms E. Sēļi // Latvijas konversācijas vārdnīca. – R., 1939. – 19. sēj. – 38062 – 38065 sl.
- Šturms 1947 – Šturms E. Die Lage von Gercike und einigen anderer frühgeschichtlicher Burger Lettlands // Contributions of the Baltic University. – Pinneberg, 1947. – Nr. 48. – 14 S.
- Švābe 1936a – Švābe A. Jersikas karaļvalsts // SM. – 1936. – Nr. 1. – 5. – 31. lpp.

- Švābe 1936b – Švābe A. Tālava // Sējēja. – 1936. – Nr. 2, 4. – 135. – 141., 363. – 374. lpp.
- Švābe 1940 – Švābe A. Krievu mesli // Straumes un avoti. II. – R., 1940. – 312. – 402. lpp.
- Toropina 1986a – Toropina G. Aizsardzības darbi kapulaukā pie bij. Lielvārdes pārceltuves un arheoloģisko pieminekļu apsekošana Cēsu rajonā // Mat. 1984. un 1985. – R., 1986. – 109. – 112. lpp.
- Toropina 1986b – Toropina G. Pārskats par 1986. gada izrakumiem Salnaskroga kapulaukā // LVM AA 570.
- Toropina 1988 – Toropina G. Aizsardzības izrakumi Salnaskroga senkapos un arheoloģisko pieminekļu apsekošana Cēsu rajonā // Mat. 1986. un 1987. R., 1988. – 128. – 134. lpp.
- Toropina 1990 – Toropina G. Izrakumi Ezerbricu senkapos un Ģeistu viduslaiku kapsētā // Mat. 1988. un 1989. – R., 1990, 147. – 149. lpp.
- Urtāne 1990 – Urtāne S. Pētījumi Madalānu II kapulaukā un apmetnē // Mat. 1988. un 1989. – R., 1990. – 153. – 157. lpp.
- Urtāns J. 1978 – Urtāns J. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Valkas un Preiļu rajonā un izrakumi Ciriša ezera upursalā 1977. gadā // Mat. 1977. – R., 1978. – 79. – 83. lpp.
- Urtāns J. 1979 – Urtāns J. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Alūksnes un Balvu rajonā un pārbaudes izrakumi Valmieras Luces kalnā // Mat. 1978. – R., 1979. – 85. – 89. lpp.
- Urtāns J. 1982 – Urtāns J. Izrakumi Kausa pilskalnā, Grotēnu viduslaiku kapsētā un Rušona ezera Upursalā // Mat. 1980./81. – R., 1982. – 131. – 134. lpp.
- Urtāns J. 1984 – Urtāns J. Izrakumi Rīgā Teātra ielā, Aizputē un pieminekļu apzināšana // Mat. 1982. un 1983. – R., 1984. – 91. – 99. lpp.
- Urtāns J. 1990 – Urtāns J. Pētījumi Sāvienas Jokstu senkapos // Mat. 1988 un 1989. – R., 1990. – 162. – 166. lpp.
- Urtāns J., Čudars 1982 – Urtāns J., Čudars D. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Madonas rajonā un pieminekļu uzmērīšana Alūksnes rajonā // Mat. 1980./81. – R., 1982. – 138. – 141. lpp.
- Urtāns J., Radiņš, Čudars 1980 – Urtāns J., Radiņš A., Čudars D. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Latvijā // Mat. 1979. – R., 1980. – 108. – 110. lpp.
- Urtāns V. 1951 – Urtāns V. Pārskats par 1951. gada izrakumiem Oliņu kapulaukā // LVM AA 321.
- Urtāns V. 1952 – Urtāns V. Pārskats par 1952. gada izrakumiem Oliņu kapulaukā // LVM AA 322.
- Urtāns V. 1953 – Urtāns V. Pārskats par 1953. gada izrakumiem Madonas kapulaukā // LVM AA 323.
- Urtāns V. 1961a – Urtāns V. Pārskats par 1961. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA 419.
- Urtāns V. 1961b – Urtāns V. Pūcessakta // AE. – R., 1961. – 3. laid. – 39. – 59. lpp.
- Urtāns V. 1962a – Urtāns V. Vīnakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13. – 17. gs.) // AE. – R., 1962. – 4. laid. – 17. – 32. lpp.
- Urtāns V. 1962b – Urtāns V. Pārskats par 1962. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA 420.
- Urtāns V. 1962c – Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks // Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. – R., 1962. – 37. – 83. lpp.
- Urtāns V. 1963 – Urtāns V. Pārskats par 1963. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA 421.
- Urtāns V. 1964 – Urtāns V. Pārskats par 1964. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā // LVM AA 422.

- Urtāns V. 1965 – Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā // Tēz. 1964. – R., 1965. – 21. – 14. lpp.
- Urtāns V. 1968 – Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem 1. g. t. otrajā pusē // AE. – R., 1968. – 8. laid. – 65. – 68. lpp.
- Urtāns V. 1970 – Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5. – 9. gs. // AE. – R., 1970. – 9. laid., – 61. – 85. lpp.
- Urtāns V. 1973 – Urtāns V. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti // Mat. 1973. – R., 1972. – 66. – 71. lpp.
- Urtāns V. 1977a – Urtāns V. Pārskats par 1977. gada izrakumiem Madalānu II senkapos // LVM AA 479.
- Urtāns V. 1977b – Urtāns V. Senākie depoziāti Latvijā (līdz 1200. g.). – R., 1977. – 283 lpp.
- Urtāns V. 1977c – Urtāns V. Pirms 1000 gadiem // Muzeji un kultūras pieminekļi. – R., 1977. – 18. – 21. lpp.
- Urtāns V. 1978a – Urtāns V. Izrakumi Madalānu pilskalnā un kapulaukā 1977. gadā // Mat. 1977. – R., 1978. – 75. – 76. lpp.
- Urtāns V. 1978b – Urtāns V. Pārskats par 1978. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā un Madalānu II senkapos // LVM AA 487.
- Urtāns V. 1980 – Urtāns V. Pārskats par 1980. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā un Madalānu II senkapos // LVM AA 510.
- Urtāns V. 1981 – Urtāns V. Pārskats par 1981. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā un Madalānu II senkapos // LVM AA 522.
- Urtāns V. 1982 – Urtāns V. Madalānu pilskalna un Madalānu kapulauka pētījumi 1980. un 1981. gadā // Mat. 1980./81. – R., 1982. – 126. – 130. lpp.
- Urtāns V. 1983 – Urtāns V. Pārskats par 1983. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā un Madalānu II senkapos // LVM AA 545.
- Urtāns V. 1985 – Urtāns V. Pārskats par 1985. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā un Madalānu II senkapos // LVM AA 564.
- Urtāns V. 1986 – Urtāns V. Pārskats par 1986. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā, ciemā un Madalānu II senkapos // LVM AA 565.
- Urtāns V. 1987 – Urtāns V. Pārskats par 1987. gada izrakumiem Madalānu pilskalnā, ciemā un Madalānu II senkapos // LVM AA 578.
- Urtāns V. 1988 – Urtāns V. Madalānu pilskalna, ciema un kapulauka izpēte // Mat. 1986. un 1987. – R., 1988. – 141. – 145. lpp.
- Vaska 1992 – Vaska B. 13. – 14. gs. vairogaprocū ornamenti // Mat. 1990. un 1991. – R., 1992. – 102. – 105. lpp.
- Vaska 1996 – Vaska B. Latgaļu 8. – 9. gs. manšetaproču ornamenti // AE. – R., 1996. – 18. laid. – 137. – 146. lpp.
- Vasks 1972 – Vasks A. Pārskats par 1972. gada izrakumiem Dzērvju kapulaukā // LVM AA 341.
- Vasks 1973 – Vasks A. Aizsardzības izrakumi Dzērvju kapulaukā Ludzas rajonā // Mat. 1972. – R., 1973. – 71. – 72. lpp.
- Vasks 1994 – Vasks A. Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 4. – 54. – 76. lpp.
- Vilcāne 1983 – Vilcāne A. Zvaigžņveida saktu tipi un to izplatība Latvijas PSR teritorijā 10. – 13. gs. // Latvijas PSR vēstures problēmas. – R., 1983. – 63. – 65. lpp.
- Vilcāne 1996 – Vilcāne A. Višķu Maskavas kapulauks (8. – 12. gs.) // AE. – R., 1996. – 18. laid. – 162. – 180. lpp.
- Vilcāne 1997 – Vilcāne A. Aizkalnes kapulauks (9. – 11. gs.) // AE. – R., 1997. – 19. laid. – 82. – 96. lpp.

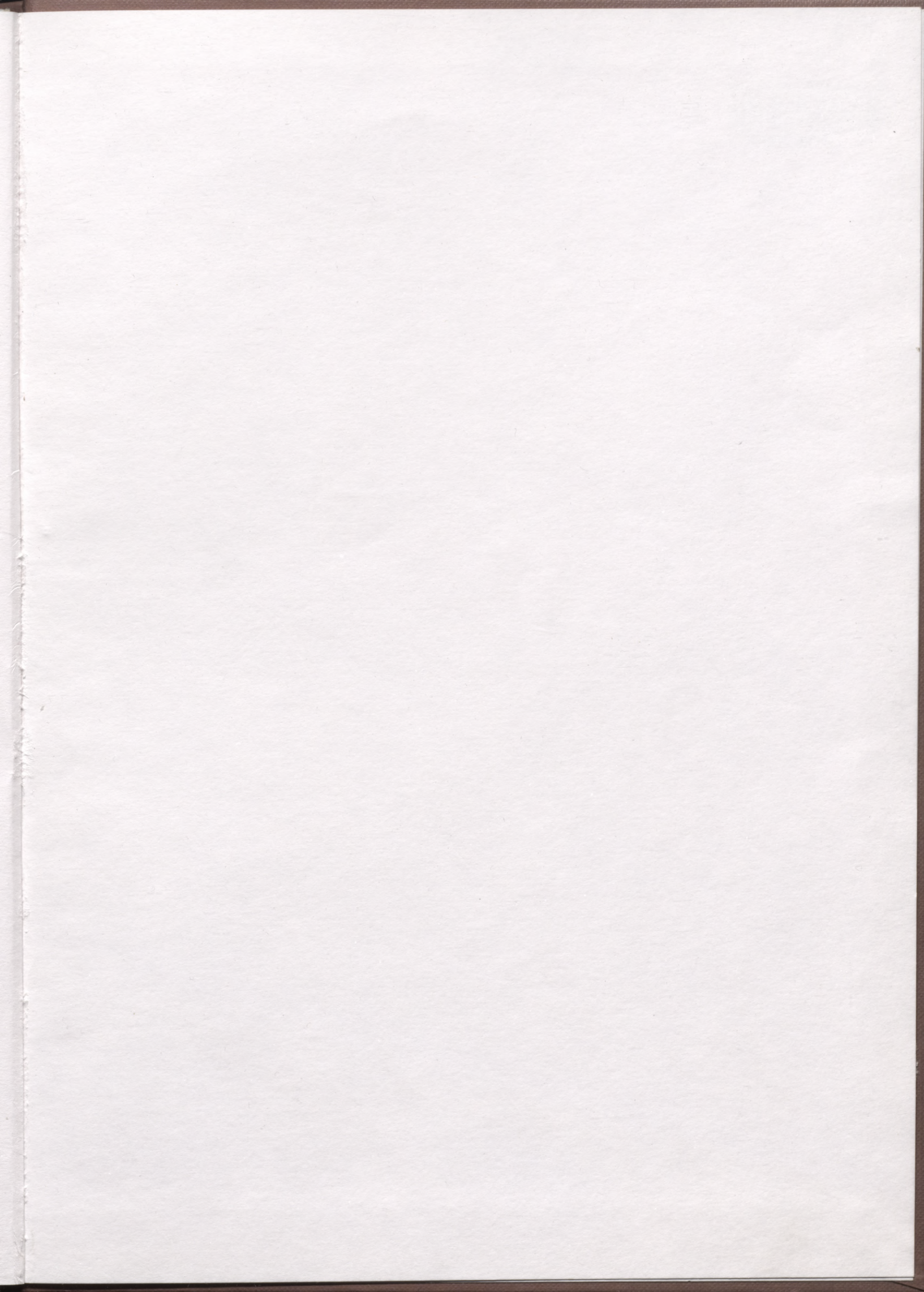
- Vilka 1992 – Vilka A. Izrakumi Rūšišu – Debešu senkapos un Drustos // Mat. 1990. un 1991. – R., 1992. – 110. – 113. lpp.
- Vilka 1994 – Vilka A. Skriptu senkapi // Mat. 1992. un 1993. – R., 1994. – 90. – 93. lpp.
- Zariņa 1960 – Zariņa A. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gs. // AE. – R., 1960. – 2. laid. – 79. – 95. lpp.
- Zariņa 1970 – Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs 7. – 13. gs. – R., 1970. – 287 lpp.
- Zariņa 1988 – Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10. – 13. gs. – R., 1988. – 107 lpp.
- Žeiere 1986 – Žeiere I. Pārskats par 1986. gada izrakumiem Kokneses senkapos // LVM AA 580.
- Žeiere 1987 – Žeiere I. Pārskats par 1987. gada izrakumiem Kokneses senkapos // LVM AA 572.
- Žeiere 1988a – Žeiere I. Izrakumi Kokneses senkapos / Mat. 1986. un 1987. – R., 1988. – 167. – 170. lpp.
- Žeiere 1988b – Žeiere I. Pārskats par 1988. gada izrakumiem Kokneses senkapos // LVM AA 581.
- Žeiere 1989 – Žeiere I. Pārskats par 1989. gada izrakumiem Kokneses senkapos // LVM AA 582.
- Žeiere 1990 – Žeiere I. Izrakumi Kokneses senkapos // Mat. 1988. un 1989. – R., 1990. – 188. – 191. lpp.
- Агеева 1989 – Агеева Р. А. Гидронимия Русского Северо – Запада как источник культурно – исторической информации. – Москва, 1989. – 253 с.
- Александров 1982 – Александров А. А. Полусферические курганы с сожжениями на Псковщине // КСИА. – Москва, 1982. – вып. 171. – с. 21 – 28.
- Алексеев 1966 – Алексеев Л. В. Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии) в IX – XIII вв. – Москва, 1966. – 194 с.
- Алексеев 1968 – Алексеев А. В. Белорусская археология и историческое краеведение во второй половине XIX – начале XX в. // СА. – 1968. – № 3. – с. 85 – 100.
- Анинский 1938 – Анинский С. А. Примечания // Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. – Москва – Ленинград, 1938. – с. 453 – 585.
- Атгазис 1980 – Атгазис М. К. Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). – Р., 1980. – с. 89 – 101.
- Аун 1980 – Аун М. Курганные могильники Восточной Эстонии во второй половине I тысячелетия нашей эры. – Таллин, 1980. – 136 с.
- Аун 1985 – Аун М. Балтийские элементы в материальной культуре Эстонии второй половины I тысячелетия н. э. // Проблемы этнической истории балтов. – Р., 1985. с. 36 – 39.
- Аун 1992 – Аун М. Археологические памятники второй половины I – ого тысячелетия н. э. в Юго – Восточной Эстонии. – Таллинн, 1992. – 200 с.
- Аунс 1985 – Аунс М. О. Социально – экономическая и политическая структура древней Латгалии XII – XIII вв.: Автореф. дис. канд. ист. наук. – Р., 1985. – 24 с.
- Баллод 1911 – Баллод Ф. В. Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие // Записки Московского археологического института. – Москва, 1911. – Т. 9. – с. 1 – 125.
- Берга 1988 – Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX – XII вв. – Рига, 1988. – 100 с.
- Брейдак 1977 – Брейдак А. Б. Относительно этнических и языковых связей латгалов и прибалтийских финнов // Проблемы этнической истории балтов. – Р., 1977. – с. 132 – 136.

- Брейдак 1985 — Брейдак А. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в Северо – Восточной Литве // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – с. 206 – 211.
- Ванкина 1985 — Ванкина Л. Место могильника Боки среди балтских памятников // Проблемы этнической истории балтов. – Р., 1985. – с. 44 – 46.
- Васкс 1983 — Васкс А. В. Некоторые вопросы культурного развития Юго – восточной Латвии в эпоху поздней бронзы и раннего железа по данным изучения керамики // Изв. АН Латвийской ССР; – 1983. – № 11. – с. 53 – 65.
- Васкс 1991 — Васкс А. В. Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. – Р., 1991. – 198 с.
- Волкайте – Куликаускиене 1985 — Волкайте – Куликаускиене Р. К. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников Центральной Литвы I – VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1989. – с. 30 – 39.
- Волкайте – Куликаускиене 1986 — Волкайте – Куликаускиене Р. К. Одежда литовцев с древнейших времен до XVII в. // Древняя одежда народов Восточной Европы. Материалы к историко – этнографическому атласу. – Москва, 1986. – с. 146 – 171
- Гупало, Ивакин 1981 — Гупало К. Н., Ивакин Г. Ю. Набор литейных форм для поясных украшений 10 в. // Древности среднего Поднепровья. – Киев, 1981. – с. 105 – 113
- Денисова 1990 — Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. – Р., 1990, – с. 28 – 81.
- Дубінскі 1993 — Дубінскі С. А. Бібліяграфія па археалогіі Беларусі і сумежных краін. – Менск, 1933. – 224 с.
- Дучиц 1990 — Дучиц Л. В. Курганы белорусско – литовского – латышского пограничья // Исследования в области балто – славянской духовной культуры. Погребальный обряд. – Москва, 1990. – с. 163 – 170
- Енуков 1990 — Енуков В. В. Ранние этапы формирования Смоленско – Полоцких кривичей (по археологическим материалам). – Москва, 1990. – 262 с.
- Ермолавич 1985 — Ермолавич М. О местоположении Древней Литвы и некоторых других балтских земель на территории Белоруссии // Проблемы этнической истории балтов. – Р., 1985. – с. 69 – 72.
- Ершова 1991 — Ершова Т. Е. Древности латгалов в Псковской земле XI – XII вв. // Археологи рассказывают о Древнем Пскове. – Псков, 1991. – с. 124 – 133.
- Зариня 1986 — Зариня А. Э. Одежда жителей Латвии VII – XVII вв. // Древняя одежда Восточной Европы. – Москва, 1986. – с. 172 – 189.
- Куликаускиене 1952 — Куликаускиене Р. Погребальные памятники Литвы конца I – начала II тысячелетия нашей эры // КСИА. – Москва, 1952. – вып. XLII. – с. 108 – 122.
- Казакавичюс 1988 — Казакавичюс В. Оружие балтских племен II – VIII веков на территории Литвы. – Вильнюс, 1988. – 160 с.
- Кирпичников 1992 — Кирпичников А. И. Новообнаруженные клейма раннесредневековых мечей // Fasciculi Archaeologiae Historicae, Fasc. V. – Lod., 1992. – с. 61 – 81.
- Ковалевский 1956 — Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу 921 – 922 гг. Статьи, переводы и комментарии. – Харьков, 1956. – 156 с.

- Куза 1989 — Куза А. В. Малые города Древней Руси. — Москва, 1989, — 168 с.
- Лебедев 1981 — Лебедев Г. С. Проблема генезиса Древнерусской курганной культуры // КСИА. — Москва, 1981. — вып. 166. — с. 22 — 27.
- Лухтосало — Хиландер 1987 — Лухтосало — Хиландер П. Л. Связи западных финнов с Восточной Европой в эпоху викингов // Финно-угры и славяне. Доклады первого советско — финляндского симпозиума по вопросам археологии 15 — 17 ноября 1976 г. — Ленинград, 1979. — с. 81 — 92.
- Лопатин, Фурасьев 1995 — Лопатин Н. В., Фурасьев А. Г. О роли памятников III — V вв. н. э. в формировании культур Псковских длинных курганов и Тушемли — банцеровщины // Петербургский Археологический Вестник. — Санкт — Петербург, 1995, — № 9. — с. 136 — 142.
- Митрофанов 1978 — Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии (VII — VI вв. до н. э. — VIII в. н. э.). — Минск, 1978. — 169 с.
- Митрофанов 1980 — Митрофанов А. Г. Археологические памятники восточных балтов на территории Белоруссии в эпоху железа (VIII в. до н. э. — IX в. н. э.) // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. — Р., 1980 — с. 102 — 110.
- Мугуревич 1962 — Мугуревич Э. Находки раковин каури на территории Латвии // Изв. АН Латвийской ССР. — 1962. — № 7. — с. 37 — 52.
- Мугуревич 1965 — Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X — XIII вв. Экономические связи с Русью и другими территориями. Пути сообщения. — Рига, 1965. — 144 с.
- Мурашева 1994 — Мурашева В. В. Убор воина и коня в Древней Руси как социально — этническая категория (по материалам наборных украшений X — XIII вв.): Автореф. дис. канд. ист. наук. — Москва, 1994. — 24 с.
- Мурашева 1997 — Мурашева В. В. Реконструкция облика древнерусского наборного пояса X — XI вв. (По материалам “дружинных курганов”) // Труды Государственного Исторического музея. Археологический сборник. Погребальный обряд. — Москва, 1997. — вып. 93. — с. 71 — 79.
- Мядзведзеу 1996 — Мядзведзеу А. Культурныя сувязі насельніцтва Беларусі у жалезным веку // Беларусь у сістэме трансэўрапейскіх сувязяў у I тысячагоддзі Н. Э. — Тэзісы дакладаў і паведамленняў міжнароднай канферэнцыі. Мінск, 12 — 15 сакавіка 1996 г. — Мінск, 1996. — с. 56 — 60.
- Назарова 1986 — Назарова Е. Л. Из истории взаимоотношений ливов с Русью (X — XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 год. — Москва, 1986. — с. 177 — 184.
- Назарова 1995 — Назарова Е. Л. Русско — латгальские контакты в XII — XIII вв. в свете генеалогии князей Ерсики и Кокнесе // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992 — 1993 годы. — Москва, 1995. — с. 182 — 196.
- Недовошина 1976 — Недовошина Н. Г. О религиозных представлениях вятичей XI — XIII вв. // Средневековая Русь. — М., 1976. — с. 49 — 52
- НПЛСМИ — Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. — Москва — Ленинград, 1950. — 651 с.
- ОНДНВТ — Описание некоторых древностей найденных в Витебской губернии // Материалы по археологии России. Древности Северо — Западного края. — Санкт-Петербург, 1890. — Т I, вып. 1. — с. 45 — 60
- ОИАК 1892 — Отчет Императорской Археологической комиссии за 1892 год. — Санкт-Петербург, 1894. — 173 с.
- ОИАК 1893 — Отчет Императорской Археологической комиссии за 1893 год. — Санкт-Петербург, 1895. — 122 с.

- ПВЛ — Повесть временных лет. Ч. 1. — Москва — Ленинград, 1950. — 404 с.
- Перхавко 1985 — Перхавко В. Об этнокультурной принадлежности раннесредневековых памятников Белорусского Полесья // Проблемы этнической истории балтов. — Р., 1985. — с. 80 — 83.
- Петрухин 1995 — Петрухин В. Я. Начало этнокультурной истории России IX — XI веков. — Москва, 1995. — 320 с.
- Плоткин 1991 — Плоткин К. М. Начало Пскова // Археологи рассказывают о Древнем Пскове. — 1991. — с. 20 — 43.
- Радиньш 1987 — Радиньш А. Новые данные о курганном обряде на территории латгалов в первой половине II тысячелетия н. э. (по материалам Резекненского р — на) // КСИА. — Москва, 1987. — вып. 190. — с. 80 — 83.
- Радиньш 1997 — Радиньш А. К вопросу об этнической истории латгалов // Гістарычна-археалагічны зборнік. — Мінск, 1997. — вып. 12. — с. 207 — 220
- Рыков 1917 — Рыков П. Древности Летгалии. Вып. 1: Археологические раскопки в Режицком Люцинском уездах Витебской губернии. — Режица, 1917. — 48 с.
- Рябинович 1978 — Рябинович М. Г. Очерки этнографии русского феодального города. — Москва, 1978. — 327 с.
- Рябинин 1990 — Рябинин Е. А. Этнокультурная ситуация на Северо — Западе РСФСР в эпоху средневековья (проблема археологического изучения) // Балты, славяне и прибалтийские финны. Этногенетические процессы. — Р., 1990. — с. 183 — 215.
- Седов 1977 — Седов В. В. Себежские курганы. // КСИА. — Москва, 1977. — вып. 150. — с. 68 — 74
- Седов 1982 — Седов В. В. Восточные славяне в VI — XIII вв. — Москва, 1982. — 326 с.
- Седов 1987 — Седов В. В. Балты. // Финно — угры и балты в эпоху средневековья. — Москва, 1987. — с. 353 — 419.
- Сергеева 1975 — Сергеева М. З. Курганы у дер. Новинки (Витебская область) // КСИА. — Москва, 1975. — вып. 144. — с. 85 — 90
- Сергеева 1977 — Сергеева М. З. О подковообразных фибулах с утолщенными концами на территории Древней Руси. // КСИА. — Москва, 1977. — вып. 150. — с. 34 — 37.
- Сергеева 1978 — Сергеева М. З. О прибалтийских шейных гривнах в древнерусских памятниках X — XIII вв. // КСИА. — Москва, 1978. — вып. 155. — с. 35 — 40.
- Сергеева 1985 — Сергеева М. З. Балтские находки в курганах Западной Руси // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. — Вильнюс, 1985. — с. 123 — 131.
- СИС — Славяне и скандинавы. — Москва, 1986. — 411 с.
- Спицын 1893 — Спицын А. А./ Люцинский могильник // Материалы по археологии России. Древности Северо — Западного края. — С. Петербург, 1893. — Т. I, вып. 2. — 83 с.
- Спицын 1925 — Спицын А. Литовские древности // Tauta ir Žodis. Humanitarinių Mokslų fakulteto leidinys. — Kaunas, 1925. — III knygos. — С. 112 — 171.
- Стубавс 1977 — Стубавс А. Я. Некоторые аспекты этногенеза ливов и балты // Проблемы этнической истории балтов. — Тезисы докладов. — Р., 1977. — с. 50 — 54
- Стурлусон 1980 — Стурлусон С. Круг земной. — Москва, 1980. — 686 с.
- Таутавичюс 1980 — Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. — Р., 1980. — с. 80 — 88.

- ТПОКЭ – Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. – Москва. 1959. – Т. 1. – 578 с.
- Харузин 1894 – Харузин Н. Н. Обзор доисторической археологии в Эстляндской, а также Лифляндской и Курляндской губерниях по трудам местных исследователей // Временник Эстляндской губ. 1. – Ревель, 1894, с. 86 – 236.
- Хвощинская 1977 – Хвощинская Н. В. О новом типе курганов у деревни Залахтовье // КСИА. – Москва, 1977. – вып. 150. – с. 62 – 68
- ХЗП 1997 – Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. – Москва. 1970. – 383 с.
- Циглис 1996 – Циглис Я. Роль Юго – восточных связей в процессе формирования Латгальской культуры // Беларусь у сістэме трансэўрапейскіх сувязяў у I тысячагоддзі н. э. Тэзісы дакладаў і паведамленняў міжнароднай канферэнцыі. Мінск, 12 – 15 сакавіка 1996 г. – Мінск, 1996. – с. 87 – 88.
- Цимермане 1980 – Цимермане И. Р. Керамика I тысячел. н. э. как источник исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Р., 1980. – с. 70 – 79.
- Цимермане 1985 – Цимермане И. Р. Керамика Дигнайского городища и некоторых других памятников селов как отражение контактов с племенами территории Литвы в конце I тысячелетия н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – с. 47 – 56.
- Шадыро 1985 – Шадыро В. И. Новые памятники балтов на Северо-западе Белоруссии // Проблемы этнической истории балтов. – Р., 1985. – с. 107 – 109.
- Шмидт 1969 – Шмидт Е. А. Балтийская культура в верховьях Днепра во второй половине I тысячелетия н. э. // Acta Baltico Slavica. – Bialystok, 1969. – с. 129 – 144.
- Шноре 1957 – Шноре Э. Д. Нукшинский могильник // МИАЛ Рига, 1957. – Т. 1. – 147 с.
- Шноре 1961 – Шноре Э. Д. Асотское городище // МИАЛ. – Рига, 1961. – Т. 2. – 166 с.
- Шноре 1969 – Шноре Э. Д. Латгало – славянские контакты на территории Восточной Латвии во второй половине I – ого и начале II – ого тысячелетия н. э. // Acta Baltico – Slavica. – Bialystok, 1969. – № 6. – с. 145 – 157.
- Шноре 1977 – Шноре Э. Д. Археологические памятники бассейна реки Айвиесте в железном веке и связанные с ними этнические вопросы // Проблемы этнической истории балтов. – Тезисы докладов. – Р., 1977. – с. 48 – 50.
- Шноре 1980 – Шноре Э. Д. Погребения жальничного типа на Северо – востоке Латвии // Изв. АН Латвийской ССР. – 1980. – № 12. – с. 38 – 54.
- Шноре 1985 – Шноре Э. Д. К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – с. 39 – 47.
- Щукин 1995 – Щукин М. Б. Некоторые замечания о хронологии городищ культуры штрихованной керамики // Петербургский Археологический Вестник. – Санкт-Петербург, 1995. – № 9. – с. 109 – 119.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

5,-

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0306042275

ARŅA RADIŅA monogrāfija ir pirmais plašais pētījums par Austrumlatvijas 10. – 13. gadsimta apbedīšanas pieminekļiem. Tajā apkopots apzināšanā un arheoloģiskos izrakumos iegūtais kapulauku materiāls, analizēti latgaļu senkapu veidi, izplatība, ārējās pazīmes, apbedīšanas tradīcijas, kapu inventārs un hronoloģija. Iegūtās atziņas izmantotas etniskās, politiskās un sociālās vēstures skaidrošanā.

Latgaļi bija viena no tām baltu etniskām vienībām, kura būtiski piedalījās latviešu tautas veidošanās procesā. Bez visaptveroša priekšstata par šo cilšu savienību nav iespējama daudzu pagātnes procesu izpratne. Pētījums sniedz atbildes vai precīzē daudzus līdz šim neskaidrus jautājumus. To skaitā tādus kā latgaļu etnogenēze, latgaļu uzkalniņu kapulauku izcelsme u. c. Darbā plaši izmantota statistiskā informācija, tā padziļinot uzkrātā materiāla kvantitatīvo un kvalitatīvo izvērtēšanu. Dotā apbedīšanas tradīciju analīze iedibina Latvijas arheoloģijā senlietu topogrāfijas nozari. Grāmatā atrodamie dati, to analīzes rezultāti un secinājumi, apjomīgais ilustratīvais materiāls būs vērtīgs avots visiem, kas nodarbojas ar baltu un to kaimiņu pētniecību, interesējas par arheoloģisko kultūrmantojumu un senvēsturi.

ISSN 1407-4540

ISBN 9984-9355-1-5

UDK 069:902/904(474.3)
Ra 157

SĒRIJAS

"LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA RAKSTI"

PUBLIKĀCIJAS:

- 1 Arheoloģija. Atbild. red. L. Vankina. – R., 1962. – 106 lpp.: il.
- 2 *Linda Dumpe*. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. – R., 1964. – 277 lpp.: il.
- 3 Numismātika. – R., 1968. – 170 lpp.: il.
- 4 *Lūcija Vankina*. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna. – R., 1999. – 290 p. – Includes drawings.
- 5 *Arnis Radiņš*. 10. – 13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – R., 1999. – 200 lpp.: il.

SAGATAVOŠANĀ:

- 6 *Feliks Jākobsons*. Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi.

CITAS LATVIJAS VĒSTURES MUZEJA PUBLIKĀCIJAS:

- Люция Ванкина*. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Р., 1970. – 268 с.: ил.
- Vladislavs Urtāns*. Senākie depozi Latvijā. – R., 1977. – 283 lpp.: il.
- Latviešu tautas tērpi. I. Vidzeme. / Sastād. Zīle Bremze, Velta Rozenberga, Ilze Ziņģīte. – R., 1995. – 319 lpp.: il., pielikumā 63 piegrieztu lapas.
- Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. / Sastād. Zīle Bremze, Velta Rozenberga, Ilze Ziņģīte. – R., 1997. – 399 lpp.: il., pielikumā 78 piegrieztu lapas.

SAGATAVOŠANĀ:

- Latviešu tautas tērpi. III. Zemgale. Latgale. Augšzeme.